

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ДАВЛАТ ЧЕТ ТИЛЛАР ИНСТИТУТИ

Ғайбуллаев Отабек Муҳаммадиевич

ЭСТЕТИК МАДАНИЯТ

Монография

“Наврўз” нашриёти,
Тошкент – 2020

УЎК 118.232.822
КБК 87.817
Ғ 75

Ғайбуллаев О.М. Эстетик маданият. Монография.
–Тошкент: “Наврўз” нашриёти, 2020. – 310 бет.

Мазкур монографияда мамлакатимизда эстетика соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг мазмун-моҳияти фалсафий тафаккур доирасида ёритилган. Унда шахс эстетик маданиятининг ёшлар тарбиясидаги ўрни, миллий зоянинг давлат ва жамият бошқарувидаги роли, эстетик маданиятнинг ривожланиш қонуниятлари очиб берилган.

Масъул муҳаррир: ф.ф.д., проф. Яхшиликков Ж.Я.

Такризчилар: п.ф.д., проф. Қодирова Ф.Р.,

ф.ф.д., проф. Самадов А.Р.

Монография Самарқанд давлат чет тиллар институти Кенгашининг 2020 йил 5 июндаги 8-9-сонли қўшма йиғилишида нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-6590-6-3

© Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич, 2020

© “Наврўз” нашриёти, 2020

КИРИШ

Мамлакатимизда амалга оширилаётган маънавий-маърифий ислохотлар негизда жамиятда эстетик маданиятининг шаклланиши ва ривожланишига сиёсий, ижтимоий, фалсафий, ахлоқий, эстетик ислохотлар қатори маънавий ҳаётга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шахсни ҳар томонлама шаклланган комил инсон қилиб тарбиялаш, миллий ғояни юксак ҳис-туйғулар негизда чуқур идрок этиб, мустақилликни мустаҳкамлаш ишига жалб этиш масаласи кун тартибига қўйилди. Аниқроғи юртбошимиз таъкидлаганидек: “Айни вақтда, маданият соҳасида жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш, ёшларимизни ҳақиқий санъатни англашга ўргатиш, уларнинг эстетик оламини соғлом асосда шакллантириш бўйича олдимизда жуда муҳим вазифалар турибди”¹.

Ижтимоий-маънавий соҳалардаги ислохотлардан кўзланган асосий мақсад халқимизнинг маънавий юксалишига шароит яратиш, хусусан, ҳар бир шахсни инсонпарвар, ватанпарвар, ахлоқий-эстетик жиҳатдан комил инсонлар бўлиб етиштирилсинг илмий асосланган тарбиявий тизимини ишлаб чиқишдан иборат бўлди.

Шахсни билимли, масъулиятли, сиёсий жиҳатдан идрокли, ахлоқан пок ва маънавий баркамол бўлиб ўсишларида эстетик тафаккур ва эстетик маданият раванқининг аҳамияти катта.

Эстетик маданият маълум даражада қолипга солинган, қотиб қолган тизим бўлмай, инсон фаолиятини барча тармоқлари билан боғлиқ бўлгани учун шахснинг янгича эстетик онгини ривожлантириш маънавий ислохотларда катта аҳамият касб этади.

¹Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 196-бет.

Бунинг учун умуммамлакат миқёсида жуда катта ишлар амалга оширилди ва оширилмоқда. Чунки эстетик тафаккури ва маданияти ривожланган шахс ўз халқи тарихи, маънавий мероси ва бугунги ижтимоий тараққиётига бефарқ бўлмайди. Ўз ҳаёти ва фаолиятини Ватан тараққиёти ва истиқболи билан чамбарчас боғлайди, ўзини миллат, мамлакат ва ижтимоий-тарихий ҳаётдан четда тасаввур этмайди.

Эстетик маданият тараққиёти шахсда фаолликни кучайтиради, ўз ижодий имкониятларини синаб кўриш ва рўёбга чиқаришга даъват этади. Ана шундай ижтимоий-тарихий ва маънавий жиҳатдан ниҳоятда зарур бўлган масала – жамиятда эстетик маданиятининг шаклланиши ва ривожланишини тадқиқ этиш ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан долзарб ҳисобланади. Бунда:

Биринчидан, шахс эстетик маданиятининг ижтимоий-фалсафий тадқиқотлар тарихида қандай ўрганилганлик даражаси ҳамда ижтимоий тараққиёт жараёнида эстетик маданият ва унга доимо жамиятда эҳтиёжнинг ошиб бориши объектив жараён эканлиги маънавий-маданий соҳалардаги ўзгаришларда рўй бермоқда. Бунинг натижасида жамиятда шахс эстетик маданияти ривожига хизмат қилувчи миллий ва умумбашарий кадриятлар, жумладан, аждодларимиз маънавий меросларини тадқиқ этиш, эришилган ютуқлари асосида воқеликни илмий-назарий ўрганиш, халқ манфаатларини ифодаловчи тизимни яратишга қаратилган назарий-методологик масалалар муҳим аҳамият касб этади.

Иккинчидан, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”дан келиб чиқиб таълим-тарбия босқичларида шахс, хусусан, ёш авлод дунёқарашида Ватан бўлган муҳаббат, юртга садоқат туйғуларини шакллантириш мақсадга мувофиқдир. Жамиятда жисмонан бақувват, ахлоқан пок, эстетик маданиятли, маънавий баркамол авлодни тарбиялаш давлат сиёсатининг устувор вазифаси бўлиб, беш ташаббус доирасида фарзандларимизни ҳар томонлама етук қилиб тарбиялаш бугуннинг долзарб вазифаси саналади. Уларда жаҳонда рўй бераётган турли кўринишдаги таҳдидларга қарши тура

оладиган эстетик иммунитетни шакллантириш, юртимиз равнақи йўлида сидқидилдан меҳнат қиладиган юксак маънавиятли шахслар қилиб тарбиялаш барчамизнинг бурчимиздир.

Учинчидан, бозор муносабатларининг ривожланиши жараёнида жамиятда соғлом ва эстетик муҳитни яратилиши ҳамда унинг шахс онгида акс этиши, эстетик муносабатларида мукаммал иқтисодий, ҳуқуқий, сиёсий қарашларни миллийлик руҳида шакллантиришга олиб келмоқда. Бу жараён ўзида шахсни жисмонан, айти чоғда, сиёсий, ахлоқий, эстетик ва фалсафий тафаккури мустақиллик даври ва мустақиллик мафқурасига мос келадиган, маънавий юксак авлодни шакллантириш ва ривожлантиришни кўзда тутди.

Тўртинчидан, шахсни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш жараёнида унинг онгида эстетик маданият унсурларини ижтимоий-фалсафий асосда камол топтириш, мафқуравий ва сиёсий фаолликни юксалтириш муҳим аҳамиятга эга.

Шахс эстетик тафаккури ва маданиятини юксалтириш, тарбиялаш осон иш эмас. Айниқса, бугунги мафқуравий қарашлар гоҳ ошқора, гоҳ пинҳона тус олган, турли экстремистик оқимлар ва ақидапарастлар заиф иродали ва тафаккури тор ёшларни ўз томонига оғдириб олишга интилаётган бир даврда бу масала ниҳоятда долзарб аҳамият касб этади. Шахснинг эстетик маданиятини шаклланиши жамиятнинг учун ҳар бир бўғинида жиддий ишлар олиб бориш, хусусан, ёшлар онгига миллий ва умуминсоний ахлоқий-эстетик қадриятлар мазмунини сингдириш, уларнинг эстетик маданиятини замон талаби асосида шакллантириш ва ривожлантиришни тадқиқ этиш долзарб илмий муаммодир.

Бешинчидан, фуқаролик жамиятини барпо этишда билимдон, зукко, серғайрат, фидойи ва интеллектуал салоҳиятли шахс мамлакатимизни янада гуллаб яшнаши, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуришда таянч бўладиган беш ташаббус жамият равнақиға хизмат қилади. Шунинг учун ёшларнинг ижодкорлик туйғуларини рўёбга

чиқариш ва ривожлантириш учун, биринчи навбатда, уларни халқимизнинг олижаноб анъаналари, пурмаъно ўғитлари ва тарбиявий анъаналари билан баҳраманд этиш, тарих ва бугунги даврни бирлаштирувчи ижтимоий-фалсафий инсоний ғоялар билан қуроллантириш зарур бўлади.

Олтинчидан, бугунги кунда шахс эстетик маданиятининг замонавий дунёқараш билан бойиб бориши, бунинг натижасида глобаллашувнинг ҳар бир фуқаро ижтимоий ва эстетик ҳаётига таъсири вужудга келаётганлигини объекти ижтимоий зарурият сифатида кўрсатиб берилган. Глобаллашув жараёнида эстетик маданиятнинг энг асосий вазифаси шахсни ёт таъсирлардан химоя қилиш, ҳаётда завқ-шавқ билан яшашга ўргатиш, уларга ўрнак бўлиб, бошқаларнинг ҳавасини келтирадиган маънавий-руҳий камолотга эришишдан иборатдир.

Мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётида юз бераётган бундай ислохотларнинг фалсафий-эстетик моҳиятини шахс онгига, тафаккурига сингдириб бориш, уни миллий ғоя руҳида тарбиялаш қурилаётган фуқаролик жамияти маънавий дунёсининг асосий негизини ташкил қилади. Чунки демократик ва фуқаролик жамиятининг ворислари ва бунёдкорлари бўлган инсонлар гўзаллик қонунлари асосида яшаб ва фаолият кўрсатиб ижтимоий ҳаётда фаол субъект сифатида намоён бўлмоқда.

БИРИНЧИ БОБ. ШАХС ВА ЖАМИЯТ ЭСТЕТИК МАДАНИЯТИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ НАЗАРИЙ- МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

1.1§. Эстетик маданият ривожланишининг фалсафий асослари

Кишилик жамияти тарихий тараққиёт жараёнида хилма-хил кўринишларда намоён бўлган. Ҳар бир тарихий даврда ижтимоий-фалсафий қарашлар, диний ақидалар қаторида эстетик маданиятнинг серқирра жабҳалари ҳам вужудга келади. Бунга параллел равишда маданият ўзининг эстетик киёфасини ҳаётнинг реал воқеа-ҳодисалари ва ижтимоий тафаккур шаклланишида ифодалаб келган. Шахс эстетик маданияти ривожланиб борар экан, “ўз фалсафий асосига эга бўлмаган ёки ундан ажралган ғоя ва мафкура ижтимоий ҳаётда муҳим аҳамият касб этмаслиги, ҳатто инсон ҳамда жамият тараққиётига”¹ янгича кўринишни олиб келолмаслиги табиий ҳолдир.

Шундай экан, ҳар бир шахснинг дунёқараши жамиятнинг маънавий-эстетик ҳаётини белгилайдиган, инсон учун хизмат қиладиган ахлоқий идеалга асосланиб, янгича завқий муносабатларни шакллантириб боради. Мана шу жараёнда шахснинг эстетик онги ва маданиятини юксак маънавият билан бойитиш, инсонпарварликни камол топтирадиган завқли ҳаётни барпо этиш шароити вужудга келади. Унда ҳар бир инсон ўз қалби ва шуурига маданият ва маънавият, ахлоқ ва одоб, эзгулик ва комиллик тушунчаларини сингдириб боради. Бу тушунчаларни завқий томонга йўналтирилган эканлиги, уларни ҳар бир инсон ҳиссий-эмоционал қабул қилиши бевосита шахсни ўз-ўзидан эстетик маданият томон етаклайди.

¹ Мамашокиров С., Тоғаев Ш. Эркин ва фаровон ҳаёт қурилишининг ғоявий-мафкуравий масалалари. -Т.: Маънавият, 2007. 25-бет.

Айни пайтда эстетик маданиятнинг жамиятдаги шаклланиш жараёнини ўрганилиши муайян қарашларда хилма-хил кўриниш ва воқеликнинг эстетик манзарасини намоён этиб келмоқда.

“Эстетик маданият” тушунчасига кўпчилик адабиётларда хилма-хил фикрлар ва таърифлар берилади. “Эстетик маданият, – деб ёзилади фалсафа қомусий луғатида, – эстетик қадриятлар, уларни яратиш ва истеъмол қилиш усулларининг мажмуи”¹. Бу таърифда эстетик маданият қадриятлар доирасида тадқиқ этилиб, унинг жамиятда шахс табиатини эстетик ўзлаштириш жиҳатлари, санъатнинг меҳнат фаолияти жараёнида яратилиши ва эстетик тарбия тизими масалалари акс эттирилган.

“Эстетик маданият, – деб таъкидланади “Эстетика асослари” китобида, – бу инсон эҳтиёжларининг мураккаб тизими бўлиб, унда одамзод ҳиссиётлари, малакалари, кўникмалари, билимлари, меъёрлари, маслақлари бир-бири билан чамбарчас боғланиб кетганлиги”²дир. Бу таърифда эстетик маданият кўпроқ инсоннинг эҳтиёжларига боғлаб ёритилади.

Бошқа бир таърифда, “...эстетик маданият инсоннинг маънавий-ҳиссий фаолияти билан боғланган муносабатлар ва қадриятлар тизимини ифодалайди”³, дейилади.

“Эстетик маданият қадриятларини ўзлаштириш, – деб ёзилади, “Маданиятшунослик асослари” китобида, – шахсий ва ижтимоий тажрибанинг ўзаро алоқадорлиги негизида амалга ошади, унда шахснинг эстетик дунёқараши, қадриятларга танлаб муносабатда бўлиш малакалари, гўзаллик ва мукамаллик тўғрисидаги тасаввурлари, воқелик, санъат қадриятларини идрок этиш шакллари, эстетика, санъатшунослик тўғрисидаги билимлари муҳим омил

¹ Фалсафа. Қомусий луғати. –Т.: 2004. 466-бет.

² Umarov E., Karimov R., Mirsaidova M., Oyoх'jayeve G. Estetika asoslari. –Т.: Cho'lrpon, 2006. 143-бет.

³ Гулметов Э., Қобилжонова Т., Эрназаров Ш., Маврулов А. Маданиятшунослик. – Т.: 2000. 38-бет.

ҳисобланади. Шахсининг эстетик маданияти, шундай қилиб, эстетик қадриятларни яратиш, ўзлаштириш ва истеъмол қилиш усулларидан ташкил топади”¹. Бу таърифда ҳам эстетик маданият қадриятларни ўзлаштиришга ва истеъмол қилиш усулларига кўпроқ аҳамият берилади.

Қуйидаги таърифда эса, шахс эстетик маданияти бу “...эстетик маданиятни мақсадли қисмлар асосида ҳал этишда келажакка воқеликнинг эстетик моҳиятини қарама-қаршилиқлар ва мураккаб жараёнлар негизида тўғри йўналтиришдир”², дейилади. Бу таърифда ҳам эстетик маданиятнинг моҳияти очишдан кўра, мантиқий мавҳумлашиш кучайиб кетган.

Эстетик маданиятга берилган турли-туман таърифларда бу муаммонинг айрим томонлари, кирралари олинади, аммо унинг туб моҳиятини очиш эътибордан четда қолган. Лекин “...эстетик маданият – эстетик муносабатлар ва қадриятлар тизимининг мураккаб таркибли ўзаро алоқалари йиғиндисидир”³, дейилганда масалага анча яқинроқ келинади.

Ушбу таърифлардан келиб чиққан ҳолда эстетик маданиятнинг жамият тараққиётидаги ўрни ва ролини таҳлил этиб, унга қуйидагича таъриф бериш мумкин.

Эстетик маданият бу – муайян ижтимоий-тарихий тараққиёт жараёнида кишиларнинг воқеликдаги нарса ва ҳодисаларга нисбатан ҳиссий-эмоционал муносабатда бўлиб, уларни маънавий-эстетик қадрият сифатида баҳолашининг ифодасидир. Шунингдек, эстетик маданият, инсон ва жамият моддий-маънавий даражаси, ижтимоий-сиёсий омиллар, шахсий, миллий ва умуминсоний қадриятларни ўз ичига олувчи ижтимоий-тарихий ҳодисадир.

Ушбу таъриф эстетик маданиятнинг кенг қамровли эканлиги, воқеликнинг инсон фаолияти билан чамбарчас боғлиқлиги, ҳар бир завқий муносабат эстетик

¹ Маданиятшунослик асослари. -Т.: 2006. 84-бет.

² Пирадов А.В. Эстетическая культура личности. –Ленинград: Знание, 1978. -с. 6.

³ Эстетика (словарь), -Москва: Политиздат, 1989. -с. 169.

дунёқарашнинг негизида ривожланиб бориш тенденцияси бўлишини ҳис қилиш лозим.

Юқоридаги таърифнинг ихчамлаштирилган кўриниши сифатида эстетик маданият – бу инсон жисмоний ва маънавий камолотининг завқий ифодасидир, дейиш мумкин.

Барча таърифларда эстетик маданиятнинг шахс маънавий камолоти билан боғлиқ фикрлар илгари сурилади. Буларнинг шахс ижтимоий ҳаётида муҳим эстетик қадриятлар ва идеалларни яратиб бориши натижасида ўзига хос қонуниятларни шаклланиб боришини кўриш мумкин.

Эстетик маданиятнинг методологик асослари шахснинг эстетик эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда, инсонда завқий муносабатларни шакллантирувчи ҳис-туйғу, малака, кўникма, меъёр ва мезонлар билан узвий алоқадор бўлади. Бу эса, ўз навбатида, шахснинг воқеликни идрок этиши билвосита эстетик ҳиссиётларда намоён бўлиб боришини кўрсатади.

Жамиятнинг ривожланиб бориши давомида эстетик маданият фақатгина воқеликни эстетик идрок этиб қолмасдан, балки шахснинг эстетик онгида вужудга келадиган гўзаллик дунёсининг қиёфаси, бадий-эстетик дидлари, асрлар давомида шаклланиб ва сайқалланиб келадиган умуминсоний қадриятлари, ахлоқий ва эстетик идеаллари ҳам бойиб боришини ифодалайди.

Шунингдек, эстетик маданият жамият ривожидида хилма-хил вазифаларни бажариб келади. У тадрижий ривожланиши жараёнида шахснинг табиатга бўлган муносабати ва уни ўзлаштиришга интилишини, меҳнат фаолиятининг ўзгариб боришини, маиший хизмат соҳасини, ижтимоий ҳаётнинг завқли манзараларини, инсонларнинг борлиққа завқий ёндашувини, жамият талаб ва эҳтиёжлари асосида вужудга келадиган бадий-эстетик омилларнинг қондирилишини таъминлайди.

Жамият маънавий ҳаётининг гўзаллик қонунларига мувофиқ ўзгарувчан бўлишига, аввало, шахснинг эстетик маданияти ўз таъсирини ўтказидади. Шахс эстетик маданиятида фақатгина муайян жамиятнинг эстетик маданияти, ўз

халқининг бадий-эстетик ва маънавий-ахлоқий қадриятларини эмас, балки, шу вақтгача инсоният яратган барча қадриятлар тизимини ўзлаштирилиши, адабиёт ва санъатнинг баҳоланиб борилиши ва муҳокама этилиши, табиатдаги воқеа-ҳодисаларга нисбатан завқий муносабатни шакллантириш назарда тутилади. Шахс эстетик маданияти ҳамиша инсоннинг воқеликка завқий муносабатининг намунаси сифатида эстетик тасаввур, фаолият, талаб ва эҳтиёж, тафаккур ва нутқ, ижтимоий ҳаёт ва меҳнатдаги гўзалликни ўз ичига қамраб олади.

Эстетик маданият жамият ва шахс маънавий ҳаётининг муҳим омили бўлишига қарамасдан, у фақатгина маънавий омилларга асосланиб қолмайди. У бутун бир инсоният томонидан яратиладиган нарса ва ҳодисаларнинг ички ва ташқи дунёсида акс этиб туради. Бошқача айтганда, эстетик маданият инсоният тарихий тараққиёти жараёнида эришган тажрибалари, табиатга бўлган завқий муносабатларининг намоён бўлиши, ижтимоий-руҳий феноменларнинг ўзгариши билан боғлиқ бўлади. Шу боисдан эстетик маданиятда тарихийлик негизида вужудга келадиган моддий, маънавий, ахлоқий, диний, эстетик, сиёсий ва ижтимоий соҳаларни, шахснинг жамиятда субъект сифатида эстетик талаб ва эҳтиёжларини қондирилишини назарда тутади.

Ижтимоий тараққиётда эстетик маданият бир авлоддан иккинчи авлодга ўтиб боровчи завқли ҳаётни шакллантириб боради. Бу эса асосан адабиёт ва санъатда кўпроқ ўзини ранг-баранг қиёфаси билан шахснинг образлари, мақсадлари ва идеаллари сифатида намоён бўлади. Бу фаолиятда эстетик маданиятни шакллаштириш шахсдан улкан меҳнат талаб этади. Лекин ҳамиша ҳам шахс бирон-бир эстетик фаолият асосида ўзи мустақил билим олиши, табиат ва жамиятни ўрганиши, шахсий ҳаётида юз берадиган ўзгаришларга тайёр туриши осон кечмайди. Шу сабабли ижтимоий ҳаётдаги бадий-эстетик ислохотлар шахс учун ижобий таъсир этувчи восита сифатида муҳим аҳамият касб этиб, ҳар бир шахсга йўналтириладиган эстетик ҳиссиёт негизида мулоқот

маданиятига чорлайди, ҳар бир кишини гўзаллик, завқ-шавқ оламига, ақл-идрок билан яшашга, дид билан инсон қалбидан жой олишга ундайди.

Эстетик маданият орқали ҳар бир шахс ўтмиш меросини ўрганиб, фалсафий тафаккурини бойитиб боради ва реал ҳаёт манзараларини идрок этишга, ундан сабоқ олишга ҳаракат қилади.

1.2§. Фалсафа тарихида эстетик маданиятнинг ўрганилиши: ретроспектив ёндашув

Эстетик маданият, кенг маънода, ҳаётни фалсафий идрок этиш ва ҳаётга фалсафий-маънавий муносабатда бўлиш демакдир. Бу нарса тарихий жараён сифатида қадимдан то ҳозирги кунга қадар ўзининг бой меросини жаҳон халқлари фалсафий тафаккурида ифодалаб келган. Айниқса, қадимги Хитой, Ҳиндистон, Юнонистон каби давлатлардаги ижтимоий-фалсафий фикрлар тараққиётида эстетик маданият даврлар оралиғида ретроспектив ёндашувлар ривожланган.

Бу давлатларда ўзига хос эстетик дунёқараш шаклланган. Улардаги “...қадимги эстетик маданият ёдгорликларининг мавзу йўналиши ҳам диққатга сазовордир. Асосий тасвир (қоя суратлари) ва тақлид (рақслар) учун овчилик касби билан боғлиқ ҳайвонлар объект қилиб олинган. Ёввойи буқа, фил, кийик тасвирларини яратиш билан қадимги одамлар улар ҳақида ўзи билган жуда муҳим хислатларини ва бу хислатларга хос ўзининг хатти-ҳаракатларини ифодалаган”¹.

Фан ва маданиятнинг юксак эстетик маданиятга оид кўринишлари қадимги Хитой халқи дунёқарашида гўзаллик ҳақидаги тушунчаларида ифодаланган. Хитойликлар қадимдан ҳунармандчилик билан шуғулланишганликлари сабабли бутун дунё халқлари томонидан “Чин” мамлакати деган номга сазовор бўлишган. Хитойда ижтимоий-эстетик

¹ Умаров Э. Эстетика. –Т.: Ўзбекистон, 1995. 137-бет.

фикр ривожиди Конфуций (эр.ав. 551-479) алоҳида ўрин тутди. У ўзининг эстетик ғояларга бой “Кўшиқлар китоби”, “Баҳор ва куз” асарларида табиатнинг хушманзара кўриниши, зилол сувлар жилваси, бутун мавжудотнинг чиройини тараннум этган. Шунингдек, инсоннинг ҳис-туйғулари туғма хусусиятлар асосида шаклланиб, жамиятда эстетик маданиятни камол топтиради, дейди. Лекин бу хусусиятлар ижтимоий ҳаёт давомида нафосат ва гўзаллик, уйғунлик ва мувофиқлик, фантазия ҳамда санъат кабиларга боғлиқ равишда ўзгариб боради, деб таъкидлайди. У эстетик маданият билан ахлоқий етуклик орасидаги муштаракликни улуғлайди. Конфуций таълимотига кўра, эстетик маданиятли кишилар “...соғлом жамият яратиш учун зарур бўлган барча ижобий руҳдаги инсоний хислатлар ўз-ўзидан намоён бўлмайди, уларга эга бўлиш учун кишининг ўзини-ўзи тарбиялаши, ҳаётда ўз ўрнини топишга интилиши каби масъулиятни онгли равишда ҳис этиши керак”¹. Шахсларнинг эстетик маданиятли бўлиши уларнинг зиммаларига юкланган вазифаларни кўтаринки руҳда ва аниқ бажаришни тақозо этади.

Конфуций жамиятда шахсларнинг эстетик маданиятли бўлиши учун ўзларининг зиммаларига юкланган вазифаларини аниқ бажариш мақсадга мувофиқлигини айтади².

“Конфуций таълимоти, – деб ёзади, Э.Умаров, – қадимги анъаналарга ва аждодларга ҳурмат билан қарашга асосланган, зеро унинг қатъий ишончига кўра қадимги ҳукмдорлар доно, амалдорлар беғараз ва таъмасиз бўлиб, халқ ҳурмат ва муруватли эди”³.

Қадимги Хитойдаги эстетик маданиятга оид фикрлар Лао Цзи (мил.ав. VI-V асрлар) томонидан илгари сурилган даосизм таълимотида ифодаланган. Унинг таълимотига кўра,

¹ Низомидиднов Н. Қадимги Хитой тарихи, диний эътиқоди ва маданияти. –Т.: Fan va texnologiya, 2014. 183-бет.

² Туленов Ж. Диалектика назарияси. Т., Ўзбекистон, 2001. 20-бет.

³ Эстетика асослари. –Т.: Чўлпон, 2006. 32-бет.

дао қонуни – табиатнинг яшаш қонунидир, ундаги ранг-баранглик кураши ва уйғунлиги абадийликнинг эътироф этилишидир¹. Демак, жамият ва шахс эстетик маданияти бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ҳолда тадрижий ривожланиб бориши Хитой мутафаккирларининг диққат марказида бўлган.

Даосизм таълимотича, шахс эстетик маданияти табиат ва жамият ўртасидаги ўзаро алоқадорлик орқали уйғунлашиб кетади. Бу жараёнда “санъатни бир одамдан иккинчи одамга ўтказиб бўлмайдиган, яъни ўргатиб бўлмайдиган олий ҳодиса сифатида талқин этади. Санъат ўз ички ниятида табиатдаги ўхшашликни (айнанликни) илғаб олиш; “тутиб қолиш” қобилиятидир. Ниятнинг ўзи санъаткор қалбида бирон-бир масъулиятсиз, ҳеч қандай шакл-у шамойилсиз туғилади, шаклни эса, у ўзида (қардош) бўлган табиат билан уйқашиб (хе) кетган лаҳзада олади. Ижодий жараён барча кучлар олий даражада жамланган лаҳзада вужудга келадиган нагоҳоний “башорат” тарзида тушинилади”². Ана шу аснода табиат ва жамиятдаги гўзалликлар бир-бирини тўлдириб, ўзгариб боради. Лао Цзи эстетик ғояларнинг жамиятда қарама-қаршилиқлар асосида амалга ошишини эътироф этади. Бинобарин бу таълимот негизида шахснинг камолоти жамиятдаги ижтимоий-эстетик ҳодисалар билан боғлиқ, деган фалсафий ғоя ётади.

Шахс эстетик маданияти тўғрисидаги ғоялар қадимги Ҳиндистон халқи ижтимоий ҳаёти билан узвий боғлиқ ҳолда шаклланган. Қадимги ҳиндлар томонидан мил. ав. уч мингинчи йилларда яратилган дастлабки эстетик маданият намуналари “Рамаяна”, “Маҳобҳорат”, “Калила ва Димна”, “Ведалар” каби машҳур асарларда шахснинг жамиятда тутган ўрни, эстетик тасаввурлари, маданияти ҳақидаги қарашлар ўз аксини топган. Асрлар давомида “веда оҳанглари замирида дунёвий мутоз мусиқа яратилиб, ундан сўнг эса, шу аснода

¹Фалсафа асослари. –Т.: Ўзбекистон, 2005. 56-бет.

²Sher A. Estetika.–Т.: O'zbekiston, 2014. 41-бет.

замонавий асарлар ёзишга ўтилган. Ведалар тизимидаги иккинчи қисмининг махсус мусиқий оҳангларга бағишланиши, ҳинд сарзаминида нишонланадиган барча диний ва миллий байрамларнинг куй ва кўшиқлар жўрлигида ўтказиш анъанасига диний эътиқод томонидан расман кенг йўл очиб берилган”¹ лиги шахс эстетик маданиятининг мукамаллиги билан кишини ўзига жалб этади.

Бу даврларда ҳиндларда мусиқа санъати кучли ривожланган. Ҳиндлар энг қадимий, ниҳоятда ўзига хос мусиқа маданиятига эга. Азалдан ҳиндларда ҳар қандай мусиқа асари анъанавий усул-ритм йўлларида бири рагалар асосида яратилган. Рага - ҳинд мусиқа эстетикасида асосий тушунча, унда ҳар бир сўз чуқур маънога, маълум бадиий образга эга. Масалан, рага васанта-бахорни ифода қилади, рага-камала нилуфарни билдирса, рага-ширингара севги туйғусини ифода этади ва ҳоказо.

Қадимги ҳиндлар эстетик маданиятининг ижтимоий-фалсафий асослари муқаддас “Ведалар”да ёрқин ифодаланган. Унда эстетик маданиятнинг ўзига хос хусусиятлари, фалсафий-эстетик ғоялар, “нафақат диний йўналишда, балки кўҳна ҳинд фалсафаси, ҳуқуқунослиги, психологияси, этика ва эстетикаси, табиати, тили, урф-одатлари ва ижтимоий ҳаёт шакллари”² ифодаланган. “Ведалар”да турли хил халқ оғзаки ижоди намуналари илоҳий куй ва кўшиқлар, мадҳиялар тарзида ифодаланган. Бундан ташқари, ҳинд мактабларида эстетик маданиятнинг турли кўринишларига ҳам катта аҳамият берилади. Хусусан, қадимги йога мактаби ҳақидаги манбаларда бундай дейилади: “...машқни бажариш вақтида айрим лаҳзаларда туюладиган ниҳоятда ёқимли ва ҳузурли туйғулар, кишининг руҳиятидаги тетиклик, енгиллик, бахтиёрлик ва хотиржамлик ҳиссиётларини бағишлайди”³. Бу ерда йогларнинг маиший

¹ Низомиддинов Н. Қадимги Ҳиндистон тарихи, диний эътиқоди ва маданияти. –Т.: Fan va texnologiya, 2014. 404-бет.

² Ўша асар. 86-бет.

³ Ўша асар. 180-бет.

турмуш эстетикасига хос овқатланиш завқи ва лаззатланиш туйғулари ўз ифодасини топган.

Агар “Ведалар”да эстетик ғоялар илоҳий кучга буйсунишни талаб этса, Чорвака-локаятчилар дунёвий лаззат ва завқ-шавқни эстетик маданият марказига қўядилар: “Бизга тааллуқли бўлган мавжуд лаззатлардан фойдаланиш ва иложи борица бизга азоб-укубат, ғам-андух келтирувчи нарсалардан ўзимизни тортишимиз керак”¹. Ана шундагина шахс ўзининг бахт-саодати ва фаровон ҳаётини таъминлаб, эстетик маданиятини теварак-атрофдагиларга намоиш эта олади.

Қадимги ҳинд файласуфи Капила шахс эстетик маданияти маънавий камолот чўққиси эканлигини таъкидлайди. Унинг фикрича, ҳар бир инсон дунёда кийноқ-азобдан халос бўлишга интилиши лозим. Лекин бунга гўзал хотинга эга бўлиш, бойлик тўплаш, яхши уй-жойли бўлиш билан эришилмайди. Гарчи бойлик тўплаш бир мунча камолотга эришишга имкон туғдирса-да бу олий камолотга етишиш деган сўз эмас. Бойлик, ҳокимият, булар барчаси хароб ва йўқ бўлишга маҳкум. Хотинларнинг ёшлиги, ҳам гўзаллиги ўткинчи. Бу хил нарсалар ҳаёт азоб-укубатларидан халос бўлишга асос бўла олмайди, деб таъкидлайди. Шу боис, шахс эстетик маданияти жамиятда барча нарсалардан устун туриб, маънавий-руҳий тетиклик бахш этади.

Қадимги дунё эстетикаси юнон фалсафасига монанд ҳолда вужудга келди. Шу асосда тартибга солинган кўплаб эстетик назариялар шаклланиб, шахс эстетик маданиятининг турли-туман эстетик ғоялари ва фикрлари ривожланишига замин бўлиб хизмат қилди. Мана шундай эстетик маданиятни юнон фалсафий мактаблари Милет, Элей ва файласуфлари Пифагор, Гераклит, Эмпедокл, Анаксагор, Демокрит, Сукрот, Афлотун, Арасту кабилар илгари суришди.

Қадимги Юнонистондаги фалсафий фикрлар таракқиётида шахс эстетик маданиятининг ижтимоий-фалсафий асослари бир қатор файласуфлар ижодида ёрқин

¹ Юлдашев С.А. Антиқфалсафа. –Т.: 1999. 13-бет.

ифодаланган. Хусусан, Милет фалсафий мактабининг асосчиларидан Фалес (мил.ав. 624-547 й) эстетик ғояларни илоҳиёт билан боғлайди. Унингча, “...қоинот ҳамма нарсдан гўзалроқдир, зеро, у Худонинг қароматидир”¹. Шахс эса ана шу қароматдан бахраманд бўлиб, ўз гўзал туйғулари ва тушунчаларининг эстетик маданиятини шакллантиради.

Милет мактабининг вакили Анаксимандр (мил.ав. 610-546 й) Фалесдан фарқли равишда ўзининг эстетик қарашларида “ҳиссий идрок этиладиган олам ҳодисаларнинг бирламчи асосини”² ташкил этади, дейди. Бу идрок жараёнида шахснинг гўзаллик тўғрисидаги ҳиссий қобилиятлари шаклланади.

Яна бир милетлик файласуф Анаксимен (585-525 й) шахс эстетик ҳиссиётига таъсир этадиган жиҳатларни “...инсон ва жонзотлар танасига қувват берадиган ва яхлитлигини сақлайдиган ҳаёт нафасини осмон ёриткичлари ва қоинотни кўллаб-қувватлаб турадиган ҳаво билан қиёслайди”³.

Қадимги юнонда эстетик маданият тушунчасининг шаклланишига катта таъсир кўрсатган файласуф ва математик олим Пифагор (эр.ав. 580-500) эди. Пифагор ва пифагорчилар оламдаги нарса ва ҳодисалар моҳиятини рақамлар билан тушунтиради. 1 рақами оламдаги ҳамма нарса ва ҳодисаларнинг нафосат оламининг асосидир, 2 рақами табиатдаги қарама-қаршиликлар, яъни гўзаллик ва хунуқлик, ёруғлик ва зулмат, эркак ва аёл каби тушунчаларнинг асосидир, деб таъкидлашади.

Пифагорчиларнинг фикрича, ер дунёвий оловсимон марказ атрофида айланиб, алоҳида баландликка эга бўлган монотон товуш чиқаради. Масалан, ойнинг товуши баланд ва ўткир. Сатурннинг товуши энг паст. Бу товушлар биргаликда ҳамоҳанг куйни яратади⁴. Пифагорчилар нафосат асослари ва

¹ Фарб фалсафаси. –Т.: Шарқ, 2004. 16-бет.

² Ўша асар. 17-бет.

³ Ўша асар. 19-бет.

⁴ Юлдашев С.А. Антикфалсафа. –Т.: 1999. 26-бет.

музыкавий оҳанглар ҳақидаги фикрларини математика тили ва ҳисоби орқали ифодалашга ҳаракат қилганлар ва шу асосда эстетик маданият назарияси учун ниҳоятда зарур бўлган гармония ва дисгармония ҳақидаги таълимотни ҳам илгари сурганлар.

Эстетик маданият ривожда Гераклит (э.р.ав. 530-470) юнон фалсафасида янги эстетик ғояларни илгари сурди. Унингча, нафосат моддий дунёнинг ўзидан келиб чиқади, яъни барча гўзаллик дунёвий олов асосида вужудга келади. Гераклит нафосат нисбийлигини тушунтиради. У кишиларнинг ҳаёти – “болаларнинг ўйинига” ўхшайди. Улар ўз хоҳишларининг қулидирлар. Бахт тананинг фароғатидан эмас, балки тўғри фикрлаш ва тўғри гапириш, шодлик ва хуррамлик, табиатга мувофиқ ҳаракат қилишдан иборатдир.

Гераклит учун шахснинг юксак эстетик ғояларга эга бўлиши моддий дунёга боғлиқ. “Унингча, нафосат моддий дунёнинг ўзидан келиб чиқади, яъни барча гўзаллик дунёвий олов асосида вужудга келади. Гераклит нафосат нисбийлигини тушунтиради. У кишининг ҳаёти – “болаларнинг ўйини”га ўхшайди. Улар ўз хоҳишларининг қулидирлар. Бахт тананинг фароғатидан эмас, балки тўғри фикрлаш ва тўғри гапириш, шодлик ва хуррамлик, табиатга мувофиқ ҳаракат қилишдан иборатдир”¹. Шахснинг эстетик маданияти ҳаёт сингари ранг-баранг ва диалектик қарама-қаршилиқлар орқали шаклланади, деган ғоя ётади.

Гераклит инсон маънавий камолотида ҳиссий ва мавҳум билим тўплашга, эстетик маданият ҳар иккаласини бирга олиб бориш лозимлигини таъкидлайди. Чунки, ҳиссиёт, жисмнинг табиати ҳақида узил-кесил билим беролмайди. Тўлиқ билимни фақат тафаккур бера олади, дейди. Демак, тафаккур устунлиги, тафаккур орқали ҳиссиёт маъносини, аҳамиятини идрок этиш шахснинг ҳақиқий нафосатни ажратиб олишга имкон беради.

¹ G'aybullayev O. Estetika. O'quv-uslubiy qo'llanma. –Samarqand: SamDCHTI, 2019. 20-21-betlar.

Инсоннинг ҳиссиёти, тафаккури ва фаолиятининг ижтимоий-тарихий амалиёт ва тараққиёт билан боғлиқлигини образли тарзда идрок этган Элей мактабининг асосчиси Ксенофон (мил.ав. 565-473 й) шундай деган эди: “Агарда буқалар, отлар ва шерлар инсон каби кўлларга эга бўлганларида эди, унда инсонларга ўхшаб тасвирий санъат асарларини яратишлари мумкин эди. Отлар худоларни отларга, буқалар эса худоларни буқаларга ўхшатиб чизардилар ҳамда уларнинг жисмий тузилишини ўзларининг жисмий тузилишига ўхшатардилар”¹, деб таъкидлайди, файласуф.

Элей мактабининг вакилларида яна бири Парменид (мил.ав. 540-V аср) эстетик маданият, шаклланишининг мураккаб жараён эканлигига эътибор қаратиб, шахс эстетик маданиятининг юксак намунаси фақатгина “кўрган, эшитган, сезган нарса эмас, балки кўринмайдиган, сезиб бўлмайдиган оламгина”² ҳам бўлиши мумкин, деб таъкидлайди. Парменид эстетик ҳиссиётлар, тасаввурларни ахлоқий тушунчалар билан боғлиқ эканлиги ҳақида фикр юритиб, “коинот марказида Ҳақиқат ва зарурият туради. У сайёралар ва юлдузлар ҳаракатини бошқаради. У барча худолардан аввал Эрос-меҳр-оқибат маъбудасини яратган. Эрос туфайли одамлар ўзаро ҳамкорлик, ҳамжиҳатликка интиладилар, ўз мақсадларига эришадилар”³, дейди. Бу жараёнда Эрос шахсларнинг эстетик маданиятини тартибга солади, жамиятдаги қонуниятларни гўзалликка буйсунишга даъват этади.

Сициялик Эмпедокл (490-430й)нинг ўз эстетик қарашларида гўзалликнинг мураккаб тасаввур эканлигига ишора бор. Унингча, “бирлик ва кўплик, муҳаббат ва ёвузлик каби қарама-қарши кучлар бир пайтнинг ўзида мавжуд бўлмай, навбатма-навбат мавжуд бўлади”⁴. Демак, инсоннинг

¹ Юлдашев С.А. Антиқфалсафа. –Т.: 1999. 27-бет.

² Рассел Б. История западной философии. –М.: Наука, 1999. -с.76.

³ Фалсафа луғати. –Т.: 2004. 323-бет.

⁴ Юлдашев С.А. Антиқфалсафа. –Т.: 1999. 35-бет.

эстетик маданияти ҳар хил вазият ва кайфиятларни акс эттириб, ҳамиша ундаги ижтимоий ўзгаришларга ҳамоҳанг равишда янгилашиб боради.

Эмпедокл шахсий ҳаётида ҳам эстетик жиҳатдан ранг-барангликка интилган, ўз шахсий кўрки ва кўринишига алоҳида эътибор берган. Масалан, Олимпия ўйинлари бўлаётган жойда у пайдо бўлар экан, унга қараб кўпларнинг югуриб борганлари, талпинганлари ҳақида афсоналар тўқилган. Унинг кийим-кечаги ва ташки кўриниши ўз шуҳратига мос бўлган, у коҳинлар киядиган уст-бошда, олтин қайикда, тож кийиб юрган, унинг атрофида, одатда, кўплаб мулозимлари бўлишган¹.

Қадимги даврнинг эстетик маданияти ривожига улкан ҳисса қўшган файласуф Анаксагор (мил.ав. 500-428 й) шахс эстетик маданиятини Афинада кенг ёйишга интилди. Шу боисдан, “...моддий олам нарсаларида мавжуд бўлган сифатлар айна вақтда, алоҳида олинган бўлакда ҳам, моддий зарраларда ҳам мавжуд бўлади. Нарсада қайси сифат устунлик қилса, бизнинг туйғуларимиз шу сифатни идрок этади. Масалан, олтин деганда унда олтин “уруғи”нинг кўплиги тушунилади”². Унинг таълимотида эзгулик сифатида осмон жисмларининг воқеликни асоси сифатида эътироф этилиши, шахснинг юқори чўққига кўтарилишига ижтимоий-фалсафий ғояларнинг роли катталиги масалалари алоҳида таъкидланади. Анаксагор ўзи ҳар томонлама мукамалликка эришган шахс сифатида барча инсонлар учун намуна бўлиб, жамиятда эстетик маданиятни ривожига катта ҳисса қўшди.

Демокрит (эр. ав. 460-370) фалсафий қарашларига кўра атомларнинг турли хилдаги қўшилишларидан маза, ранг, товуш ҳосил бўлади. Масалан, маза Демокрит таъкидлашича, атомларнинг муайян шакллари сезишдир, ширин маза нарса думалоқ шаклдан иборат бўлса, нордон маза нарса эса катта шаклга эга кўпқиррали, ғадир-будир атомдан тузилган.

¹ Ғарб фалсафаси.-Т.: Шарқ, 2004. 45-бет.

² Ўша асар. 51-бет.

Ҳаводаги бир хил атомларнинг зичлашиши рангни келтириб чиқаради. Бениҳоя кўп “туғилиб ва ўлиб турадиган” нафосат олами шу тарика содир бўлади, бу оламдаги гўзалликларни худо яратмаган, балки уларнинг нозик жиҳатлари атомларга боғлиқ. Демокрит ҳар бир нарсани мутаносиблик, яъни меъёр ташкил этади, дейди. Бу мутаносиблик инсоннинг эзгу ва бахтли ҳаёти учун ҳам зарурдир. Гўзаллик – меъёр сақланишини, ўртачаликни тақозо этади. У айтадики, менга на ўта гўзаллик ва на ўта хунуклик ёқади, балки барча нарсалардаги нафосат меъёри билан бўлсин.

Ҳайкалтарошнинг ўғли бўлган Сукрот (эр.ав.469-399) софистлар фалсафасига қарши чиқиб, фалсафада ўзликни англаш тамойилини илгари сурди. У кўпроқ ахлоқ масалаларига эътибор берган бўлса-да, ахлоқий ва эстетик тушунчаларнинг (яхши ва ёмон, адолат ва адолатсизлик, гўзаллик ва хунуклик ва ҳоказо) нисбийлигига катта аҳамият берган. Бир ўринда гўзал бўлган нарса бошқа вазиятда хунук, бир жойда яхши нарса, бошқа ўринда хунук бўлиши мумкин. Бу тасаввур негизида билим ётади, инсон тажрибаси ётади. Унингча, инсоннинг яшаши санъатдан иборат. Ҳаёт бу санъат, санъатни тизимлаштиришда санъатнинг ўзи бўлиши лозим, дейди. “У инсонни санъатнинг асосий объекти сифатида олиб қарайди, санъатнинг эстетик ва ахлоқий мезонлари масаласини ўртага ташлайди ҳамда шулар орқали ижобий жараённи очиб беришга уринади”¹. Шахс ўзининг эстетик маданиятини худоларга ишониб борлиқнинг барча тухфаларидан воз кечиш орқали эмас, балки улардан баҳраманд бўлиб намоён этиши мумкинлигини таъкидлайди.

Сукрот учун эстетик фаолият муайян мақсад ифодаси. Гўзаллик нарса ва ходисаларнинг мутлақ хусусияти эмас. гўзаллик маълум мақсад орқали рўёбга чиқади. Бу нарса вазиятга қараб гўзал ё хунук бўлиши мумкин. Чопишда гўзал бўлган нарса, курашда хунук бўлади ва ҳоказо.

¹ Sher A. Estetika.–Т.: O‘zbekiston, 2014. 44-бет.

Сукрот учун гўзаллик билан яхшилик ўртасида фарк йўқ. Тўғри, Гераклит ҳам гўзалликнинг нисбийлиги ҳақида гапирган, аммо у гўзалликни турли нарса ва ҳодисаларда кўрган.

Сукротнинг эстетик маданиятга доир фикрлари унинг ахлоқийлик билан гўзаллик тушунчаларининг муштараклигини, инсон руҳи ва жисми уйғунлиги зарурлигини таъкидлашда ўз ифодасини топган.

Афлотун (эр.ав.427-347) таълимотига кўра барча, ҳиссий идрок этиладиган нарсалар ўткинчи, ўзгарувчан, нисбий, бу нарсаларнинг сояси бўлган “ғоя”лар эса абадий.

Афлотун Сукрот фикрига қўшилмаган ҳолда гўзаллик – бу чиройли нарса “ғоя”сидир, дейди.

Афлотун эстетикасида гўзаллик категорияси марказий ўринни эгаллайди. Ғоя муайян ҳиссий нарсаларга тааллуқли бўлсагина уларни безаб, гўзаллик бахш этади. Ҳақиқий гўзаллик ғояларда мужассам, нарсаларда эмас, у ҳиссий оламга қарама-қарши, вақт ва макондан ташқарида, ўзгармайдиган ҳодиса.

Афлотун гарчи тасвирий санъат ва поэзияда табиатга тақлид қилиш ва ҳиссий образли тасвирга интилишни камситса-да, санъатнинг инсон маънавияти, эстетик маданиятини юксалтиришда бадантарбия ва мусиқанинг аҳамияти катта эканлигини тан олади.

У “Давлат” ва “Қонунлар” асарларида мусиқани инсонга таъсирини икки ҳолатга ажратади: “тартибга солувчи” ва “фароғатбахш”. Биринчиси – одамларни тарбиялайди, иккинчиси – бузади. Лекин Афлотуннинг “Қонунлар” асарида қайд этган мусиқа дуч келган одамларга эмас, энг яхши одамларга, яхшигина тарбия кўрган одамларга роҳат бағишлайди, деганда, гарчи жамиятнинг задагон шахсларини кўзда тутган бўлса-да, бу фикрда мусиқанинг инсон эстетик маданиятини юксалтириш, тарбиялаш тўғрисидаги ғоя ётади.

Афлотун кишилардаги мусиқага бўлган мойилликни ундан хабардорлик билан қўшиб олиб бориш тарафдори эди. Ана шунда мусиқа инсон табатини, руҳини тартибга солади.

Бунга юнонларда машхур бўлган оммавий рақслар ва сурнай наволарини мисол қилиб кўрсатади ва гўзаллик, хунуклик, беъманилик нималигини тушунтиради. Гўзаллик – бу турли мусикалар, яхши фазилатлар, одамлар ҳавас қиладиган нарсаларнинг тартибидир, дейди. Ҳиссий роҳат сари интилиш инсон руҳиятини бузади. Масалан, агар ёшлар маишатга ўрганиб, қонунга зид равишда дилхиралик қилиб ва роҳатланиб юрсалар, эстетик маданиятлари бузилиб, беъманиликлар келиб чиқади, дейди Афлотун.

Афлотун жамиятдаги эстетик маданиятни гўзаллик билан боғлар экан, “гўзаллик аниқ предмет, нарса ва воқеликка нисбатан таққосланган нисбийликдан келиб чиқади. Шунинг учун ҳам гўзалликни инсон ақл билан англайди. Давлатни бошқарувчи шахслар авваламбор ана шундай сифатларга эга бўлишлари керак”¹, дейди. Унингча, ҳар бир шахс гўзаллик орқалигина ўзини жамиятда намоён этишга кўпроқ ҳақлидир. Чунки шахснинг эстетик маданияти гўзалликсиз, унинг ғайриҳиссий кўринишсиз халққа ижобий таъсир этмайди. Бундай ҳолатни фақатгина юнонлар амалга ошириши мумкин. “Барча юнонлик бўлмаган халқлар қай даражада маданиятга эришганлигига қарамай ва сиёсий етуқлигига қарамай барибир ваҳшийдирлар”² – дейди файласуф.

Афлотуннинг шогирди Арасту (мил.ав. 384-322 й) қарашларида шахс ва унинг эстетик маданиятига оид кўплаб ғоялар илгар сурилган. Устози Афлотун сингари гўзалликни таҳлил этаркан, Арасту “...гўзаллик ғояларда эмас, балки реал предметларда, улар билан муҳим алоқа ва ўзига хосликдадир”³ дейди. Унингча, гўзаллик оламдаги тартиблик, меъёрлик ва аниқлик асосида келиб чиқади. Гўзаллик ўз жилвасини барча нарса ва ҳодисаларда акс эттириб, шахсни эстетик маданият сари чорлайди. Бундай жиҳат шахснинг

¹ Фалсафа луғати. –Т.: 2004. 327-бет.

² Юлдашев С.А. Антикфалсафа. –Т.: 1999. 78-бет.

³ Ўша асар. 133-бет.

ривожланиши, санъат асарларини ўрганиб боришда мукаммал фазилатларни шакллантиради.

“Табиат, дейди Арасту, – жоннинг ҳамма қисмларини бирга боғлайди, шунинг учун тарбияда биз унга риоя қилишимиз керак ва шахсни ҳар томонлама, уйғун руҳда тарбиялашимиз лозим. Шахсни тарбиялашнинг умумий тизимида эстетик тарбия катта роль ўйнайди”¹. Шундай экан, Арасту шахс эстетик маданияти тарбиянинг маҳсули сифатида майдонга келишини, ҳар бир шахс эстетик идеали орқали табиатни англаб етишини таъкидлайди. Унинг эстетик қарашларига кўра, эстетик маданиятнинг жамиятда доимо ривожланиб бориши узлуксиз бўлиб, “шахснинг уйғун ривожланиш масаласи фақат муайян ижтимоий шароитда, яъни иқтисодий, сиёсий ва маданий шарт-шароитлар бўлгандагина амалий ҳал этилиши мумкин”². Шунинг учун Арастунинг шахс эстетик маданиятига бўлган муносабати бевосита санъат асарларининг тарбиявий моҳияти ва имкониятлари билан боғлиқ.

Арасту эстетик таълимотига кўра, санъат шахсни ҳаётга қизиқишини кучайтиради, нафис ва нозик ҳис-туйғуларни шакллантиради. Шу асосда инсон гўзаллик оламига кириб боради ва жамиятда бахтли ҳаёт, қувонч, ҳаётдан завқланиш, эҳтиросли кайфиятни кечиради.

Арасту мусиқанинг инсон эстетик маданияти юксалишидаги аҳамиятини таъкидлар экан, у мусиқанинг жамиятдаги ижтимоий-маънавий вазифаларига алоҳида эътибор қаратади: биринчидан, мусиқа тарбия учун зарур; иккинчидан, инсон руҳини поклантиради; учинчидан, таранг фаолиятдан чиқиб, дам олишга чорловчи интеллектуал овутиш вазифасини ўтайди; тўртинчидан, даволайди ва кўнглини очади; бешинчидан, раҳм ва кўрқувдан фориф этиб, инсон кўнглини кўтариб, унга роҳат бахш этади. Бундай инсон маънавиятида содир бўладиган ўзгаришлар

¹ Ғарб фалсафаси. –Т.: Шарқ, 2004. 167-бет.

² Ўша жойда.

пировардида шахсни ҳар томонлама камолотга етишига, эстетик маданиятли бўлишига хизмат қилади.

Фарбий Оврупа мамлакатларида ўрта асрларда шахс маънавий камолоти ва эстетик маданиятига муносабат илоҳий эътиқод билан чамбарчас боғлаб тушунтирилган. Бу давр файласуфи авлиё Августин Аврелий (1354-1430)нинг эстетик қарашлари христиан дини билан боғлиқ бўлиб, оламдаги барча нарсалар, хусусан, шахснинг эстетик маданияти худонинг гўзаллиги ва соф виждонлиги рамзидир, дейди. Унинг “Гўзал ва фойдали нарса ҳақида” деб аталган эстетикага оид трактатида худо яратган гўзалликни одамлар яратган гўзалликдан аъло деб ҳисоблайди. Борлиқдаги гўзаллик нарсаларнинг ранг-баранг кўринишда, шахсда эса маънавий-ахлоқий камолоти тарзида намоён бўлади. Жамиятда кишиларнинг гўзаллик қобилиятларининг ўсиши маънавий йўл орқали, яъни “Бахтли ҳаёт”да ўз аксини топади. Бахт эса адабиятга дахлдор туйғулар, тасаввурларга эга бўлишдир. Маънавий қадриятлар эстетик маданият, муҳит билан умумийликда қарор топади, кишиларнинг бир-бирига кўмак бериши тенглик ва мутаносиблик белгисидир, дейди. Шахс юксак маданиятга эришиш учун “бахт” ғоясига содик қолиши зарур. “Августин эллинистик фалсафа билан ҳамоҳанг тарзда инсон ҳаётининг мақсади ва мазмуни бахс-саодатга эришиш эканлигини эътироф этади. Бахтнинг калити худо. Инсоний бахтга эришиш Худони билиш ва руҳни турлитуман синовлардан ўтказиш орқали амалга ошади”¹, дейди. Августин таълимотида худо барча нарсанинг негизи бўлиб, олий бахт ғояси эстетик маданият учун интилишда инсон маънавиятида катта роль ўйнайди.

Ўрта аср файласуфи ва илоҳиётчиси Фома Аквинский (1225-1274 й)нинг эстетик маданият тўғрисидаги қарашлари динни жамиятда шахсларни бошқарувчи куч сифатида талқин этиш билан боғлиқ. Қачонки, жамият ва давлат юқори даражадаги эстетик маданиятга эга бўлса “фуқароларнинг

¹ Фарб фалсафаси. –Т.: 2004. 9-бет.

фаровонлигини таъминланади. Давлатнинг ташқи мақсади ва мазмуни эса самовий роҳат-фароғатга эришишдир. Бунга эса фуқароларни давлат эмас, черков етаклайди”¹. У маънавий гўзаллик ва ҳиссиёт, табиат гўзаллиги, худонинг гўзаллигидан намуна олишини, олам нафосати объектив ва субъектив характерга эга эканлигини айтади. Гўзаллик кишини ўзини идрок этиб, завқ, лаззат ва роҳат кайфиятларини бошидан кечиришдан пайдо бўлади. Бу нарса, ўз навбатида, инсоннинг нарса ва ҳодисаларни ҳиссий-эстетик ўзлаштириб эстетик маданиятини юксалтиришда намоён бўлади, дейди у.

Аквинскийнинг санъат ҳақидаги қарашлари антик давр эстетик ғояларига узвий равишда боғланган. Санъат инсонга табиат гўзаллигини билишда ва ҳис қилишда, нафосат оламини тушуниб етишда катта ёрдам беради. Санъатнинг вазифаси гўзал образларни яратиш, нарсаларнинг мутлақо ранг-баранг кўринишларини ва шу тариқа инсон маънавиятини шакллантиришдан иборатдир, деган фикрларни билдиради.

Уильям Оккам (тах. 1300-1349 й) ўрта асрлар инглиз фалсафасининг йирик вакилидир. Унинг фалсафасида эстетик маданият масалалари инсоннинг шахсий ғоялари, қарашлари билан узвий боғлиқ. Оккамнинг эстетик таълимотида индивидуалистик қарашлар биринчи ўринда туради. Унинг фикрича, жамиятнинг равнақи унинг аъзолари – алоҳида одамларнинг бахтли бўлишини билдирмайди. Жамият аъзоларининг эстетик маданияти муштарак маънавий-фалсафий дунёқарашилар йиғиндисидан ташкил топади.

Европа Уйғониш давридаги ижтимоий-фалсафий қарашларда шахснинг жамиятда тутган ўрни ва ролига катта аҳамият берилган ҳамда турли мафкуралар ва ғоялар кураши жараёнида эстетик маданиятга кенг ўрин ажратилган. Маълумки, бу даврда ҳар бир шахснинг эркин фикрлаш маданияти, воқелик ҳақидаги фалсафий дунёқараши ахлоқий-эстетик тасаввурлари янгиланди, жамият маданияти ривож

¹ Ғарб фалсафаси. –Т.: Шарқ, 2004. 246-бет.

ошади, янги тўлқин –инсонпарварлик тўлқини вужудга келди. Бунинг натижасида Уйғониш даври эстетикасида инсонпарварлик ғоялари улуғланди, бадий ижодда уйғунлик ва мувофиқлик, гўзаллик ва улуғворлик, санъатнинг ижтимоий ҳаётдаги ўрни каби масалалар эстетик-фалсафий тафаккурда қалқиб чикди. Бу пайтда бир қанча буюк мутафаккирлар Петрарка, Бокаччо, Альберти, Донателло, Леонардо до Винчи, Микеланджело, Рафаэль, Франсуа Рабле, Э.Роттердамский, Шекспер, Сервантес кабилар етишиб чикди. Улар ўзларининг бадий ва санъат асарларини яратиб колдирдилар ва Уйғониш давридаги ҳаётбахш санъат ва маданиятини вужудга келтиришди.

Инсон шахсини улуғловчи фикр-мулоҳазалар, гўзалликни мадҳ этувчи бадий асарлар вужудга келди. “Ренессанс даври адабиёти ва санъатида ҳар қачонгидан кўра якка киши шахсига эътибор кучайди. Бундай ҳолат Ренессанс даврида шахс деган тушунчанинг расман шаклланишига туртки бўлди. Шахс тушунчаси индивид тушунчаси билан баб-баробар ишлатила бошланди. Шунингдек, Уйғониш даври адабиётларида шахс деганда кишининг хатти-харакатлари, хулқ-атворидаги масъулиятни сезиш қобилияти тушунилди. Шахснинг эстетик диди, ахлоқ-одобига хос кирраларининг ривожланиши ҳам бир-бирига ҳамоҳанг бўлиши зарур”¹ эканлигига эътибор қаратилди.

Уйғониш даври ижодкорлари фаолиятида эстетик маданият ўзининг кўп кирралиги билан шахс ҳаётига боғлиқ бўлди. Бунда ҳар ҳил оқимлар вужудга келиб, улар бир-бири билан тўқнашди. Бу давр эстетик маданияти ҳайкалтарошлик, рассомлик, мусиқа санъати ва адабиётда шаклланди. Натижада, янгича руҳдаги шахс эстетик маданиятнинг тушунчалари, қарашлари ва тасаввурлари жамиятга кириб келди.

Ренессанс даврининг дастлабки файласуфи Данте Алигьери жамият эстетик ғояларининг шахс ҳаёти билан

¹ Фарб фалсафаси. –Т.: Шарқ, 2004. 267-бет.

узвий боғлиқ эканлигини таъкидлади. Унинг фикрича, шахснинг эстетик маданиятли бўлиши “ҳаётнинг гўзаллигини тушунишга, уни чинакамига севишга, жамият ҳаётида фаол иштирок этишга, халқ, Ватан манфаатини ҳимоя қилишга, уни кўз қорачиғидек сақлашга чақиради. Дантени ҳаётнинг гўзаллиги, унинг маъно ва мазмунини инсонпарварлаштириш қизиқтиради”¹. Данте таълимотига кўра, шахснинг эстетик маданияти унинг жамият билан нечоғлиқ чамбарчас боғлиқ эканлигига, шунингдек, жамиятнинг қанчалик инсонийлашганига боғлиқ. Инсоннинг эстетик маданияти билан жамиятнинг инсонийлашув жараёни доимо ўзаро келишув ва ҳамкорликни тақозо этади.

Альберти бу ҳақда сўз юритиб, очкўз кўзлар гўзалликка интилиб, жиддий ҳаётни ўзгартиради. Ҳаётдан эстетик маданиятни излаб топишга ҳаракат қилади. Билмадим улар ниманидир топишга интилади. Йўқ нарсани излаб, бор нарсага қарамайди, воқеликдаги санъатни тушунмайди, инсон меҳнатининг қадрини узокдан излайди. Айрим пайтда улар ҳаётдаги эстетик маданиятни тушунтиролмади, гўзалликка бўлган чанқоғини ўзлари ҳам қондиролмади, дейди. Аслида, улар топишга интилаётган ҳаёт олдида турганлигини тушунмаслигининг оқибатидир.

Уйғониш даврининг илк инсонпарварлик ғоялари билан уйғунлашган эстетик маданиятни илгари сурган Франческо Петрарка (1304-1374)дир. Унинг эстетик, адабий ва сиёсий қарашлари “Ҳаётдан бешиш”, “Ёлғизликдаги ҳаёт”, “Ўзим ва бошқаларнинг жоҳиллиги ҳақида”, “Авлодларга мактублар” деб аталган рисолаларида ўз ифодасини топди. Ўзининг бадиий асарларида ишқий лирика, ватанпарварлик руҳи билан суғорилган шеърлар ёзди. Петрарка биринчи бўлиб Оврупа поэзиясида христиан лирикасини ва дунёвий ишқни куйлади. Унинг бир қатор лирик шеърлари ўзбек тилига ҳам таржима қилинган.

¹ Ғарб фалсафаси. –Т.: Шарқ, 2004. 272-бет.

Оврупа Уйғониш даври адабиётининг йирик намоёндаси Жованни Бокаччо (1313-1375) нафосат ҳақидаги ғояларини ўз асарларида илгари сурди. Дастлабки асарлари “Филоко ло”, “Филострасо”да севги саргузаштларини ифодалади. “Амето”, “Фьезолан парилари” асарида дунёвий ишқ-муҳаббатга қарши бўлган диний қарашларни масхаралади. Юзта новелладан иборат “Декамерон” тўпламида оддий инсон ва унинг муҳаббатини улуғлади, котолик черкови акидалари ҳамда руҳонийларининг кирдикорларини фош этиб, ўша давр Италия воқелигининг ҳаққоний манзарасини яратди. Бу тўплами билан Бокаччо бутун дунёга машҳур бўлди.

Леон Баттиста Альберти (1404-1472) буюк италян архитектори, санъатшуноси ва адабиётчисидир. У Уйғониш даврининг архитектори сифатида биринчи бўлиб, черков қурилишларини замонавий Рим меъморчилиги асосида беади. Альберти архитектура ва санъатга оид “Ҳайкал”, “Рассомлар”, “Меъморчилик” каби трактатларини яратди. У илмий изланишлари давомида рассомчиликнинг моҳияти, қадимий юнон-рим сарчашмалари, замонавий санъатнинг ижодиётдаги ўрнини кўрсатиб берди. Ўз қарашларида ўрта аср анъаналаридаги эстетик маданиятнинг ижтимоий ҳаётдаги ролини ақлий жиҳатдан таҳлил этиб берди.

Фарбий Оврупа Уйғониш давридаги италян рассоми ва файласуфи Леонардо до Винчи (1452-1519) эстетик тафаккур ривожига катта хизматини намоён этди. У мусаввирлик санъати негизига шахс гўзаллигини очиб беришга интилди. Унингча, буюк рассом табиатда инсонни эстетик баҳраманд қилувчи функцияни бажаради. Леонардо рассом учун ҳиссиётларга асосланиш муҳимлигини таъкидлайди. Ойнага ўхшаб, кўрганини ўйламасдан тасвирлайдиганни рассом деб бўлмайди, дейди. Унинг яратган санъат асарларида дунёни билишга интилиш, шахс эстетик маданиятининг санъатдаги роли ва ўзига хос хусусиятларини очиб берди. Санъатнинг инсонлар ўртасидаги мавқеини воқеликдаги гўзалликни излаб топиши билан боғлади. Умуман олганда, Леонардо до Винчи жамият ҳаётидаги эстетик маданият санъат асарларида ёрқин

акс этишини, ташқи кўринишдан жозибадор, жилвали, нозик табиатни маънодор оҳанги сезилиб туришини таҳлил этади.

Уйғониш давридаги буюк рассомлардан бири Рафаэль Санти (1483-1520) бўлиб, бутун вужуди билан гўзал бўлган инсонни – унинг чиройли ва бақувват қадди-қоматини, юксак ақл-заковатини, олижаноб характерини тасвирлашга интилни. Ёш Рафаэль ўз санъат асарларида бино ва иншоатларнинг кўркем намуналарини чизиб, архитектурага ҳам қизиқишини намоен этди. Унинг қувонч ва бахтни куйлаган санъати осойишталик билан нафас олади. Рафаэль ўз асарларида кўриниши тўғри мутаносибликка эга бўлган гўзалликни ва эстетик маданиятни топишга интилган эди.

Улуғ ёзувчи ва драматург Вильям Шекспер (1564-1616) бутун ҳаётини театр билан боғлаган эди. Ёзувчи ҳамма жойда ёвузлик ҳукм суради, унинг захри ҳамма ҳис-туйғуларда: ишонч ҳиссида ҳам, ҳақ ва ноҳақни ҳис қилишда ҳам, севгида ҳам бор, – деб ўйлайди.

Шекспер шахснинг ички дунёси улуғлиги ва эстетик маданиятини чуқур ҳис қилади. Шунинг учун ҳам “Отелло”, “қирол Лир”, “Гамлет”, “Ромео ва Жульетта”, “Юлий Цезар” каби трагедиялари ўзининг ички моҳияти ва мазмуни билан кишилар қизиқишларини ўзига жалб этади.

Шекспернинг “Гамлет” трагедиясининг қаҳрамони “Инсон нақадар санъаткорона яратилган-а! Ақли жуда соғлом. Ҳар бир ишни аниқ ва моҳирона бажаради. У барча оламнинг кўркидир” – деб эстетик маданиятга доир фикрларни хитоб қилади. Шунингдек, “қирол Лир” трагедиясида Шекспер зебу-зийнат ва айш-ишрат ичида дабдабали ҳаёт кечираётган бир тўда ҳукмронлар билан сонсаноксиз халқ оммасининг азоб-укубатларини кўрсатади.

Шекспер Уйғониш даврининг инсонпарвар фикрларини ўз дунёқарашидан келиб-чиқиб холисона баҳолаб беради.

Уйғониш даври алломаларининг эстетик ғоялари нафақат ғарбда, балки бутун дунё эстетикаси ва маданияти таракқиётида ўчмас из қолдирди. Шу билан бирга кейинги давр ижодкорлари томонидан бу пайтда яратилган санъат ва

бадий асарлар бебаҳо ва ноёб хазина сифатида эътироф этилди.

Классицизм эстетикаси ривожда француз файласуфи Рене Декарт (1596-1650) ўзининг тиниқ ва тартибли ғоялари билан ўз номини эстетика тарихида қолдирди. У эстетикани рационализм нуқтаи назаридан ҳал этиб, ақлий йўл билан дунёни нафосатини, кўп қиррали қадрият тизими моҳиятини тушунтирди. Унингча, сезгиларда олам гўзалликларига шубҳа қилиш мумкин, лекин ақлимиз буни тўғри идрок этади, деб ҳисоблайди.

XVII аср француз адабиётида классицизм оқимига мансуб шоир Жон Расин (1639-1699) жаҳон театр санъатида фожиавий драмани юксак чўққига кўтарган қаламкашлардан саналади. Уни “Андрамаха” трагедияси бутун дунёга машҳур қилди. Трагедия қаҳрамонлари ўз манфаатларини, ишқ-муҳаббатга мойилликларини давлат, қолаверса, ҳукмдорга садоқат бурчларидан ҳам устун қўйишади.

Адиб трагедияси классицизм адабиётидаги уч асосий қонун: воқеа, жой ва вақт бирлигига қатъиян амал қилади. Шу жиҳатдан ҳам Расин классицизмнинг ақидаларини орта қолдириб, замондошлари Корнель ва Мольердан бир неча кадам илгари чопди.

Расиннинг иккинчи машҳур трагедияси “Британник” бўлди. Бу трагедия ҳам унинг халқ орасида обрўсини янада орттирди.

1672 йил Расин турк султони саройи саргузаштларидан олиб ёзилган “Боязид” трагедиясини саҳналаштирди. Ушбу асарида муаллиф илк бор классицизм адабиёти кўрсатмасидаги антик воқеликка мурожаат қилишдан чекиниб, замонасида юз берган сюжетдан фойдаланади. Айни пайтда Расин бу пьесаси билан француз театрига шарқона мавзунини олиб кирди. Шарқ ҳаёти ва шарқона гўзаллик, султон ҳарамидagi канизақларнинг хусн-латофати, ишқий саргузаштлари фаранг томошабинларида катта қизиқиш уйғотади.

Умуман олганда, Жон Расин француз классик театрининг юксалишига улкан ҳисса қўшди, шеъринг трагедия жанрини юқори пағонага кўтарди.

Расиннинг замондоши ва дўсти Никола Буало (1636-1711) классицизм назариётчиларидан биридир. Ўзининг “Шеъринг санъати” шеъринг трактатида Оврупа санъатини бадиий моҳиятини очиб берди. Ўз шеърингига “табиатга тақлид” тамойилини асос қилиб олди. Санъат воқеликни объектив ақс этириши лозимлигини таъкидлади. Шунингдек, Буало “Лонгин ҳақидаги уйлар” трактатида антик ёзувчиларни замонасининг ёзувчиларидан устун қўйди. Буало шеърингига ўз даврида Франция адабиёти ва санъатида ҳукмрон булган классицизмга катта таъсир кўрсатди.

Буюк рус шоири, қомусий олими Михаил Васильевич Ломоносов (1711-1765) санъатнинг инсон тафаккуридаги ролини тушунтириб берди. Унингча, эстетик идрок қилиш инсонга космосдан берилган. Инсон ахлоқий-эстетик қарашларида воқеликдаги нарса ва ҳодисалар моҳиятини билиши, адабиётнинг ролини тушуниши лозим. Ломоносов адабиётни эстетик тушунчаларга бойитди, ақлий ва ижодий фаолиятда тўғрилиқ ва қонунийликни ёқлаб чиқди. Мантиқийлик, ақлийлик, нафосатлилик ғоялари адабий жанрларда муҳимлигини таъкидлаб, классицизм анъаналарини давом эттирди. Ижод жараёнида ақл ва ҳиссиётнинг ўрнини кўрсатиб берди. Адабиётда шеъринг усулини руҳиятга боғлиқлигини таъкидлади. Ломоносовнинг эстетик фаолияти кўп жанрлардан иборат бўлган ижтимоий-фалсафий жанрлар асосида ишқий лирика, фуқароларнинг фаровон ҳаёти ва эстетик маданияти, жамиятнинг ранг-баранг тасвирига қаратилган эди.

Ломоносовнинг рассомчилик эстетикаси бевосита борлиқ эстетикаси ва билиш жараёни билан боғланган эди. Унинг эстетик ижодий қарашлари “Анакреон суҳбати” шеъринг ифодаланган.

XVII асрга келиб Оврупа мамлакатларида маърифатчилик эстетикаси жадал тараққий этди. Маърифат

даври нафосати ўша давр маданияти, фан маънавиятнинг тобора юксалиб бориши билан боғлиқ эди. Бу давр эстетикаси ўз навбатида Англияда – Шефтсбери, Э.Бёрк, У. Хогарт, Д.Юм, Францияда – Вольтер, Монтескье, Д.Дидро, Ж.Ж.Руссо, Германияда – А.Баумлартен, И.Винкельман, И.Лиссинг, И.Гёте номлари билан бевосита боғлиқдир.

Англияда дастлабки эстетик ғояларни илгари сурган машҳур ахлоқшунос ва эстетик Антони Эшли Купер Шефтсбери (1671-1713) ўзининг “Одамлар, хулқ-атворлар, фикрлар, замонларнинг тавсифи” номли асарлар тўпламини яратди. Бу тўпламида ахлоқ ва эстетика ҳиссиёт билан бирга туғма равишда вужудга келганини таъкидлади. Эзгулик энг юқори ҳузур-халоват, ақлий лаззат берувчи нарса ҳисобланади. Инсонни эзгуликка ундайдиган куч “ғайрат-шижоат” воситасида амалга ошади. Гўзалликнинг мезони унинг натижаларида эмас, балки қарама-қаршиликдадир. Эзгуликка интилиш ана шу гўзаллик ва ахлоқдадир. Шефтсберининг ахлоқий-эстетик идеали ҳар томонлама ривожланган шахсдир. Эзгуликка эришишнинг асосий шарти эзгу нарсаларни ҳаммаси, айна пайтда эстетик жиҳатдан гўзал бўлиб, гўзаллик уйғунликдадир. Шунингдек, гўзаллик руҳиятда, руҳ дунёсида, тирик табиатдаги нафосатда эканлигини айтади.

Машҳур инглиз адиби ва эстетиги Эдмонд Бёрк (1729-1797) “Бизнинг юксак ва аъло даражадаги ғояларимизнинг келиб чиқишида фалсафий тадқиқотлар” номли асарида эстетиканинг замонавийлашганлигини намоён этди. У инсоннинг дунёдаги турли хил эстетик ҳолатда яшаши ҳиссиётнинг ҳаётга таъсирини айтди. Бёрк инсоннинг ҳислари жуда яхши ташқи дунё билан алоқада бўлиши ва беғараз севгини яратиш керак. Инсон туғилганидан бошлаб жамиятдаги эстетика қонун-қоидаларига амал қилиб, нафосат оламига боғланиб яшайди, дейди.

Бёрк дид муаммоси билан шуғулланди. У эстетик дид инсонларнинг табиий қобилиятлари: ҳис, тасаввур, фикрлаш қобилиятлари аоссида шаклланади. Ҳамма нарса инсонларда

дид оқилона тарзда шаклланиб, ҳар бир кишида ҳар хил дид бўлишини тушунтиради. Бёрк фалсафий-эстетик дунёқарашини таҳлил этар эканмиз, инсоннинг қобилиятлари доимо чексиз равишда ривожланиб боришини кўрамиз.

Эстетик маданиятнинг жамият ривожланиши билан замонавийлашиб боришини Э.Бёрк таҳлил этиб, инсоннинг ҳиссиёти ташқи нарсаларга нисбатан табиий қобилиятни шакллантиради, дейди. У инсоннинг дунёдаги турли хил эстетик ҳолатда яшаши ҳиссиётнинг ҳаётга таъсири натижасида, яъни воқеликни идрок этиши, ташқи муҳитни сезишида асосида бўлишини айтади. Бёрк фикрича, инсоннинг ҳислари жуда яхши ташқи дунё билан алоқада бўлиши ва беғараз севгини яратиш керак. Чунки инсон туғилганидан бошлаб жамиятдаги завқий муносабатлар ва қонун-қоидаларга амал қилиб, эстетик маданиятини оширишга интилиб боради. Шу асосда дид муаммоси ҳам ўз-ўзидан келиб чиқади, дейди. У эстетик дид инсонларнинг табиий қобилиятлари: ҳис, тасаввур, фикрлаш қобилиятлари асосида шаклланади. Ҳамма нарса инсонларда дид оқилона тарзда шаклланиб, ҳар бир кишида ҳар хил дид бўлишини тушунтиради. У жамоавий сифатлар негизида гўзалликни ҳиссий қабул қилиниши ва дидни шаклланишини, бу эса севги-муҳаббат, эзгуликка интилиш, ўткир дидлилик кабиларни завқий муносабатларга чорлашини эътироф этади.

Бёркнинг эстетик маданиятга доир ғояларини инглиз рассоми ва санъатшуноси Уильям Хогарт ижтимоий-танқидий қарашлари орқали таҳлил этиб, дидни санъатда мавжудлигини таъкидлайди. Санъат ҳақидаги фикрларини баён этаркан, “нафосат чизиғи” оламда дидга асосланиб, эстетик маданият вужудга келишини айтади. У “Тўзаллар таҳлили” трактатида санъатнинг юксак эстетик дид билан боғланган олий нуқтасини очиб берди.

Инглиз рассоми ва санъатшуноси Уильям Хогарт (1697-1764) ижтимоий-танқидий қарашлари орқали Оврупа санъатининг миллий инглиз мактаби реалистик жанри ва рассомчилигига асос солган. Уни рассомчиликка оид “Пулхўр

такдири”, “Замонавий никоҳ” каби ахлоқий ва сатирик гравюралари машҳур қилди. Санъат ҳақидаги фикрларини баён этаркан, “нафосат чизиги” оламда мавжудлигини айтади. У “Гўзаллар таҳлили” трактатида санъатнинг ижодидаги олий чўққисига эришди. Унда эстетика назариясига юқори баҳо бериб, санъатнинг расоомлар ижодидаги ўрнини кўрсатиб берди.

Маърифатчилик даврида Англия эстетик дунёқарашини Давид Юм (1771-1796) ривожлантирди. У эстетикага оид “Инсон табиати ҳақида трактат”, “Эссе” сингари асарларини ёзди. Давид Юм эса эстетик дидни жамиятдаги завқий муносабатлар тизимида субъектив томондан ҳал этди. Юм киши дидининг руҳий жараёнлардаги ўзига хос хусусиятлари гўзаллик қонунлари уйғунлик, умумий тамойиллар ҳамда асосий эстетик баҳолар гўзаллик ва хунукликда деб айтади. Унингча, эстетик дид инсоннинг хусусияти орқали ақлда мужассам бўлади. Эстетик муносабатларнинг субъектив жиҳати гўзалликни умумийлигини келтириб чиқаради.

Юм диднинг инсон ички руҳияти билан боғлиқлигини, ҳаттоки сенинг душманинг ҳам буни билишга интилади. Агар сен ақлли бўлсанг ҳам у буни тўғри йўлини топади. Ҳар хил йўллар билан дидингга ёқадиган завқий муносабатни вужудга келтириб, сенга барча гўзал ва қадрли бўлган ёқимли ҳис-туйғуларни англаб олади. Охирги дидингни ҳам билиб олгандан кейингина мақсадига ўтади, дейди.

Кейинчалик Юмнинг эстетик ғоялари асосида Шеллер санъатдаги “қарама-қарши ҳиссиёт” қонунини яратиб берди.

Маърифатчилик даври эстетикасини Францияда машҳур ёзувчи Мари Франсуа Аруэ Вольтер (1694-1778) бошлаб берди.

Мари Франсуа Аруэ Вольтер “Сарой диди”, “Орлеон кизи” каби трагедияларида эстетик дид ва маданиятни ёрқин ифодалади. Ўзининг “Сарой диди” трагедиясида эстетик диднинг санъати билан боғлиқлиги, диднинг яхшиликка ва ёмонликка хизмат қилишини таъкидлайди. Яхши дид табиий равишда ҳақиқий гўзалликдан келиб чиқиб, жамиятда юксак

эстетик маданият тараққий этишини таъминласа, ёмон дид тубанлик ва жоҳилликни вужудга келтиради. Ҳозирги замонда эса яхши дид ақлга боғлиқ бўлиб, ижтимоий ҳаёт ва санъатда намоён бўлади. Санъат ва фаннинг ривожланиши табиий қонунларга боғлиқ ҳолда шахс эстетик маданиятининг негизини ташкил этади. Вольтер инсонни ёввойи ҳаётдан табиат ҳукмронлигига айланишида табиий қонунлар катта аҳамиятга эга бўлганлиги ва эстетик маданият шаклланганлигини айтади. Инсоният тарихи ва цивилизацияси шу тарзда шаклланиб “Ёввойилик” босқичидан “цивилизация” босқичига ўтган. Натижада хилма-хил инсон дидидан келиб чиқадиган эстетик маданият дурдоналари вужудга келган, дейди.

Францияда маърифатчиси Шарль Луи Монтескье (1689-1755) “Эрон мактублари”, “Қонунларнинг руҳи тўғрисида”, “Табиат ва санъатда тажрибанинг ишлаб чиқилиши” асарларида эстетик тафаккурини баён этди. Монтескье санъат билимлари театрда, эстетик тарбия жараёнида, мусиқага бўлган қизиқишда намоён бўлишини тушунтирди. Унингча, асосий лаззат табиатга нисбатан тиниқ ва тез илғаб олиш қобилиятида вужудга келади. Гўзаллик нарсаларнинг ўзида, биз уларни сезамиз, идрок этамиз, холос.

Монтескьенинг маърифатчилик ғоялари замондоши Дидро томонидан давом эттирилди.

Маърифатчилик оқимининг нафосат ғояларини француз ёзувчиси, эстетиги ва рассоми Дени Дидро (1713-1784) ривожлантирди. Дидро “Рассомчилик тўғрисида тажрибалар”, “Салонлар”, “Актёр ҳақида парадокслар” каби асарларида тасвирий санъат, поэзия назарияси, актёрлик маҳорати хусусида сўз юритади. У санъат ва бадий танқид масалаларига доир кўплаб ғояларни илгари сурди. Янги реализм эстетикасини риаожлантириб, гўзаллик ва нафосат, қувонч ва шодлик ғояларини тарғиб қилди. Дидро роман ва драмаларида ўзи ишлаб чиққан назарий тамойиллардан фойдаланди. Дидро фикрича, санъат жамиятда инсонларни тарбиялаб, халқнинг турмуш тарзини фаровон этади. Оддий

одамлар ҳамиша ўз ҳаётларида ахлоқий ва эстетик қоидаларга амал қилган ҳолда яшайди. Расомчилик таланти ҳам табиий равишда вужудга келади. Дидро гўзаллик, тўғрилиқ, ёқимлилиқ тушунчалари санъатнинг асосий мезони деб баҳо беради. Шу тушунчалар орқали нарсаларнинг ёрқин образи ойна сингари санъатда акс этади. Бу билан санъатда нарсаларнинг чуқур маъноси, мазмуни, моҳияти турли ғоялар тарзида ифодаланади, дейди.

Дидро ўзининг “Актёр ҳақида парадокслар” номли асарида актёрларда мусиқа ва рақс, рассомчиликлар барчаси санъатнинг маҳсули эканлигини тушунтиради.

Дени Дидронинг замондоши Жан Жак Руссо (1712-1778) француз илм-фани ва санъати ривожига улкан ҳисса қўшди. Эстетикага доир “Фанлар ва санъатлар ҳақида мулоҳазалар” асарини ёзиб, унда инсонларнинг ўша давр цивилизациясини “табиий ҳолат” ғоясига боғлаб тушунтирди. Унингча, одамлар “табиий ҳолат”нинг гўзаллик ва хунуқлик тушунчаларига амал қилиб, насл-насабидан қатъий назар бир-бирлари билан дўст ва иноқ бўлиши керак. Руссо нафосат ҳақидаги фикрларини кўплаб роман, шеър, поэма, комедия ва яратган операларида баён этди.

Маърифатчилик ғояларини немис файласуфлари ғоят катта қизиқиш билан тарғиб этишди. Хусусан, Александр Баумгартен “эстетика” атамасини фанга олиб кириб, немис классик эстетикасига асос солди. У эстетикани тажрибавий билимлар ва тафаккурнинг маҳсули сифатида санъатга хос тушунча эканлигини айтади. Баумгартен фикрича, гўзаллик “ҳиссий билишнинг мукамаллиги”дир. Гўзаллик доимо санъатда амал қилиб, кишининг нафосат оламини ички ва ташқи кўринишини тартибга солиб туради. Унингча, ҳиссий билиш гўзалликни яратади, санъатда ранг-баранг образларни, мантиқий-қарама-қаршилиқни тартиботини вужудга келтиради. Баумгартен ҳиссий билиш масалаларига доир “Эстетика” асарини ёзди ва бу асар тугалланмай қолди. Баумгартенни эстетиканинг асосчиси дея олмасакда, у фанга

киритган “эстетика” тушунчаси эстетик фикр ривожда катта аҳамиятга эга бўлди.

Нафосат соҳасидаги идеалистик фикрлар XVIII асрнинг охири XIX аср бошида Германияда Кант, Гегель, Фихте, Шеллер, Шиллинг каби немис фалсафаси классикларининг асарларида ривожлантирилди.

Немис классик фалсафасининг асосчиси Иммануил Кант (1724-1804) бўлиб, унинг эстетик ғоялари кейинчалик Гегель томонидан ривожлантирилган. Иммануил Кант “Гўзаллик ва улуғворлик туйғулари устидан кузатишлар” асарида “дид”нинг ролини очиб беради. Унингча, дид жамиятда гўзалликни хунуклик билан, яхшилиқни ёмонлик билан, эзгуликни ёвузлик билан таққослаб, уларнинг танқидий баҳоланишида вужудга келади. Чунки дид инсондаги ҳиссиётни жиловлаш ёки муайян мақсадни амалга оширишга чорловчи асосий кучдир. Кант гўзаллик ва улуғворлик туйғуларининг инсон эстетик диди ривожланишига ижобий рол ўйнашини, буларнинг қарама-қашиларини эса танқидий баҳолаш асосида дидни кўриш мумкинлигини айтади. Ҳар қандай вазиятда инсон учун дид бирничи галда муҳим бўлиши, айниқса, жамиятнинг эстетик маданияти ривожи ана шунга боғлиқлигини танқидий боҳолайди. У дидсиз жамият ибтидоий ҳаётда қолганлиги, унда на маданият ва санъатнинг моҳияти англаб етилганлигини айтиб, бугунги кун жамияти бевосита дидсиз мавжуд бўла олмаслигини кўрсатади. Унингча, дидсизлик белгиси бутунлай бепарволик, тушунчанинг йўқлиги, субъектнинг қандайдир ички ҳолатини ифодаси бўлган буюк шаклини мушоҳада қилишдан ташқари бирдан-бир ташқи мақсаднинг мутлоқ йўқлигида деб ҳисоблайди. Шундай қилиб, Кант эстетик маданият воқеликда мавжуд бўлган нарсалардаги нафосатни баҳолай олиш, ижтимоий ҳаётдаги санъатнинг вазифасини англаш, бадий ижод жараёнини моҳиятини талқин этишда намоён бўлади.

У ҳар бир кишининг қадр-қиймати жамиятнинг бахт-саодати йўлида топталмаслиги, балки юксак эстетик маданиятни шакллантиришга хизмат қилиши кераклигини

тушунтирди. Гўзаллик санъатни олий кўриниши, бебаҳо эстетик идеал, деб уктиради.

Кантнинг эстетик ғояларини Георг Вильгельм Фридрих Гегель (1770-1831) такомиллаштириб, эстетик маданиятни оламда “мутлоқ ғоя” даражасида талқин қилди. У барча ҳақиқат ва гўзалликнинг асоси шахснинг юксак эстетик маданиятга эришувидир деб, “мутлоқ ғоя”нинг юқорига қараб ривожланишини кўрсатади. Эстетик маданиятнинг шаклланиши ва ривожи Афлотун таълимотида “ғоялар дунёси”нинг сояси сифатида, яъни воқеликда эстетик онг негизида вужудга келиши эътироф этилса, Гегель фикрича, “мутлоқ ғоя”нинг олий нуқтаси сифатида талқин қилинади.

Унинг ғояларига кўра, эстетик маданият инсоннинг эстетик фаолиятида санъат ва нафосат оламига бевосита боғланиб кетаверади. Гўзалликни ҳамма инсон ҳис этади: биз ҳайвонларнинг гўзаллигини гапирамыз, бир-биримизнинг нафосатимиз, яъни инсоннинг бакуватлиги, мардлиги, хушмуомалалиги ва бошқалар. Гўзаллик – бу ҳиссий ғояларнинг шаклидир. Биз ҳисларимиз орқали эстетик маданиятнинг борлиқда мавжудлигини билиб оламиз. Ички гўзаллик эса санъатда, демак, санъатнинг гўзаллиги рассомнинг ички дунёсидир. Рассом санъатнинг ранг-баранг турларини ўзининг дунёси билан англаб, кейин уни рассомчилик қобилияти натижасида намоён этади. Бу эса, ижодкорнинг ички дунёси юксак эстетик маданиятнинг ривожи учун қалб гавҳари бўлиб хизмат қилади, дейди.

Гегель “Рух феноменологияси”, “Эстетика ҳақида лекциялар” номли асарларида нафосат ғояларини илгари сурди. У эстетиканинг бир қатор муаммоларини ишлаб чиқишда ўзининг катта ҳиссасини кўшди. Ўзидан олдин яшаган давр санъаткорларининг эстетик билимларига тўғри баҳо берди ва санъатнинг нозик томонларини очиб кўрсатди.

Немис классик эстетикасининг вакилларида бири Иоганн Готлаб Фихте (1762-1814) борлиқ нафосати ҳақидаги

ғоялари билан машхур бўлди. У оламдаги гўзаллик “Мен”¹ни ҳамма нарсани яратувчиси, уларни гўзаллигига кудрат боғловчи ижодий куч сифатида эътироф этади. У оламда соф “Мен” ва назарий “Мен” борлигини таъкидлайди. Фихте оламдаги соф “Мен”ни ғайри ҳиссий доимий гўзаллик тарзида, назарий “Мен”ни эса вақтинчалик ҳиссий гўзалликни яратувчи сифатида талқин этади. Унингча, соф “Мен” бутун кишилар гўзаллигини ўзида акс эттирувчи борлиқнинг асоси, соф реалликдир. Фихте ўз қарашларида ахлоқий-эстетик фикрларни ҳам илгари сурди. У айтадики, ахлоқ учун марказий масала эркинлик. Бу эркинлик кишиларнинг нафосат дунёсини ранг-баранг бўлишига олиб келади. Шу асосда кишиларнинг ахлоқий қарашларида оламнинг гўзаллиги ўз ифодасини топади.

Россияда XVIII-XIX асрга келиб илм-фан, эстетик тафаккур соҳасида бир қанча мутафаккирлар етишиб чиқди. Жамият тараққиёти ва эстетик тафаккур ривожиди Н.Карамзин, А.Н.Радищев, А.С.Пушкин, В.Г.Белинский, А.И.Герцин, Н.Г.Чернишевский, Н.А.Добролюбов ва бошқаларнинг хизматлари катта бўлди.

Рус ёзувчиси, тадқиқотчиси ва журналисти Николай Михайлович Карамзин (1766-1826) эстетик қарашларини “Россия давлати тарихи”, “Фанларда, санъат ва маърифатда бир хиллик” каби асарларида баён этди. У Россия эстетикаси ва адабиётининг йўлбошчиси сифатида классицизм ғояларига қарши чиқди. Унингча, “ҳиссийёт” инсонларнинг ҳаётга бўлган қизиқишларини рўёбга чиқаради. Эстетика ва ахлоқ бир-бирига бевосита боғланиб, инсонлардаги табиий гўзалликларга бўлган интилишини кучайтиради. Шунинг учун кишилар доимо ҳаётдан мароқланишади, дейди.

Карамзиннинг адабиёт, эстетика ва маданият соҳаларидаги қарашлари рус эстетик ғояларининг ривожланишига асос бўлиб хизмат қилди.

¹ Мен –ақл, онг сифатида талқин этилмоқда.

Буюк рус мутафаккири Александр Николаевич Радищев (1749-1802) ўзининг “Петербургдан Москвага саёҳат”, “Инсон, унинг ўлиши ва ўлмаслиги ҳақида”ги асарларида эстетикага оид фикрларни айтиб ўтади. “Петербургдан Москвага саёҳат” номли асарида у руслар ҳаётини акс эттирди. Унда айтилишича, давлат халққа барча воқеа-ҳодисаларни ва турли жараёнларни гўзал қилиб кўрсатади. Лекин халқ ҳеч қачон уларнинг чиройли сўзларига, гўзал ҳаётларига қараб туролмайди. Халқ ҳам улар сингари фаровон турмуш кечириш ва яхши яшашни истайди.

“Инсон, унинг ўлиши ва ўлмаслиги ҳақида” асарида эстетик фикрларни кўплаб учратиш мумкин. У бу моддий дунёнинг абадийлиги, у турли хил сифат ва хусусиятларга: оғирлик, шакл, ҳаракат, ранг ва ҳоказоларга эгаллигини айтади. У инсон ҳаёти давомида барча гўзалликлардан баҳраманд бўлиши, у дунёдаги роҳат-фароғат ҳақидаги ғоялар ёлғонлигини тушунтиришга уринади.

Янги рус адабиётининг асосчиси Александр Сергеевич Пушкин (1799-1837) эстетик қарашларини шеърларида, романларида акс эттирди. У санъат назарияси ва эстетиканинг рассомчиликдаги муаммоларини, маданиятни инсон ҳаётидаги мавқеини рус эстетикаси орқали намоён этади. Пушкин “Боғчасарой фонтани” номли романтик поэмасида ҳаётдаги севги-муҳаббат, гўзаллик ва нафосатни куйлайди. Шунингдек, “Евгений Онегин” романидаги образлар жозибадор тарзда оддий кишилар қисматини ифодалади. Романда шаҳар ва қишлоқларнинг бежирим кўринишлари ва нозик табиати акс этди. Қолаверса, романдаги маънавий пок ва гўзал Татьяна образи кишининг руҳиятини жонлантириб юборади.

Умуман, Пушкиннинг жаҳон адабий ва эстетик тафаккуридаги мавқеи бугунги кунда кўплаб тилларда таржима қилинган асарларда ёрқин акс этган.

Рус файласуфи Виссарион Григорьевич Белинский (1811-1848)нинг эстетик муҳокамалари тарихийлик руҳи билан суғорилган. Санъатнинг моҳияти ва ўзига хос

хусусиятини воқеликни хислатлари билан боғлиқ, дейди. Белинский санъатда халқчиллик ва реализм тушунчаларининг алоқадорлигини кўрсатиб, адабиётнинг ижтимоий аҳамияти гўё маърифатли “жамият” билан халқ оммаси ўртасидаги жарликни бартараф қилишга боғлиқ эканлиги ҳақидаги “замонавийликка”, яъни ҳақиқий санъаткорнинг ажралмас сифати бўлмиш тараққиётга “хайрихоҳлик” ғояларини илгари суради. Белинский санъатнинг бурчи ҳаётни акс эттириш, уни ўзлатиришга хизмат қилишдир, санъат образлари билан тафаккур қилишдир, деган ғояни илгари суриб, санъатнинг ўзига хос хусусиятларини яққол кўрсатиб берди.

Александр Иванович Герцин (1812-1870) бадиий ижод масалари билан шуғулланиб, ўзининг “Табиатни ўрганиш ҳақида ўйлар”, “Ўғри зағизғон” асарларида эстетик қарашларини баён этди. Унингча, инсон доимо табиатга боғлиқ ҳолда, унинг гўзалликлари оғушида яшайди. Ана шу гўзаллик инсоннинг руҳий кайфиятига бевосита таъсир этади. Герцин санъатнинг ҳаёт билан боғлиқлигини таъкидлаб, “санъат санъат учун” деган назарияни инкор этади.

Николай Гаврилович Чернишевский (1828-1889) ўзининг “Санъатнинг воқеликка эстетик муносабати” асарида идеалистик эстетикани танқид қилиб, реалистик санъатнинг асосий тамойилларини ифодалаб берди. “Гўзаллик ҳаётдир” деган тезисни илгари сурди. Адабиётнинг ғоявийлиги ва халқчиллигини реализмнинг бадиий тасаввурлари билан боғлаб ижтимоий-маънавий ғояларни ишлаб чиқди.

Николай Александрович Добролюбов (1836-1861) асосан эстетика ва санъатга оид мақолалар ёзган. Уларнинг энг асосийлари “Тарбияда обрў-этиборнинг аҳамияти ҳақида”, “Ўтган йил адабиётида майда-чуйдалар”, “Зулмат салтанатида ёруғ нур” кабилардир. Добролюбов шундай бир жамиятни орзу қилардики, унди “инсоннинг кадр-қиммати... унинг шахсий фазилатлари билан белгиланадиган бўлсин”, “моддий ноз-неъматларни эса ҳар бир киши ўз меҳнатининг микдори ва арзишига қатъий муносиб меъёрда оладиган бўлсин”. У Белинский анъаналарини давом эттириб, адабиёт

ва санъатнинг ижтимоий вазифаси ўша даврдаги ижтимоий муносабатларнинг ғайритабиийлигини тасвирлаб кўрсатиш, ҳаётдан ҳақиқий идеални излаб топишдан иборатлигини кўрсатади.

Инсониятнинг эстетик тафаккури тараққиётида Кавказ халқлари орасида ўзига хос эстетик дунёқараш шаклланди. Улар ўзининг кўриниши ва ғоявий эстетик аҳамияти билан кишилар ҳис-туйғуларига бевосита таъсир этадиган бадиий асарлар моҳиятини ҳамда санъатнинг инсон руҳиятида юксак даражада гўзаллик намоён қиладиган жабҳаларини ёрқин эстетик идеаллар орқали ифодалаб беришди. Шунингдек, жамият ҳаётига нафосат оламини бахш этувчи фикрлар ва қарашларни асарларида акс эттиришди. Бундай қарашларни Н.Ганжавий, Ш.Руставели, Г.Нарекаци, Мхитар Гош каби алломалар ижодида кўриш мумкин.

Озарбайжон халқининг ажойиб шоири Низомий Ганжавий (1141-1209) ўз асарларини бевосита ахлоқ ва эстетика ғоялари асосида ёзди. Шарқда биринчи бўлиб, “Хамса”чиликка асос солди. Унинг яратган “Хамса”си “Панж ганж” номи билан тарихга кирган. Бу “Хамса” 5 дostonдан иборат бўлиб, биринчи дostonи “Махзан ул-асрор” (“Сирлар хазинаси”) деб номланади. Унда дунё, инсон умри мазмуни, ахлоқий масалалар, эстетик идеаллар, инсонийлик борасида хилма-хил фикрлар билдирилган. Иккинчи дoston “Хусрав ва Ширин” деб номланиб, бунда севги ва садоқат ғоялари илгари сурилган. Дostonда Эрон шаҳзодаси Хусрав ва ўз ёрига содиқ бўлган соф севги эгаси гўзал Ширин ўртасидаги юз берган воқеалар тасвирланган. Шунингдек, дostonда Фарҳод образи ботир ва паҳлавон, ўз ишининг устаси моҳир тошйўнар ва наққош, қолаверса ҳақиқий ошиқ сифатида тасвирланади. Учинчи дoston “Лайли ва Мажнун”да севгиси туфайли бошига қанчадан-қанча фожиалар келган Мажнун ҳақиқий ишқ эгаси сифатида ифодаланган. Тўртинчи дoston “Ҳафт пайкар”(“Етти гўзал”) бўлиб, бу дostonда бир-бирларига ошиқу-мошиқ бўлган ёш йигит-қиз севгиси ва шу асосда келиб чиқадиган шоҳликдаги можаролар тасвирланган.

Бешинчи дoston “Искандарнома”да бу дунёнинг мазмун-моҳияти ҳис-ҳаяжонга бой ғоялар билан тасвирлаб берилган. Ганжавий дostonда ўз юртини севувчи буюк шоҳ образини яратди. Шоҳнинг халқи учун ўз бошидан қанчадан-қанча савдоларни ўтказганлиги, юртининг фаровон ва доимо гуллаб яшнашига интилганлиги ифодаланган.

Низомий Ганжавий дostonларини яратар экан, уларда реал ҳаётни тасвирлашга интилди. Инсонлар ҳаёти, уларнинг ички руҳий кечинмалари гўзал ва инсонпарвар ғояларга бойлигини тушунтириб берди. Унинг “Хамса”чилигини кейинчалик Х.Дехлавий ва А.Навоий каби мутафаккирлар давом эттиришди.

Кавказ халқлари эстетик ижодидан грузин шоири Шота Руставели (XII асрда яшаган) нинг “Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон” дostonи бизгача етиб келган. Бу дoston эстетик ғояларга бой бўлиб, ҳозирги кунда жаҳон адабиётининг бебаҳо дурдоналаридан ҳисобланади. Асарда ахлоқий ва эстетик масалалар бир-бири билан қўшилиб кетган. Унда қаҳрамонлик, дўстлик, чин инсоний севги ва муҳаббат, мардлик улуғланиб, ўз Ватани равнақи йўлида жонини ҳам аямаган паҳлавон образи тасвирланади. Кишиларнинг ҳақиқий турмуш тарзи, шоҳ саройи ва оддий халқни ҳаёти бир-биридан фарқи масалалари таҳлил этилиб, уларни бир-бирига қарама-қарши қўйилади. Бу дoston инсоннинг эркинлиги, ҳис-туйғулари, бахтли ҳаётини куйлайди. Ш.Руставели ижоди грузин маданиятининг энг нозик ва сермахсул қирраларини ўзида ифодалаб, янги грузин поэзияси тараққиётига катта ҳисса қўшди. Унинг “Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон” дostonи бугунги кунда жаҳон халқлари томонидан севиб ўрганиб келинмоқда.

Кавказ халқлари эстетик тафаккури ривожда арман адабиётининг вакиллари билан Григорий Нарекаци (X асрда яшаган) ўзининг ажойиб асарлари билан катта ҳисса қўшди. У санъат ва адабиётнинг инсонпарварлик ғоялари билан бойишига сабаб бўлган бир неча ноёб асарлар яратади. Унинг яратган асарларидан “Қўшиқлар”, “Ғожиалар китоби”

кабилар бизгача етиб келган. “Қўшиқлар” номли тўплами арман қўшиқларининг инсонлар маънавий олами ва эстетик тарбиясига таъсирини ажойиб шеърий мисралар орқали баён этди. Нарекаци эстетик қарашларида қўшиқ инсон кайфиятига ва руҳиятига таъсир этишини таъкидлаб, киши хамиша ўз кайфиятига мос тушунадиган қўшиқларни тингласин, акс ҳолда у ҳеч қандай қўшиқдан эстетик лаззат ола олмайди, дейди.

“Ғожиалар китоби” асарида ўз давридаги халқ аҳволи, турмуш тарзи ва нафосат ҳақидаги қарашларини қай тарзда намоён бўлишини айтди. Унингча, ҳар қандай ғожианинг сабабчиси бўлиш, бу инсоннинг ўзига боғлиқ. Шунингдек, воқеликдан эстетик завқ олиш ҳам инсон ҳис-туйғулари маҳсулидир.

Нарекацининг адабий-эстетик ғоялари ўз замонасининг бир қанча алломалари эстетик тафаккури ривожига ва бадиий ижодига ижобий таъсир этди.

XV асрда яшаган арман масалчиси Мхитар Ғош (1123-1213) ўз даври адабиётини инсонпарвар ғоялар билан бойитди. У шоирлар ёзган асарлари халққа етиб бориши учун эстетик идеаларга бой бўлиши керак. Шоир асарини гўзал тушунчалар, воқеликни ажойиб кўринишлари билан безаб, халқ онгида нафосат туйғуларини шакллантириши лозим. Лекин жамиятдаги ҳар хил тарқоқликлар инсонларни бир-бирларидан ажратиб ташлаган. Агар инсонлар шоирлар сўзлари кулоқ солсалар ва улар асарини эстетик моҳияти ва асл маъзини чақа олсалар ҳақиқий гўзал ҳаётга интилишлари мумкин, дейди.

Умуман олганда, эстетик маданият ривожланиши ҳар бир давр муҳити ва шароитдан келиб чиққан ҳолда фалсафа тарихида жамият равнақи учун хизмат қилиб, шахснинг манфаат ва мақсадларини ўзида ифодалашга қаратилган эди. Бу давр ҳаётида эстетик маданият реал ҳаётнинг серқирра жабҳаларини ва даврлар оралиғидаги ворисийликни амалга оширувчи куч сифатида майдонга келган куч бўлиб хизмат қилди.

1.3§. Жамият эстетик маданияти ривожланишининг қонуниятлари ва тамойиллари

Инсон тафаккурининг доимий равишда ўзгарувчан ва янгиликка мойиллиги жамиятда ўзига хос ижтимоий-эстетик муносабатларни вужудга келтириб боради. Бу жараён, ўз навбатида, эстетик маданиятнинг хилма-хил кўринишларини шакллантиради, эстетик воқелик ҳақидаги тасаввурларни янгилайди, жамиятнинг ўз ички қонуниятларига боғлиқ равишда ижтимоий муҳитнинг ривожланиш ва ўзгариш жараёнларига таъсир этади. Ҳар бир шахс эстетик маданиятининг ривожланиб бориши жамият эстетик маданияти ва халқ маънавий бойлигининг оммалашув ҳамда идрок этилиш даражасига боғлиқ бўлади. Бу жараён ҳеч қачон текис ва силлиқ кечмаган, у доимо спиралсимон ҳаракат ва ривожланиш босқичларини ўтаб келган.

Жамиятда маданий ривожланиш узоқ тарихий тараққиёт йўлига эга. Маданиятнинг турли шакллари тарихан шаклланиб, ижтимоий қатламлар учун турлича хизмат қилиб келган. Маданиятнинг шакллари, жумладан, шахс маънавий юксалиши, асрлар оша маънавий кадриятларни тўплаш ва кўпайтириш билан ажралиб туради. Ана шундай маънавий кадриятлардан бири сифатида эстетик маданият шахс тафаккури, онги ва дунёқарашини бойиши жараёнида жуда катта роль ўйнайди. Шундай экан, аввало, эстетик маданиятнинг ўзи нима эканлигини англаб етиш, шу аснода унинг ривожланиш қонуниятлари ва тамойилларини тадқиқ этиш зарурияти туғилади.

Жамиятнинг эстетик маданияти муайян тарихий шароитда яратилган ва идрок этилаётган эстетик кадриятлар йиғиндисидан иборат. Унга, биринчи навбатда, миллат истиқомат қиладиган муҳит табиати, ижтимоий-сиёсий тузумдаги тизимлар фаолиятига муносабат, яратилаётган барча моддий ва маънавий кадриятларнинг эстетик жиҳатлари, одамлар ҳаёти ва фаолиятидаги эстетик томонлар

ва, шубҳасиз, адабиёт ва санъат дурдоналари киради. Эстетик маданият таркибида, албатта, жамиятнинг бадиий салоҳият амаллари жуда катта роль ўйнайди.

Шахс эстетик маданияти эса муайян жамият эстетик маданиятининг ўзига хос трансформацияси, индивидуал-миллий, маънавий-ахлоқий, ижтимоий-сиёсий ва бадиий-эстетик майллардан таркиб топади.

Жамиятда эстетик маданиятнинг ривожланиш қонуниятлари ижтимоий ҳаётдаги барча соҳаларни қамраб олган ҳолда, теварак-атрофдаги манзараларнинг такрорланмас тароватларини, турли хил вазиятлар асосида (объектив ва субъектив омиллар натижасида) келиб чиқадиган эстетик муносабатларни, шахс идеаллари, инсон ҳаёт тарзи ва меҳнат фаолиятида зарур омил бўлган ижодкорлик қобилиятларини рўёбга чиқаришга хизмат қилади.

Жамиятда эстетик маданиятни яратувчиси ва ижодкори шахс экан, у ўзининг онгли эстетик фаолияти негизида моддий ва маънавий эстетик эҳтиёжларни қондиришга қаратилган зарурий воситаларни яратишга интилади. Шу аснода шахс тафаккури, воқелик ҳақидаги тасаввурлари, нафосат олами, ижтимоий муҳит тўғрисидаги қарашлари муайян қонуниятлар тизимида ривожланиб боради.

Жамиятда шахс эстетик маданияти турли хил нарса ва ходисалар ўртасидаги жараёнларнинг ўзаро алоқадорлиги асосида ривожланади. Бу ривожланиш асосида шахснинг онгида ҳосил бўладиган тасаввур ва фикрлар йиғиндиси муайян эстетик кўринишга асосланган ҳолда ижтимоий ҳаётнинг қуйидаги қонуниятларида бўлади:

- эстетик маданият унсурларининг нотекис ривожланиши;

- эстетик маданиятлар тараққиётининг нотекис ривожланиши;

- эстетик маданият билан табиий муҳитнинг мутаносиблиги;

- маънавий эҳтиёжларнинг эстетик маданият тараққиётига мос равишда ўсиб бориши;

- ижтимоий тузум билан эстетик маданиятнинг алоқадорлиги;

- шахс эстетик маданиятининг шаклланиш хусусияти;

- эстетик маданиятнинг ворисийлик қонунияти;

Табиат ва жамият ривожланиши жараёнида вужудга келадиган эстетик маданиятнинг бу қонуниятлари ижтимоий ҳаётнинг барча жаҳаларида, айниқса, санъат, ахлоқ, ҳуқуқ, дин, фан ва таълим соҳаларида амал қилиб, маданият назариясининг моҳиятини очиб беришга хизмат қилади. Уларнинг ҳар бири жамият ривожидида алоҳида-алоҳида шаклланиб бориб, шахс дунёқараши ва эстетик онгининг таракқий этишига олиб боради.

Эстетик маданият унсурларининг нотекис ривожланиш қонунияти. Ижтимоий таракқийётнинг барча босқичларида ва ҳамма цивилизацияларда амал қилади. Бу қонуниятнинг жамиятда амал қилиш механизмини ҳар бир шахс эстетик эҳтиёжининг ўзгариб ва ривожланиб боришидан билиш мумкин. Доимо шахснинг эстетик эҳтиёжлари муайян давр ва вазиятларда ўзгариб туради, баъзи даврлар оралиғида шахснинг муайян қадриятларга эҳтиёжи кучаяди. Бу жараёнга жавобан эстетик маданият ўзининг маълум соҳасини ривожлантиради, айрим унсурларини консервация қилади, натижада, эстетик маданият элементларининг ривожланиш даражаси нотекис бўлиб чиқади. Масалан, қадимги дунё маданиятида мифология ва афсона каби эстетик маданият унсурлари интенсив ривожланган, илм-фан, ҳуқуқ, сиёсат каби соҳалар эса қуртак ҳолида эди. Бунга сабаб, қадимги одамлар оддий кўринишдаги уйларни қура олмаганликлари, ўзлари учун кийинишнинг эстетик жиҳатдан содда шаклини билмаганликлари, табиат кучларини жиловлай олмаганликлари учун улар устидан ҳаёлий, мифологик қарашларнинг устунлик қилганлигидир.

Ўрта асрлар даврида эса эстетик маданиятнинг яна бир соҳаси дин, хусусан, Ғарбда насронийлик ва Марказий Осиёда ислом динлари шаклланиб, кенг тарқалган ва одамлар турмуш тарзининг барча соҳаларига, сиёсат, ҳуқуқий,

ахлокий ҳаётга фаол таъсир кўрсата бошлаган. Ўрта асрларда диннинг мавқеи шунчалик кучли эдики, Оврупо қироллигига тож кийдириш, ҳукмронлик қилишга рухсат бериш черков қўлида эди. Араб халифалари, яъни пайғамбарнинг ўринбосарлари, дунёвий давлат унвонига эга бўлмасалар-да, мамлакатда уларнинг сўзлари қонун ва фармонлар дастурамал эди. Барча қозилик ишлари, фуқаролик, мулкчилик, оилавий муносабатлар шариат томонидан тартибга солинарди. Оврупо мамлакатларида йирик машина ишлаб чиқариш усулининг, капитализмнинг шаклланиши жамият эстетик маданияти олдига фан ва техникани ривожлантириш вазифасини қўйди. Натижада капитализм тизими шароитида эстетик маданиятнинг муҳим соҳаси, фан олдинги уфқларга чиқиб олди. Пар машиналари, ички ёнув двигателлари, тўқимачилик машиналари, пароходлар, самолётлар, радио, телевидение, автоматик тизимлар, роботлар, косик кемалар, видео, компьютер технологияси, интернет ва бошқалар вужудга келди. Ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида илмий дунёқарашга асосланган эстетик маданият анъанага айланди, одамларда технократик дунёқараш шаклланиб, аста-секин инсонпарвар эстетик маданиятдан тобора узоклашиш тенденцияси ҳам вужудга келди. Аммо эстетик маданиятдаги технократик йўналиш бугунги кунда ўз имкониятларидан оқилона фойдаланиб бўлди, чунки, бу ҳолат экологик ҳалокатлар ва жамиятдаги ахлоқсизлик фалсафасининг хавфини туғдирмоқда. Бу ҳолат эстетик маданиятнинг марказида инсон туриши зарурлигини, эстетик маданиятнинг мақсади шахсни уйғун ривожлантириш эканлигини инкор қилди, шахслар ўртасидаги барча ижтимоий муносабатларни пул-товар муомаласига боғлаб қўйди. Аммо капитализм жаҳон бозорини вужудга келтириб, хом-ашё учун, арзон ишчи кучи учун, капитал қўйиш учун курашни кескинлаштириб, йирик постиндустриал ишлаб чиқариш усулини барқарор қилиб, миллий ва этник тўсиқ ва чегараларни бузиб ташлаб, эстетик маданиятнинг муҳим соҳаси сиёсатнинг ролини кучайишига замин ҳозирлади.

Бундан ташқари, капиталистик жамиятда, шунингдек, эстетик маданият соҳасидаги эркинлик, мутлақ эркинлик тамойили ҳам шу даражада кучайдики, энди эстетик маданиятнинг турғун қонуниятлари индивидуал майл, хоҳиш, эҳтиёжларнинг ифода майдонига айланди. Бу нарса, айниқса, моддий ишлаб чиқариш, тасвирий санъат, бадиий адабиёт ва театрда ўз ифодасини топди. Абстракционизм, сюрреализм, кубизм, символизм, поп-арт сингари бадиий-эстетик йўналишлар эстетик маданият унсурларининг чексиз-чегарасиз эканлигига ишора бўлди.

Манавият тараққиётидаги қонуниятлардан бири **эстетик маданиятлар тараққиётининг нотекис ривожланиши қонунияти**дир. Тарихдан маълумки, ўтмишда ҳам, ҳозир ҳам, турли мамлакатларда турли халқларнинг эстетик маданияти бир хил ва текис ривожланмаганлиги кўзга ташланади. Бу ходиса тасодифми ёки у қандайдир ички қонуниятларга бўйсунадими? Нега турли халқлар эстетик маданиятлари нотекис ривожланади, баъзи халқлар эстетик маданияти даражасида фарқ сезилади? Бу саволларга эстетик маданиятларнинг нотекис ривожланиш қонунияти жавоб беради. Мазкур қонуниятнинг амал қилиш сабаблари қуйидагилардан иборат: а) ишлаб чиқариш кучлари ҳамда воситаларининг нотекис ривожланиши; б) табиат ва экология таъсири; в) халқ ижтимоий-тарихий тажрибаси ва эстетик маданияти анъаналарининг ўзига хослиги; г) диний ва ахлоқий тасаввурларнинг эстетик маданият билан нечоғлик уйғунлиги ва ҳоказо. Ана шу омилларнинг бир ёки бир нечаси у ёки бу халқ эстетик маданиятига таъсир натижасида эстетик маданият тараққиётидаги нотекислик вужудга келади. Масалан, эрамиздан олдинги 4 мингинчи йилларда Мисрда илк цивилизация вужудга келиб ривожланишига ва бу цивилизация ўша даврларда бошқа халқлар эстетик маданиятларига нисбатан илгарилаб кетишига сабаб, Миср аҳолиси қулай ландшафтда яшагани, Нил ҳавзасини ўзлаштириб, ишлаб чиқариш воситаларини анча мукаммаллаштирган эдилар. Аммо, ўз даврининг илғор

эстетик маданияти бўлган бу цивилизация кўшни элатларнинг доимий тажовузлари ва ички зиддиятлари таъсирида инкирозга учради. Эстафетани Евфрат ва Тигр дарёлари оралиғида яшовчи Месопатамия аҳолиси шумер ва аккадлар, кейинчалик Оссурия кўлга олди. Аммо бу оригинал цивилизациялар ҳам тарих саҳнасидан тушди. Бунинг сабаби ижтимоий-тарихий жараёнлар доимо эстетик маданиятнинг истиқболи ёки инкирозини ҳам белгилаб келди.

Милоддан олдинги 3 мингинчи йилларда ҳинд эстетик маданияти ривож топди, Мошонжо-Доро ва Хараппа цивилизацияси гуллаб яшнади. Эр. ав. 3 мингинчи йилларда Хитойда илғор эстетик маданиятли цивилизация шаклланди ва ривожланди. Марказий Осиёда эса илк цивилизация ўша даврда шаклланган ва Турон маданияти деб юритилади. Демак, қайси халқ қулай табиий ва ижтимоий муҳитга эга бўлса, ижтимоий-иқтисодий муносабатлар чегарасини кенгайтирган, ўз тарихий анъана ва эстетик қадриятларини ривожлантирган, бойитган ва кенгайтирган, умумбашарий маънавий қадриятларни ўзлаштирган, воқеликка завқий муносабатни чуқурлаштирган бўлса, ўша халқнинг эстетик маданият даражаси ўсиб борган. Бундай шароитлар, омиллар чегараланганда эстетик маданиятнинг тараққиёт тезлиги сусайган ва торайган. Бу эса, ўз навбатида жаҳон миқёсидаги 2 мингта турли қабила, элат ва миллатлар эстетик маданиятининг нотекис ривожланишига олиб келган. Шунингдек, бу нотекис эстетик маданиятнинг миллий ўзига хослигини омил сифатида ҳам кўзга ташланади.

Эстетик маданият билан табиий муҳитнинг мутаносиблиги қонунияти ҳам барча даврларда ва барча халқларнинг маданий тараққиётида амал қилади. Бу қонуният жамият ва табиатнинг ички, муҳим, такрорланувчи алоқаларини ифодалайди. Жамият ва табиатнинг ўзаро таъсири натижасида улар бир-бирида чуқур из қолдиради. Табиий муҳитнинг эстетик маданият шаклланишидаги “излари”ни барча соҳаларда кўриш мумкин. Хусусан, эстетик

маданиятнинг муҳим элементи бўлган уй-жой, иншоотлар, биноларда табиий муҳит ўз изини қолдиради.

Эстетик маданият ва табиий муҳитнинг мутаносиблиги қонунияти кийиниш маданиятининг ҳам ўзига хослигини белгилаган. Масалан, Марказий Осиё контраст, яъни ўзгарувчан иқлимли бўлгани учун, ерли аҳоли ана шу шароитга мослашиб кийим танлаганлар. Шимолнинг совуқ ўлкаларида яшовчи қабилалар эса доимо иссиқ пўстинлар, мўйна кийим-бош кийишга мажбур бўлганлар. Жанубий Африканинг баъзи қабилалари ҳозир ҳам кийим киймайдилар, уларнинг кўпчилиги биргина лунги билан ёпинадилар, холос. Қизилқум ва Қорақумдаги кучли шамоллар ва водийларнинг тоғ ва қум ўртасида “қозон” каби ҳолатга тушиши натижасида турли касалликлар тарқатувчи бактерияларнинг мўллиги халқни шунга жавобан либос кашф қилишга ва ипакдан кийим кийишга мажбур қилган. Масалан, иштон қумни баданга ёпишишига йўл қўймайди, ипак эса кўплаб вирусларга нисбатан қалқон вазифасини бажаради.

Табиий муҳитнинг эстетик маданият шаклланишига таъсирини ҳаммомларнинг келиб чиқишида ҳам кўриш мумкин. Доимо юз-қўлни ювиб туриш, кийимларни тез-тез алмаштириш, ички ва ташқи кийим кийиб юриш ҳам табиий муҳит талаби, тозалик поклик эҳтиёжи асосида келиб чиққан. Акс ҳолда ҳаммомда чўмилиш, бадан аъзоларини ювиб туриш, ипак кийимлар кийиш, кийимларни ювиб, тез-тез алмаштириш бўлмаса оммавий эпидемиялар оқибатида Турон халқи қирилиб кетган бўларди. Шарқ халқларининг турмушида шаклланган бундай эстетик маданият намуналари салб юришлари даврида Овруполиклар томонидан қабул қилинган. Ҳаммомда чўмилиш, иштон кийиб юриш, овқатдан олдин ва кейин қўл ювиш, ички ва ташқи кийим кийиш, уларни алмаштириб туриш, кўрпа-тўшакларга чойшаб қолаб, стол ва курсидан фойдаланиш, стакон (устихон) дазмол (утюк) дан фойдаланиш, колбаса (қўлбости) ишлаб чиқариш, соя учун рангли шишалардан фойдаланиш, ёпиқ аравани,

шамол ва сув тегирмонини ишлатиш каби маданий кадриятлар Марказий Осиёдан Оврупога ўтган.

Табиий муҳит овқатланиш маданиятига ҳам таъсир қилади. Маълумки, совуқ иқлимда инсон организми ўздан энергияни кўпроқ ажратиб чиқаради, демак колорияли овқатлардан, шу жумладан, 4000 килоколлорияга эга бўлган чўчка гўштини истеъмол қилишга тўғри келади. Аксинча, иссиқ иқлим шаротида одам организми камроқ энергия ажратиб чиқаради, демак, муътадил энергияли овқат, яъни 3400 килоколлорияга эга бўлган қўй гўштини истеъмол қилиш жоиздир. Агар чўчка гўшти истеъмол қилинса организмда модда алмашиниши бузилади, баданга иссиқлик тошади, ошқазон бузилади ва ҳоказо.

Табиий муҳит ахлокий-эстетик маданият ва урф-одатларга ҳам чуқур таъсир ўтказади. Кўпчилик маросимлар, расм-русумлар, тўйлар, байрамлар табиат жараёнларининг циклик ҳолатлари асосида келиб чиққан. Масалан, Наврўз баҳорги тенг кунлилик, янги йил дарчаси, экин экишнинг бошланишини нишонлаш байрамидир. Мехржон – кузда ҳосилни йиғиб олиш байрамидир. Қовун сайли, лола сайли, султ хотин каби байрамлар ҳам худди ана шу табиатнинг циклик, доиравий айланиш жараёнлари асосида шаклланган эстетик маданият ифодасидир. Одам ҳаёти ҳам циклик характерга эга. Туғилган кун, балоғатга етиш, уйланиш, фарзанд кўриш, пайғамбар ёши, вафот этиш билан боғлиқ барча маросимлар тарихан шаклланган. Табиатдаги циклик ҳаракатлар асосида эстетик объектлар ҳақида тасаввурлар ҳам пайдо бўлган. Масалан, ҳафта етти сайёрадан нишона, 12 ой ўн икки юлдузлар туркумига ишора, тақвим қуёш ва ойнинг циклик ҳаракати асосида пайдо бўлган.

Маънавий эҳтиёжларнинг эстетик маданият тараққиётига мос равишда ўзгариб бориши қонунияти маданиятнинг функционал қонуниятларидан биридир. Маълумки, эҳтиёжлар ранг-баранг, кўп қиррали бўлиб, доимо ўсиб боради. Агар эҳтиёжларнинг кўп турлилиги эстетик маданият унсурларининг пайдо бўлишини тақозо қилса,

уларнинг қондирилиши янги эҳтиёжларни келтириб чиқаради. Масалан, таомланишга бўлган эҳтиёж қондирилса, дам олиш эҳтиёжи, кийиниш эҳтиёжи қондирилгач, саёхат қилиш, зеб-зийнатга интилиш эҳтиёжи келиб чиқади. Велосипеддан сўнг мотоциклда, ундан машинада юриш эҳтиёжи пайдо бўлади ёки оқ қора телевизордан рангли телевизорга, ундан лазер телевизорига ўтиш эҳтиёжи туғилади ва бу жараён чексиз давом этади. Пайдо бўлаётган янги-янги фаолият ҳам аввалгиларидан қаноатланмайди, янги эҳтиёжлар туфайли вужудга келади. Эстетик маданият ҳам қуйидан юқорига, оддийдан мураккабликка томон ривожланиш жараёнини кечиради. Демак, моддий-маънавий эҳтиёжларнинг узвий ўсиб бориши эстетик маданият тараққиётининг ички манбаси, ҳаракатлантирувчи ўзагидир. Агар эҳтиёжлар ўзгармасдан, бир доира ва даражада қолганларида эстетик маданият ҳам ўзгармай, қотиб қолган бўларди. Бинобарин инсоннинг моддий ва маънавий эҳтиёжлари чексиз ўзгариб, ўсиб борар экан, эстетик маданият ҳам шунчалик чексиз ривожланиб бораверади.

Ижтимоий тузум билан эстетик маданиятнинг алоқадорлиги қонуният цивилизациялар ва маданиятлар ўртасидаги ички, муҳим, умумий алоқаларни ифодалайди. Маълумки, ҳар бир ижтимоий тузум ўзининг ишлаб чиқариш усули, ижтимоий муносабатлари, тафаккур тарзи, табақалар тузилиши, мафқурасига эга. Бу эса, ўз навбатида, муайян эстетик маданият типини ҳам шакллантиради. Бу қонуният ҳар бир тузумда ўзининг алоҳида хусусиятларига ҳам эга бўлади.

Ибтидоий жамоа тузумида хусусий мулкчилик, синфлар, давлат йўқ эди, барча жамоа аъзолари ишлаб чиқарарди ва маҳсулот тенг тақсимланарди, уруғ, қабила эса ўзини-ўзи бошқарарди, ижтимоий, ахлоқий-эстетик ва диний муносабатлар қон-қариндошликка асосланар эди. Бу хусусиятлар муайян эстетик маданият типини ҳам шакллантирган эди.

Ибтидоий эстетик маданият қуйидаги хусусиятлар билан изоҳланади: биринчидан, у синкретик, яхлит характерга эга, яъни эстетик маданият унсурларга ва соҳаларга бўлиниб кетган эмас, балки ягона, яхлит бир маънавий қадрият, маданиятни ташкил қиларди; ахлоқ, дин, санъат, урф-одатлар ва ҳоказолар ажралиб чиқмаган эди; иккинчидан, шунга биноан профессионал бадиий-эстетик қадрият яратувчилар (рассом, ҳайкалтарош, ёзувчи, шоир, мусиқачи, раққос, созанда) билан бу неъматларни “истеъмол” қилувчилар ажралиб чиқмаган эдилар; маданий қадриятларни яратувчилар ҳам, тарқатувчилар ҳам, сақловчилар ҳам, истеъмол қилувчилар ҳам уруғ, қабиланинг ўзи эди; учинчидан, маънавий-ахлоқий қоидалар, урф-одатлар, диний ва эстетик тасаввурлар бир ёки бир неча уруғ ёки қабила доирасида амал қилар, бошқа жамоаларга эса тарқалмас эди, яъни эстетик маданият кучли локал ажралган, турли этник тўсиқлар билан чегараланиб, “оролчаларга” бўлинган эди; тўртинчидан, инсоният тарихидаги бу илк эстетик маданият барча томонидан яратилиб, барчага мўлжалланган ва барчага хизмат қилган эди; бешинчидан, мазкур синкретик маданият бағрида аста-секин меҳнат тақсимоли кучайган сари, одамлар эҳтиёжларининг тарихий ривожланиши сабабли маданиятнинг турли соҳалари пайдо бўлди, эстетик маданият инсон билан табиат ва жамият муносабатларининг завқли ижодий кўриниши тарзида шакллана бошлади.

Қулдорлик тузумида хусусий мулкчилик, синфлар, давлат, эксплуатация, мулккий тенгсизлик келиб чиқди ва бу ходисалар эстетик маданиятнинг ўзига хос типини вужудга келтирди. Бу давр эстетик маданияти қуйидагиларда акс этди: а) бу жамиятнинг эстетик маданиятига боғлиқ равишда сиёсий маданият, ҳуқуқий маданият, илмий маданият каби янги маданият унсурлари пайдо бўлди; б) бу давр эстетик маданияти профессионал ва халқ эстетик маданиятига бўлинди, эстетик маданият арбоблари (ёзувчи, рассом, мусиқачи, ҳайкалтарош ва ҳок.) билан маданият намуналарини истеъмол қилувчилар пайдо бўлди; в) маданият

яратувчилар, маданият истеъмолчилари ва маданият ҳомийлари вужудга келди; г) эстетик маданиятнинг синкретлиги бузилди ва маданият турли унсурлар ва соҳаларга бўлиниб кетди; д) барча цивилизациялар куллар меҳнати эвазига қуриладиган бўлди.

Феодализм жамияти ҳам эстетик маданиятда ўзининг чуқур изини қолдирди. Бу давр эстетик маданияти – табақа ва касталар, бойлар ва камбағаллар эстетик маданиятига ажралиш, Европада рицарлик одатларининг (этикетининг) вужудга келиши, Шарқда диннинг ҳукмрон мафкурага айланиши, Ғарбда насроний ва Шарқда мусулмон эстетик маданиятига бўлиниб кетиши билан характерланади. Лекин халқ қайси қитъа ва мамлакатда яшамасин, қайси дин ва мазҳабга эга бўлмасин эстетик маданият бунёдкори ва истеъмолчиси бўлиб қолаверди. Бундан ташқари, бу даврда эстетик маданиятнинг умумбашарий жиҳатлари ҳам қўпроқ ва кенгроқ аҳамият касб эта бошлади. Шарқ цивилизациясининг жаҳон халқлари маданий-эстетик тараққиётига таъсири кучая борди. Масалан, Шарқ цивилизациясида аллақачон моддий ва маънавий-эстетик қадрият тусини олган овқатдан олдин қўл ювиш, тишни мисков билан тозалаш, ҳаммомда чўмилиш, иштон кийиб юриш, уларни алмаштириб туриш, кийимни дазмоллаш, ғишт пишириш, шамол тегирмондан, усти ёпиқ аравадан фойдаланиш, қоғоз тайёрлаш сингари инсоний одат ва ишлаб чиқариш маданияти жаҳон халқлари орасида кенг тарқала бошлади.

Капиталстик тузум ҳам ўзига хос эстетик маданият типини шакллантирди. Биринчидан, бу даврда технократик йўналиш авж олиб, анъанавий эстетик маданият шакли ва вазифалари ўзгара бошлади. Йирик машина ишлаб чиқариш усули фан, техника, технология каби эстетик маданият соҳаларини ривожлантиришни зарурият қилиб қўйди. Шахс тафаккури ҳам эмоционал эстетик маданият ҳам тобора рационаллашиб, назариялашиб борди. Иккинчидан, капитализм жаҳон бозорини вужудга келтириб, барча

халқларни бир-бирига боғлиқ қилиб қўйди, бунинг натижасида алоҳида регионал ва локал эстетик маданиятларнинг интеграциялашув пойдевориغا асос солинди. Учинчидан, бу даврда турли элатлар ва халқлар миллат бўлиб бирлашуви натижасида миллий эстетик маданиятлар шаклланиши тезлашди. Миллий эстетик маданиятларнинг вужудга келиши эса цивилизациялар тараққиётига янги куч-қувват бағишлади. Тўртинчидан, капитализм, айни пайтда, эстетик маданиятнинг шундай соҳаларини ривожлантирдик (масалан, оммавий қирғин қуроллари, табиий муҳитни заҳарловчи техника ва технология ва ҳоказолар), бутун инсоният цивилизациясинигина эмас, ердаги ҳаётни ҳам жар ёқасига олиб келиб қўйди. Бешинчидан, ижтмий муносабатлар шу даражага етдик, одамлар ўртасидаги оилавий, шахсий, ахлоқий, маънавий, эстетик ва бошқа муносабатлардаги анъанавийлик пул-товар муносабатлари тизими билан алмаша бошлади.

Шахс эстетик маданиятининг шаклланиш хусусияти қонунияти шундан иборатки, ҳар бир шахс муайян маданий муҳитда дунёга келади, ўсади ва шаклланади. У миллий эстетик маданият қадриятларини ўзига сингдиради, масалан, тил, урф-одатлар, ахлоқий қоидалар, билимлар, муомала нормалари, ишлаш, дам олиш, оила қуриш учун зарур бўлган сифатларни қабул қилиб олади. Албатта, ҳар бир шахс танлаш имкониятига эга бўлиб, ўз эстетик эҳтиёжларига кўпинча мос келадиган маданий қийматларни ўзлаштиришга интилади. Шахс муайян эстетик маданият бойликларини истеъмол қилиш билан чегараланиб қолмасдан, эстетик маданиятга фаол таъсир этиб, уни ўзгартирди, ривожлантирди. Бунинг учун у янги маданий қадриятларни яратади. Масалан, Амир Темур, Бобур, Улуғбек сингари давлат арбобларининг, Форобий, Беруний, Ибн Сино, Кайковус, Алишер Навоий, Нодира ва бошқа алломаларнинг эстетик маданиятимизга қўшган ҳиссаси бунга мисол бўла олади. Бундан ташқари, шахс маданий қадриятларни ўзида сақлаб, унинг объекти бўлиб қолмасдан, уларни бошқа шахсларга таркатади ва бу

нарсани кўпинча таълим-тарбия, муомала воситасида амалга оширади. Аммо, шахс эстетик маданиятнинг барча жиҳатларини ўзида мужассамлаштира олмайди, уларнинг ҳаммасини кишилар орасида ёйишга ҳам имконияти етмайди, чунки у замон ва маконда, шароит ва имкониятлар билан чеклангандир, эстетик маданият эса чексиз характерга эга. Жамият эстетик маданиятининг шахс табиати, фикрлаш ва фаолият турларига таъсири барча даврлар ва халқларда амал қилади. Турли сабабларга кўра ҳайвонот оламига тушиб қолган одамларда на тил, на тафаккур, на ахлоқ, на билимларнинг бўлмаслиги бунга яққол мисол бўла олади.

Ижтимоий муҳит, анъана ва миллатнинг тарихий-маънавий тажрибаси шахс эстетик маданиятида белгиловчи роль ўйнайди. Бу нарса, ўз навбатида, эстетик маданиятнинг миллий ўзига хослигини келтириб чиқаради. Турли цивилизацияга мансуб бўлган шахслар, масалан, франциз, инглиз, олмон, америкалик, африкалик, ўзбек ёки тожик, қозоқ ёки рус турлича фикрлайди, ўзини тутати, мулоқотда бўлади ва ҳоказо. Шу билан бирга эстетик маданиятлар миллатлар ўртасидаги умумбашарий инсонпарварлик кайфиятларининг таркиб топиши ва ривожланиши учун хизмат қилади. Шахснинг юксак эстетик маданияти унинг умумбашарий қадриятларга содиқлигининг рамзи, кўринишидир.

Эстетик маданиятнинг ворисийлик қонунияти эски қадриятлар билан янги қадриятлар орасидаги умумий, ички алоқаларни ифодалайди. Одатда бу қонуният маданий мерос ва замонавий эстетик маданият ўртасидаги алоқалар тарзида кўринади. Маданий мерос тушунчаси ўтмиш халқлар томонидан яратилган моддий ва маънавий қадриятлар мажмуини англатади. Ворисийлик қонуниятига кўра, ҳар бир янги эстетик маданият куруқ жойда пайдо бўлмайди, у аввал мавжуд бўлиб келган эстетик маданият асосида юзага келади, ундаги муайян қадриятларни қабул қилиб олади, айримларини эса инкор этади.

Эски эстетик маданият кўпинча анъаналар, урф-одатлар, расм-русумлар, малака ва тажрибалар, ўтмишда яратилган кадриятлар тарзида намоён бўлади. Бу қийматлар эстетик маданиятнинг қўлга киритилган ютуқлари шахс томонидан жамият тараққиётининг ҳар бир янги босқичида ўзлаштирилади, қайта ишланади, бойитилади ва янада тараққий эттирилади. Эстетик маданиятнинг ворисийлиги қонунияти ана шунда ўз аксини топади.

Маданий мерос ўтмишда яратилган кадриятлар йиғиндиси бўлса, ворисилик ана шу кадриятларнинг янги эстетик маданият билан алоқасини аниқроғи ўтиш жараёнини ифодалайди. Бу ўтиш жараёнида кадриятлар тўғридан-тўғри ёки ўзгартирилган ҳолда қабул қилиниши мумкин. Масалан, мусулмонлар азада жаноза ўқишининг мазмуни ва тартибини ўзгартирмасдан амалга ошириб келмоқдалар. Наврўз байрамини нишонлашнинг тартиби ва расм-русумлари эса бойитилиб ижро этилмоқда. Баъзи маданий ҳодисалар эса умуман инкор қилинади. Масалан, қалин олиш, хун олиш ва бошқа ўтмишдаги урф-одатлар ҳозирги эстетик маданиятимиз томонидан инкор этилган ҳодисалардир.

Жамият тараққиёти ижтимоий жараёнларнинг циклик ўзгаришлари асосида шахс эстетик маданиятининг қатор тамойилларини вужудга келтиради. Бу тамойиллар эстетик маданиятнинг шахс дунёқараши, маънавий қиёфаси, фалсафий тафаккурини янги тараққиёт тарзи билан уйғунлаштириб, жамиятдаги маънавий, мафкуравий, иқтисодий, фалсафий, бадий, эстетик фаолликни оширишга хизмат қилади. Шу маънода жамиятда шахс эстетик маданиятининг қуйидаги тамойилларини кўришимиз мумкин:

Биринчидан, шахснинг тарихий тараққиёт жараёнида вужудга келадиган эстетик маданиятларни давр мафкураси ва ғоясига асосланган ҳолда маънавий ҳаётни ўзида акс эттириши, уни келажак авлодларга етказиб беришга асосланган тарихийлик тамойилидир. Ҳар қандай миллий ғоя ёки миллий мафкура бир даҳо ёхуд алломанинг ўйларида етишган фикрлар ва фақат соф ақл маҳсули бўлмай, балки

жамият аъзоларининг моддий ва маънавий, эстетик маданияти ва ҳаётининг маҳсулидир. Эстетик маданият табиат ва жамият қонунлари каби кашф этилмайди, балки халқнинг онги, турмуш тарзида маънавий дунёнинг муҳим жиҳатлари сифатида шаклланиб боради. Шунинг учун ҳам ҳар бир миллий ғоя ўзига хос ва ўзига мос тарихий-эстетик мазмунга эга бўлади. Бу тарихийлик тамойили ҳар қандай миллий ғоянинг бир хусусияти бўлиб, унинг муҳим ривожланиш динамикаси дир. Ушбу тамойил бўйича, халқнинг моддий ва маданий-маънавий ҳаётидаги муҳим ўзгаришлар албатта янги-янги миллий ғояларни вужудга келтиради.

Иккинчидан, шахс эстетик маданиятининг ижтимоийлиги шундаки, у жамиятнинг барча соҳалари, қатламларига сингиб, шахснинг нафосат дунёсидан дарак беради ва унинг фаолият турларида намоён бўлади.

Бу ҳолат жамият тараққиётида маданиятга оид бўлмаган жараёнларни топиш, табиатдаги соф маънавий ҳаётни излаш билан тенгдир. Шахснинг табиий, биологик хосса ва амаллари ҳам маданий шаклларда вужудга келадик, натижада қаерда маданийлик ва табиийлик бошланиш чегараларини аниқлаш қийин бўлиб қолади. Тўғри жамият ва маданиятни илмий таҳлил объекти сифатида алоҳида ўрганиш мумкин. Амалда эса уларни бир-биридан ажратиш мумкин эмас.

Шахс эстетик маданияти жамиятнинг барча соҳаларида намоён бўлиши универсал ҳодиса экан, уни ўрганиш усуллари, услублари ҳам кенг қамровли, турли-туман бўлиши мумкин.

Учинчидан, шахс эстетик маданиятининг полифункционаллик тамойили жамиятдаги турли ижтимоий вазибаларни бажаришда кўринади. Хусусан, эстетик маданият оламни ўзгартириш, инсонни тарбиялаш, борликни билиш, ижтимоий организмни бошқариш, шахслар ўртасидаги муносабатларни тартибга солиш, улар амалларини назорат қилиш, фуқарони ҳимоя қилиш, унга лаззат бағишлаш, тарихан шаклланган эстетик маданиятни

авлодларга етказиб бериш, амалга ошмаган ва ошмайдиган истакларнинг ўрнини тўлдириш каби вазифаларни бажаради.

Кўп функцияли, аниқроғи кўп, универсал вазифали ходисалар эса фалсафий усуллар билан ўрганилади. Масалан, социология – жамиятдаги ижтимоий муносабатлар фалсафаси, эстетика – гўзаллик ва санъат фалсафаси, ахлоқшунослик – ахлоқ фалсафаси, илоҳиёт – дин фалсафаси, мантиқ - тафаккур фалсафаси дейилишига сабаб, санъат, ижтимоий ҳаёт, ахлоқ, дин, тафаккур кўпфункцияли ходисадир. Эстетик маданият эса ушбу ходисаларни ҳам камраб олганлиги учун унинг методологияси янада уни универсалроқ, умумийроқ ва фалсафийроқ бўлмоғи мантикий ҳолдир.

Тўртинчидан, эстетик маданиятнинг умумфалсафий тамойили марказида шахснинг борлиқдаги ўрни, унинг табиатга, жамиятга ва ўзига бўлган муносабати масаласи туради. Маданиятсиз шахс ўзининг ҳаётдаги ўрни ва аҳамиятини англай олмайди, табиат ва жамиятга онгли, ижобий ва ижодий муносабатда бўла олмайди. Шунинг учун ҳам маданият шахсни табиат ва жамият билан боғлайди ҳамда бу мураккаб алоқани англаб етишга, инсоннинг оламдаги ўрни ва аҳамиятини алоҳида бир муаммо шаклида тушуниб етишга имкон яратади. Бу ҳолат эса эстетик маданиятни тадқиқ қилишнинг умумфалсафий тамойилини характерини келтириб чиқаради.

Бешинчидан, шахс эстетик маданияти дунёни англаб етишда методологик аҳамият касб этади. Шахс ҳаётининг дунёни англаш жараёни методологик назарий жиҳатдан амалий майдонга ўтиб ёйилади, чунки, одам нимага дунёга келади, у нега яшайди, яшашдан мақсад нима деган фалсафий мулоҳазалар, шахс қандай амаллар қилса мазмунли ҳаёт кечиради, яъни яшаш тамойилларини ишлаб чиқиш билан боғлиқ бўлган методологик-амалий муаммоларни келтириб чиқаради. Бу муаммолар эса шахс эстетик маданияти иштирокисиз ҳал бўлмайди, чунки маданият ўз воситалари

ёрдамида мазкур муаммоларни ечиш йўлларини ишлаб чиқади ва таклиф этади.

Олтинчидан, шахс эстетик маданияти маънавий кадриятлар тарзида намоён бўлади. Маънавий кадрият эса ўз табиатига кўра миллат ва мамлакатнинг умумбашарий маданиятдаги улуши, ҳиссаси сифатида эстетик аҳамият касб этади. Бу тамойилда кадриятлар эса яхлит феномен, жамиятнинг бир универсал атрибути сифатида фалсафа, аниқроғи унинг бир тармоғи – аксиология, яъни кадрият фалсафаси томонидан ўрганилади. Умуман олганда, педагогика, ахлоқшунослик, эстетика, тарих, этнография фанлари ҳам ўрганadi. Лекин улар кадриятлар фалсафаси даражасига кўтарилмайдилар. Эстетик маданиятнинг кадриятларга асосланиш тамойили эса маданиятни жамиятга тадбиқ этиш ва ривожланишни жараён сифатида таҳлил қилади.

Еттинчидан, шахс эстетик маданиятида глобаллашув тамойилининг ҳам аҳамияти катта. Унда унда турли хил маданиятларнинг бир-бири билан ўзаро таъсири, алоқалари, уйғунлашиши интеграциялашув жараёнини шакллантиради. Тамойил бир ёқламалик, тизимсизлик ва аниқликка асосланмайди, жамият ривожланишида ўзгариб, янгиланиб боради.

Саккизинчидан, шахс эстетик маданиятига циклик (даврийлик) хусусияти хос. Чунки цивилизациялар ҳам бутун борлиқ каби ўз бошидан циклик жараёнларни кечиради. Цивилизациялар маълум бир даврда муаяйн минтақада пайдо бўлади, турғунлик ва тараққиёт босқичларини бошидан кечиради ёки ўрнини бошқа цивилизацияларга бўшатиб берганидай, шахс эстетик маданияти ҳам ўзгариб, бир босқичдан иккинчи босқичга ўтиб боради. Унинг шакл ва амалиётида турли жиҳатлар, турли тамойиллар намоён бўлади.

Умуман олганда, шахс эстетик маданиятининг шаклланиш тамойиллари жамият ривожланишида ўзининг янгича қиёфаси мазмун ва моҳияти билан эстетик онг ва фаолиятнинг хилма-хиллигини вужудга келтириб, воқеликка бўлган завқий муносабатларни бойитиб боради.

1.4§. Шахс ва жамият эстетик маданиятининг диалектикаси

Ҳар бир мамлакат ўз тараққиётининг турли босқичларида хилма-хил маданият намуналарини шакллантириб, улар ўртасида диалектик алоқаларни вужудга келтиради. Натижада, шахс ва жамият алоқадорлигида маданиятнинг бир қатор турлари вужудга келиб, улар бевосита ўзи шаклланган минтақа ёхуд ҳудуд эстетик дунёқарашидан дарак беради. Жамиятда содир бўлаётган маънавий ўзгаришлар бевосита эстетик маданият ривожига узвий ҳолда таъсир этади ва шу боисдан шахс ва жамиятнинг ўзаро боғлиқлиги негизида эстетик маданият ўзига хос аҳамият касб этади.

Жамиятдаги эстетик маданиятнинг шаклланиши, бу жамиятнинг ўз олдига қўйган тарихий вазифалари, ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг асл қиёфаси билан чамбарчас боғлиқ. Шахс ўзининг эстетик тафаккури янгиланиб бориш жараёнини эстетик маданият билан маънавият ўртасидаги ўзаро алоқадорлик масаласини эстетик фаолият негизидагина тушуниб етиш мумкин. Бинобарин, инсоният жамияти мавжудлигини таъминлаш ва унинг тадрижий ривожланишига хизмат қилиш ҳар қандай, жумладан, эстетик фаолиятнинг ҳам асосий вазифаси ҳисобланади. Ҳар қандай жабҳада бўлгани сингари, эстетик соҳада ҳам муайян эҳтиёж муҳим рол ўйнайди. Инсон, табиатан, ана шу эҳтиёжга асосланиб фаолият кўрсатади ва муайян маданият турини шакллантиради.

Жамият ва шахс ўртасидаги диалектик алоқадорлик қотиб қолган тизим бўлмай, балки доимий равишда хилма-хиллик ва ранг-барангликка асосланади. Чунки шахс эстетик маданияти ривожланаётган жамиятда яшаётган инсонлар ўз халқи тақдири, маънавий мероси ва бугунги ижтимоий тараққиёт ва муносабатларга шунчаки ёндашмасдан, балки барча соҳалардаги ислохотлардан кўзланган мақсадлар ва конун ҳукмронлигини мустаҳкамлашга интилади. Бундай

фаолият негизида умуминсоний маънавий кадриятлар кенг қамровга эга бўлган тушунча, моддий ва маънавий маданият, ахлоқ, одоб, тарих, санъат, техника, адабиёт, маданий мерос, урф-одатлар, диний ақидаларни қамраб олиш билан бир қаторда бевосита инсон тафаккури билан диалектик алоқадорлигини ҳам унутмаслик лозим. Бинобарин, инсоннинг эстетик тафаккури негизида инсонпарварликка, демократияга асосланган дунёқараш, ижодкорлик туйғулари, ғоявий интеллектуал эҳтиёжлар, жамият маънавий муҳити туғдирадиган турли-туман эстетик ҳиссиётлар шахс ва жамият ўртасидаги қонуниятли алоқадорликлар, боғланишлар сингари сабаб ва оқибатни тадрижий тамойиллар очади. Бунда шахс ва жамиятаро эстетик муносабатлар жамият ва ижтимоий ҳаёт эҳтиёжларидан келиб чиққан қонуният ва мезон бўлиб ҳисобланади. Шахс жамиятсиз, жамият эса шахсиз ўз ижтимоий моҳиятини бажара олмайди. Шунинг учун жамиятнинг ижтимоий-сиёсий муносабатлари белгиланганидан, шахс маънавий салоҳиятисиз ҳам жамият тараққиётини тасаввур этиб бўлмайди.

Инсоннинг табиат ва олам ҳақидаги тасаввурлари муайян жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, эстетик, маданий, ҳуқуқий, диний ва кадриятлари негизида қарор топади. Инсон табиат ва ижтимоий борлик, воқеа-ҳодисалар бағрида улғаяр экан, бу жараёнда у жамиятдан ташқарида туриб табиий ва ижтимоий гўзалликлардан баҳраманд бўлмасдан ҳаёт кечира олмайди. Шу боис ҳам ҳар бир тарихий даврда “...инсоннинг жамиятга уюшиши ёки унинг жамият аъзосига айланиши ва фаоллашуви учун у маълум даражада ташқи таъсирга ва ҳаётдаги ижтимоийлашувига эҳтиёж сезади. Инсоннинг муҳим хусусиятларидан бири – унинг ижтимоий мавжудот эканлигидир. Инсон ўзининг эҳтиёжларини қондириш мақсадларида ўзи каби инсонлар билан бирлашишга интилади”¹.

¹ Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. – Т.: О’zbekiston, 2005. 93-бет.

Ана шу қадриятга биноан ҳар бир тарихий шароит ҳам эстетик маданиятнинг у ёки бу кўринишига эҳтиёж сезади, бу маданиятни яратувчиси ва истеъмол қилувчи субъектларини ҳам шакллантиради. Ана шундай табиий-ижтимоий ҳаёт воқеалари шахс руҳиятига, тафаккурига таъсир қилади ва унинг эстетик тафаккурида ўз аксини топади. Бундай руҳий-маънавий ҳолатларнинг муштараклиги жамият эстетик маданиятининг шаклланиши ва камол топиб боришининг мазмун ва моҳиятини белгилайди. Лекин жамият эстетик маданиятининг табиий-ижтимоий борлиқ, воқеа-ходисалардан ташқари, халқ маънавий мероси, ижтимоий-фалсафий ва бадий-эстетик тажрибаси, диний-ахлоқий қадриятлари ва шахслараро муносабатлар даражаси катта роль ўйнайди.

Жамият эстетик маданияти объектив ва субъектив омилларнинг ўзаро алоқаси, нисбати ва диалектик бирлигидан ташкил топади. Чунки, жамият аъзолари табиий-ижтимоий борлиқдаги гўзалликларни кўриш ёки эшитиш натижасида завқланади, эстетик кечинмаларга бурканади, натижада ҳаётнинг гўзалликларини, сир-синоатларини ўрганишга интилаётган шахсларнинг эстетик тафаккури кенгайиб бориши эвазига жамиятнинг эстетик маданияти ҳам янгиланиб, замонавий ғоялар билан бойиб боради.

Бунга ёрқин мисол қилиб замонавий ёшларимиз маданиятини келтириш мумкин. Ҳозирги ёшлар мустақил тафаккур юритиш салоҳиятини ривожлантирган ҳолда умумбашарий қадриятлар, эстетик маданиятнинг энг замонавий ва юксак чўққилари сари интилаётганлиги бежиз эмас. Бу нарса, ўз навбатида, жамият эстетик маданиятининг юксалишига ҳам олиб келмоқда.

Дунё халқлари билан ҳамнафас ва тенг ҳуқуқли тарзда фаолият олиб бораётган ёшларимиз жамият эстетик маданиятига янгича кўриниш ва қиёфа олиб киришга, миллий ва тарихий тараққиётни маънавиятимизга сингдиришга интилмоқдалар. Шу билан бирга айрим ёшларнинг эстетик маданиятида негатив ҳолатлар ҳам мавжуд. Айрим ёшларнинг

кийиниш маданиятини олиб қарайдиган бўлсак, уларда эстетик маданиятдан кўра дидсизлик аломатларини кўрамиз. Улар ўзларининг бундай “эстетик” қиёфасини эркинликка, демократияга интилишининг бир намунаси сифатида кўсатмоқчи бўладилар.

Аслида бу ҳолат дунё билан ҳамнафас яшаётган шахсларнинг эркинликка, демократияга интилишининг бир намунаси дейиш мумкин. Лекин бундай жараёнда ўзбошимчалик, жамият ахлоқига зид эстетик маданият намуналарини акс эттиришга, бошқаларга намуна бўлишга интилаётган “Ғарб маданияти”дан огоҳ бўлиш, уларнинг “тўқликка шўхлик” ниқоби билан жаҳонга эгалик қилишга интилаётган ғоялари негизида миллат, Ватан туғуси, тарихий жараён, аждодлар мероси ва ўгитига ихлосмандликнинг йўқолиши, яшашдан мақсад бир лахзалик гўзал ва ахлоқсиз қиёфа учун жамиятни эстетик маданиятини ўзгартиришга қаратилган дунёқараш мавжудлигини биз англашимиз лозим. Жамиятимизнинг барча соҳаларида “инсоннинг юксалишида маънавият оламининг қандай таъсир ва аҳамиятга эга экани, шунингдек, маънавиятга қарши қаратилган хуружларнинг реал хавфи ҳақида атрофлича фикр юритиш, халқимиз янги ҳаёт, янги жамият асосларини қураётган ҳозирги мураккаб ва таҳликали замонда одамларни бундай хатарлардан огоҳ этиш, эл-юртимиз, кенг жамоатчилик эътиборини бу масалаларга яна бир бор қаратиш, келажак авлодимизни маънавий соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш билан боғлиқ вазифаларни аниқ белгилаб олиш борасидаги ҳаётий эҳтиёж маҳсули сифатида дунёга келди”¹.

Ҳозирги глобаллашув замонида таҳдидлар вужудга келганини унутмаслик зарур. Тўғри, глобаллашув – тараққиётнинг маҳсули. Аммо бу тараққиётдан турлича фойдаланиш мумкин. “Бугунги глобаллашув шароитида ҳар қандай давлат ва жамиятнинг асосини ташкил этадиган асл ва

¹ Каримов И.А. “Юксак маънавият – енгилмас куч”. –Т.: Маънавият, 2008. 16-17-бетлар.

фундаментал кадриятларни унутмаслигимиз лозим. Ўсиб келаётган авлод айнан оилада маънавий-ахлоқий тарбия олади, масъулиятли бўлишни ва лоқайд бўлмасликни ўрганади”¹.

Шундай экан, халқимизни, айниқса, ёшларни ўз мустақил фикрига, замонлар синовидан ўтган ҳаётий-миллий кадриятларга, соғлом дунёқарашга, мустақил иродали, бой маънавиятга эга инсонлар қилиб тарбиялаш, ҳар қандай мафкуравий тазъийқ ва маънавий таҳдидларга зарба беришга тайёр этиб тарбиялаш вазифаси долзарб бўлиб ҳисобланади. Ёшларда юксак эстетик маданиятни шакллантириш, уларни “юксак маънавиятли, замонавий билим ва касб-ҳунарларга, ўз мустақил фикрига эга бўлган ёшларни миллий ва умуминсоний кадриятлар руҳида тарбиялаш биз учун энг муҳим масалалардан биридир. Мамлакатимиз аҳолисининг ярмидан кўпини ёшлар ташкил этишини инобатга олсак, бу нақадар жиддий масала экани янада яққол аён бўлади”².

Маънавий таҳдидларни вужудга келтирувчи мамлакат ва субъектлар турли таъсир воситаларидан фойдаланадилар. Масалан, бу борада, одамларнинг эмоционал-ҳиссий ва тасаввур-тушунчаларига кучли таъсир этувчи турли омиллардан, масалан, “оммавий маданият”дан фойдаланадилар. Натижада “бугунги шиддат билан ўзгараётган дунё инсоният олдида, ёшлар олдида янги-янги уфқ ва имкониятлар очиш билан бирга, уларни илгари кўрилмаган турли ёвуз хавф-хатарларга ҳам дучор этмоқда. Диний экстремизм, терроризм, гиёҳвандлик, одам савдоси, ноқонуний миграция, «оммавий маданият» каби таҳдидлар қанча-қанча оилалар, мамлакатлар бошига оғир кулфатлар олиб келмоқда, ғаразли кучлар ҳали онгу тафаккури тўла

¹Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 331-бет.

²Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Т.: Ўзбекистон, 1-жилд, 2018. 88-бет.

шаклланиб улгурмаган болаларни ўз ота-онаси, Ватанига қарши қўйиб, уларнинг ҳаётига зомин бўлмоқда”¹.

Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, ахлоқсизликни маданият деб билиш, асл маънавий қадриятларни менсимаслик, эскилик сарқити деб қараш ҳолатлари бугунги таракқиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта хавф солмоқда.

Бу хавф эстетик маданият моҳияти ва аҳамиятини тушуниб етишга ҳам катта зарар келтиради. Буни олдини олиш, ёшларни ҳақиқий қадриятлар ва чин ижобий ахлоқий-эстетик тамойиллар асосида тарбиялаш, пировард натижада, уларда юксак эстетик маданиятни шакллантиришда жуда катта ижтимоий-сиёсий, маънавий-фалсафий аҳамият касб этади.

Ана шундай глобаллашув шароитида, ҳуқуқий демократик фуқаролик жамияти қураётган даврда ҳақиқий эстетик маданиятга зид бўлган, ғоявий-бадиий тазйиқ ўтказишга ҳаракат қилаётган, ниқобланган “оммавий маданият”дан огоҳ бўлиш керак. Мафкуравий тазйиқ этишга мўлжалланган ғоялар негизида миллат, Ватан туйғуси, тарихий жараён, аجدодлар мероси ва ўғитига ихлосмандликни йўқотиш, яшашдан мақсад бир лаҳзалик гўзал ва ахлоқсиз ҳаётни шакллантириб, жамият эстетик маданиятини ўзгартиришга қаратилган дунёқараш мавжудлигидан огоҳ бўлишимиз лозим.

Жамиятнинг инсонпарварлик тамойилига асосланган таракқиёти эстетик маданиятни ҳам шаклан, ҳам маънан ўзгаришга олиб келади. Бундан бир аср олдин, яъни ХХ асрнинг бошларида халқимиз эстетик маданиятининг намунаси бўлган кийиниш маданиятига назар ташлайдиган бўлсак, маҳаллий эркакларнинг қишки кийими пахталик чопон, пахталик шим ва этикдан иборат бўлиб, ёзги кийим эса дўппи, яқтак, оқ лозим ва шиппак ёки кавушдан иборат эди.

¹Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 496-бет.

Ўша пайтларда Оврупоча кийим кийиш, галстук тақиш ёки костюм-шим ва шиляпа кийиш у ёқда турсин, миллий кийимга озроқ бўлса ҳам ўзгариш киритишга уриниш дин пешволари ва миллий ўзлик “ҳимоячи”лари томонидан миллий маънавиятга таҳдид сифатида баҳоланар эди. Масалан, анъанавий тарзда тугма қадалмайдиган ятакка тугма қадаш 1918 йил февраль ойида Бухоро муфтийси томонидан кофирларнинг иши деб эълон қилинди. Ўша пайтларда эндигина ривожланиб келаётган вақтли матбуот, яъни газета ва журналларни ўқиш ҳам куфр деб эълон қилинди. XX аср охирига келиб эса миллий ўзликка таҳдид, деб эълон қилинган ўша газета ва журналлар миллий ўзликни ҳимоя қилувчи воситалардан бирига айланди. Эркакларнинг кийимлари ҳам бир аср давомида мутлақо ўзгариб кетди.

Аёлларнинг кийимлари ҳам бир аср давомида жиддий ўзгаришларга учради. У пайтда аёллар либоси кенг ва узун кўйлак, камзул ва кавш-махсидан иборат эди. Анъанага кўра, аёллар кўйлаги баданнинг паст-баланд жойларини билинтирмайдиган даражада кенг бўлиши, енглари эса билакларини тўла ёпиб туриши лозим эди. Аёлларнинг шундай кийимлари 30-йилларгача давом этиб келди. Ўша пайтларда бирор киши яна 30-40-йиллардан кейин ўзбек аёллари тор кўйлак ва юбка, шим кийиб юришади, деса бошқалар уни ақлдан озганга чиқариб қўйиши ҳеч гап эмас эди. Орадан 40-50 йил ўтар-ўтмас аёллар шунчаки тор кўйлак ва шим эмас, мини юбка, жуда тор шимлар кия бошлашди. Энди кийим уларнинг баданига паст-баланд жойларни яширишга эмас, бўйи-бастига, дидига мос равишда танланадиган бўлди. Аср бошида аёллар баданининг 5-6 фоиз қисми бўлса, аср охирига келиб ёз пайтларида аёллар баданининг 50-60 фоиз қисми очиқ-сочиқ бўлиб кетди. XX асрнинг сўнгги чорагида аёллар аср бошидаги аёллар либосларини кинофильм ва фотасуратларда кўриб ажабланишади, холос. Булар, ҳозирги тил билан айтганда, глобаллашув, аниқроғи, шахс эстетик маданиятидаги глобаллашувнинг ўзига хос кўринишидир.

Кўриб ўтган мисолларимизда эркак ва аёллар либосларидаги ўзгаришлар юз берган ҳар бир босқичда аввалги босқич либосларини ҳимоя қилувчи, янгиликларни эса Ғарбдан келаётган маънавий таҳдид, деб баҳоловчилар ҳам анчагина бўлган. Мана шу мисоллар глобаллашув жараёнида четдан кириб келаётган ҳодисаларнинг қайси бири маънавиятга таҳдиду, қайси бири ҳаётбахш эканини аниқлаб олиш қийин эканини кўрсатади. Шунинг учун четдан келаётган ҳар қандай ғояни ёт ва вайронкор, деб эълон қилишдан аввал миллий манфаатлар йўлида фойдаланиш мумкин ёки мумкин эмаслиги тўғрисида жиддий ўйлаш лозим. Бу борада “...гап, энг аввало, ёшлар ва аҳоли ўртасида мамлакатимизнинг бой тарихини, унинг бетакрор маданияти ва миллий қадриятларини кенг тарғиб қилиш, жаҳон илм-фани ва адабиёти ютуқларини етказиш учун зарур муҳит ва шарт-шароит яратиш ҳақида бормокда. Бу борада замонавий компьютер технологиялари ва, айниқса, Интернет тизими биздан анча илдамлаб кетганини ҳам инобатга олиш зарур”¹.

“Интернет” саҳифаларида америкалик сиёсатшунос олим Патрик Бькененнинг “Ғарбнинг ҳалокати” номли китоби бор. Эътиборга молик жиҳати шуки, катта ҳажмдаги китобнинг сўз бошисидаёқ, муаллиф маълум миллатлар ва халқлар тақдирига алоқадор бўлган воқеаларни, Ғарбнинг “тақдири”ни жамият эстетик маданиятидаги инқирозларга, жумладан, оила ва никоҳ, туғилиш ва аҳолининг табиий ўсиши борасидаги инқирозлар таҳлилига боғлаган. У “Европача”, “америкача” маданият ҳаёт тарзига сингиб кетган айрим миллатларнинг бу маданиятга қаршилиқ иммунитетини сусайиб кетганини эътироф этади. Бькененнинг фикрича, саноати ва юқори технологиялари ривож топган жамиятда одамларнинг бирдан бойиб кетиши, тўкин ҳаётга эришишига бўлган эгоистик интилиши уларнинг асл қадриятларга, жумладан, оила ва никоҳга, ёшлар тарбиясига, эстетик

¹Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Т.: Ўзбекистон, 1-жилд, 2018. 285-286-бетлар.

маданиятга бўлган муносабатлари кескин инқирозни келтириб чиқарди. Бу ҳолатни у гедонистик психологиянинг асоси деб баҳолаб, унинг оқибати жамиятда қатор ижтимоий муаммоларни келтириб чиқараётганлигини таъкидлайди. *Гедонизмнинг* маъноси шундаки, шахс ва унинг хулқ-атворида фақат лаззатланиш, қониқиш ва ўзидаги ички руҳий изтироблардан ҳоли бўлишга интилиш устувор бўлади. Тўғри, аслида инсоннинг тўқ ва фаровон ҳаётга интилиши, бой-бадавлат яшашни хоҳлагани айб эмас, лекин бу нарса инсон маънавиятини пароканда қилиш эвазига бўлмаслиги керак. Муаллифнинг ташвиши ва уни хавотирга солган нарса шуки, бундай онг ва тасаввуридаги ўзгаришлар Европа халқларининг энг зарур ва муҳим кадриятларга нисбатан салбий муносабатларини ифодалайди. Масалан, бугунги Европада туғилаётган болаларнинг ҳар учтасидан биттаси никоҳсиз туғилаётганлиги, туғилишнинг кескин камайиб кетганлиги, умуман аёллар ўзидан соғлом зурриёд қолдиришни истамаётганлиги, маблағи етарли бўла туриб, фарзанд туғилиши ва уни тарбиялашга кетадиган маблағни қизғанаётганлиги социологик тадқиқотлардан маълум. Умуман, Фарб аёлларининг аксарияти қонуний никоҳдан ўтиб, ўзидан муносиб зурриёд қолдириш ниятидан тобора узоқлашиб бормоқда.

Эстетик маданият шаклланиши ва равнақида оиланинг роли ҳақида биринчи Президентимиз И.А.Каримов ўзининг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида жуда чуқур ва назарий-амалий ва методологик аҳамият касб этувчи фикрлар билдиради.

Агар биз маънавият тушунчаси ўз ичига эстетик маданиятни ҳам қамраб олишини назарда тутсак, ана шу руҳий ва ақлий камолотни шакллантириш ва юксалтиришда оиланинг ўрни ва таъсири беқиёсдир. «Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари биринчи галда оила бағрида шаклланади. Боланинг характери, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар – яхшилик ва згулик, олижаноблик ва меҳр-оқибат,

ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир»¹.

Агар инсон ўз умри давомида оладиган барча маълумотларнинг 70 фоизини 5 ёшгача бўлган даврда олар экан, шахс эстетик маданиятининг асосий йўналиш ва мазмуни ҳам ана шу даврда шакллана бошлайди. Оилада болаларни гўзаллик олами билан таништириш, уларни болаларча ўйинларни завқ-шавқ билан бажаришларига йўналтириш, бирор куртак отган қобилиятини ривожлантиришга имконият яратиш, ҳар бир нарсани чиройли ва ўз ўрнида бажаришга ўргатиш сингари жараёнлар боланинг келажакдаги эстетик маданиятининг пойдеворини ташкил этади.

Бинобарин, оила қобилиятлар шаклланишининг, одоб юксалишининг, атроф-муҳитни билишга қизиқишнинг, ўз ўрнини ҳаётда топишнинг ижтимоий асоси бўлибгина қолмай, айти чокда, боланинг ижтимоий идеаллари, дунёқараши ва онгини ҳам шакллантириб боради.

Агар ота-оналар ўз фарзандларининг қизиқиш ва интилишларини, онгу тафаккурида бўлаётган ўзгаришларга, маънавий-эстетик ва ижтимоий-ахлоқий, диний эҳтиёжларига аҳамият бермаса бу эҳтиёжларни қопловчи ўзга ғоялар, интилишлар ва ниятлар ўз таъсирини ўтказмай қўймайди. Демак, "...оиладаги маънавий муҳит ва тарбия туфайли бола ё меҳрибон ва раҳмдил, ёки худбин ва бағритош бўлиб етишади"². Оилада ўзаро ҳурмат, ахлоқ-одоб, инсоний муносабатлар, эстетик маданиятни қарор топтириш учун аввало ҳар бир хонадонда маънавий муҳитни соғломлаштириш, инсонийлаштириш зарур.

Халқимизнинг бундай гўзал одоб ва муомалаларга мисол бўладиган жиҳатлар кўп. Фарғона водийсида ота-оналарнинг энг кичик фарзандларини ҳам "сиз"лаб муомала қилишлари ахлоқий эстетик маданиятнинг ёрқин

¹ Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. 52-бет.

² Ўша асар. 54-бет.

намунасидир. Ана шундай гўзал ахлоқ ва эстетик маданият мезонлари билан яшаб келаётган, ўғил-қизларини шу руҳда тарбиялаётган кўплаб чиройли оилалар барчамизда ҳавас уйғотиши табиийдир. Ёшларни миллий тарбия, ахлоқ-одоб, юксак маънавият руҳида вояга етказиш долзарб вазифа бўлиб турган пайтда бу масъулиятга эътибор бермаслик жамият учун жуда қимматга тушади.

“Бу ёруғ дунёда ҳаёт бор экан, оила бор, оила бор экан, фарзанд деб аталмиш бебаҳо неъмат бор. Фарзанд бор экан, одамзот ҳамиша эзгу орзу ва интилишлар билан яшайди”¹. Ана шу гўзал орзу ва интилишларнинг бугун ва келажакда амалга ошиши учун соғлом наслга эга бўлиш катта ижтимоий муаммо ҳисобланади. Соғлом наслгина соғлом тафаккурли, соғлом эстетик маданиятли бўлади. Одобли, билимдон ва ақлли, меҳнатсевар, иймон-этиқодли фарзанд нафақат ота-онанинг, балки бутун жамиятнинг энг катта бойлигидир. “Ёшларимизни ҳар томонлама соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш, ҳаёт абадийлиги, авлодлар давомийлигини таъминлайдиган маънавият кўрғони бўлмиш оилани мустаҳкамлаш”² бугунги кунда жамият олдида турган асосий вазифагина эмас, балки халқимизнинг инсоний бурчидир.

Инсоният тарихида илк жамият сифатида қарор топган оила мустаҳкам бўлса бугунги кундаги ўта мураккаб ва сертармоқли бўлган жамият ҳам мустаҳкам бўлади, жамиятнинг мустаҳкам ва инсонпарварлиги мамлакат ва халқ тинчлиги, фаровонлиги барқарор эканлигини кўрсатади. Ана шундай ижтимоий-сиёсий ва ахлоқий-маънавий муҳитгина эстетик маданият равнақининг асосий ва объектив омилига айланади.

Демократик тамойилларга асосланган фуқаролик жамиятини барпо этишимизда ҳар бир шахснинг юксак эстетик маданиятга эга бўлишини таъминлашимиз долзарб ҳисобланади. Ўзбекистонда яшаб келаётган ҳар бир шахснинг

¹ Ўша асар. 56-бет.

² Ўша асар. 56-57-бет.

маънавий савияси, интеллектуал салоҳияти, сиёсий онги ва фалсафий тафаккури билан бефарқ қолдирмайди. Чунки маънавий тазйиқ ўтказишга ҳаракат қилувчи “кучлар, авваламбор, бизнинг энг азиз, энг катта бойлигимиз, кўзимиз қораси бўлмиш ёшларимизни турли ниқоблар, биринчи галда, сўз ва фикр эркинлиги, инсон ва жамият эркинлиги, деган ниқоблар остида чалғитишга, замонавий усул-услугларни қўллаган ҳолда, уларнинг мурғак онгига ўз мафкурасини сингдиришга, минг йиллик азалий ва муқаддас қадриятларимиздан Ғарб қадриятларини устун қўйишга урунади”¹.

Мамлакатимизда бундай тазйиқларга қарши кўплаб чора-тадбирлар олиб борилмоқда, она-болалар тақдири давлат ва жамият томонидан муҳофаза қилинмоқда. Бунга мисол учун фарзанд туғилиши учун давлат томонидан ажратиладиган нафақаларнинг, суюнчи пуллар миқдорининг орттирилиши, оналар учун алоҳида имтиёзларнинг жорий этилиши ёки бола сони ортгани учун оилага кўрсатиладиган мурувватлар мисол бўла олади. Ҳозирги замон Ғарб ёшлари, хотин-қизлари учун бу каби имтиёзлардан кўра маънавий-ахлоқий инқирозлар асосий муаммо ҳисобланади. Шу каби гедонистик психология бизнинг ёшларимиз онгида пайдо бўлмаслиги, очиқ ахборотлар маконида бемалол турли маълумотларни қабул қилиш имконияти пайдо бўлган ҳозирги шароитда уларни эзгу мақсадларга йўналтириш, уларда соғлом дунёқараш, эртанги кунга ишонч, собит ғоя, соғлом ҳиссиётлар, эл-юрт олдида, оиласи ва яқинлари олдида инсоний жавобгарлик ва юксак масъулият ҳисларини тарбиялаш миллат ва жамият манфаатларига бевосита алоқадор вазифалардир.

Ғарб мамлакатларидаги бундай мутлақ эркинлик ақидасига асосланган ҳолат бевосита эстетик маданиятнинг салбий қиёфасини ҳам вужудга келтирмоқда. “Биз

¹ Эркин ва фаровон ҳаётни юксак маънавиятсиз куриб бўлмайди. –Т.: Ўзбекистон, 2006. 27-бет.

ёшларимизни ана шундай миллий қиёфасиз, паст савиядаги “оммавий маданият”га тақлид қилишидан огоҳ бўлишимиз керак. Жамиятда эстетик маданиятнинг инсонийлик билан уйғунлашиши “янги таҳдидлар, жумладан, «оммавий маданият» хавфи ва боқимандалик кайфияти пайдо бўлаётган, одоб-ахлоқ, қадриятларнинг жой олиш хавфи юзага келаётган ҳозирги глобаллашув шароитида бу ғоят муҳим аҳамият касб этмоқда. Шу сабабли, менинг фикримча, инсон маънавий олами, халқлар маданиятини белгилайдиган манбаларни асраб-авайлаш ва бойитиш бугунги кунда ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир.

Азалий қадриятларимиз ва ахлоқий фазилатларни ўзида мужассам этган муқаддас динимизни асраш ва қадрлаш ҳар биримизнинг шарафли бурчимиздир”¹. Бундай маданиятлар бизнинг жамиятимизга кириб келиши баробарида нафақат ўзининг асл қиёфасини намоён этади, балки жамиятимиздаги ижтимоий-сиёсий ҳаёт ва осойишталигимиз учун ҳам раҳна солувчи бузғунчи ғоя ва мафкураларни тарғиб этишга интилади.

Ҳар қандай жамият ўзининг иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий муаммоларини ҳал этишда, янги маънавий муҳит ва жараёнларга асос солишда, ўзининг эстетик маданиятини шахс дунёқарашига айлантиришда ва уларни амалга оширишда, биринчи навбатда, бу омилларни одамлар онги ва қалбига сингдиришга ҳаракат қилади. Бундай эстетик фаолиятни амалга ошириш, “унинг давомийлашишини таъминлаш шахс ва жамият ўртасидаги ўзаро муносабатлар ҳамоҳанглигини қай тариқа ривож топишига боғлиқ”².

Мамлакат ёхуд миллатнинг истиқболи бунёдкорликка асосланган ғоялар негизида шаклландиган эстетик маданиятдан баҳраманд бўлмас экан, бундай манзара жамиятда шахс онги ва қалбидан жой олмагунича ўзининг

¹ Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 1-жилд, 2018. 29-30-бетлар.

² Шер А., Хусанов Б., Умаров Э. Эстетика. –Т.: 2008. 114-бет.

ижтимоий-тарихий моҳияти ва аҳамияти билан ер қаъридаги олтин заҳиралар тарзида ётаверади. Эстетик маданият ғоялар, идеаллар, назария ва тамойиллар негизида шахснинг муайян мақсадларини амалга оширар экан, жамиятдаги диалектик алоқадорликнинг ҳаётийлиги ва амалий аҳамиятини белгилайди. Шунинг учун ҳар биримиз “аждодларимизнинг ёрқин хотирасини асраб-авайлаб, қалбимизда, юрагимизда абадий сақлаймиз. Букилмас ирода, фидойилик ва жасорат намунасини амалда намоён этиб, ўз ҳаётини азиз Ватанимизнинг ҳар томонлама равнақ топишига бағишлаган устоз ва мураббийларимиз, замондошларимиз билан биз чексиз фахрланамиз”¹.

Шахс ва жамият эстетик маданияти қадриятлар оламида бир-бирини бойитишга, маънавий соҳадаги ислохотларни ривожлантиришга хизмат қилади. Чунки “биз таълим-тарбия, маданият ва маънавият соҳасидаги ишларимизни аниқ тизим асосида ташкил этиб, уларнинг самарадорлигини оширмасак, эртанги кунимизни куролмаймиз, ўз мақсадларимизга етолмаймиз. Бу борада «Бир болага етти маҳалла ҳам ота, ҳам она» деган шиор доимий кун тартибида туриши лозим. Биз ёшларимизни миллий ва умумбашарий қадриятлар руҳида тарбиялаш учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар этишимиз зарур”².

Ана шу мақсад йўлида таълим ва маданият соҳаларида, ақлий ва маънавий салоҳиятларни мустаҳкамлаш бўйича босқичма-босқич ислохотлар режалаштирилди ва ҳаётга тадбиқ этилди.

Истиклол даврида жаҳон цивилизациясининг илғор ютуқларидан ва халқимизнинг тарихий илдизларидан ажралиб қолган таълим тизимини ислоҳ қилиб, халқимизнинг ақлий бойликларини, жаҳон фани ва эстетик маданиятининг

¹ Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 1-жилд, 2018. 133-бет.

² Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 1-жилд, 2018. 349-бет.

энг яхши намуналарини ақли ва қалбига сингдириб оладиган янги авлодни тарбиялаш учун кенг имкониятлар очилди.

Бундай авлод аждодлар бадиий-маънавий меросини ўзлаштирган, замонавий цивилизация ютуқларидан бахраманд бўлган, маънавий-ахлоқий ва жисмоний жиҳатдан соғлом бўлгандагина уларнинг эстетик маданияти ҳам юксак ва улуғвор бўлиши назарда тутилди.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги маърузасида таъкидлаганидек, “Сайёрамизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Бизнинг асосий вазифамиз – ёшларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиши учун зарур шароитлар яратиш, зўравонлик ғояси «вируси» тарқалишининг олдини олиш”¹ экан, ана шуларни тиклаш ва янги жамият манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ривожлантириш маънавий ислохотлар марказида туради. Маънавий ислохотлардан мақсад бугун яшаётган ҳар бир шахснинг, ёшларнинг маънавий ва ахлоқий фазилатларини эстетик кечинмалар, ҳаётга завқий муносабатда бўлиш билан боғлаб олиб боришдир.

Ҳаётга онгли муносабатда бўладиган, мустақиллик ғоялари ва мақсадларидан фахрланадиган шахс турмуши ва фаолиятида эстетик завқ, улуғвор туйғулар шаклланади ва шахснинг гўзаллик дунёси тараққий этади. Шу боисдан “гўзалликнинг ҳар қандай таҳлили шахс ва жамият муносабатлари билан муқояса қилингандагина унинг ижтимоий-маънавий хусусиятлари”² объектив равишда идрок этилади.

Жамиятимизнинг барча буғинларида “Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак”³ деган маънавий ислохотлар олдига янги вазифалар қўйди. Бунинг учун шахснинг эстетик тарбиясини

¹ Ўша асар. 252-бет.

² Шер А., Хусанов Б., Умаров Э. Эстетика. –Т.: 2008. 109-бет.

³ Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаталарини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. –Т.: Ўзбекистон, 2017. 16-бет.

ҳақиқий ватанпарварлик, инсонпарварлик, ота-она ва ҳамюртларига меҳр-оқибат, халқ идеалларига содиқлик тамойиллари асосида олиб бориш кўзда тутилди. Шунинг учун “мамлакатимизда соғлом ва баркамол авлодни вояга етказиш мақсадида таълим ва тарбия соҳасидаги ишлар кўлами тобора ортиб бормоқда. Бу борада кўплаб умумтаълим мактаблари, лицей ва коллежлар, болалар спорт иншоотлари, мусиқ ва санъат мактабларида катта ҳажмда қурилиш, реконструкция ва капитал таъмирлаш ишлари амалга оширилганини таъкидлаш лозим”¹.

Ўзбекистон бозор иқтисодиёти муносабатларига аста-секин ўтар экан, барча соҳаларда туб ислохотлар амалга оширила бошланган экан, шахс ва жамиятнинг ўзаро алоқадорлиги учун замин бўлувчи маънавий-ахлоқий кадриятлар устувор аҳамият касб этди. Шу боисдан бугунги ҳаётимизда “маънавий баркамол инсон ва жамият эстетик кадриятларга бефарқ қарамайди, аксинча, уларнинг ривожланиши ва равнақ топиши учун қулай шарт-шароитларни яратади. Эстетик маданияти, эстетик диди, фаҳм-фаросати паст инсон ҳеч қачон маънавийликнинг чўққисига чиқа олмайди”². Бундай эстетик маданиятга эга шахсларни тарбиялаб вояга етказишда жамиятимиз олдида турган асосий вазифа, авваламбор, ёш авлод қалбига эзгулик ва меҳр-муҳаббатни олиб кирадиган санъатга ихлосмандлик туйғуларини камол топтириш, бадий-эстетик маданият ривожига ҳисса қўшадиган ижодкорларнинг руҳиятини илҳомлантириш мақсадга мувофиқдир. Бу борадаги қилинган ва қилинаётган ишлар биринчи Президентимиз Ислон Каримов ва Президент Шавкат Мирзиёвнинг тарихчи олимлар, ёзувчилар, санъат арбоблари билан учрашувларида билдирган фикр-мулоҳазалари ва методологик кўрсатмаларида ўз ифодасини топган.

¹ Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураимиз. –Т.: Ўзбекистон, 2017. 283-бет.

² Умаров Э., Абдуллаев М. Маънавият асослари. –Т.: Шарқ, 2005. 10-бет.

Умуман олганда, шахс ва жамиятнинг эстетик маданияти бир-бирини тақозо этувчи диалектик бирликни ташкил этувчи жараён бўлиб, ҳар бир бу муносабатни янгилаб, такомиллаштириб боради. Жамият тараққиёти шахс эстетик маданиятига ижтимоий замин яратса, шахс эстетик тараққиёти давр ва жамият маънавий мулкани бойитади ва ўзлаштиради.

ИККИНЧИ БОБ. ЭСТЕТИК МАДАНИЯТДА МИЛЛИЙ ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎЗARO АЛОҚАДОРЛИГИ

2.1§. Ўзбекистонда эстетик маданиятнинг онтологик, этномаданий негизлари

Мустақиллик туфайли мамлакатимизда ҳар бир соҳанинг қадимдан шаклланиб келган тарихини ҳаққоний ва асл ҳолича ўрганиш учун кенг имкониятлар яратилди. Бу нарса, ўз навбатида, мамлакатимизнинг бугунги жаҳон халқлари орасида ўзига хос ва бошқаларга ўхшамас юксак эстетик маданиятнинг серқирра кўринишларини ҳаётда намоён этиш учун зарурият туғдирди. Натижада, халқимизнинг ўтмишини ўзида ифодалаган шахс ва жамиятнинг завқий муносабатларини давр талаб ва эҳтиёжлари асосида ривожлантириш долзарб масалага айланди. Мана шундай маънавий муҳитни ўзида акс эттирган Ўзбекистон заминидаги бой ижтимоий-фалсафий асарлар “Тўмарис”, “Широқ”, “Манас”, “Тўрўғли”, “Чамбил қамали”, “Ойсулув”, “Сиёвуш”, “Рустам” сингари асарларда ўз ифодасини топди. Бу асарларда шахс эстетик маданиятининг илк куртаклари юксак инсонийлик намунаси сифатида ифодаланган бўлиб, уларда куч-қудрат, шодлик, умид, бахт, гўзаллик, ишонч ва фаровонлик, адабиёт ва санъатнинг эстетик қиёфаси биринчи ўринда туради.

Ҳозирги Ўзбекистон ҳудуди дастлабки эстетик маданиятнинг кўринишлари эстетик қарашларига бой маданият ва цивилизациянинг ўчоқларидан бири бўлган. Шунинг учун “...ҳозир Ўзбекистон деб аталувчи ҳудуд, яъни бизнинг Ватанимиз нафақат Шарқ, балки умумжаҳон цивилизацияси бешикларидан бири бўлганини бутун жаҳон тан олмақда”¹.

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. –Т.: Шарқ, 1998. 3-бет.

Халқимизнинг уч минг йилдан зиёдроқ тарихини ўз ичига олувчи бу маскан доимо келажак учун маданиятлар яратиб қолдиришга интилган. Бу ердаги “...эрамизгача ва ундан кейин қурилган мураккаб сув иншоотлари, шу кунгача кўрку файзини, маҳобатини йўқотмаган осори атиқаларимиз қадим-қадимдан юртимизда деҳқончилик, хунармандчилик маданияти, меъморчилик ва шаҳарсозлик санъати юксак бўлганидан далолат беради”¹.

Тарихий ривожланиш жараёнида бу ҳудуд ўзининг азалдан қадриятлар ва этномаданий маркази бўлиб келганлиги билан ажралиб туради. Унда халқнинг моддий ва маънавий бойликлари, ижтимоий ҳаётнинг ранг-баранг ахлоқий-фалсафий ва бадиий-эстетик қирралари ифодаланган. Шунингдек, бу давр оралиғида “...халқнинг ўтмиш тарихи, бошқа халқлар билан этномаданий алоқалари, ижтимоий тузум ва иқтисодиётнинг миллий маданият тараққиётига таъсири, шунингдек, миллий мафқуранинг баъзи элементлари, халқона урф-одатлар, диний эътиқод, нафосат ва эстетик меъёрлар ўз ифодасини топган”².

Эстетик маданиятнинг юксак намунаси, ўзбек халқининг қадимий ёзма мероси ва бебаҳо диний, онтологик, фалсафий ғояларга бой ёдгорлиги “Авесто”да тасвирланган. Бу асарнинг шахс камолоти учун нақадар зарурлиги, унда ифодаланган ҳикматомуз маънавиятнинг инсон қалбидан чуқур жой олиши, эстетик маданиятнинг тарихий жараёнлар билан боғлиқ тарзда гўзаллик оламига уйғунлашиб кетиши мураккаб жараён сифатида акс этган. Қолаверса, “бу мазкур инсонпарварлик ғояларининг уч минг йиллар муқаддам “Авесто”да пайдо бўлиши, уларнинг ҳозирги замонга ҳамоҳанглиги қадимий аجدодларимиз тафаккурининг нақадар юксак бўлганлигини тасдиқлайди. Зардўштилик дини пайдо бўлган даврда дастлаб ибодатхоналар қошида мактаблар

¹ Ўша жойда.

² Қашқадарё миллий кийимлари: анъанавийлик ва замонавийлик. –Т.: Янги аср авлоди, 2007. 5-бет.

ташқил этилиб, қоҳинлар томонидан ёшларнинг таълим-тарбия тизими жиддий ишлаб чиқилган. Бу тизим диний ва ахлоқий тарбия, жисмоний тарбия, ўқиш ва ёзишни ўргатишдан иборат бўлган”¹.

Халқимизнинг маънавий дунёси ва қадимий маданиятини ўзида акс эттирган бу китоб диний ва дунёвийликни ифодалаган бўлиб, унда эстетик маданият муайян тартиб асосида жамиятда амал қилиши эътироф этилади. “Авесто”да инсоннинг турмуш тарзи, яшаши, маданияти, маънавияти, қизиқарли нафосат дунёси энг яхши инсоний фазилатлар ва эстетик дид билан намоён бўлади. Бу асар “Аждодларимизнинг, – деб ёзади А.Шер, – ахлоқий-эстетик қомуси, қадимий урф-одатларининг ўзига хос, абадиятга дахлдор мажмуи сифатида қимматлидир”². Шу сабабли ҳар бир шахснинг қалбидан эгу ниятлар, олижаноб ва умидбахш туйғулар жой олиши лозим.

Бу асар нафақат Ўзбекистон халқининг юксак эстетик маданиятини намунаси, балки бир қатор халқларнинг буюк хазинаси эканлигини муаллифлар эътироф этади. Таникли файласуф Қ.Назаров “Авесто” ҳақида фикр билдирад экан, бу асар “Турон, Хуросон, Озарбайжон, Ироқ, Эрон, Кичик Осиё халқларининг милоддан аввалги қадимги даврдаги ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, диний қарашлари, олам ва одам тўғрисидаги тасаввур, урф-одат ва маънавий қадриятлари ҳақида маълумот берувчи манба”³ деб эътироф этади.

“Авесто”да эстетик маданиятнинг кўринишлари табиат билан боғлиқ ҳолда экологик муаммоларни келтириб чиқармасликка ҳам қаратилган. Унда инсоннинг тўрт унсур, тирик ва нотирик нарсаларни муқаддас билиб, уларга эстетик дид билан завқий муносабатда бўлиш масалалари акс этган. Хусусан, эстетик маданиятнинг намунаси сифатида “бутун табиатни – ер, сув, дарахт, ўсимлик, жониворларни эъзозлаш,

¹ Жабборов И. Юксак маданият ва ноёб маънавият маскани. –Т.: Ўзбекистон, 2012. 78-бет.

² Абдулла Шер. Ахлоқшунослик. –Т.: Янги аср авлоди, 2003. 27-бет.

³ Фалсафа қисқача изоҳли луғат. –Т.: Шарқ, 2004. 6-бет.

ерга ишлов бериб, суғориб, боғ-роғлар ва экинзорлар барпо этиш, чорвачиликни кенг йўлга қўйиш, сув ва оловни муқаддас тутиш шарт бўлган”¹.

“Авесто”да шахсинг эстетик маданияти негизини акс эттирувчи тушунчалар сифатида А.Шер “гўзал”, “чиройли”, “қойилмаком”, “беғубор”, “яхши”, “эзгу”² каби сўзларни ишлатади. Бу ҳам, ўз навбатида, шахсинг жамиятда эртанги келажак сари илдам қадам ташлаши, фаровон ҳаётни барпо этишга интилишини белгилаб беради. “Авесто”даги эстетик маданиятининг намоён бўлиши “умуминсоний кадриятлардан меҳнатнинг моддий ва маънавий томонларига катта эътибор берилиб, унинг уч ахлоқий ақидаси – эзгу фикр, эзгу калом, эзгу амал ғоясини ҳар бир киши бутун умр қалбига жо қилмоғи зарур. Шундагина у пок, ҳалол, меҳрибон, ростгўй, садоқатли, ватанпарвар бўлиб камол топади, барча ёвузликлардан ва ёмон ҳаракатлардан ўзини тияди”³. Чунки инсон ўз меҳнати орқали жамиятда нафосат дунёсини яратиб, теварак-атрофдаги нарса ва ҳодисаларни ўзгартиради, уларга эстетик қиёфа бахш этиш асосида эстетик маданиятни яратади.

“Авесто”да инсоният тарихининг эстетик кўриниши онтологик тарзда тасвирланиб, кишиларнинг маданиятга, илмга, нафосат оламига бўлган қизиқишлари гўзал ҳис-туйғулар билан ифодаланган.

Унда инсонлар меҳнати улуғланиб, қўл меҳнати асосида эстетик маданиятни вужудга келтириб, муқаддас манзилларни яратган. Ахура Мазда “одамларга ҳаёт кечиришлари учун нима зарур бўлса, уларни рўёбга чиқарган, одамларга кийим кийишни, уй қуришни, оила қуриш, фарзанд кўриш ва тарбиялаш, оловдан фойдаланиш, экин экиш ва бошқа

¹ Бобоев Х., Дўстжонов Т., Ҳасанов С. “Авесто” - Шарқ халқларининг бебаҳо ёдгорлиги. –Т.: 2004. 48-бет.

² Шер А., Ҳусанов Б., Умаров Э. Эстетика. –Т.: 2008. 25-бет.

³ G'aybullayev O. Milliy g'oya tarixi va nazariyasi. –Т.: Fan va texnologiya, 2019. 60-бет.

фойдали юмушларни ўргатган”¹. “Авесто”да тасвирланган бундай эстетик тасаввурлар, қарашлар, образлар ўзининг жилваси ва чуқур фалсафий маъноси билан кишини ҳайратга солиб туради.

Авестошунос Тилаб Махмудов ўзининг “Авесто ҳақида” рисоласида ҳар бир шахснинг эзгулик сари интилиши ҳақида сўз юритиб, “Зардуштийларнинг фалсафий-эстетик дунёқарашига ёруғлик ва қувонч, яхшилик ва ҳаёт, гўзаллик ва ҳақиқатни улуғлаш ва куйлаш хос”², – дейди.

“Авесто”да илгари сурилган ижтимоий-фалсафий ва эстетик қарашлар жамиятда ҳар бир шахснинг юксак эстетик маданият соҳиби бўлишини, ўз идеалига асосланиб озод ва обод Ватан барпо этишини, фаровон ҳаётини яратишини акс эттиради. Ундаги эстетик қарашлар ўзининг маъно ва мазмуни, моҳияти ва тузилиши билан ўша давр нафосат дунёсини ранг-баранг манзараларини кейинги таълимотларда ҳам акс эттириб, хусусан, ислом дини орқали шахс эстетик маданиятининг равнақига ўз таъсирини ўтказиб келган.

Ислом дини халқимизнинг кўп асрлик тарихий таракқиётида шахс маънавияти шаклланишига катта таъсир кўрсатган, жамиятдаги мафкуравий қарашлар ва ғояларда муҳим ўрин тутган, инсонларни ахлоқий покликка ва маънавий гўзалликка даъват этган инсонпарварлик динидир. Бу дин халқимизнинг, хусусан, мусулмон шахсининг моддий, маънавий, ахлоқий ва эстетик маданияти шаклланиши ва юксалишига катта таъсир кўрсатган диний таълимотдир. Шахснинг улуғлиги, унинг олий жонзот сифатида эстетик маданиятни намоён этувчи эканлигини “Қуръони Карим”нинг “Инсон” сураси 21-оятда кийиниш маданияти билан боғлаб тушунтирилган, “Устиларида яшил ипак ва шойи либослар

¹ Ўзбекистонда ижтимоий-ахлоқий ва гуманистик фикрлар тарихининг муҳим босқичлари. –Т.: 2007. 26-бет.

² Махмудов Т. “Авесто ҳақида”. –Т.: Шарқ 2000. 43-бет.

бўлиб, улар кумуш билакузуклар билан безанганлар ва Парвардигорлари уларга пок шароб ичирур”¹, дейилади.

Ўзбекистонда барпо этилган эстетик маданият ёдгорликлари, меъморий иншоотларнинг яратилишида исломий анъаналарга амал қилинган бўлса, бадиий адабиёт, шеърият, хаттотлик ва санъатнинг бошқа турларида Қуръони Карим ва Ҳадисларда илгари сурилган асосий ғоялар тарғиб қилинди ва шу асосда шахсни маънавий гўзал, ахлоқий пок ҳамда баркамол қилиб тарбиялашнинг бутун бир тизими ишлаб чиқилди.

Ислом дини шахснинг эстетик маданияти ва идеалларини ахлоқий ғоялар билан боғлиқ ҳолда ривожлантирди. Ислом дини фан, адабиёт, маданият ва нафосат соҳаларини бир-бирига узвий алоқадорлигини ўзида мужассамлаштирди. Унда шахснинг турмуш тарзи, урф-одат ва маросимлари диний гўзаллик туйғулари билан йўғрилиб, ёшларга билим бериш учун диний мактаблар яратилди. Ислом шахсни маърифатли, маънавий-ахлоқий ва эстетик дидли бўлишга чорлади.

Ислом динининг муқаддас китоби “Қуръони Карим”да шахснинг эстетик маданияти сермазмун ва нафис сўзлар орқали ифодаланди. Исломдаги шахс эстетик маданияти бу “Қуръони Карим”нинг оятлари ва сураларида, Ҳадис китобларида сирли-синоатли шеъриятли, бежирим кўзни камаштирувчи нақшлар тарзида баён этилади.

“Қуръони Карим”нинг “Бақара” сураси 195-оятида “Аллоҳ йўлида (бойликларингиздан) сарфлангиз ва ўз қўлларингиз (бахиллигингиз) билан ўзларингизни ҳалокатга ташламангиз! (Барча ишларни) чиройли қилингиз. Албатта, Аллоҳ чиройли (иш) қилувчиларни яхши кўради”², деб таъкидланади.

¹Қуръони Карим. Маъноларнинг таржима ва тафсири. Таржима ва тафсир муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур. –Тошкент: “Тошкент ислом университети” нашриёт матбаа бирлашмаси, 2018. 579-бет.

² Ўша асар. 30-бет.

Ислом динида гўзаллик тушунчаси диний асосда талқин қилиниб, моддий дунё гўзаллигидан руҳий дунё гўзаллиги устун қўйилади. “Қуръони Карим”нинг “Ол-и имрон” сураси 14-оятда “Одамларга аёллар, фарзандлар, уюм олтинкумушлар, саман отлар, чорва моллари ва экинларга нисбатан меҳр қўйилди. Булар (аслида) дунё ҳаётининг (ўткинчи) матоҳидир. Аллоҳнинг ҳузурида эса (бундан-да) чиройли жой (жаннат) бордир. (Яъни ўткинчи нарсаларга кўнгил бермай, ҳақиқий гўзалликни севмоқ лозим)”¹, деб таълим берилади.

Шахснинг эстетик маданиятга эришуви масалалари инсонпарварлик ғоялари ва гўзаллик дунёси билан боғлиқ равишда Оллоҳ номи билан узвийлашган тарзда талқин қилинади. Бу борада юқоридаги суранинг 148-оятда “Аллоҳ эзгулик қилувчиларни севар”², деб таъкидланади.

“Қуръони Карим” шахснинг маънавий олами ва ҳаётига чуқур ўрнашиб қолган юксак эстетик маданият ва диний маросимларга эга. Бу борада “Бақара” сурасининг 83-оятда “Фақат Аллоҳгагина сиғинасиз, ота-она, қариндош, етим ва мискинларга яхшилик қиласиз, одамларга ширинсўз бўлинг, намозни баркамол ўқинг, закотни беринг”³, – деган сўзлар баён қилинган. Ислом динида Сўз воситаси асосида шахснинг гўзалликка бўлган интилиши, воқеликни идрок этиб бориши, яхшилик сари талпиниши фалсафий мушоҳада этиб борилади.

Шу боис ислом эстетик маданиятида ҳар бир шахс Сўз воситасида ўзини Оллоҳга бахшида этади, яъни юракдан айтаётган Сўзи туфайли инсон ўзини Оллоҳга топширади. Сўзнинг қудратли кучи туфайли шахс оламдаги гўзалликларни ва азобу-уқубатларни бир-биридан фарқлайди. Шу тарзда шахс дунёвий ва диний билимларни эгаллаб, комил инсон даражасига кўтарилади. Бу ҳақда Зумар сурасининг 23-оятда “Аллоҳ гўзал Сўзни (оятлари балоғатда) бир-бирига ўхшаган, (хукмлари) такрор-такрор

¹ Ўша асар. 51-бет.

² Ўша асар. 68-бет.

³ Ўша асар. 12-бет.

келувчи бир китоб (Қуръон) қилиб нозил қилибдики”¹, деб бу китобдаги сўзларнинг эстетик моҳиятига эътибор қаратилади.

Ислом эстетик маданиятида сўзнинг ролини эътироф этган ҳолда Навоий “сўз санъатининг эстетик ҳиссий-руҳий қувватини алоҳида таъкидлар экан, шоир-санъаткор хулқ-атвориغا ва эстетик маданиятига алоҳида ўрин ажратади. Чунки одоб-ахлоқ ислом эстетикасининг таркибий қисми бўлиб, мусулмон киши ҳаёти ва фаолияти одоб қоидалари мезони бўлиб баҳоланади”², дейди. Ислом маданиятида Сўз шахсни гуноҳлардан фориғ қилиб, уни яхшилик ва гўзалликка интилишга чорлайди. Бунинг моҳияти “Қуръони Карим”нинг Сажда сурасида Оллоҳнинг сифати билан уйғунлашган тарзда эътироф этилиб, юксак эстетик маданиятнинг намунаси сифатида 7-оятда “Барча нарсани чиройли қилиб яратган зотдир”³ ва ҳадислардаги “Тангри гўзалдир, гўзалликни яхши кўради”⁴, дейилган фикрларда ислом динининг эстетик моҳияти ўзини мужассам этади. Шу сабабдан Оллоҳ ҳамиша гўзалликка ошиқдир. У 18 минг оламни яратган экан, унда яшайдиган барча мавжудотларни гўзал бўлишини истайди. Бу ҳақда, яъни оламнинг ва инсоннинг яратилиши ҳақида “Қуръони Карим”да фикрлар баён қилиниб, уни яратган Оллоҳга ҳамду санолар айтилади. “Мўминлар” сурасининг 14-оятида “Яратувчиларнинг энг гўзали – Аллоҳ баракотлидир”⁵, деб таъкидланади.

“Қуръони Карим”нинг Шўро сураси 23-оятида шахснинг гўзал фазилатлари ва эстетик маданиятининг нозик кирралари ҳақида сўз юритилиб, “Ким бирон чиройли амал қилса, Биз унинг учун ўша (амали)да яна ҳуснни зиёда

¹ Ўша асар. 461-бет.

² Умаров Э, Каримов Р., Мирсаидова М., Ойхўжаева Г. Эстетика асослари. Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. –Т.: 2007. 25-бет.

³ Қуръони Карим. Ўзбекча изоҳли таржима. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. –Тошкент: Чўлпон, 1992. 299-бет.

⁴ Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. –Тошкент: Фан, 1990. 40-бет.

⁵ Қуръони Карим. Маъноларнинг таржима ва тафсири. Таржима ва тафсир муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур. –Тошкент: “Тошкент ислом университети” нашриёт матбаа бирлашмаси, 2018. 342-бет.

килурмиз (зиёда савоб ато этурмиз)”¹, деб таъкидланади. Шундай экан, ёруғ оламга ҳукмрон қилиб яратилган инсон ва у учун зарур бўлган барча нарсалар ҳамиша гўзал бўлади.

Шунингдек, ислом динининг инсон кўли билан яратилган нафосат олами, яъни меъморий обидалари ҳам чиройли эканлиги айтиб ўтилади. Ислоннинг меъморий обидалари бўлган масжид, мадраса, мақбара ва бошқа диний обидалар нафосат оламини ўзида кўз-кўз қилиб туради. Шу боисдан ислом эстетикасининг моҳияти “Каҳф” сурасининг 7-оятида шахснинг ахлоқий гўзаллиги масаласи билан боғлиқ меъморий обидаларни ўзида ифодалаган ҳолда “Биз (одамлардан) қайсилари чиройлироқ амалларни қилишларини синаш учун Ер устидаги бор нарсани унга (Ерга) зийнат қилиб қўйдик”² дейилган. Бу синаладиган гўзалликларнинг маъно-мазмунини биз кўпроқ исломий обидалардан излашимиз лозим.

Ислом меъморий обидаларидаги эшикларни уймакорлик ва наққошлик санъати билан безаш, деворларига ганчлардан турли шакллар яшаш, устунларини араб ёзуви асосида нақшлар билан безатиш бугунги кунда кенг тус олган. Бу ҳақда Ҳожи Исматуллоҳ Абдуллоҳ шундай дейди: “Араб ёзувининг гўзаллигига алоҳида эътибор берилгани ва унинг турли-туман шаклларда дид ва нафосат билан ишлатилиши сабабли, араб хати фақат маъно ташиш воситаси эмас, балки кишиларга юксак эстетик завқ берувчи санъат намунаси сифатида машҳурдир”³.

Дарҳақиқат, Пайғамбаримиз доим кишиларни ахлоқий жиҳатдан мукамал ва гўзал туйғулар билан турмуш кечиришини ўзининг саҳобаларига билдирган фикрларида баён этган. Бу ҳақда “Қуръони Карим”нинг “Юнус” сураси 26 оятида “Эзгу иш қилганларга чиройли нарса (жаннат) ва

¹ Ўша асар. 446-бет.

² Ўша асар. 294-бет.

³ Ҳожи Исматуллоҳ Абдулоҳ. Марказий Осиёда Ислом маданияти. –Т.: Шарқ,2005. 267-бет.

зиёдалик (Аллоҳнинг дийдорини кўриш) бордир”¹, дейилади. Бугунги кунда ислом маданияти ва эстетикасини чуқур ўрганиш ва халқни онгига етказиб бериш борасида мана шундай улуғ зотлар учун гўзал оқибатларнинг маҳсули сифатида республикамызда кўпгина ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, 1998 йил октябрида Самарқандда И.А.Каримовнинг шахсий ташаббуси билан ва унинг лойиҳаси асосида буюк зотнинг номларини эъзозлаш ва кадрлаш мақсадида ҳазрат Имом ал-Бухорий ёдгорлик мажмуаси очилди. “Имом ал-Бухорий тўплаган ҳадисларда – деб ёзади Ҳожи Исматуллоҳ Абдуллоҳ, - фақат Ислом дини таълимотига оид қоидалар акс эттирилибгина қолмай, улар меҳр-муҳаббат, ҳалоллик-поклик, сахийлик, ота-она, катталарга ҳурмат, етим-есир, бева-бечораларга мурувват, меҳнатсеварлик, ватанга муҳаббат каби олийжаноб инсоний фазилатлар мажмуидир”².

Ҳадис илмининг султони Имом ал-Бухорийнинг ҳадисларида шахс эстетик маданиятининг олий кўриниши ислом дини асосида ёрқин ифодалаб берилди. Бизга “Ал-Бухорий бебаҳо мерос қолдирди. Энг ишочли ҳадислар тўплами “Ал Жомеъ ас-Саҳиҳ” шу мероснинг гултожидир”³. Бу ислом оламининг юксак эстетик маданияти орасидан сара гулларини териб, келгуси авлодга етказиб берган бобокалонимиз учун қанча хизмат қилсак, шунчалар камдир.

Ҳадисларда шахснинг эстетик маданиятига оид хилма-хил фикрлар мавжуд. Ҳадисларни ўқиганимызда шундай эстетик фикрлар борлигини биламыз. Унда ҳар бир шахснинг тўғри сўзлиги, хушмуомалалиги, ўзида эстетик маданиятни намоён этиши масалаларига ҳам катта эътибор берилган

¹ Қуръони Карим. Маъноларнинг таржима ва тафсири. Таржима ва тафсир муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур. –Тошкент: “Тошкент ислом университети” нашриёт матбаа бирлашмаси, 2018. 212-бет.

² Ҳожи Исматуллоҳ Абдуллоҳ. Марказий Осиёда Ислом маданияти. –Т.: Шарк, 2005. 49-бет.

³ Гафарли М.С, Касаев А.Ч. Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик-таракқиёт асоси. Ўзбекистон, -Т.: 2001. 175-бет.

бўлиб, “Кишининг гўзаллиги-унинг тилидан билинур”¹, “Кишининг беъмани гаплардан тилини тийиши – унинг мўминлиги нақадар чиройли эканлигидан дарак беради”², деб таъкидланади.

Шахснинг эстетик маданиятини ёрқин ифодалаб берувчи ҳадисларда ахлоқ ва гўзалликнинг алоқадорлиги масаласи ҳам чиройли тарзда баён этилган. Хусусан, “Сизларнинг яхшиларингиз – хушхулқ, ширин суҳбатлиларингиздир”, “Сизларнинг яхшиларингиз ўз олган қарзларини чиройли қайтарадиганларингиздир” каби ҳадисларда шахс маънавияти ва маданиятининг муҳим жиҳатларига алоҳида эътибор қаратилади. Шундай экан, ҳар бир “Мўмин кишига берилган нарсаларнинг яхшиси чиройли хулқдир. Унга берилган нарсаларнинг ёмони эса, кўриниши чиройли бўлса-да, қалбида ёмонлиги боридир”³, дейилади.

Ҳадисларда шахс эстетик маданияти, онтология, дунёвий гўзаллик ва инсоний гўзаллик уйғунлигига ҳам алоҳида эътибор берилган. Бу борада “Дунё ям-яшил ва гўзалдир. Кимки ундан ҳақли равишда ҳалоллик билан олса, ундан барака топади. Кимки нафс хоҳиши билан дунёни муккасидан кетиб эгалласа, қиёмат куни дўзахдан бошқа нарсага эришмайди”⁴ дейилади. Бу ҳадисда табиат, жамият ва инсон (шахс) гўзаллиги борасида эстетик маданиятга оид фикрлар баён этилган. Бу ҳадисларда шахснинг эстетик маданияти беғубор ва мусаффо, кўркам дидли, маънавий қадриятлари нафосат ғояларига бой, покиза қалбли бўлишлари тасвирланган.

Ҳадисларда шахс маънавий гўзаллиги унинг бахтли ҳаёти билан алоқадорлиги масаласига ҳам эътибор қаратилган. Бу ҳақда “Кимки қалбини имон учун холис ва соғлом, тилини ростгўй, ўзини хотиржам, хулқини тўғри, қулоғини тингловчи, кўзни ибрат назари билан боқувчи қилиб

¹ Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. –Тошкент: Фан, 1990. 80-бет.

² Ўша асар. 138-бет.

³ Ўша асар. 88-бет.

⁴ Ўша асар. 92-бет.

олган бўлса, демак, у бахтлидир” дейилган ҳадисда шахсининг сабр-тоқати, матонати, иродаси ва имони гўзаллик олами асосида талқин этилади.

Ҳадисларни ўқиганимизда ҳар биримиз шахс бўлиб вояга етишишимиз учун хизмат қилган ота-онамизни кўз олдимизга келтирамиз. Одоб-ахлоқли фарзандни тарбиялаш масаласи ҳам ислом динидаги муҳим масалалардан бири бўлиб, “Ҳеч бир ота ўз фарзандига хулку одобдан буюкрок мерос беролмайди”¹, деб таъкидланади ҳадисларда.

Ислом эстетик маданиятини гўзал ҳис-туйғуларини, теран томирларини Ибн Сино ўзининг асарларида келажакка хотира сифатида нақшлайди. “Бундай хусусиятлар ижтимоий ҳаётда секин-аста шахсий ва ўзгалар тажрибаси, аждодлар анъаналари, эл-юрт урф-одатлари, расм-русумлари, таълим-тарбиянинг ҳаётбахш таъсири остида шакллана боради. Таълим-тарбия, ўзгаларнинг маънавий-ахлоқий таъсирида инсон ўзида ижобий ахлоқий фазилатлар, хислатларни шакллантиради ёки ўзида мавжуд салбий майллар сабабли худбин кайфиятларга берилади, уларнинг сохибига айланади”².

Исломнинг эстетик маданияти ғояларини илгари сурган Ибн Сино нафақат ўз юрти, қолаверса, бутун мусулмон дунёсини маданияти ва адабиётини ривожланишига хизмат қилган. Буюк боболаримиз сингари бугунги кунда муқаддас динимизнинг нозик ва мураккаб жиҳатларини Юртбошимиз Ш.М.Мирзиёев шундай таъкидлайди. “Муқаддас Ислом динимизнинг бағрикенглик ва инсонпарварлик ғояларини тараннум этиш, унинг тинчлик ва барқарорлик, динлар ва миллатлараро тотувлик тамойилларига асосланган дин эканлигини кенг тарғиб қилиш, мусулмон мамлакатларининг

¹ Ўша асар. 136-бет.

² Ўзбекистонда ижтимоий-ахлоқий ва гуманистик фикрлар тарихининг муҳим босқичлари. –Т.: 2007. 77-бет.

бирдамлигини мустаҳкамлаш, умумий ислом меросини асраб-авайлаш йўлида ҳамкорликни кучайтиришдан иборатдир”¹.

Ислом эстетик маданияти доимо шахсинг илоҳий севгиси, диний илм хазинаси, маънавий маданиятини юксалишига катта таъсир этган. Ислом эстетик маданиятини илм-фан, билимлар, одоб-ахлоқ, ҳуқуқий воситалар, нафосат олами асосида англамас эканмиз, унинг моҳиятини ҳеч қачон тушунолмаймиз! Шундай экан, ислом эстетик маданияти шахсни ҳар томонлама ривожланишига, уни ҳам диний, ҳам дунёвий билимларга, улуғвор туйғуларга эга бўлишига катта таъсир кўрсатади.

Ислом эстетик маданияти асосида шаклланган тасаввуф онтологик ғояларининг жамиятда кенг миқёсда амал қилиши бевосита суфийларнинг ҳаётга нисбатан кучли эстетик эҳтиросларини вужудга келтирди. Тасаввуфнинг поклик, илоҳий ишқ, зоҳидлик ҳақидаги ҳақ ва ҳақиқат, ажиб инсоний хислатлар, камолот касб этиш ғоялари шеърини мисраларга айланди. Тасаввуфнинг беҳудлик ва ишқ концепцияси софлик, адолат ва ҳақиқат тимсоли – Мутлоқ илоҳга муҳаббат завқи ижод аҳлига ўз таъсирини ўтказди. Натижада, инсоният ғами билан лиқ тўлган қалб дардига исёнкор руҳдаги суфийларни бир оҳанграбодай ўзига тортиб, ўртанишли, ҳис-ҳаяжонга сероб ва кишида қалб гўзаллигини яратувчи бир қатор ишқий шеърлар вужудга келди.

Тасаввуф адабиётининг тасвирлаш мавзуи тариқат йўли билан покликка интилаётган ва тинмай комиллик сари таракқий этаётган “солиҳ Инсон”² бўлгани учун ана шу мақсад йўлидан бораётган йўловчи солиҳ Инсоннинг дунёқарашини, эстетик маданиятини, кечинмалар олами муҳим аҳамият касб этиб келган. Бундай фазилат сўфийларни Илоҳий ишқ асосида Оллоҳ васлига етказишга қаратилган. Шу боисдан кўплаб сўфийлар “Илоҳ яратган моддий

¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий таракқий йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 1-жилд, 2018. 471-418-бетлар.

² Солиқ инсон – Ҳақиқат йўлига кирган ҳудудий, тақводор инсон.

оламдаги гўзаллик-Илоҳнинг каломи ва жамоли акс этган нарсалар ва Унинг гултожи инсонга муҳаббат орқали бўлади. Шу тариқа дунёвийлик билан илоҳийлик ўзаро боғланади. Шуниси ҳам борки, илоҳий муҳаббат – бу ирфоний бир туйғу, яъни билиш завқи, англаш завқидан, ғояга, маърифатга айланиш завқидан бошқа нарса эмас. Ғояда сўфий муҳаббат оташида ёниб, гўё моддийликдан кутулиб, яхлит бир ғоя - бир маърифат парчасига айланади¹.

Тасаввуфий адабиётнинг барча кўринишлари, жанрларида ана шу солиҳ Инсоннинг эстетик маданиятига доир туйғулари, тушунчаси тасвирга олинади, уни тарбиялаш, унга Ҳақни ва ўзлигини тушунтириш турли ривоят ва ҳикоятлар келтириш, ўғит ва панд-насихатлар қилиш бу унинг онги ва қалбига йўл топиш асосий бош масала қилиб олинади. Хусусан, Фаридиддин Атторнинг “Илоҳийнома” асарида бу хилдаги хилма-хил келтирилган фикрлар шахснинг эстетик маданияти ва ахлоқий тарбиясига қаратилган. Унда ёзилишича, ҳар қандай ўғитларда “кўз олдингизда илоҳий илҳомнинг мўъжизалари намоён бўлади. Бунчалик изҳори дард, изтироб ва ёниш лаззатидан сармаст бўлиб куйлаш иштиёқи, нурга талпиниб, нур-ла йўғрилиб, нурланиб порлаш шодлиги, ҳаяжон ва завқ тошқини!”². Бу ерда шоирнинг Оллоҳ ягоналиги ва унинг сир-синоатларга бойлиги ҳақидаги ғоялари табаррук сўзлар асосида ёритиб берилади. Шунингдек, шахс эстетик маданиятини ўзида ифодалаган олам мутлоқ Парвардигорнинг ижоди деб талқин этилади, воқеликнинг гўзаллиги ва қудратини Илоҳдан, деб ҳисоблайди. Жами гўзалликлар, яхшиликлар, эзгуликлар манбаи мутлоқ Илоҳ. Ҳаттоки, барча нарсалардаги ҳаракат ва фаолият ҳам ундан. Дунёдаги жами ҳусну жамол – унинг жамолининг акси, Инсон гўзаллиги унинг жамолининг жилваси, у шунча гўзал бўлади. Инсон руҳининг гўзалликка,

¹ Комилов Н. Тасаввуф. Тавҳид асрори. 2-чи китоб. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1999. 5-6-бетлар.

² Фаридиддин Аттор. “Илоҳийнома”. –Т.: Ёзувчи, 1994. 6-бет.

нафосатга ташналиги Илоҳ гўзаллигига ташналик оқибатидир. Бу яна моддий ва маънавий гўзалликни, ғоя ва фикр гўзаллигини ҳам ажратиб олади. Гўзалликдан мақсад тафаккур гўзаллиги, маънавий гўзалликни англамоқ, олий жавҳар-руҳият оламига боғлиқ бўлган нарсаларнинг гўзаллигини қалбда намоён эттиришдир. Гўзаллик идеали, қудрат идеали, поклик идеали, абадийлик идеали – булар барчаси жонли идеаллардир.

Тасаввуфда шахс эстетик маданиятининг моҳиятини талқин этишда Имом ал-Ғаззолий “Диний илмларнинг тирилтирилиши” номли асарида бевосита тўхталиб, Оллоҳга бўлган ишқ инсонийлик, эзгулик, гўзаллик, комиллик туйғуларини тарбиялашлигини айтиб ўтади.

Тасаввуфнинг ишқий ғоялари А. Ансорий, А. Яссавий, С. Боқирғоний ва бошқа сўфийлар асарларида тасвираб берилган. Эронда тасаввуфнинг нафосат ғояларини илгари сурган шоир Абдуллоҳ Ансорий (1006-1089 йиллар) бўлиб, оламнинг гўзалликларини ўз ижодида баён қилган. Унинг эстетик қарашларга бой “Муножот”, “Сайр этувчилар манзиллари”, “Илоҳийнома”, “Сирлар китоби” каби асарларида Оллоҳни кўришга бўлган интилиш тасвирланади.

А. Ансорий асарлари ўрта аср мусулмон Шарқи халқларининг маънавий хазинаси, нафосат оламининг нозик масалаларини ўзида мужассам этганлиги билан тасаввуф аҳлининг, қолаверса, инсониятнинг буюк ва ноёб ўтмиши бўлиб қолди. У ўз асарларида шахснинг жамоли, эстетик маданияти Оллоҳнинг гўзаллигини бир зарраси бўлиб, шу гўзалликдан ҳаммининг завқланиши, яратган эгасини доимо пок бўлиши таъкидланади.

Тасаввуф илмининг султони Аҳмад Яссавий (вафоти тахминан 1166-1167 йиллар) “Девони ҳикмат” шеърлар тўпламида ўзининг Оллоҳга бўлган ишқ-муҳаббатини куйлади. Унингча, ишқсизларнинг ҳам жони йўқ, ҳам иймони. Ўз фикрларида Оллоҳга ишонмайдиганлар ҳаётнинг гўзаллигини, бу дунёнинг моҳиятини тушуниб етмаслигини

айтиб ўтади. Яссавий илоҳий ишқдан маҳрум шахсларга шундай даъват қилган:

Эй беҳабар, ишқ аҳлидин баён сурма,
Дард истагил, ишқ дардига дармон сурма.
Ошиқ бўлсанг, зоҳидлардин нишон сурма,
Бу йўлларда ошиқ ўлса тавони йўқ.

Бу ерда Яссавий илмга қизиқмайдиганларни илмга чорлайди, уларни ҳақ йўлдан боришга чақиради. Яссавий ҳикматлари ўзининг чуқур ва сермазмун, гўзал ва нафосат дунёси билан боғланиб кетганки, бу унинг буюк шахс эканлигини кўрсатиб туради. Яссавий шеърларида Оллоҳни севиш ва унинг нималарга қодирлигини билиш учун халқни тўғри йўлга чорлайди ва қуйидаги мисраларни келтиради:

Чин ошиқлар доим тирик ўлган эмиш,
Арвоҳлари ер остига кирган эмиш,
Зоҳид, обид бу маънони билган эмиш,
Чин ошиқлар халойиқни Хизри бўлгай.

Бу тўртликдан кўриниб турибдики, инсоннинг қанчалик Оллоҳни англай олиши, унинг халқни ичида обрў-эътибори ва энг пок, софдил, камтарин, ажойиб фазилатлари яратганнинг қудратидир. Оллоҳни севган инсон доимо бахтиёр бўлади.

Тасаввуфнинг илоҳий ишққа муҳаббат ғояларини тараннум этиш Яссавий эстетик тафаккури билан боғланиб кетган. Яссавий ишқ-муҳаббат – Оллоҳга эришиш, унинг жамолидан лаззатланиш асосида қарор топади. Ҳақиқий илоҳий ишқни севиш, унинг камолига етиш фақатгина ошиқ қалбнинг мақсади эканлигини айтиб, шундай дейди:

Зоҳид бўлма, обид бўлма, ошиқ бўлғил,
Меҳнат тортиб ишқ йўлида содиқ бўлғил.
Нафсни тийиб, даргоҳига холиқ бўлғил,
Ишқсизларни ҳам жони йўқ, имони йўқ.

Бу мисралар орқали Яссавий кишиларни Оллоҳга ошиқ бўлиб, унинг дийдорига тўйишга чорлайди. Чин ошиқ Яссавий наздида воқеликнинг гўзалликларидан, Оллоҳнинг қудратидан ҳайратланади, унинг маъшуқаси бўлишга

мушаррафлик иштиёқида ҳаёт кечиради. Унингча, Оллоҳ ишқи инсонларни бирлаштириб, ҳақ йўлни кўрсатиб туради.

Аҳмад Яссавийнинг ахлоқий-эстетик ғоялари ҳозирги кунда ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларни ўрганиш ва ёш авлодни эстетик руҳда тарбиялашда асосий манба бўлиб хизмат қилади.

Аҳмад Яссавийнинг шогирди Сулаймон Боқирғоний (вафоти 1186 йил) ҳаётига оид маълумотлар турли афсона ва ривоятлар билан боғланиб кетган. Уни “Ҳаким ота” деб ҳам атаганлар. Боқирғоний “Биби Марям китоби”, “Охир замон китоби” каби дostonлар ва “Боқирғон китоби” номли шеърлар тўпламини ёзган. Унинг шеърлари ва дostonларидаги ғоялар Яссавий ижодига ҳамоҳанг бўлиб, бу дунё гўзалликларидан воз кечиш, таркидунёчилик, яъни нариги дунё лаззатларидан баҳраманд бўлиш тарғиб қилинади. Боқирғоний оламдаги нафосат ва гўзаллик худога ўз аксини топганлиги таъкидлайди. Шунингдек, Боқирғоний миллий анъаналар ва қадимий байрамларни ўзида акс эттирган “Наврўзнома” асарини шахснинг эстетик маданиятига оид тамойиллар ва тушунчалар асосида ёзган. Умуман олганда, Боқирғоний ёзган шеърлари ўзининг соддалиги, поэтик жиҳатдан халқ кўшиқларига яқинлиги учун халқ оммаси томонидан илиқ кутиб олинган.

Тасаввуфдаги диний ва дунёвий билимларнинг уйғунлигини Жалолиддин Румийнинг қалб кўзи билан боғлаб ёзган ривоятларида кўришимиз мумкин. Унинг ғояларида юксак эстетик маданиятнинг жамият равақи ва халқ фаровонлиги учун қаратилган ахлоқий меъёр, маънавий баркамоллик, жисмоний соғлом ва кўркамлик, ақлан теран ва зукколик масалалари ифодаланади. Бу ҳақда Жалолиддин Румий шундай ривоят келтиради: “Бир подшо ўғлини ҳунармандлар тўпига кўйибди. Улар болага турли билимлардан, жумладан, илму нужумдан дарс беришибди. Шоҳ ўғли бутунлай аҳмоқ бўлгани ҳолда ўргатилган билимларни пухта эгаллаб олибди. Кунлардан бир кун подшоҳ уни имтиҳон қилмоқ учун ҳовучига узугини

беркитиб, ўғлига “Бунда не бор?” дебди. Бола “Қўлингдаги думалоқ, сариқ ва ичи бўш нарсадир” деган, ҳукмдор хайратда қолиб “Аломатларини тўғри айтдинг, исмини айт” деб буюрибди. Ўғил “ғалвир бўлса керак” деб жавоб берибди. Подшоҳ “Олган таҳсилнинг шарофати билан мени хайрон этиб аломат-белгиларини аниқ айтдинг-у, аммо ғалвирнинг ҳовучга сиғмаслигига қандай қилиб фаросатинг етмади?” деди афсус чекиб”¹. Бундан хулоса шуки, ҳар бир шахс нарсаларнинг моҳиятини чуқур билиш билан биргаликда ўзига хос ақл-фаросат ва ахлоқийликни мужассам этиши, оғзидан чиқадиган ҳар бир сўзини ўйлаб гапириши керак экан. Румий бу борада инсонни ҳар хил ҳайвонийлик туйғулардан тийилиб, инсонийликни акс эттириши, маънавий бой бўлишини эътироф этади.

Румий шахснинг комилликка эришуви учун эзгулик ва бахт ғояларини ривожлантиришга ҳаракат қилади. Ўзининг тасаввуфий қарашларида эстетик маданиятнинг жамият учун биринчи галдаги роли муҳим эканлигини тушунтиради. Унингча, инсон бу дунёни деб эмас, балки у дунёни марҳаматидан лаззатланиб яшашга интилиши керак. Бу борада ҳаётга нисбатан завқий муносабатларини билдирар экан: “Инсонда шу қадар улкан ишқ, хирс, орзу ва дард бордирки, юз мингларча олам ўзиники бўлса ҳам, кўнгли тинчимайди. У ишда, санъатда, илмий нужумда, ҳақимликда машғул. Бирок, буларнинг ҳеч биридан ҳузур тополмайди. Чунки истаган нарсасини қўлга киритолмаган.

Ёр дилоромлар, яъни кўнгилни тинчлантирувчи, демакдир. Шундай экан, кўнгил бошқа билан қандай хотиржам бўлсин? Завқ ва орзулар зинапоёга ўхшайди. Зиналар ўтириб, дам олишга мослашмаган, аксинча, устига босиб ўтилади холос. Умрини шу зиналарда беҳуда ўтказмаслик учун ғофилликдан тез уйғонган ва аҳволининг моҳиятини англаб етган зот қандай бахтли”². Ушбу ички

¹ Румий Ж. Ичингдаги ичингдадур. –Т.: Янги аср авлоди, 2013. 24-бет.

² Ўша асар. 25-бет.

моҳият яширинган ғоялар инсоннинг бутун борлиққа завқий муносабат билан ёшдошишини, янги билим ва малакаларни доимо ўзлаштирган ҳолда “Бешиқдан то қабргача илм изла” деган ҳадисга амал қилишга барчамизни чорламоқда.

Воқеликнинг мазмун-моҳиятини билишга интилиш ҳар бир шахс учун яратганнинг хоҳиш-истаги, ҳаётга завқий ёндашишни талаб этиши, гўзаллик дунёсини эстетик дид билан ўзлаштириб боришни талаб этади. Бу маънода Румий суфиёна ғояларини баён этар экан, шахсни эстетик туйғуларини кадрлайди, унга ҳурмат билан қарашга йўл-йўруқ кўрсатади. Инсон буюк бир мўъжиза ва унинг ичида ҳамма нарса ёзилган. Бироқ зулмат ва пардалар борки, улар ёзувларни ўқишга имкон бермайди. Зулмат ва пардалар турли-туман машғулотлар, инсоннинг дунё ишлари борасида олган тадбирлари ва кўнгилнинг сўзсиз орзуларидир. Зулмат ва пардаларнинг бўлишига қарамай, инсон ичидаги бир нарсани ўқий олади. Энди қара, ўртадан пардалару қоронғуликлар кўтарилса, у нималарни билиб олмайди, дейсан. Ахир тикувчилик, меъморчилик, дурадгорлик, заргарлик, мунажжимлик, ҳақимлик ва яна саноксиз санъатлар ҳам инсондан, унинг ичидан юзага чиққан, тошдан ё кесакдан ҳосил бўлмаган. Инсонга ўликни мазорга кўмишни қарға ўргатганини айтишади. Ҳайвон инсоннинг бир парчаси эмасми? Бундай бўлса, парча бутунига қандай ўргата олади. Масалан, одам чап кўли билан ёзмоқчи бўлади. Қаламни олади, қалби қувватли бўлишига қарамай, ёзаркан, кўли титрайди, аммо қалб амри билан барибир давом этади. Бу ғоялар асосида Румий инсоннинг қалб амри доимо янгиланиб ва юксаклик сари интилиб бориши, эришган ютуқларидан-да янада баландроқ марраларга интилишини ва эстетик маданиятини бойитишга ҳаракат қилишини эътироф этади.

Тасаввуфнинг муҳим идеалларини Алишер Навоий сўз санъати орқали ифодалашга ҳаракат қилди. Унда сўфиёна ғоялар илгари сурилади ва сўз гўзаллиги воситасида Оллоҳ нигоҳи намоён бўлишини айтади. Навоий Оллоҳга бўлган ишқни гул сўзи асосида тушунтиришга интилиб: “Менинг

кўнглим, қалбим сенинг гул юзинг яшнаб турадиган гулшан бўлсин, қадинг ниҳоли жоним ўртасида алифдай турсин”. Ёхуд: “Сенинг гулдай юзинг жойи менинг кўнглим, унинг кўнгил яраларига даво, у қалбим гулларини яшнатади. Гўзал суратинг, баланд, зебо қоматинг жоним ичида. Бу ерни ўзингга макон қил”¹. Навоий бу ғоялари орқали Оллоҳни чиройли, гўзал сўзлар воситасида ифодалаб, ёр васлига сўфиёна етишишга ҳаракат қилди. У ёр ишқига садоқатидан илҳомланиб, ўз дардини Оллоҳга ошиқлик деб билди.

Ўзининг шеърлари, асарлари, дostonларида шахс эстетик маданиятини ифодаловчи севги ва садоқат, висол иштиёқи, Ватанга ва халққа муҳаббат каби завқ-шавққа бой ғояларни илгари сурди. Кишини эътиборини тортадиган латофат ва назокатга бой ҳикматларида халқнинг дардини куйлади. У:

Менга ишқ дарди эмас муҳлик бас,

Замон дарди, аҳли замон дарди ҳамдур.

деган мисралари орқали замонасининг тасвирини чиройли сўзларда ифода этди. Эл-юртига бўлган муҳаббатини нақадар юксаклигини ҳикматларида намоён қилди. Навоий ҳаётга муҳаббат ва шодлик кайфиятини ўзининг орзу-истакларини ҳажвий шеърлари ва рубоийларида акс эттиради. Бу хусусда:

Агарчи ишқ дардидин манга юз минг укубатдур,

Воле ҳам дардсизлиғ андин ортиғроқ суҳбатдур.

деб ёзган рубоийсида шоир шахс эстетик маданияти ва ижтимоий ҳаётининг гўзалликка бўлган интилишларини ифодалаб берди.

Тасаввуф эстетик маданиятининг нозик жабҳаларини Мирзо Бедил иборали ва ибратли сўзлар билан тавсиф қилди. Бедил сўфий даражасига етишишда соф руҳ қалбда ҳукмрон бўлиши керак. Бу руҳ нафосат ва латофатга бой ҳаёт манбаи. Ана шу руҳнинг тиниқ ва шаффоф илоҳий нури шахс дилини

¹ Комилов Н. Тасаввуф. Тавҳид асрори. –Т.: Ф.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1999. 90-бет.

ёритади. Оллоҳга бўлган пок ва соф беғубор ташналикни кондиради. Шу тарзда сўфий ўз эстетик маданияти ва маънавиятини доимо ақл билан бошқаришга интилади, дейди. Сўфийнинг эстетик олами бу – эзгулик, гўзаллик, ширин сўзлик, назокатлилик, гўзал қалб, гўзал хулқ-атвор, гўзал ғоя ва гўзал сўз озукаси билан намоён бўлади. Булар барчаси сўфийни Оллоҳга яқинлашиши ва унинг жилвасини кўришга ёрдам берувчи омиллар эканини таъкидланади.

Тасаввуф эстетикасида жонли ва жонсиз ҳар бир нарсада ҳаётнинг ўзида Илоҳ қудратини англаб етиш, унинг гўзаллигидан хайратланиб, тўлиб-тошиб, жўшқин олам манзарасини завқ-шавққа тўлалигини билиш, Илоҳни азиз ва беғубор, соф ва покдил ёр деб билиш, унга сиғиниш, суяниш, унга ўз дил розини айтиш масаласи туради. Бундан кўришиб турибдики, сўфийларда реал моддий олам гўзаллиги инкор этилмайди, балки бу оламдаги барча нарсалар Оллоҳнинг меваси ва ундан ҳаммининг ўз улушини олиб фойдаланиши айтиб ўтилади.

IX-XII асрларда Ўзбекистон ҳудудида эстетик тафаккур жадал тараққий этди. Бу даврда А.Н.Фаробий, А.Р.Беруний, Ибн Сино, Ю.Х.Ҳожиб, Фирдавсий, Кайкавус, А.Югнакий, У.Хайём ва бошқа кўплаб алломалар фалсафий-эстетик асарлар яратишди. Уларнинг яратган асарлари сермазмун маъноси, нозик ҳис-гуйғуларга бой сержило, нафис, нозик идеаллар билан шаклланиб, воқеликни мушоҳада этишда, нафосат олами гўзалликларини баҳолашда муҳим аҳамият касб этади.

Шарқ Уйғониш даврининг дастлабки қомусий олими Абу Наср Фаробий (873-950) шеърят, нотиклик санъати, хаттотлик ва мусиқага оид “Шеър ва қофиялар ҳақида сўз”, “Хаттотлик ҳақида китоб”, “Бахт-саодатга эришув ҳақида рисола”, “Мусиқа ҳақида катта китоб” ва бошқа кўплаб асарлар ёзган. Фаробий “Бахт-саодатга эришув ҳақида рисола” асарида шахснинг нозик эстетик маданияти ва ақлий камолоти хусусида гапиради. Шахсни эстетик маданияти ва ақли ҳақиқий мукамалликка ва гўзалликка эриштиради,

дейди. Шахс эстетик маданиятга, – деб таъкидлайди, Форобий бахт-саодат, илм ва маърифат ёрдамида ҳосил қилинадиган ақлий ва ахлоқий фазилатларнинг қўлланиши туфайли эришади. Бу эса, ўз навбатида, жамиятдаги бир қатор омиллар билан боғлиқ ҳолда амалга ошади. Ҳар бир шахснинг эстетик маданияти бевосита ўтмиш ва аجدодлар мероси билан уйғунликда вужудга келади, дейди файласуф.

Шахс эстетик маданиятининг вужудга келиши ҳақида сўз юритаркан, Форобий “Жўғрофий муҳит, яъни кишиларнинг муайян худудда яшashi ва уларнинг турмуш тарзи, урф-одатлари, ахлоқи, хулқ-одобига таъсир кўрсатади, жамоага бирлашишига ёрдам беради”¹, деб таъкидлайди. Унинг бу фикрларини Ибн Сино қўллаб-қувватлаган ҳолда айтадики, одамларда эстетик маданиятнинг хилма-хил бўлиши бу бевосита уларнинг яшаш шароитини таъминлаб турувчи жойлардаги тупроқ, сув ҳаво ва олов билан боғлиқ. Булар шахснинг бутун киёфаси, кўриниши, тили, эстетик диди, тафаккури, маданияти, санъати ва завқий муносабатларига билвосита таъсир этади. Натижада, турли минтақада яшовчи инсонларнинг эстетик маданиятлари жўғрофий жойлашувдан келиб чиққан ҳолда иқлим, шароит, ижтимоий муҳитни таъсирида бетакрор ва ўзгарувчан бўлади дейди.

Эстетик маданиятнинг жамиятда ривожланишини Форобий санъат билан боғлайди. Унингча, “халқлар ва шаҳар аҳлларини тарбиялаш учун касб-ҳунарни эгаллаш ва ҳақиқий камолотга эришишга ўз ихтиёрларига ҳавас билан интилган кишилар ҳақиқий фазилат эгалари ва ҳақиқий санъат аҳллари дир”². Улар ҳар бир шахснинг эстетик маданиятларини, яъни урф-одатлари ва анъаналари, ўзига хос хусусиятлари, нафосати, ақл-заковати, гўзаллик, маърифатини

¹ Ўзбекистонда ижтимоий-ахлоқий ва гуманистик фикрлар тарихининг муҳим босқичлари. –Т.: 2007. 60-бет.

² Форобий. Бахт-саодатга эришув ҳақида. Рисолалар. –Т.: Ёзувчи, 2002. 79-бет.

тараннум этади. Шу боисдан “фазилатнинг жозибаси унинг хайрли амаллар илдизидан келиб чиққанлигидир”¹, дейди.

Хоразмлик буюк олим Абу Райҳон Беруний (973-1048) нафақат Марказий Осиё, балки жаҳон фани ва эстетик маданиятига улкан ҳисса кўшган. Унинг илмий мероси жуда кенг ва ранг-баранг нафосат оламига бой. Унинг асарларида табиат нафосати, турли халқларнинг эстетик маданиятлари, урф-одатлари ва анъаналарининг ўзига хос хусусиятлари, шахс нафосати, ижод нафосати, инсонларнинг ақл-заковати, гўзаллик, маърифатни тараннум этди. Унинг “ахлоқан гўзал бўлмоқ инсоннинг ўз кўлидадир” деган фикрлари бугунги кунда жамиятда муҳим аҳамият касб этади.

Беруний эстетик қарашларида нафосатнинг табиий асоси сифатида амал қиладиган ҳамоҳанглик айрим ҳодисаларга тадбиқ этилган бўлиб, гўзаллик табиат ва инсонга хос бўлган камолот, етук сифат даражасида баҳоланган.

Берунийнинг замондоши “Шайх – ур - раис” номи билан бутун дунёга машҳур бўлган аллома Абу Али ибн Сино (980-1037) ўзининг эстетик ва ахлоқий қарашларини бир-бирига боғлаб тушунтиради. У “Китоб уш-шифо”, “Донишнома” сингари асарларида мусиқа, санъат, шеърятга алоҳида аҳамият беради. Хусусан, “Донишнома” асарининг тўртинчи бўлимини мусиқий билим, товушларнинг оҳангдорлиги, куйларнинг хусусиятларига оид билимларга бағишлайди. Аллома ўзининг “Қуш рисоласи”да инсон бахт-саодати ҳақида гапириб, бахт – ўз дўстларини ёнида яшаган, сен ҳар куни кўриб турадиган, бирга ишлайдиган ва ўз вақтингни хушчақчақ ўтказиб турадиган дўстларинг билан бирга яшайдиган жойдир, деб таъкидлайди.

Ибн Сино ҳам инсон бахт-саодати, маданияти ва санъати ҳақида гапириб, бахт – ўз дўстларини ёнида яшаган, сен ҳар куни кўриб турадиган, бирга ишлайдиган ва ўз вақтингни хушчақчақ ўтказиб турадиган дўстларинг билан

¹ Абу Наср Форобий. Бахт-саодат ва камолот ҳақида. –Т.: Ёзувчи, 2002. 12-бет.

бирга яшайдиган жойдир, деб таъкидлайди. Ўзининг “Китоб уш-шифо” асарида мусиқа санъатининг ахлоқий тарбия ва эстетик маданиятдаги аҳамиятига, шеърятнинг кишилар қалбига гўзал фазилатлар сингдириш имкониятларига тўхталиб, “шеърят тасаввурга таъсир кўрсатувчи нутқдир”, деб уқтиради. Унингча, ҳар бир шахснинг юксак эстетик маданиятга жамиятнинг эстетик эҳтиёжи сифатида “гўзаликка ва ахлоқий камолотга интилиш – бу инсон зотига хос хусусиятдир”¹.

Юсуф Хос Хожиб (тахминан 1020 йил туғилган) Шарқ халқларининг етук шоири ва файласуфидир. У “Қутадғу билиг” (“Саодатга йўловчи билим”) номли достони орқали бутун дунёга машҳур бўлди. Бу дostonда маънавий масалалар, расм-русумлар, урф-одатлар, нафосат туйғулари, инсоннинг ақл-заковати, идроки ва шахс эстетик маданияти масалалари ўз аксини топган. Китобда, мушк-анбар ва билим бир-бирига ўхшаш нарсалардир, уларни ўзидан бўлақлардан яшириб сақлаб бўлмайди. Мушк-анбарни яширсанг, уни ҳиди ошкор қилади, билимни яширсанг, уни тилинг ошкор қилади, дейди. Бу жумлалар орқали шоир шахс интилиши кўп жиҳатдан инсонийлик билан йўғрилган эстетик маданиятга хослигини кўрсатади.

Абулқосим Фирдавсий (тахминан 940-1020-30) дунё адабиёти ва санъатини юқори чўккига олиб чиқди. Ўзининг “Шоҳнома”си орқали халқ оғзаки ижодини ривожлантириб, бадий сўз санъати ва эстетик маданиятнинг янги тараққиёт йўналишини очиб берди. “Шоҳнома”да паҳлавонлар, шоҳлар, амалдорлар, олимлар, санъаткорлар, хунармандлар, шоирлар ва бошқа ижтимоий табақа вакилларининг образлари яратилган бўлиб, буюк орзулар, олижаноб фазилатлар, инсонпарварлик, эстетик тафаккур, эстетик маданият, севги ва муҳаббатни мадҳ этувчи ғоялар тасвирланган.

¹ Ўзбекистонда ижтимоий-ахлоқий ва гуманитар фикрлар тарихининг муҳим босқичлари. –Т.: 2007. 62-бет.

Марказий Осиё халқлари орасида “Шоҳнома” юксак ва мангу маънавият хазинаси бўлган эпосдир. У сюжет ва композиция, образ ва характер, пейзаж ва портрет жиҳатидан жуда мукамал асар бўлиб бадиий сўз санъатининг бойлиги ва хилма-хил усулларини намойиш этади. Шулар асосида эстетик маданиятнинг ёрқин кўринишлари вужудга келади.

Фирдавсий бу эпосидан ташқари лирик шеърлар, Махмуд Ғазнавий ҳақида ҳажвиялар, Қуръони Карим образларига асосланган ҳолда “Юсуф ва Зулайҳо” дostonларида ҳам шахс эстетик маданиятининг намуналарини яратган. Унинг бу эстетик мерослари мукамал ва сержило, нозик, бебаҳо ғояларга бойлиги билан кишини ўзига жалб этади.

Шарк Уйғониш даврининг эстетик тафаккури тараққиётида Кайкавус (1021-1098)нинг 1082-1083 йилларда яратган “Қобуснома” асари катта маънавий бойликдир. Муаллиф бу асарни ўғли Ғилоншоҳга бағишлаб ёзганлигини асарнинг бошида таъкидлайди. “Қобуснома”да инсоннинг нафосат олами ва гўзаллиги, табиатдаги энг улуғ бойлик инсон эканлиги, ҳар бир ишни қилишда кишилар бир-бирларига кўмаклашиши, уларнинг ақл-заковатлари, тўғрилиқ, жувонмардлик ва ҳоказолар хусусида сўз боради. Кайковус эса ўз панд-насиҳатларида ҳар бир шахснинг эстетик маданиятли бўлишини айтиб, сўз санъатини, яъни нутқнинг гўзал маъноли бўлиши, тўғри сўзлашни, нутқни халққа маъқул бўлишини уқтиради: “Эй фарзанд, токи қила олсанг, сўз эшитмакдин қочмағилким, киши сўз эшитак била сухангўйлик ҳосил қилур”¹. Бу сўзлар орқали Кайкавус шахсни сухандон бўлишга, завқий муомала билан сўзлашга чорлайди. Ҳар қандай айтиладиган сўз эстетик маданият нуқтаи назаридан гўзал ёки хунук бўлишини таъкидлайди. Ушбу ғоялар орқали сўзнинг қанчалик шахсга таъсири ва халқни сўзловчига кўшилиши масаласини айтиб ўтади. Кайковус фикрича, шахсни эстетик маданиятли гўзал

¹ Қобуснома. –Т.: Ўқитувчи, 2006. 45-бет.

фазилатлар соҳиби қилишдан мақсад уни замон ва келажак учун комил инсон қилиб тарбиялашдир.

Юқоридаги мутафаккирларнинг фикрларини Ғаззолийда ҳам кўриш мумкин. У эстетик маданиятнинг жамиятда ривожланиб бориши “...ўсимлик, хайвон ҳамда инсоннинг ташқи муҳитга муносабатига, уларда эстетик дид, нафосат ҳиссининг бор-йўқлиги муаммоларига, шахснинг гўзалликка муносабати, унинг комил инсонга айланиши, нисбий ва мутлақ гўзаллик, ибодат ва санъатнинг”¹ фарқига боғлиқ, деб кўрсатади.

Ғаззолийнинг фикрларига қарама-қарши равишда эстетик маданиятнинг хилма-хил тарзда ривожланиб боришини Умар Хайём эътироф этади. Унингча, бу тушунчаларга ҳамма ҳам бир хил завқий муносабат билдирмайди. Уларни ҳар бир шахс ўз касби-коридан келиб чиққан ҳолда англайди, деб шундай тўртлик келтиради:

Шайх фоҳишага дер: Нима бу ишинг,

Маст бўлиб, қўлма-қўл қўниб юришинг?

У дер: Мен шундаймен, аммо сен айт-чи,

Сиртинг кўрсатгандай покми қилмишинг!²

У айтганидек, ибодат ва санъат бир-биридан фарқ қилиб, жамиятда ибодат шахсни диний эстетик маданият билан боғласа, санъат эса дунёвий эстетик маданият билан боғлайди. Буларнинг ҳар иккиласи ҳам шахс эстетик маданияти учун зарур ҳисобланади. Чунки, улар халқимиз ҳаётида исломий анъаналар ва улуғ аждодлар бой маънавий-ахлоқий меросидан илҳомланиб, оилада эр-хотин ўртасида ўзаро ҳурмат-иззат, бамаслаҳат иш тутиш, самимий оилавий муносабатлар таълим-тарбия самарадорлигининг негизидир.

Ибн Сино фикрича, оламнинг моҳиятини чуқур англаб етиш бевосита шахснинг эстетик маданиятини янги марралар сари чорлайди. Ҳар бир жамиятнинг фуқаролари воқеликка нисбатан завқий муносабатни шакллантириши бу унинг

¹ Шер А., Ҳусанов Б., Умаров Э. Эстетика. –Т.: 2008. 50-бет.

² Умар Хайём. Рубоийлар. –Т.: 1991. 106-бет.

эстетик маданиятининг намунасидир. Ваҳоланки, “шахсининг маънавий-ахлоқий камолоти воқеликни чуқур ва ҳар томонлама таҳлил этишнинг, илмий муаммоларни ҳолисона тадқиқ этишнинг, илм-фанда кибру-ҳаво, такаббурликни жиловлашга, ғийбатга берилмаслик кайфиятини таъминлайди”¹.

Умар Хайём рубойларида воқеликка эстетик маданият нуқтаи назаридан ёндашиш лозимлиги эътироф этади. Унингча, биз кўриб турган дунё бевосита табиат қонунларига боғлиқ бўлиб, ўзининг нафосати ва эстетик маданиятини доимо намоён этиб туради. Буни у қуйидаги рубойида келтиради:

Сен, мендан олдин ҳам тун-кун бор эди,

Айланган фалак ҳам бутун бор эди.

Тупроққа авайлаб қадамингни қўй,

Бу тупроқ қора кўз бир нигор эди².

Бу мисралардан билиш мумкинки, Хайёмнинг дунё гўзалликлари доимо ўзгариб туриши, шахсининг эстетик маданияти бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтиб, оламнинг нафосати хилма-хил кўринишларга эга эканлиги эътироф этилади. Умар Хайём моддий борлиқдаги барча жараёнларнинг ўткинчи бўлиб, биз кўриб турган нарсалар қачонлардир гўзал бўлиб кишига эстетик завқ берганлигини ва эстетик маданият соҳиблари бўлганлигини таъкидлайди:

Тупроқни топтайди инсон оёғи,

Билмаски, бу жонон юзин тупроғи,

Сарой пештоқини безаган ҳар ғишт –

Султон калласи-ю, вазир бармоғи³.

Бу тўртликда шоир айтганидек, инсон ҳеч вақт дунёда абадий тирик яшай олмайди. Инсон қанча яшамасин барибир бир кун келиб боқий дунёдан фоний дунёга равона бўлишини, оқибатда яратилган барча шахс эстетик маданиятнинг нозик

¹Ўзбекистонда ижтимоий-ахлоқий ва гуманитар фикрлар тарихининг муҳим босқичлари. –Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2007. 81-бет.

² Умар Хайём. Рубойлар. –Т.: 1991. 13-бет.

³ Умар Хайём. Рубойлар. –Т.: 1991. 133-бет.

кўринишлари тананинг тупроққа айланиши билан ўзгаришини тушунтириб ўтади. У шахс эстетик маданиятини бутун олам билан таққослаб, шундай дейди:

Қайда камол топдинг, жононам ўзинг,

Ойни уялтирар тунда юлдузинг.

Базм учун юзларин безар гўзаллар,

Жаҳон базмин безар бир сенинг юзинг¹.

Хайёмнинг бу рубойлари шахсни ҳар томонлама замон билан ҳамнафас яшашга, жамиятда воқеликнинг моҳиятини давр мафқурасидан келиб чиққан ҳолда тарғиб қилиш кераклигини кўрсатади. Бу эса, ўз навбатида, диний ва дунёвийликка интилиш кейинги даврларда ҳам тарих сахнасидан тушмаганлигини, уни жаҳидлар ҳам ўзларининг ахлоқий-эстетик қарашларини негизи сифатида эътироф этганлигини кўришимиз мумкин.

Машхур саркарда ва буюк шахс Амир Темурнинг (1336-1405) эстетик тафаккури ва маданияти ўша давр шаҳарсозлик, меъморчилик, хаттотлик соҳаларида намоён бўлди. У Самарқандда шаҳарсозлик ва меъморчиликка катта аҳамият берди, ўзи яшаган давр эстетик маданиятини Самарқанддаги Шоҳи Зинда тарихий ёдгорлиги ичидаги қатор мақбараларнинг асосий қисмида, Шаҳрисабздаги Оксарой ва ҳоказоларда ифодалади.

Темур даври эстетик маданияти ва нафосат оламини бойишида боғдорчилик санъатига ҳам катта эътибор берди. У Самарқанд атрофида ўша давр боғдорчилик санъатини ноёб жиҳатларини акс эттирган 14 та боғ (Боғи Нақш Жаҳон, Боғи Беҳишт, Амирзода Шоҳруҳ боғи, Боғи Дилкушо, Боғи Бўлду, Боғи Баланд, Боғи Давлатобод, Боғи Чинор, Боғи Шамол, Боғи Жаҳоннамо, Боғи Зоғон, Боғи Майдон, Боғи Нав ва Тахта Қорача боғи) ларини барпо эттирди. Ушбу боғлар ўзининг кўркам ва нафис боғдорчилик санъатини ўзида ифодалаганлиги эстетик завқланиш дейиш мумкин. У яратган кўм-кўк дарахтлар, ярқираган кошоналар, шарқираб оқаётган

¹ Умар Хайём. Рубойлар. –Т.: 1991. 116-бет.

анҳор ва жилғалар, чаман гулгун табиат. Ҳар бир жой, ҳар бир дарахт, ҳар бир гуллаётган боғга қараб қалбинг қувонади. Шаҳар майдончалари гўзаллигининг охири йўқ эди.

Темур барпо этган боғларнинг барчаси нозик дид ва бетакрор боғдорчилик санъати намуналарини ўзида яққол ифода этган. Бу даврда гўзалликка интилиш наққошлик ва тасвирий санъатнинг бош масаласи бўлиб, Темур даврида улар гуллаб-яшнади. Масалан, Шоҳи Зиндадаги мақбараларнинг деворлари турли хил гулбарг ва гуллардан тузилган жозибадор нақшлар билан безатилган. Шунингдек, бу вақтда хаттотлик санъати ҳам меъморчиликда қўлланилиб, мақбараларнинг пештоқларига исломий ғоя дид билан ёзилган.

Марказий Осиё халқлари маънавий дунёсида машҳур бўлиб, ўзининг бебаҳо эстетик меросини яратган аллома Абдурахмон Жомий (1414-1491)дир. Унинг тасаввурида худо оламдаги тирик ва нотирик нарсаларни яратган. Худо оламдаги энг гўзал маъшуқа бўлиб, ўз қиёфасини сонсаноксиз ойналар орқали намоён этади. Бу ҳақда шундай дейди:

Ўз ҳуснига назар солиш мақсадида юз мингдан ортиқрок ойна,

Маъшуқа ягона бўлса ҳам рўбарўсига қўйган.

Ўз суратининг сафо ва мукамаллигини қадрини,

Ўша ойналарнинг ҳар бири оширади.

Жомий бу мисралар орқали худонинг ягоналиги ва ўз гўзаллигини барча нарсаларда акс эттирганлигини айтиб ўтади. Жомий ўз фикрларида подшоҳларнинг зулмларини эстетик ғоялар билан тасвирлайди. У подшоҳларнинг “дастурхонидаги мева ва товук гўштлари беваларнинг уйидан, етимларнинг боғидан келтирилганлигини”, “канизакларининг қулоқларидаги олтин зираклар эса шаҳар гадойларининг тиламчилик пулларида” эканини айтиб ўтади. Жомий бу тасвир орқали ўзининг ҳаёлидаги идеал жамият ҳақидаги тасаввурларини баён этади. Ўз даврини ахлоқий-эстетик ҳаётини жўшқин ва нозик ҳис-туйғулар билан куйлади.

Жаҳон адабиётининг буюк намоёндаси, инсоният эстетик тафаккурининг ривожда ўзининг муҳим ҳиссасини кўшган мутафаккир Алишер Навоий (1441-1501) ҳисобланади. Навоий нафосат ғояларига бой “Мажолис ун-нафоис” (“Гўзал мажлислар”), “Мезон ул-авзон” (“Вазнлар ўлчови”), “Насоим ул-муҳаббат” (“Муҳаббат шабадалари”), “Назм ул-жавоҳир” (“Гавҳаралр тизмаси”) каби асарлар ёзди. Шунингдек, Навоий бой лирик хазина яратди. Ўз шеъриятида турли хил масалаларга оид шеърлар ёзди. Ўзининг шеърлари, асарлари, дostonларида шахс эстетик маданиятини ифодаловчи севги ва садоқат, висол иштиёқи, Ватанга ва халққа муҳаббат каби эстетик ғояларни илгари сурди. Кишини эътиборини тортадиган латофат ва назокатга бой ҳикматларида халқнинг дардини куйлади. У:

Менга ишқ дарди эмас муҳлик бас,

Замон дарди, аҳли замон дарди ҳамдур.

деган мисралари орқали замонасининг тасвирини чиройли сўзларда ифода этди. Эл-юртига бўлган муҳаббатини нақадар юксаклигини ҳикматларида намоён қилди. Навоий ҳаётга муҳаббат ва шодлик кайфиятини ўзининг орзу-истакларини ҳажвий шеърлари ва рубоийларида акс эттиради. Бу хусусда:

Агарчи ишқ дардидин манга юз минг укубатдур,

Воле ҳам дардсизлиғ андин ортиғроқ суҳбатдур.

деб ёзган рубоийсида шоир шахс эстетик маданияти ва ижтимоий ҳаётининг гўзалликка бўлган интилишларини ифодалаб берди.

Навоий “Хамса”сида ҳам ҳаётнинг нозик жиҳатлари бўлган ишқ-муҳаббат, севги ва вафо кабиларни куйлади. Ундаги дostonлар орқали ўзбек адабий меросини сержило ва маънодор кўринишларини яратди.

Алишер Навоийнинг адабий-эстетик маданият намуналари унинг улуғ сўз санъаткори эканлигидан дарак беради. Навоий сўз санъатининг кўз илғамас кўринишларини, сўзнинг ҳаёт эҳтиёжлари учун зарур бўлган жабҳаларини эстетик тафаккури билан очиб берди.

Замондошлари томонидан Монийи соний “Иккинчи Моний”, кейинги давр олимлари томонидан “Шарқ Рафаэли” деб номланган Камолиддин Бехзод (1455-1537) XV асрнинг охирида Шарқ мусаввирлик мактабини вужудга келтирди. У мусаввирлик санъатини Марказий Осиёлик мусаввир Пир Саид Аҳмад Табридийдан ўрганди. Бехзод ижодий фаолиятида кўплаб алломаларнинг асарларига миниатюралар яратди. Хусусан, эстетик маданиятга доир “Хиротдаги “Боғи Бехишт” тасвир этилган миниатюра асари К.Бехзоднинг энг гўзал ва нодир асарларидан саналади”¹. Унинг бу миниатюраси бугунги кун мусаввирлари томонидан бебаҳо санъат асари сифатида эътироф этилмоқда. Бехзод эстетик маданиятни акс эттирувчи тарихий мавзуда, севги ва мухаббат ҳақида, табиат гўзаллиги хусусида бир қанча асарлар яратди. У Шарофиддин Али Яздийнинг “Зафарнома”, А.Жомийнинг “Соломон ва Абсол”, Х.Дехлавийнинг “Хамса”, Саъдийнинг “Бўстон” асарларига миниатюралар ишлаган.

К.Бехзоднинг мусаввирлик санъати серкирра бўлиб, унинг яратган санъат асарлари ўзининг ёрқинлиги, нафислиги ва бўёқларининг жимжимадорлиги билан ажралиб туради. Бу Шарқ тасвирий санъатининг юқори чўққиси бўлган Бехзод ижоди ўз даврининг мусаввирлик мактаби бўлиб қолди.

XVII аср охирларида яшаган машҳур туркман шоири, мутафаккири ва туркман классик адабиётининг асосчиси Махтумқули сўзнинг шахс эстетик маданияти ва дунёқарашига таъсири масаласи билан кизиқиб, “Шоир сўзи-халқ сўзи” деб айтади. Шоир ҳаётининг фаолиятида халқини нафосат олами, ҳис-туйғулари ва эстетик маданиятига оид фикрларини ифода этиш, ўз эзгу-ниятларини кўра билиш ҳамда гўзал ҳаётга эришиш йўллари топишда халққа ёрдамлашиш, халқнинг доно маслаҳатчиси бўлиш лозимлигини англаб етди. Нафосат оламини Мафтумқули хотин-қизларнинг оиладаги, турмушдаги, умуман жамиятдаги

¹ Кўзиев Т. Бехзод ва тамаддун. –Т.: Маданият, 2000. 7-бет.

ўрни қанчалик гўзалликка эгаллиги ҳамда замонанинг илғор эстетик тарбиясига эгаллиги билан белгилайди. У хотин-қизларни эркакларнинг ҳамфиқри, уларнинг кучига-куч, қувватига-қувват қўшадиган, ҳаётига безак берадиган жонкуяр ҳамроҳ деб билади. У жамиятда аёллардаги одобу иқромни, соддалик ва мулойимликни, камтарлик ва олижанобликни улуғлайди.

Бадеъ Самарқандий (1641 йил туқилган) ўзбек шоири ва адабиётчиси бўлиб, “Малеҳо” (гўзаллик) тахаллуси билан шеърлар ва қасидалар ёзган. Малеҳо “Музаққир ул-асҳоб” (“Сухбатдошлар зикри”) асарида кўплаб ижодкорлар ҳақида ҳикоя қилади. Асарда XVII асрда Марказий Осиё ва Эронда яшаган 203 та шоирнинг ижоди ва асарларидан намуналар келтирилади.

Ўзининг эстетик ғояларини кишилар ҳаётига тақлид қилиб қуйидагича ёзади: “Мохир заргар яратган дур жавоҳирларга ҳамманинг ҳам ҳаваси келади. Кимдир ўша тасниқ дурни олиб ўзлаштира, унинг кимники эканлиги ошкор бўлади”¹. Малеҳо бу фикрлар билан ижтимоий ҳаётдаги гўзал нарсалар доимо ўзгариб туришини таъкидлайди.

Ўзбек шоираси Мохларойим Нодира (1792-1842) классик ғояларида муҳаббат, садоқат, гўзалликни қуйлайди. Нодира шахсни улуғлар экан, унинг муҳаббатга бўлган инлилишини қўйидагича тушунтиради:

Муҳаббатсиз киши одам эмасдир,

Гар одамсан, муҳаббат ихтиёр эт.

Бу мисраларда Нодира шахснинг юксак эстетик маданияти ва ахлоқий фазилатларини муҳаббат орқали намоён этди. Унинг ижодида ўз халқига ва Ватанига чексиз меҳру муҳаббати, душманларига нисбатан алангали нафрат ва ғазаб туйғуси, ҳақиқатгўйлик ва соф виждонлилик хусусиятлари доимо ундаги маюсликда кўриниб туради.

¹ Э.Умаров. Эстетика. –Т.: Ўзбекистон, 1995. 75-бет.

Истеъдодли шоир, тарихчи, таржимон ва хаттот Шермухаммад Авазбий ўғли Мунис (1778-1829) Хивада яшаб ижод этди. Унинг эстетик маданиятга доир қарашлари “Мунис ул-ушшоқ” шеърӣй девонида баён этилган. Унда илм-фан, санъат ва адабиёт масалалари, олимлар ва санъаткорлар ҳақида қимматли маълумотлар берилган. Мунис “Саводи таълим” рисоласида ҳусни хат санъатини ривожлантиради ва бу ҳақда шундай дейди:

Сўз махзанинг нишонаси ҳам,
Маъни дурининг хазиначи ҳам,
Хар сўзки, кўнгилдин ўлди мавжуд,
Хат айлар ўз аҳлини муқаррам,
Хатига чекиб улусни ҳар дам.

Мана шу хат асосида моҳирлик билан ёзилган санъатни келгуси авлодга етиб беришда шахснинг юксак эстетик маданияти бўлиши лозимлигини таъкидлайди.

Аҳмад Дониш (1827-1837) Марказий Осиёнинг ижтимоий-фалсафӣй ва эстетик маданият соҳасида ўзининг ажойиб ғояларини ишлаб чиқди. У ўзи яшаган шароитда халқнинг турмуш тарзи, маданияти, эстетик тафаккурини Россия ҳаёти билан солиштириб кўрди. Булар хусусида Марказий Осиё халқлари анча орқада эканлигини англаб етди. Ушбу ҳолатларни таҳлил этиб, “Наводир ул-вақое” асарида инсон бахти ва келажаги, гўзаллигини аввало доно ҳукмдорга, сўнгра унинг қўл остидаги фуқороларига боғлиқлигини таъкидлайди. Дониш бу асарида ишқ-муҳаббат, бахли ҳаёт ҳақидаги ғояларни ҳам илгари суради. Ишқ-муҳаббатнинг салбий ҳолатларга олиб келадиган жиҳатларини мавжудлигини айтиб, бузуқликка олиб борадиган ишқ-муҳаббатнинг маданиятга зарба бериши шубҳасиз. Инсон ўз муҳаббатини шариатдан ташқари ишларга сарф этиши фалокат чуқурига ўзини отиш кабидир, дейди.

Бу даврда Аҳмад Донишнинг илмӣй-эстетик тафаккури ва маданияти халқнинг фаровонлиги, ҳаётнинг гўзал бўлишига қаратилганлиги билан барча кишилар диққат-эътиборини ўзига жалб этган эди.

Жамиятда эстетик маданиятнинг ривожланиши аввало, бу шахснинг маънавияти бой, ақли теран ва ҳаёти фаровонлигининг белгиси эканлигини билдиради. “Халқнинг кўзини очиш, – деб ёзади Ж.Яхшиликков ва Н.Убайдуллаевлар, – эл-юрт камолотини ўйлаш, таълим-тарбияни миллат турмушини юксалтиришга хизмат қиладиган даражага кўтариш, ишлаб чиқариш ва жамиятнинг иқтисодий аҳволига бевосита таъсир кўрсатадиган билимларни ўқитишга эътиборни кучайтириш, айти вақтда иймон-эътиқодини мустаҳкамловчи диний таълимотни унутмаслик каби”¹лар юксак эстетик маданиятни талаб этади.

Жадидчилар жамиятда ҳар бир шахсни эл-юрт манфаати йўлида хизмат қилишга чорлаб, уларни ҳар томонлама тарбиясига муносабат билдирар, эстетик диди ва онгини юқори бўлишига интилардилар. Улардан Бехбудий ҳам мана шундай хислатларни ўзида акс эттирган бўлиб, бу ҳақда Солиҳ Қосимов шундай дейди: “Бехбудийдек баркамол шахс фақат диний билимларнигина эмас, шу билан бирга, замонавий илмларнинг зўр билимдони, халқни маърифатли қилиш учун кураш йўлида ўз моддий бойликларини, ҳатто жонини ҳам аямаган шахснинг мисли ниҳоят даражада сийрақдир, ҳатто яктодир”.² Бундан кўриш мумкинки, Бехбудийнинг нафақат ўзи эстетик маданият соҳиби бўлган, балки халқни ҳам ўзининг ортидан эргаштириб, билим ва маърифат, юксак маданият сари чорлаган, ҳар томонлама комил инсонларни тарбиялашга интилган. Жамиятда шахс манфаатларини, яъни ўз халқининг жаҳон саҳнасига чиқиши учун билим олиши, ҳар томонлама етук бўлишига алоҳида эътибор қаратиб, миллат тақдирини барча нарсалардан устун кўяди. “Фақат замонавий кийим кийиб, русча чала-чулпа гапириб, – деб таъкидлайди Гули Махмудова, – ўз дини ва она тили маданиятини билмайдиганлар сингари, фақат диний

¹ Яхшиликков Ж., Убайдуллаева Н. Жадидчилик ва Бехбудий. –Т.: Фан, 2004. 73-74-бетлар.

² Махмудова Г. Жадидизм ва Туркистонда ахлоқий-эстетик фикр тараққиёти. –Т.: DAVR PRESS, 2006. 26-бет.

тахсил кўриб, замондан орқада қолган кишиларни ҳам Бехбудий зиёли санамайди. У миллат ва шахс такомилени бевосита замонавий талаблар ва маънавий юксалишда кўради. Замон тараққиёти, тарих ва жўғрофия, миллат адабиёти ва фалсафасидан воқиф бўлмаган “уламон замон”нинг маълумоти саёздир. Маълумотли кишиларга биринчи навбатда миллат муҳтождир. Буни на ҳукумат, на диний уламолар тушуниб етадилар”¹.

Абдулла Авлоний (1878-1934) шеърларида ва драмаларида кишиларнинг ҳаётни нафосатига бўлган интилишларини куйлади. Авлонийнинг эстетик фикрларга бой “Тоғлардан бир манзара” шеъри, “Икки муҳаббат”, “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарлари мавжуд. Шоир “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида шахс ҳаёти ва тақдири, Туркистон халқларининг миллий уйғониш руҳи ғоявий-бадий манзаралар орқали ифодалаб берилди. Асардаги барча ҳикоя ва ривоятлар инсонни комил инсон бўлиши, ҳар бир кишининг юксак ахлоқли ва маънавий гўзал, илмли ва маърифатли бўлишига қаратилган. Ушбу асар фалсафий-эстетик мазмунга эга бўлган бадий теран ва гўзал асардир.

Авлоний ўзи яшаётган даврда кишиларнинг илм-маърифатга эътиборсизлигини “Тоғлардан бир манзара” шеърида қуйидагича ифодалайди:

Кеча-кундуз бизлар дарду меҳнатда,

Илм ила овруполик нодон эмиш.

Нонимизни тева қилиб берурлар,

Бизлар хўп бефаросат, нодон эмиш.

Бу мисралар билан Авлоний халқнинг турмуш тарзи қанчалик қийинлигини ҳамда ёш авлодни билим олишга чорлашини кўрамиз.

Айни пайтда Авлоний ҳаёти ва ижодий фаолиятини ўрганиш, унинг эстетик маданиятга доир ғояларини теран ва

¹ Махмудова Г. Жадиализм ва Туркистонда ахлоқий-эстетик фикр тараққиёти. –Т.: DAVR PRESS, 2006. 49-бет.

чукур мушоҳадали тарзда таҳлил этиб бориш, биз ёш авлоднинг асосий вазирамиздир.

Самарқандлик муфти Маҳмудхўжа Бехбудий (1875-1919) илм-фан, маданият ва маърифат, санъатга доир ўзининг бир нечта асар, рисола, пьеса, мақолаларини ёзган. У инсон гўзаллик ғоясини хорижий тилларни ўрганиш орқали намоён этади, дейди. Бехбудий халқни илм-маърифат эгаси бўлиш учун ўлимга ҳам тайёрлигини куйидагича таъкидлайди: “Агар бизнинг ҳаётимиз хуррият ва халқ бахт-саодати учун қурбонлик сифатида керак бўлса, биз ўлимни ҳам қурсандчилик билан кутиб оламиз”.

Бехбудий “Падаркуш” драмасида маърифатпарварлик ва замонасининг эстетик тушунчаларини ёрқин акс эттирди. Айниқса, драмада фоживийлик тушунчаси жамиятда нақадар оғир сўз эканлигини талқин этади. Шундай қилиб, Бехбудийнинг ўзбек маданияти, адабиёти ва миллий тафаккури ривождаги роли беқиёс каттадир.

Бехбудий ўз даврида нафақат ўзини, балки барча жадидларни ахлоқий-эстетик маданиятини инсонпарварлик ва маънавият билан бойитишга ҳаракат қилди. У динийлик ва дунёвийликни биргаликда олиб боришга, тарбия тизимини янгилашга, халқни санъат ва адабиётга қизиқтиришга интилади. Чунки унда “инсон камолоти, маънавий гўзаллиги ҳақидаги тушунчалари тарихий билимлар ва замонавий талабларни инъикос этади”¹.

Бехбудийнинг тадбиркор шахс сифатида маърифатпарварчилик ғояларини илгари суриши даврининг баъзи бир уламоларига ва диний арбобларига ёқмаган. Шу боис улар жадидларнинг янгича эстетик маданият ва тарбияни шакллантиришга бўлган саъй-ҳаракатларини чиппақка чиқаришга зимдан чора кўрганлар. Улар писмиқлик билан зимдан иш юритиб, қилдан қийиқ, тирноқ орасидан кир кидириб, жадидларнинг қиёфаси, кийиниши, уй-анжомлари, шунингдек, яхудий, насора ва занжий таомларларини

¹ Ўша асар. 51-бет.

ёйишини рўқач қилиб, уларни бадном этишга, улардан халқнинг ихлосини қайтаришга интила бошладилар.

Бехбудий бундай қарашларга мардонавор кураша олди. Ўзининг қарашлари билан диндорларни замон билан ҳамнафас яшашини хоҳламаётганлигини билимдонлик ва зукколик билан халққа тушунтира олади. У “ҳар бир шахс, миллат кўриниши маҳаллий анъаналар, шамойиллар билан баробар бошқа халқ ва ўлкаларнинг тарихий тажриба ва расм-русумлари билан чатишиб, уйғунлашиб боришини таъкидлаб ўтади. Миллат ва ўлка турмушидаги ранг-баранглик умумқоинот ва умуминсоният ҳаётидаги турланишнинг, умумбашарий кадриятлар сари интилишнинг рамзи”¹ сифатида ривожланиб боришини эътироф этади.

Бу мисралар билан Авлоний халқнинг турмуш тарзи қанчалик қийинлигини ҳамда ёш авлодни билим олишга чорлаб, инсоннинг ҳис- туйғулари, шахсий кечинмалари, орзу-умидларини кадрлайди.

Абдулла Авлоний халқни илм-маърифат эгаси бўлишини, илм эса барча гўзалликлар калити ва эстетик маданиятнинг эшиги эканлигини қуйидагича таъкидлайди: “Илмгина кишини жаҳолат қоронғулигидан қутқаради, маданият, инсоният, маърифат дунёсига олиб чиқади, ёмон феъллардан, бузуқ ишлардан қайтаради, яхши хулқ ва адаб соҳиби қилади”².

Абдулла Авлоний келажакда яхши кунлари келишини, халқ илм ва маърифат нуридан баҳраманд бўлишини кўра олган эди. У бир кун келиб юксак эстетик маданиятнинг ривожланишига кенг имкониятлар очиб бера оладиган мустақилликни орзу қилиб, унга ишонган эди. Шунинг учун ҳам “у буюк мутафаккир ва маърифатпарвар сифатида шунчалик бой тарих ва анъанага эга бўлган халқнинг бундай, ҳамма жиҳатдан, ижтимоий ва маданий қолоқлик исканжасида абадий қолиб кетмаслигини башорат қилади. У

¹ Ўша асар. 53-бет.

² Ўша асар. 75-бет.

қачондир мустақил миллат ва озод Ватан бўлишини орзу қилади, балки у ўз орзусини “Октябрь инқилоби” берди, деб кейинчалик ўйлаган бўлиши ҳам мумкин. Октябрь инқилоби Абдулла Авлонийлар орзу қилган озодликни келтирмагани энди маълум. Лекин Абдулла Авлонийнинг тафаккури орадан 70-80 йил ўтиб, Ўзбекистон мутақил бўлишини, миллат ҳеч қачон забунлик ва жаҳолат ботқоғига ботиб ётиши мумкин эмаслигини тўғри фаҳмлагани ва ҳис қилган”¹ бўлиши табиий ҳолдир.

Баъзи бир жаидларнинг орзуларимиз ушалди, деб ўйлаган жамияти улар учун жудолик даври бўлди дейишимиз мумкин. Чунки октябрь инқилобидан кейинги даврда шўролар ҳукуматининг бўш ва асосий мақсади миллатларни ўзлиги ва тарихидан жудо қилиш, тарихан шаклланиб келган эстетик маданиятини йўқотишга қаратилган эди. Бу нарса биринчи галда жаидларнинг қатоғон қилиниши ва жамиятнинг қаймоғи бўлган илм-маърифат фидойиларини йўқотишга бўлган ҳаракат билан ифодаланди.

XX асрда ўзбек халқининг асл фарзанди Абдурауф Фитрат (1886-1938) серкирра ижоди билан илм-фан ва маданият тарихида самарали из қолдирган сиймодир. Фитрат “Ҳинд сайёҳи қиссаси”, “Ўзбек классик мусиқаси”, “Чин севиш”, “Аруз ҳақида”, “Адабиёт ҳақида” деган қимматли асарлари, шеърий рисоалари билан ўзбек эстетик тафаккурини бойитди. Ўзининг “Ҳинд сайёҳи қиссаси”да Бухорони азал-азалдан олиму фузолларнинг маскани эканлигини таъкидлайди. Бухоро қадимдан ўта доно ва зукко фузола аҳлини тарбиялаб, жаҳонга ҳадя этиб, ўзининг шарафли доврўғини дунё халқларининг кулоқларига зирак қилиб таққан, дейди. Фитрат Бухоронинг юксак ва улуғвор тарихий шаҳар эканлигини ва ундаги “маънавият юлдузлари” ўзининг эстетик маданияти билан жаҳон халқларини лол қолдирганлигини таъкидлайди. Шунингдек, Ўзбекистоннинг Қашқар воҳасининг хушманзара табиати, меҳнатсевар

¹ Ўша асар. 71-бет.

халқини кўйидагича таърифлайди: “Қарши ва Китобнинг бирон-бир олача тўқувчиси Фарангистонда яшаса, бошдан-оёқ зар-зеварларга ботар эди. Агар Шаҳрисабз ерлари Ёпон элида бўлганида эди, зар экиб, зар ундирарди”¹.

Бу сўзлар билан Фитрат шахсларни ўз юртини севишга, фаровон ҳаёт учун интилишга чорлайди. Фитратнинг эстетик маданиятга бой ҳаёти ва ижоди ҳозирги кунда инсонларни ўз Ватанини севиш, ардоқлаш, инсонни ташқи ва ички гўзаллигини доимо безашда муҳим аҳамиятга эгадир.

Биринчи Президентимиз И.А.Каримов 1997 йил 29 августда Олий Мажлис IX сессиясида сўзлаган нутқида Чор Россиясининг Туркистондаги генерал-губернатори М.Скобелевнинг “Миллатни йўқ қилиш учун уни қириш шарт эмас, унинг маданиятини, санъатини, тилини йўқ қилсанг бас, тез орада ўзи таназзулга учрайди” деган гапини эслайди.

Ана шундай ният натижасида манқуртликка маҳкум этилиб, миллий тараққиётни бўғиб ташлашга қаратилган ҳаётдан озод бўлиш халқнинг маънавиятини тиклаш, ахлоқий-эстетик тафаккур тарзига кенг йўл очиб бериш, янги замон, янги цивилизацияга мос келувчи таълим-тарбия тизимини барпо этиш ва уни жаҳон андозасига олиб чиқиш ниҳоятда долзарб масала бўлди.

Бу давр оралиғида шўролар дунёқараши халқимизнинг эстетик онгини бутунлай миллийлик ва инсонпарварликдан узоқ бўлган ижтимоий ҳаёт сари чорлади. Халқимизнинг ҳам ижтимоий, ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий турмуш тарзини бевосита воқеликдан йироқ бўлган эстетик маданият даражасига етаклади. Бунинг оқибатида “халқимиз бошига не-не кулфатлар, балою офатлар ёғилмади. Хоҳ сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ҳаётни олайлик, хоҳ маънавий, маданий соҳани”,² уларнинг барчасида юксак маънавиятимизни йўқотишга қаратилган сиёсат ётарди.

¹ Ўша асар. 31-бет.

² Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. –Т.: Шарқ, 1998. 19-бет.

Халқимизнинг онгини миллатга ёт эстетик маданият ва санъатга йўналтириш, миллатларни келиб чиқиши, тарихий маконини ҳисобга олмаслик, жўғрофий жойлашувни инобатга олмай, маданият ва кадриятларда яхлитликни шакллантиришга интилиш, буюк аждодларимизнинг меросидан ихлосманд бўлишга чек қўйиш, инсон учун ҳеч қандай гўзаллик ва эстетик маданиятни тарғиб этмайдиган маъно-мазмунсиз ғояларга эътиқод қилишни кучайтиришга уриниш кабилар биринчи ўриндаги вазифага айланган эди. Натижада, барчамиз “инсонпарварликка, меҳр-шавқатга бир ёқлама ёндашганмиз. Оқибатда бизнинг илмий-маданий меросимизни, айниқса, Ат-Термизий, Ал-Бухорий, Ахмад Яссавий, Баҳоуддин Нақшбанд сингари буюк мутафаккирларнинг, шунингдек, умуминсоний маданий-ахлоқий кадриятларнинг гавҳари бўлмиш Ҳадисларни инсонпарварликка, меҳр-шавқатга даъват этувчи қарашларни ўрганишдан маҳрум эдик”,¹ деб ёзади, академик Саид Шермухамедов.

Бу сиёсат негизида шахс эстетик маданиятини умумийлик асосида олиб бориш масаласи ўртага ташланди. Натижада жамиятдаги барча эстетик кадриятларнинг мақсади ва вазифаси “совет халқи” тушунчасига буйсундирилди. Шу фикр асосида жамиятдаги эстетик маданият ҳамма учун “оммавий маданият” сифатида қабул қилиниши дунё миқёсида ижтимоий нормаларга мос равишда характерланди ва социализм эстетик маданиятига йўл очиб берилди. Бу нарса, ўз навбатида, бизнинг халқимизни менталитети ва эстетик кадриятларига нечоғли узоқ эканлигини кўрсатиб турарди. Охир-оқибат бу дунёқараш социализм жамиятини фалокат ёқасига олиб келиб қўйди ва инқирога юз тутди.

Катта бир империянинг инқирози туфайли шундай бир вазият вужудга келдики “ҳар томонлама мудҳиш, четдан караганда халқимиз, унинг маданияти, миллий тафаккури,

¹ Шермухамедов С. Фалсафа фани янгиланишининг баъзи муаммолари. –Т.: Фан, 1996. 16-бет.

урф-одатлари, турмуш тарзи, ҳеч бир муболағасиз айтиш мумкинки, насл-насаби йўқ бўлиб кетиши керак бўлган шароитда бари бир, қатор йўқотишлар билан бўлса ҳам, миллатимиз ўзлигини сақлаб”¹ қолишига қодир буюк шахс зарур бўлди. Мана шундай шахс сифатида миллатнинг эртанги куни ва келажакги учун қалқон бўлиб Ислом Каримов тарих саҳнасига чиқди. У халқимизнинг узоқ ўтмишини теран ва чуқур ҳис этган ҳолда мустақилликни қўлга киритиш учун курашди. Бу ҳақда биринчи Президентимиз шундай дейди: “Биз бошимиздан кечирган собиқ мустабид тузум даврида миллий маънавиятни ривожлантиришга мутлақо йўл қўйилмаган. Аксинча, халқимизнинг табиати, яшаш тарзига ёт бўлган коммунистик мафкурани ҳар қандай йўллар ва зўравонлик билан жорий этишга ҳаракат қилинган”². Бундай ҳолатларнинг олдини олишга қарши курашишимиз, аввало ўзлигимизни, мустақиллигимизни қўлга киритиш зарур бўлди. Натижада 1991 йил 1 сентябрдан бошлаб дунё харитасидан Ўзбекистон мустақил Республика сифатида жой олди.

Ўзбекистонда эстетик маданиятнинг тарихий тараққиёти давомида ҳар давр муҳитининг бир-бирига ўхшамас қирралари борлиги, ижтимоий-фалсафий фикр тақдирининг ранг-баранг тарзда намоён бўлишини кўришимиз мумкин. Бу, ўз навбатида, шахс эстетик маданиятининг замон руҳи билан бойиган қиёфасини ҳамиша янгилаб боришини, аждодларимиз яратган эстетик маданият намуналари авлодлардан-авлодларга ўтиб бориши жараёнида миллий ва умуминсоний кадриятларни бойитиб боришини кўрсатади.

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. –Т.: Шарқ, 1998. 19-бет.

²Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. 4-5-бетлар.

2.2§. Ўзбекистонда эстетик маданият юксалишининг миллий ва умуминсоний хусусиятлари

Ўзбекистонда ривожланиб бораётган шахс ва жамият эстетик маданияти ўзининг тарихан таркиб топган залворли қиёфаси билан миллат шаъни, халқнинг миллий менталитети, бир-бири билан уйғунлашган ҳолда ривожланган ҳолда миллий ва умуминсоний хусусиятларга эгаллигини ХХI асрда бутун жаҳон тан олмақда. Бундай тарихий тараққиёт йўлидан илдам бораётган Ўзбекистон ўзининг эртанги фаровон келажagini бугунги соғлом авлод турмуш тарзи, ахлоқий ва эстетик маданияти орқали ривожлантиришни ўз олдига мақсад қилиб олган.

Ҳар бир даврда миллий ва умуминсоний қиёфа касб этиб боровчи шахс эстетик маданияти давлатимиз раҳбарининг нигоҳидан ҳеч қачон четда қолмаган. “Энг муҳим вазифамиз, – деб таъкидлайди Ш.Мирзиёев, – мамлакатимизда тинчлик ва фаровонликни мустаҳкамлаш, одамларни, халқимизни ҳаётдан рози қилишдан иборат. Бунинг учун эл-юртимиз аввало – раҳбарларнинг фаолиятдан рози бўлиши керак. Бунинг учун ҳар бир раҳбар ўз аравасини ўзи тортиши, ўз соҳасидаги ишларнинг аҳволи учун ўзи шахсан жавоб бериши керак. Шундан кейин жамиятимизда ўзгариш бўлади, ривожланиш бўлади”¹. Жамиятимизда мана шундай эстетик ҳис-туйғули ва дидли юксакликка интилувчи шахсни тарбиялаш шиддат билан ривожланиб бораётган замонда барчанинг диққат-эътиборида аниқ ва равшан ғояни кўзлаши, яъни “Миллий тикланишдан миллий юксалиш сари” ғоясини оддий фуқародан тортиб то давлат раҳбарига чин юракдан ҳис этишини долзарб бўлиб бораётганлигини унутмаслигимиз даркор.

¹Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлсин. –Т.: Ўзбекистон, 2017. 53-бет.

Бу борада сўз юритганда миллий ва умуминсоний хусусиятларнинг асл моҳиятини чуқур англаш зарур. “Бугунги тез ўзгараётган дунё инсоният олдида, ёшлар олдида янги-янги, буюк имкониятлар очмоқда. Шу билан бирга, уларни илгари кўрилмаган турли ёвуз хавф-хатарларга ҳам дучор қилмоқда. Ғаразли кучлар содда, ғўр болаларни ўз ота-онасига, ўз юртига қарши қайраб, уларнинг ҳаётига, умрига зомин бўлмоқда.

Бундай кескин ва таҳликали шароитда биз ота-оналар, устоз-мураббийлар, жамоатчилик, маҳалла-куй бу масалада ҳушёрлик ва огоҳликни янада оширишимиз керак. Болаларимизни бировларнинг қўлига бериб қўймасдан, уларни ўзимиз тарбиялашимиз лозим”¹.

Фуқаролик жамияти барпо этиш жараёнида миллийлик ва умуминсонийлик ўзбек халқининг эстетик маданиятининг ажралмас хусусияти сифатида мамлакатимизда яшовчи барча миллатлар ва элатларнинг мафқураси, дунёқараши ҳамда қадриятларидир. Улар барча миллатлар ва элатлар эстетик маданияти, ахлоқи ва руҳиятининг ядросини ташкил этади. Чунки бу жараён мамлакатимиз миллатлари ўртасидаги завқий муносабатларда муттасил намоён бўлмоқда.

Миллий ва умуминсоний хусусиятлар қадриятлар ва ахлоқий нормалар жиҳатидан олиб қаралганда миллатлар ва элатлар тенглигига, бошқа миллат кишиларига нисбатан, уларнинг эстетик маданияти, анъаналарига, миллий туйғуларига чуқур ҳурмат тамойилларига асосланади.

Бугунги кунда халқимизнинг турмуш тарзига хос хусусият сифатида миллийлик ва умуминсонийликни янада ривожлантириш, шахс эстетик маданиятини Ўзбекистонда яшаётган миллатлар ва элатлар ўртасидаги ижтимоий алоқаларни мазмуни ва ҳажми жиҳатидан бойитиш катта аҳамиятга эга. Ваҳоланки, миллий ва умуминсоний хусусиятлар ғоявий-сиёсий, ахлоқий, эстетик, диний

¹Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. –Т.: Ўзбекистон, 2017. 23-бет.

томондан инсонларни бир-бирига яқинлаштиради ва турли кўринишдаги эгоизм, маҳаллийчилик, шовинизм ҳамда миллатчиликлардан сақлайди.

Умуминсонийлик халқимизнинг турмуш тарзига хос хусусият сифатида миллий ўз-ўзликни англашни ҳам талаб этади. “Кўп миллатли давлат шароитида миллий ривожланиш ва миллатлараро муносабатлар соҳасидаги ҳодисаларнинг шу кунги ҳолати кўрсатишича, ҳар бир миллат, элатнинг фақат иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маданий имкониятларгина эмас, балки уларни ўзаро муносабатларнинг маънавий ҳис-ҳажонлари ва руҳий имкониятларини ҳам ўрганмай туриб миллий тараққиёт билан боғлиқ бўлган биронта соҳада кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди”¹.

Миллийлик ва умуминсонийлик халқимизнинг шаклланиш ва ривожланиш механизмларини билишда бу жараёни очиб беради. Уларнинг ривожланишига объектив ва субъектив омиллар мажмуи, жамиятдаги иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва ахлоқий-эстетик вазият билан белгиланадиган умумий шарт-шароит, инсон ҳаётининг аниқ ҳолатлари, унинг шахс сифатида ўзига хос хусусиятлари, эстетик маданияти, нимани кадрлаши, нимага интилиши ва бошқалар таъсир қилади. Воқелик шундайки, тарихий ўтмиш, унинг учун характерли бўлган халқларнинг яққаланиб яшаши, эскириб қолган анъаналар, урф-одатлар омманинг онгида, гоҳо эса кишиларнинг ҳали етилмаган онгида акс этади. Миллий нотўғри тушунчаларнинг элементлари ва қолоқ одатлар айти шу соҳада зоҳир бўлиши мумкин. Кўпинча шахс буни англамаслиги ҳам мумкин, аммо муайян шароитларда ҳар қалай у билиниб қолади.

Истиклол халқимиз турмуш тарзида жуда катта афзалликларга эга бўлиб, у миллий ва умуминсоний хусусиятларни гармоник ривожлантиради. Бу жараён ижтимоий муносабатларимиз етуқлигининг намоён

¹ Отамуротов Садулла, Отамуротов Сарвар. Ўзбекистонда маънавий-руҳий тикланиш. –Т.: Янги аср авлоди, 2003. 92-бет.

бўлишидир. Уларнинг субъекти Ўзбекистоннинг фуқаролари, яъни турли миллат ва элат вакилларидир. Уларнинг ҳаёти, эстетик фаолияти ўтмиш ва ҳозирги замоннинг бир-бири билан алоқаларидан, ички ва ташқи омиллардан, табиий-жўғрофий шароитлардан, ижтимоий-иқтисодий, маънавий-ахлоқий, бадиий-эстетик мотивлардан келиб чиқувчи умумийлик ва алоҳидаликдаги, муштараклик ва тафовутлардаги битмас-туганмас эстетик қадриятлар билан тўйинган.

Эстетик маданиятнинг миллий ва умуминсоний хусусиятлари ҳам назарий, ҳам умумметодологик нуқтаи назардан фалсафий ҳамда эстетик адабиётларда кўпроқ собиқ шўролар даври мафкураси негизида ўрганилган. Мустақиллик даври эса, ўз навбатида, халқнинг туб манфаатлари ва иродаси, эстетик маданияти, турмуш тарзи миллийлик ва умуминсонийлик хусусиятларига қаратилди.

Эстетик маданиятнинг миллий хусусиятлари ривожланишига таъсир этувчи бир қатор сабаблар мавжуд: биринчидан, илмий адабиётларда шахс ва жамият эстетик маданиятининг эмас, балки миллий маданиятнинг ўзига хос хусусиятлари фалсафий таҳлил этилган. Жамият эстетик маданиятининг ривожланиш жараёни миллий ғоя, маънавий маданият, миллий қадриятлар нуқтаи назаридан тадқиқ этилиб, эстетик маданият борасида айрим олимлар, хусусан, Т.Махмудов, М.Абдуллаев, М.Нурматов, Э.Умаров, Н.Абдуллаева, Б.Хусанов, А.Самадов, З.Собироваларнинг фикрларини кўришимиз мумкин. Асосий адабиётларда кўпроқ миллат билан боғлиқ миллий ва умуминсоний хусусиятлар акс эттирилиб, масалага диалектик тарзда ёндашилади. Иккинчидан, илмий адабиётларда эстетик маданият тушунчасига умумий тарзда ёндашув мавжуд бўлиб, миллий ўзликни англаш масалалари С.Отамуродов, Ж.Бахронов, У.Обилов, А.Очилдиев, А.Мухторов, С.Мамашокиров кабилар қарашларида асосий ўринда туради. Уларнинг асарларида миллий ва умуминсоний хусусиятлар

миллат тақдири, кадриятлари билан уйғунлашган ҳолда шахс эстетик маданиятини ифодалаб берилади.

Умуман олганда, мустақил Ўзбекистоннинг миллий ва умуминсоний ривожланиши жараёнида шахс ва жамият эстетик маданиятининг эстетик манзараси тадқиқот объекти сифатида ўрганиш долзарб ҳисобланади.

Эстетик маданиятни тадқиқ этиш ўзига хос умуминсоний хусусиятлар билан ҳам боғлиқдир. Бу хусусиятлар ўзида фақат назарияни эмас, балки амалиётни ва тарихий жараённи ифодалаб келади. Бу хусусиятлар қуйидагилар: биринчидан, шахс эстетик маданияти ривожланишида иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, ахлоқий, маънавий ва мафкуравий жараёнлар муҳим аҳамият касб этиб, уларнинг негизида жамият тараққиётига хизмат қилувчи нафосат дунёсининг вужудга келиши эстетик эҳтиёжни ривожлантиради; иккинчидан, эстетик маданият негизида турли миллат ва элат вакилларининг маданияти, санъати, ижтимоий муносабатлари бирлашади, шахс дунёқарашида гўзалликка интилиш кучайиб боради; учинчидан, шахс дунёқарашининг шаклланиши ҳам мумтоз, ҳам замонавий эстетик маданиятимизнинг сарчашмаларини ўзида ифодалайди. Шахс эстетик маданиятининг ҳам миллий, ҳам жаҳон эстетик маданиятининг энг яхши намуналари билан уйғунлашиши ёш авлодни ҳар томонлама камол топган комил инсон даражасига кўтаришимиз лозим. “Бу ишлар боланинг дунё ҳақидаги, оламнинг ривожланиш қонуниятлари, инсоний муносабатлар борасидаги ўзига хосликлар, ахлоқ тамойиллари, гўзаллик ҳақидаги тушунчаларини кенгайтиришга хизмат қилади”¹. Бундай гўзаллик оламини яратиш ҳар бир шахс қалбига беғуборлик, илиқлик, кўтаринкилик олиб киради; тўртинчидан, мустақиллик шарофати ила шахсни эркин фаолият олиб бориши учун барча шарт-шароитлар яратилиб, инсонлар ўзларини эстетик

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Янги аср авлоди, 2001. 176-бет.

диди, мустақил фикрлаши, интилувчанлиги, ижодий қобилияти асосида воқеликка холисона ёндошмоқда. Уларда жамият ҳар бир шахс учун эстетик маданиятни негизи эканлиги ҳақидаги ижобий тасаввурлар шаклланмоқда; бешинчидан, шахсни турмуш тарзи, эстетик идеаллари ўтмиш ва ҳозирги кун орасидаги ворисийлиги билан боғланиб, фуқароларни эстетик тарбияси ва маданияти ривожига илм-фан ютуқлари таъсир этиб эстетик онгимизни кўп қирралигини намоён этмоқда; олтинчидан, ҳуқуқий демократик фуқаролик жамияти қуришда ишлаб чиқариш ва бозор муносабатларини такомиллашиб бориши, ҳаётни мураккаблашиб, шахсни маънавияти, маданияти ва эстетик тарбияси миллий ҳамда замонавий анъаналар билан боғланиб кетаётгани намоён бўлмоқда; еттинчидан, техника асри бўлган XXI аср барча фанларни техника ва технологиясиз ривожлана олмаслигини кўрсатиб турибди. Натижада, сўнги илм-фан ютуқлари асосида ишлаб чиқаришни ташкил этиш одамларни келажакка ишончини мустаҳкамлаш билан ҳаётдаги эстетик фаолиятини ривожлантириш лозим. Инсонларда ўз касб-корига, маънавий қадриятларига содиқ бўлишни таъминлаш керак; саккизинчидан, кундалик ҳаётимизни безаб турадиган ва бизга олам ҳақидаги янги билимларни берадиган “Тўртинчи ҳокимият” тизимини эстетик маданиятга таъсирини қандайлигини одамларга етказиш лозим. Шу асосда эстетик идеалларни, ҳис-туйғуларни, юксак маънавиятни шакллантириш керак.

Эстетик маданиятнинг юксалиши ҳар бир инсоннинг воқеликка завқий муносабат асосида вужудга келади. Шу боисдан эстетик маданият маданиятнинг бир тури сифатида ўзини миллий ва умуминсоний хусусиятларини ривожлантириб боради. Демак, “маданият одамлар маънавий дунёсини бойитишнинг бош омилигина эмас, балки шахсни ўз ватанига садоқат, ўз маданий меросига муҳаббат ҳамда бошқа халқлар, уларнинг маданиятлари анъаналари ва урф-

одатларига хурмат руҳида тарбиялаш воситаси сифатида намоён бўлади”¹.

Жамиятда шахс эстетик маданиятининг ривожланиб бориши жараёнида аждодларимизнинг минг йиллар давомида камол топиб келган ва ўзининг кадр-қимматини юксак маънавият намуналарига айлантириб бораётган миллий ва умуминсоний хусусиятларни таълим тизимининг барча бўғинларида кўришимиз лозим. “Бугунги кунда биз замон талаби ва халқимизнинг хоҳиш-иродасидан келиб чиққан ҳолда, таълим тизимида улкан ислоҳотларни амалга оширишга киришдик. Жумладан, умумий ўрта таълим соҳасида 11 йиллик тизимга ўтиш, академик лицей ва касб-хунар коллежларини оптималлаштириш, 5 та янги олий таълим муассасаси ва филиаллар ташкил этиш, 16 та университет ва институтда 12 та йўналиш бўйича кечки ва сиртки бўлимлар очиш, мактабгача таълим муассасалари тармоғини кенгайтириш, нодавлат таълим хизмати кўрсатиш, педагог кадрлар ва халқ таълими ходимларини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, уларнинг малакасини ошириш тизимини такомиллаштириш бўйича татбиқ этилаётган”² ислоҳотлар келажакда ўзининг самарасини беради.

Таълим тизимини “юксак маънавият” билан куроллантириш, ўсиб келаётган ёш авлод қалбида маънавиятимизнинг миллий ва умуминсоний хусусиятларини камол топтириш, уларнинг маънавий-ахлоқий юксалиши тарихини буюк шахслар эстетик тафаккури, миллий дунёқараши билан бойитиш долзарб масала бўлиб бормоқда. Таълим тизими бу жараёнларнинг узлуксизлигини ўзида акс эттирган ҳолда мустақилликнинг ҳар бир йилида халқимизга катта ютуқларни бермоқда. “Ўтган бир йил мобайнида ўғил-қизларимиздан 266 нафари республика, 80 нафари халқаро фан олимпиадалари ғолиблари бўлгани, спортчиларимиздан

¹ Отамуротов Садулла, Отамуротов Сарвар. Ўзбекистонда маънавий-руҳий тикланиш. –Т.: Янги аср авлоди, 2003. 69-бет.

² Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 447-бет.

12 нафари жаҳон, 93 нафари Осиё чемпионатларида, 150 нафардан зиёди халқаро мусобақаларда юксак шоҳсупаларга кўтарилганини ана шундай эзгу ишларимизнинг дастлабки натижалари сифатида қабул қиламиз. Ёшларимизнинг миллий ва умумбашарий қадриятлар руҳида, ҳар томонлама соғлом ва баркамол бўлиб вояга етиши учун таълим-тарбия соҳасида улкан ўзгаришлар амалга оширилмоқда”¹. Халқ таълими тизимида амалга оширилаётган бундай ислохотлар барча фанлар бўйича амалга оширилмоқда. Халқимизнинг орасидан етишиб чиқаётган ёш авлод бугунги кунда Ўзбекистоннинг илм-фани ва спортини бутун жаҳонга намоён қила олишга қодир эканлигини кўрсатмоқда. Хусусан, ёшларимизнинг “спорт билан мунтазам шуғулланиши учун яратилган шароитлар ҳам бугун ўзининг амалий натижасини бермоқда. Бунинг тасдиғини ёш спротчиларимиз халқаро мусобақаларда муваффақиятли қатнашиб, 520 та олтин, 544 та кумуш, 588 та бронза медалига сазовор бўлганида ҳам кўриш мумкин”².

Халқимизнинг мана шундай ютуқлари жамиятда ҳар бир шахснинг онги ва қалбига кириб борса “миллий маданиятимиз сарчашмаларига авайлаб муносабатда бўлишни ўрганади, жаҳон маданиятини чуқурроқ билишга, умуминсоний қадриятларга таяниб яшашга интилади, анъанавий қадриятларимизни ҳозирги демократик жамиятнинг қадриятлари билан уйғунликда кўра билади. Шундагина халқимиз миллий ўзлигини кундан-кунга теран англаб, маънавий юксалишга эришади, келажакка равшан кўз билан қарайди”³. Бу, ўз навбатида, Ўзбекистонда мустақиллик йилларида шахсга нисбатан янгича ёндашувнинг вужудга келганлигини, давлат ва жамият ҳаётида инсон кадр-қиммати, ҳур фикрлаши, эркин ва озод яшаши учун барча шарт-

¹Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 492-493-бетлар.

²Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. –Т.: Ўзбекистон, 3-жилд, 2018. 385-бет.

³Миллий гоя ва маънавий тараққиёт тамойиллари. –Т.: Академия нашриёти, Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2005. 24-25-бетлар.

шароитлар яратилди. “Бугунги кунда Ўзбекистонда олиб борилаётган ёшларга доир давлат сиёсати ва унинг амалий натижалари жаҳон ҳамжамиятида катта қизиқиш уйғотмоқда. Мамлакатимиз томонидан бу борада илгари сурилаётган ташаббуслар, жумладан, БМТнинг Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенциясини ишлаб чиқиш, Шанхай ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатлар раҳбарларининг Ёшларга мурожаати ва уни амалга ошириш бўйича Ҳаракатлар дастурини қабул қилиш ва амалга ошириш борасидаги таклифларимиз халқаро миқёсда қўллаб-қувватланмоқда”¹.

Ўзбекистонда мустақил фикрлайдиган шахсни тарбиялаш масаласи халқимизнинг эстетик маданиятига хос миллий хусусиятларни ўзида ифодалаган ҳолда ўтмиш меросимизнинг чуқур илдизларини “Авесто”дан тортиб мустақиллик даври фалсафасининг қон томирларига кўришимиз мумкин. Мана шундай жараёнда жамиятнинг эстетик маданияти “шахснинг чинакам эътиқодига айланмоғи учун билимнинг ўзи-дунё ва илм сирларидан бохабарлик, нақадар чуқур бўлмасин барибир камлик қилади”². Барчамиз бу борада авваламбор теварак-атрофимизда бўлаётган воқеа-ҳодисалардан ўзимизнинг эстетик онгимизни бойитишга, воқеликнинг инсон эстетик дунёсига таъсирини билишга интиламиз. Бинобарин, юксак эстетик маданиятни жамиятда қарор топтириш учун “яқинда ривожланган давлатлар тажрибасидан келиб чиқиб, ҳаётимизга янги инновацион технологиялар жорий этиш кўламини янада кенгайтириш мақсадида Инновацияларни ривожлантириш вазирлигини ташкил этдик”³. Бу вазирликнинг ташкил этишдан мақсад жамиятимизда замонавий турмуш тарзини, моддий ва маънавий бойликларни яратиш ва истеъмол қилиш

¹Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 495-496-бетлар.

²Бунёдкор ғоялар. –Т.: Ижод дунёси нашриёт уйи, 2002. 7-бет.

³Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 60-бет.

борасидаги муайян малака ва янгиликларни яратишдан иборатдир. Бундай эстетик фаолиятга моддий ва маънавий бойликларни яратиш, ишлаб чиқариш ва илм-фан ютуқлари, оила-турмуш эстетикаси, таълим тизими, умуминсоний маданиятларни ўрганиш, завқли ҳордиқ чиқариш ва ҳоказолар киради.

Ана шулар асосида инсон ташқи муҳитдан эстетик завқ олиш билан бир пайтда воқеликнинг нафосат оламига нисбатан қарама-қарши муносабатнинг шаклланиши, яъни “асосий диққат-эътиборни мавжуд камчиликлар ва уларнинг илдизларини пухта таҳлил қилишга қаратиш зарур. Шунингдек, мамлакат Президенти ва ҳукумати даражасида ечиладиган аниқ таклифлар ва муаммоли масалаларга эътибор бериш”¹ лозим.

Азалдан халқимизнинг эстетик маданиятини миллий тилимиз, динимиз, ривоят ва афсоналаримиз, бадиий-эстетик ёдгорликларимиз бойитиб, ўзининг қиёфасини хилма-хил тарзда фалсафий тафаккур дурдоналари билан бойитиб келган. Бундай таракқиёт жараёнида ижтимоий-иқтисодий тузумлардаги дунёқараш бир мамлакат билан иккинчи мамлакат ўртасида катта фарқни вужудга келтириб, эстетик маданиятнинг миллий ва умуминсоний хусусиятларини ранг-баранглилига олиб келган. Лекин шўролар даврида бундай миллий-маънавий маданиятимиз камситилди. Тилимиз ва динимизнинг ривожланишига турли хил тазйиқлар ўтказилиб, миллий ғурурмиз, шаънимиз, турли маросим ва анъаналаримизга эскилик сарқити сифатида қаралди. Бутун жаҳон тан олган аждодларимизнинг бебаҳо асарлари ва ноёб мерослари топталиб, уларнинг аксариятини миллатчилик ва халқ душмани сифатида айбладилар. Эл-юрт корига хизмат қилган боболаримизни турли сохта айблар негизида қатл этдилар.

¹Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлсин. –Т.: Ўзбекистон, 2017. 6-бет.

Бугунги кунда ҳар бир шахс “Эски тузумдан оғир мерос бўлиб қолган ана шундай иллатларга, эл-юртимизга нисбатан камситиш ва миллий манфаатларимизни менсимаслик ҳолатларига барҳам бериш, кўхна қадриятларимиз, дину диёнатимизни тиклаш, ҳаётимизда тарихий адолатни қарор топтириш, янги жамият қуриш йўлида халқимизнинг маънавий юксалишини ўз олдига қўйган олижаноб мақсадларга етишда ҳал қилувчи мезон деб қараши”,¹ эстетик маданиятини ана шулар негизида бойитишга интилиши даркор.

Ана шу руҳда инсонларни тарбиялаш жамият тараққиётининг асоси тарзида, турли маданиятлар ўртасидаги алоқаларни жаҳон ҳамжамияти мавжудлигининг шарти ва омили ҳамда буюк қадрият тарзида қарайди, миллий ва умуминсоний қадриятларга, уларнинг ўзаро алоқаси, таъсирига, бир-бирини бойитишига катта аҳамият беради. Ўзбекистонда тарихан таркиб топган бу хил эстетик маданиятлар ўзининг қиёфасини ўз давлатчилигини ташкил этган республикаимизнинг асосий Қонунида яққол акс этган.

Ҳар қандай халқ, хусусан, шахснинг эстетик маданияти, воқелик ҳақидаги тасаввурлари, тушунчалари, жисмоний ва ақлий фаолиятлари ўз-ўзидан шаклланмайди. Бунинг учун муайян табиий ва ижтимоий шарт-шароитлар, воқеликка эстетик муносабат зарур ва ижтимоий моҳияти юксак бўлган объект ва субъект ўртасидаги алоқадорлик, шахс билан табиат ва жамият ўртасидаги маънавий бирлик, боғлиқлик, муштараклик керак бўлади.

Бундай ижтимоий макон бизнинг халқимиз учун азалий қадриятларга асосланган шарқона жамоавийлик билан узвий равишда ривожланиб келган. Мана шу жамоавийлик негизида тарихан таркиб топган ахлоқий-эстетик маданиятнинг тағ-томирларини кўришимиз мумкин. Улар халқимизнинг бир-бирларига нисбатан меҳр-оқибат, ўзаро ҳурмат,

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. 6-7-бетлар.

меҳмондўстлик, каттага ҳурмат-кичикка иззат, меҳр-шавқат, инсонийлик каби фазилатларида ва бир-бирларига беғараз ёрдам қўлини чўзишларида акс этган. Чунки халқимизнинг юксак эстетик маданиятининг намунаси бу шахснинг жамият билан ўзаро алоқасида, яъни қарияларга меҳр-мурувват, боқувчисини йўқотганларга беғараз ёрдам бериш, кам таъминланган инсонларга, ногиронларга, етим-есирларга ёрдам қўлини чўзиш кабилар билан ифодаланади.

Шулар негизида ҳар бир шахснинг гўзал турмуш тарзини ифодаловчи эстетик маданияти, ақл-заковати, идроки, хуллас, жисмоний ва интеллектуал салоҳиятлари муайян ижтимоий ҳаёт ва миллатнинг тарихий мероси натижаси сифатида қарор топади. Шунинг учун шахснинг ижтимоий ҳаёт тўғрисидаги қарашлари, эстетик маданияти ва тафаккур ривожини, фикр алмашиш, англаш, мулоқотда бўлиш, ижтимоий фаолият турлари орқали шаклланади ва ривожланиб боради.

Асрлар мобайнида шаклланган эскича одат, кўникма, малакалардан қутулмай туриб, янги ижтимоий тузум ғояларини чуқур идрок этмай туриб ижтимоий ҳаётда туб ўзгаришлар қилиш қийин эди. Шунинг учун мустақилликни мустаҳкамлаш бевосита шу заминда “элат ва миллатларнинг минг йиллар давомида бир-бирига мослашиб, яқин елкадош бўлиб, бир-бирининг оғирини енгил қилиб яшашини тақозо этиб келади”¹.

Собиқ Иттифоқ даврида шахснинг ижтимоий идеали, эстетик тафаккур ва ҳолда сохта ғоялар, қарашлар асосида шакллантирилган эди. Чунки халқимизнинг “миллий менталитети ижтимоий тафаккурнинг умумлашган шакли, шу билан бирга, бир неча минг йиллик тарихий довлар оша шаклланиб, ўзбекларнинг миллат даражасида бирлаша

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. 9-бетлар.

олишига восита яратган тафаккур ифодаси сифатида юксак кадрият мақомига эга”¹лигидир.

Мустақилликдан сўнг, бир томондан, ана шу эскича маданият ва ижтимоий-эстетик идеаллардан қутилиш вазифаси турган бўлса, иккинчидан, янги замон, янги мафкура ва янги ижтимоий-миллий манфаатларга мос келувчи, халқ маънавий эҳтиёжини ифодаловчи янгича эстетик маданият хусусиятларини тарбиялаб, вояга етказиш зарурияти пайдо бўлди. Шахс онгини ўзгартирмасдан, уни эркин ва озод Ватан истикболини белгиловчи қарашлар билан қуроллантирмасдан туриб халқимиз интеллектуал салоҳиятидан янги ижтимоий тузум ҳамда вазифалар йўлида фойдаланиб бўлмас эди.

Халқимизнинг интеллектуал салоҳияти мустақиллик туфайли ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида намоён бўла бошлади. Халқимизнинг маънавий-эстетик хотираси ва маданияти тикланди, кенгая бошлади ва у ижтимоий ҳаётнинг турли-туман жабҳаларида намоён бўла бошлади. “Тарих ва ҳаёт гардиши, табиатнинг ўзи бизни – бутун Ўрта Осиё халқларини айнан ана шундай дўстлик ва ҳамкорлик руҳида ҳаёт кечиришга даъват этмоқда”².

Мустақиллик муайян миллат ва шахснинг эркин яшаши ва ривожланиши учун ижтимоий муҳит яратиш билан бирга эстетик маданиятнинг миллий ўзига хос томонларини рўёбга чиқариш имкониятини ҳам кенгайтирди. Бунинг учун халқимиз қалбига яқин кадриятларга бўлган муносабатни ўзгартириш, тарихий маънавий-эстетик кадриятларимизни ривожлантириш, шахснинг эстетик онгини мутгасил ўстириб бориш, буюк аждодларимиз меросини мукамал ўрганиб, улар номларини абадийлаштириш зарур эди. Чунки, “Дунёдаги зўравон ва тажовузкор кучлар қайси бир халқ ёки мамлакатни ўзига тобе қилиб, бўйсундирмоқчи, унинг бойликларини эгалламоқчи бўлса, авваламбор, уни

¹ Мадаева Ш. Миллий менталитет ва демократик тафаккур. –Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2007. 19-бет.

² Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. 10-бет. Ўша асар. 11-бет.

қуролсизлантиришга, яъни энг буюк бойлиги бўлмиш миллий қадриятлари, тарихи ва маънавиятидан жудо қилишга уринади”. Зеро, мустақил Ўзбекистоннинг сиёсий, иқтисодий ва маънавий-эстетик пойдеворини барқарор қилиш ҳар бир шахснинг меҳнатсеварлиги, маънавий баркамоллиги, эстетик маданиятининг ривожланиши, ҳуқуқий онгининг юксалиши, ўзга кучларга қарам бўлмаслиги билан узвий боғлиқдир.

Булар шахс эстетик маданияти юксалишига бевосита таъсир кўрсатади. Ўзбекистонни янгилаш ва ривожлантиришнинг бу тўртта негизи барча иқтисодий, ижтимоий, бадий-эстетик жараёнлар, ислохотлар учун назарий асос бўлди. Одамлар онги ва тафаккурининг ўзгариши, янгиланиши ҳамда ривожланишига олиб келди.

Бу концепция нафақат шахс эстетик маданиятининг миллий ва умуминсоний хусусиятларини, мамлакат ижтимоий-тарихий тажрибаси, шунингдек, бадий ижодиёт ва воқеликка эстетик муносабатнинг ижтимоий амалиётини ўзида ифодалаган янги ва оригинал концепция намунаси эди.

Бу концепцияда акс этган ватанпарварликнинг юксак намунаси ва халқимизнинг эстетик маданиятини раванқини бир қатор миллий ғурур ва ифтихорларимиз ҳаётида кўришимиз мумкин. Ватанга бўлган муҳаббатнинг олий кўринишини биз спорт соҳасида эришаётган ютуқларимизда кўришимиз мумкин.

Бугун ўзбек спорти жаҳонга юз тутиб, унинг ўнлаб ўғлонлари ва қизлари жаҳон ариналирида ўзларини намойиш этиб, халқимизнинг “Алпомиш” ва “Барчиной” сингари фарзандлари ҳали ҳам борлигини, ва ўзларининг гўзал санъатлари билан жаҳонни лол қолдираётганликларини кўрсатмоқда.

1994 йил Лиллехаммерда ўтган қишки Олимпия ўйинларида Лина Черязова фристайл бўйича олтин медал соҳибаси бўлди. 1992 йили жаҳон шахмат олимпиадасида Ўзбекистон терма жамоасининг иккинчи ўринни эгаллаши ва 2004 йилда Рустам Қосимжоновнинг шахмат бўйича жаҳон чемпиони бўлиши, 2007 йилда Руслан Чагаевнинг бокс

бўйича мутлоқ вазнда жаҳон чемпиони унвонини қўлга киритиши республикамизда жисмоний тарбия ва спортга бўлган муносабатнинг ёрқин далилидир.

Спортчилар йилма-йил ўз маҳоратларини оширган ҳолда Ўзбекистон номи ва шухратини жаҳонга танита бошладилар. 1996 йили АҚШнинг Атланта шаҳрида ўтган Олимпия ўйинларида Ўзбекистоннинг 76 спортчиси катнашиб, дзюдочи Армен Багдасаров кумуш, боксчи Карим Тўлаганов бронза медалини олишга муяссар бўлдилар.

2000 йилда Австралиянинг Сидней шаҳрида ўтган олимпия ўйинларида 77 та спортчилар ичида боксчилардан Муҳаммадқодир Абдуллаев олтин, Рустам Самадов ва Сергей Михайлов бронза, эркин курашчи Артур Таймазов кумуш медаллар билан мамлакатимизга қайтишди.

2008 йилда бўлиб ўтган Хитойнинг Пекин шаҳридаги ёзги олимпиада ўйинларида 56 нафар спортчиларимиз 13 хил спорт тури бўйича юртимиз шарафини ҳимоя қилиб, 6 нафар спортчиларимиз 1 та олтин, 2 та кумуш ва 3 та бронза медали сорвиндори бўлиб қайтиши халқимизнинг улкан ғалабасидир.

2012 йилда эса Англиянинг Лондон шаҳрида бўлган ёзги Олимпиада ўйинларида 54 нафар спортчимиз 13 та спорт туридан иштирок этиб, 1 та олтин, 2 та бронза медалини қўлга киритди.

Спортчиларимиз учун 2016 йилда Бразилиянинг Рио-де-Жанейро шаҳрида ўтказилган Олимпиада ўйинларида 70 нафар спортчиларимиз, 16 та спорт туридан Ватанимиз шарафини ҳимоя қилдилар. Улар жами 13 та медал, жумладан, тўртта олтин, иккита кумуш ва еттита бронза медалини қўлга киритиб, юртимиз ёшлари жаҳонда ҳеч кимдан кам эмаслиги исботладилар. Спортчиларимиз 207 та мамлакат ичида умумжамоа ҳисобида 21-ўринни эгалладилар.

Бу спортчиларнинг барчасини қўлга киритган ғалабаларининг шарафига хорижий мамлакатларда Ўзбекистон байроғининг баланд кўтарилиши миллатнинг, унинг юксак маънавиятга эга фарзандларининг ютуғи дейишимиз мумкин.

Ўзбекистон қисқа давр мобайнида фақат истеъдодли спортчилари билангина эмас, балки йирик Халқаро турнирлар ўтказиладиган мамлакат сифатида ҳам дунёга танилди.

Демак, спорт нафақат ёшларнинг жисмоний жиҳатдан чинакам соғлом бўлиши, ўз табиий имкониятларини рўёбга чиқариш воситаси бўлиб қолмай, балки ҳар томонлама камол топиши, маънавий-психологик, сиёсий-мафкуравий ва бадиий-эстетик салоҳиятларини, онги ва тафаккурини ватанпарварлик, миллий ғурур ва миллий ифтихор руҳида шакллантириш ва ривожлантириш омили сифатида ҳам ижтимоий аҳамият касб этади.

XXI асрда инсоният шундай даврга етиб келдики, ҳар қандай миллий маҳдудлик унинг маънавий ҳаётига қанчалик зарар келтирса, ҳар қандай, миллий ва умуминсоний кадриятларга ҳурмат ва эътибор шунчалик миллий-маънавий юксалишга хизмат қилади.

Миллий-маънавий юксалиш – бу алоҳида шахс, халқ, миллат ва жамиятнинг ахлоқий-эстетик такомилдан, эстетик маданиятнинг янгича кўриниш ва имкониятларидан далолатдир.

Бугунги кунга келиб бу нарса баъзи шахслар фаолиятида ўзининг хавфли жиҳатларини намоён этишга олиб келмоқда. Шундай шахсларнинг ғаразли ниятлари остида “миллатнинг асрий кадриятлари, миллий тафаккури ва турмуш тарзи издан чиқаётгани, ахлоқ-одоб, оила ва жамият ҳаёти, онгли яшаш тарзи жиддий хавф остида қолаётганини кузатиш мумкин”¹.

Мустақиллик халқимизни турли хавф-хатарлардан ҳимоя қилувчи қобиқ сифатида шахснинг ижтимоий эҳтиёж ва имкониятларини янада кенгайтирди. Халқимиз бошқа халқлар ва давлатлар томонидан яратилган ва яратилаётган моддий-маънавий бойликларни бевосита идрок этиш, фан,

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. 12-13-бетлар.

техника ва маданият соҳасидаги янгиликларни билиш имкониятига эга бўлди.

Бу эркинлик, ўз навбатида, янгича эстетик маданият шаклланиши ва ривожланишига ҳам олиб келиши муқаррар эди. Эстетик маданият ўз табиати билан одамларни бутун инсоният эъозлайдиган, бутун инсоният учун азиз ва зарур бўлган эстетик қадриятлар туфайли равнақ топар экан, мустақиллик ана шундай ижтимоий муҳит ва тарихий шароит яратди.

Янгича эстетик маданият шаклланиши ва ривожланишида асосий ижтимоий-фалсафий масалалардан бири халқнинг маънавий меросига бўлган муносабат, уни мустақамлаш ва ривожлантириш бўлди. Бу масала жуда катта ижтимоий-тарихий, мафкуравий-фалсафий муаммо эди. Чунки маънавият масалаларини тўғри ҳал қилмай туриб, халқни тарихга ва замонавий ҳаётга бўлган тўғри муносабатларини шакллантирмай туриб мустақилликни мустақамлаш қийин эди.

Янгича эстетик маданият шаклланиши ва ривожланиши эса мустақиллик даври маънавият концепциясининг таркибий қисмларидан бири сифатида кўзга ташланади. Чунки маънавият ҳақида гап кетганда маданий меросимиз, анъана ва расм-русумларимиз, диний қадриятларимиз, тил ва адабиёт, санъат ҳамда тарихий хотиралар назарда тутилар экан, ана шу санаб ўтилган ижтимоий ҳодисаларнинг барчаси эстетик маданиятнинг шакл ва мазмунини ташкил этувчи асосий жиҳатлар ҳисобланади.

Эстетик маданиятни миллий тил ва унинг муаммолари, тарихий хотира ва расм-русумлар, жонажон ўлка гўзаллигию ахлоқий қадриятлар ҳамда қатор объектив ва субъектив омилларсиз тасаввур этиб бўлмайди.

Эстетик маданият қанчалик кенг ва турли-туман объектив ва субъектив омилларни ўз ичига олгандай, эстетик қадриятлар ҳам шунчалик кенг ва бепоён тушунча, оламдир. Эстетик қадриятлар тушунчасини ташкил этувчи барча нарса ва ҳодисалар эстетик маданият мазмуни ва моҳиятини ҳам

ташқил этади. “Ҳар қайси инсон ўзлигини англаши, қадимий тарихимиз ва бой маданиятимиз, улуғ аждодларимизнинг меросини чуқурроқ ўзлаштириши, бугунги тез ўзгараётган ҳаёт воқелигига онгли қараб, мустақил фикрлаши ва диёримиздаги барча ўзгаришларга дахлдорлик туйғуси билан яшаша зарур”¹. Бу кўрсатиб ўтилган эстетик қадриятларни ташқил этувчи таркибий омилларни чуқур ўйлайдиган бўлсак, бу омилларнинг барчаси қанчалик эстетик маданиятни шакллантириш ва ривожлантиришда ҳам асосий омил вазифасини ўташига ишонч ҳосил қиламиз.

Шахснинг ҳаёти ўз қавми, халқи, миллати ва мамлақати муҳотида, унинг одамлар билан бўладиган муносабат ва мулоқоти она тили орқали содир бўлиши, шахс маънавиятидан тарихий хотира, расм-русум ва диний қадриятларнинг ўрин олиши, инсон боласининг ўз ота-онаси, қариндош-уруғи, қўни-қўшнилари билан алоқаси, бундай ижтимоий муносабатлар садоқат, ҳурмат, ишонч, виждон ва эркинлик сингари тасаввур ҳамда туйғуларнинг муҳрланиши, буларнинг барчаси эстетик маданиятни ҳам озиқлантирувчи ва ифодаловчи ижтимоий омиллардир.

Ана шундай миллий, умуминсоний фазилатларни шакллантириш ва ривожлантириш пировард натижада маънавий камолотни, хусусан, эстетик маданият таракқиётини ифода этади. Эстетик тафаккур ривожи ўз навбатида бошқа халқлар ва мамлакатлар маданияти ҳамда маънавиятини ҳурмат қилиш ҳамда қадрига етиш ҳиссиётини ҳам тарбиялайди.

Эстетик маданият халқлар маънавиятидаги умуминсоний муштарак жиҳатларни эъозлаш, улардан завқ олиш ва бошқа халқлар учун ҳам аҳамиятини кўрсатиш воситаси сифатида ижтимоий аҳамият касб этади.

Маънавият, хусусан, эстетик маданият ва эстетик тафаккур тақдир эҳсони эмас. У ақлий ва жисмоний меҳнат орқали, миллатни тарихан шаклланган ва замонавий тарбия

¹ Каримов И.А. Ўша асар. 78-бет.

тизими, маърифат ҳамда ҳаётга пок виждон ва садоқат билан муносабатда бўлиш орқали шаклланади, ривожланади.

Шахсда эстетик маданият тарбиясининг натижаси шундан иборатки, инсонда ўз куч-қудратига ишонч ҳосил бўлади, инсон ўз қилаётган иши, бажараётган ҳунаридан мамнун бўлади, шахс қиёфасида барқарорлик вужудга келади. Эстетик маданияти юксак бўлган шахс ўткинчи кайфу сафога берилмайди, енгил йўл орқали турмушини куришга интилмайди, бузғунчи ғояларга эргашмайди. Чунки эстетик маданият ўз ижтимоий моҳияти билан шахсларни, инсониятни гўзаллик ва ижодкорлик оламида бирлашишга қақирувчи нафис туйғули идрок ифодасидир.

Бинобарин, “Маънавият – инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди”¹. Демак, шахсни эстетик маданияти ва тафаккури маънавиятнинг ажралмас, таркибий қисми экан, уни шакллантириш ва ривожлантириш омиллари, тизим ҳамда вазифаси ижтимоий муаммо ҳисобланади.

Эстетик маданият биринчи навбатда шахсининг эмоционал дунёси, ташқи ва ички таъсир ҳамда таассуротларга боғлиқ бўлгани учун бу объектив ва субъектив омиллар йўналишининг аниқ тизимини ишлаб чиқиш ҳам зарур ижтимоий вазифа эди. Чунки шўролар даврида тилимиз ва динимиз, юксак маънавиятимизга бўлган муносабат салбий эди. Шунинг учун Ўзбекистонда олиб борилган ислохотлар ичида аввало, миллий тилга давлат тили мақоми берилиши муҳим аҳамиятга эга бўлди.

“Ниҳоят, 1989 йилнинг 19 октябрь куни бу ўта муҳим масала Олий Кенгаш сессияси муҳокамасига қўйилди. Ва қарийб бир ярим асрлик қарамликдан сўнг мамлакатимизда ўзбек тили давлат тили деб эълон қилинди. Халқимизнинг муқаддас қадриятларидан бири бўлмиш она тилимиз ўзининг қонуний мақоми ва ҳимоясига эга бўлди. Бу Ватанимиз тарихида том маънодаги буюк воқеа бўлди.

¹ Каримов И.А. Ўша асар. 79-бет.

Қабул қилинган қонунда давлат тили билан бирга юртимиздаги барча миллат ва элатларнинг тилларини ривожлантириш, давлат йўли билан ҳимоя қилиш, тили, дини ва миллатидан қатъи назар, ҳар бир фуқаронинг ўз она тилида таълим, ахборот, керакли маълумот олиш каби ҳуқуқларини кафолатлаш масалалари аниқ белгилаб қўйилган эди...

1992 йил 7 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституциясида давлат тилининг мақоми ҳуқуқий жиҳатдан аниқ белгиланиб, мустақамлаб қўйилди. Шу тариқа ўзбек тили мустақил давлатимизнинг байроғи, герби, мадҳияси, Конституцияси қаторида турадиган, қонун йўли билан ҳимоя қилинадиган муқаддас тимсоллардан бирига айланди”¹.

Миллий тилнинг тикланиши ва унга давлат тили мақоми берилиши халқимиз эстетик маданияти ривожланишида буюк аҳамият касб этди. Наинки, ҳар қандай мамлакат мустақилликни қўлга киритар экан, у биринчи навбатда миллий эстетик маданиятнинг ўзига хослигини тиклашга алоҳида эътибор беради. Ана шу миллий ўзига хослик бу мамлакат, бу миллатнинг жаҳон халқлари орасидаги ўрни ва мавқеини белгилашда жуда катта аҳамиятга эга бўлади.

Биринчи Президентимиз И.А.Каримов бу масалага ҳам жиддий аҳамият берди ва ўзини методологик аҳамият касб этувчи шахсни янги тафаккур юритиш руҳида тарбиялаш концепциясини ишлаб чиқди.

Мустақиллик қўлга киритилгандан кейин ҳар бир шахсни она-Ватанга муҳаббат, аجدодларимиз меросига, мустақиллик ғояларига садоқат руҳида тарбиялашга катта эътибор қаратилди. Бунинг учун инсоннинг кўзи тушадиган, ҳаёти кечадиган масканларни, ўқув ва меҳнат шароитларини қайтадан ўзгартириш лозим эди. Янги эстетик маданиятни шакллантириш учун аввало янги ижтимоий-эстетик муҳитни барпо этиш зарур бўлди.

¹ Каримов И.А. Ўша асар. 84-85-бетлар.

Бу эстетик фаолият нафақат таълимда, балки жамиятимизнинг бошқа тармоқларида ҳам халқимизнинг асосий қисмини ташкил этадиган қишлоқларимизда ҳам ўзининг яхши самарасини бера бошлади. Чунки бу эстетик маданиятнинг юксак намунасини бизга аждодларимиз мерос қилиб қолдирган.

Кўриниб турибдики, давлатимиз олиб бораётган сиёсатда шахс тарбияси масаласи, унинг янгича маданиятини шакллантириш ва ривожлантириш масаласи давлатимиз, жамиятимиз келажаги билан боғлиқ улкан ижтимоий муаммо тарзида таъкидланган.

Мустақиллик даврида ана шундай фазилатларни руёбга чиқариш ва тарбиялаш шарт-шароитлари вужудга келди. Ёш авлодни вояга етказиш ва тарбиялашда шахс, оила ва жамият манфаатлари ҳамда вазифаларида муштараклик пайдо бўлди. Айни чоқда ота-оналар ва жамият зиммасига жуда катта вазифалар ва масъулият юкланди. Тафаккури кенг, инсон ва инсоният ҳақида чуқур маълумотли ва маърифатли шахсгина ўз миллати, мамлакатининг тақдири, равнақи йўлида бутун ақлий ва руҳий имкониятларини сафарбар этиши, ўз халқи ва мамлакатини ҳар бир ютуғидан завқ-шавққа тўлиб, тараққиёт учун халал бераётган нуқсон ва хатолардан изтироб чекиши мумкин. Бундай кечинмалар йиғиндиси эса янгича эстетик маданият, тафаккур ва дунёқараш натижаси сифатида ижтимоийлашиб боради.

Мустақилликдан кейинги ижтимоий-маънавий ислохотлар марказида баркамол авлодни вояга етказиш масаласи умуммиллий, умумдавлат миқёсидаги вазифага айланди. Мамлакатимиз истиқболи, эркин ва фаровон ҳаёт яратиш масаласи, Ўзбекистоннинг XXI асрдаги жаҳон ҳамжамиятида тутадиган ўрни ва мавқеи ёш авлоднинг қандай инсон бўлиб шаклланишига боғлиқ. Улар тўғри тарбияланса, уларнинг янги тафаккури, руҳий дунёсига нечоғлиқ миллий ва умумбашарий қадриятлар чуқур сингдирилса, эстетик маданиятга доир барча моддий ва маънавий эҳтиёжлари ўз вақтида инобатга олинса давлатимиз

ва мамлакатимизнинг интеллектуал салоҳияти шунчалик кучайган бўлади. Ҳар бир шахснинг ўз табиатига кўра ҳар нарсага қизиқувчан, яхши-ёмонга эргашувчан ва турли таъсирларга берилувчан бўлишини инобатга олган ҳолда унинг ёши, қизиқиш доираси ва қобилиятларини бир томонга – мустақилликни мустаҳкамлаш, жонажон Ватан истиқболини ўйловчи ва шу йўлда астойдил илм-фан, касб-ҳунар эгаллашга, меҳнат қилишга интилувчи шахслар этиб тарбиялаш жуда катта ижтимоий муаммо ҳисобланади. Бу муаммони ҳал этиш йўлларида бири фуқароларнинг бошини қовуштириш, уларни мустақиллик мафқураси ва идеаллари атрофида бирлаштириш ва шакллантириш ҳисобланади.

Эстетик маданият инсоннинг ахлоқий, диний, ҳуқуқий, илмий, бадий ва амалий эҳтиёж, орзу, интилишларидан чеккада соф бир маънавий ҳосила сифатида қарор топмайди. Эстетик маданият шахс онги ва қалбининг барча томонларининг умумий ва муштарак ифодаси сифатида гавдаланади.

2.3 §. Эркин фуқаролик жамияти шароитида шахс ва жамият эстетик маданиятининг қадриятли томонлари

Мустақиллик йилларида эркин фуқаролик жамияти барпо этиш жараёнида демократик ислохотлардан кўзланган мақсад ҳар бир шахснинг юксак маънавий маданиятга эришувини таъминлаш, соғлом авлодни тарбиялаб вояга етказиш, ҳар томонлама ривожланган комил инсонни шакллантириш, ахлоқан ва эстетик жиҳатдан пок ҳамда етук шахсни камол топтириш эди. Ана шу мақсадда кўп миллатли мамлакатимизда “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини ишлаб чиқилди. Ушбу стратегияда давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш, қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш, иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш, ижтимоий соҳани

ривожлантириш, хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш каби масалалар тараққиётимизнинг асосий йўналишлари сифатида белгилаб олинди”¹.

Жамиятимизда эстетик маданиятнинг кадриятли томонларини таҳлил қилар эканмиз, бунда ахлоқий маданиятнинг долзарблигини, уларнинг муштарак моҳият-мазмуни ҳар бир шахс маънавиятини белгиловчи мезон эканлигини кўрамиз. Ахлоқан ва эстетик жиҳатдан баркамол инсон наинки ўз миллий кадриятлари, маросим ва удумларининг турмуш ва тафаккур тарзидан завқ-шавқ олади, шунингдек, бошқа халқ ва миллатлар маънавий оламига ҳам ҳавас билан беғараз муносабатда бўлади, ўзининг инсонпарварлик туйғуларини ҳам намоён этади.

Ахлоқий ва эстетик туйғу, тушунчалар пировард натижада, ижтимоий моҳияти билан муштарак хусусиятларга эга бўлса-да, ўз шаклланиш ва амал қилиш жараёнлари жиҳатдан бир-биридан фарқ қилади.

Агар ахлоқ-одобнинг эстетик маданиятдаги кўриниши шахс, миллат ва инсоният кадриятларига нисбатан беғараз муносабатида ўз аксини топса, эстетик маданиятнинг ахлоқ-одобда намоён бўлиши муомала маданияти, шахс маънавиятининг ойнаси тарзида кўзга ташланади.

Эстетик ва ахлоқий маданият муштараклиги шахснинг етук ва изчил маънавий дунёқарашини ифодалайди. Мустақиллик бизга мана шундай маънавиятга эга бўлиш имкониятини берди. Натижада халқимизнинг “яхши ва ёмон ходисаларни ибрат қилиб кўрсатиш орқали ахлоқий покликка, раҳм-шафқат, дардқашликка, ахлоқий камолотга даъват”² этувчи юксак маънавий-эстетик маданияти ўзининг буюк тарихга эгалигини исбот этди. Сиёсий фанлар доктори

¹ Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 178-бет.

² Умаров Э. Эстетика. –Т.: Ўзбекистон, 1995. 149-бет.

Ж.Бахронов ёзганидек, “бу масалаларга урғу беришдан мақсад ахлоқ-одоб тушунчаси фақат фалсафийгина бўлиб қолмасдан, балки, айна чокда, чуқур миллий-амалий хусусиятларга ҳам эғалигини алоҳида таъкидлашдан иборатдир. Бинобарин, унинг ана шу хусусиятларини чуқур сингдириш бош вазифалардан бўлмоғи керак”¹.

Демократик тамойилларга асосланиб фуқаролик жамиятининг маънавий қиёфасини шакллантиришга илдам қадамлар билан кириб бораётган Ўзбекистонда, авваламбор, бозор муносабатларининг юксак эстетик маданиятга асосланишини яратиш, миллий ўзлгимизни диний ва дунёвий қадриятлар билан уйғунлигини кенг жамоатчилик онгига етказиб бериш, ижтимоий-иқтисодий соҳалардаги ислоҳотларда шахснинг эстетик дунёқарашини бой тажриба ва кўникмалар билан қуроллантириш долзарб назарий-фалсафий масалалардан бирига айланди. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятига босқичма-босқич ўтилар экан, халқимиз онги ва ҳаётида меҳнатга, мулкка нисбатан янгича ёндашувлар шаклланиб бораётган экан, бундай ёндашув, муносабат ахлоқий ва эстетик онг иштирокисиз, ахлоқий ва эстетик маданият иштироки ва таъсиримиз бўлиши мумкин эмас. Воқелик, жамиятда бўлаётган ўзгаришлар албатта ахлоқий ва эстетик тафаккур иштирокисиз содир бўлмайди. Воқеликка эстетик муносабат ахлоқий мезонларни ҳам талаб қилади, ахлоқий мезонлар эса эстетик муносабат йўналишини белгилайди, натижада шахс маънавиятида, маданиятида жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётида содир бўлаётган жараёнларга мос ва хос хусусиятлар шакллана боради.

Янги демократик жамиятга эволюцион йўл билан ўтиш давримизда жуда кўп сиёсий, иқтисодий ва маънавий муаммолар пайдо бўлди. Ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларни маънавий ислоҳотлар билан бирга қўшиб олиб боришга тўғри келди. Жамиятдаги ислоҳотлар биринчи навбатда шахс

¹ Бахронов Ж. Шахс миллий ўзлгини англаши қонуниятлари. –Самарқанд: Зарафшон, 1995. 106-107-бетлар.

руҳияти, ахлоқий қиёфасига таъсир этиши табиий эди. Одамзод ўз табиатига кўра шижоатли, ғайратли, куч-қувватга тўлган, ҳаётга, фаолиятга чанқоқ бўлади. Ана шу фазилатларни тўғри йўлга солиш, тарбиялаш вазифаси жамият зиммасига тушади. Юртбошимиз Ш.Мирзиёев шахсдаги бундай табиий ғайратнинг рўёбга чиқишига халал берадиган айрим ижтимоий иллатларни, масалан, бюрократия, таъмагирлик, маҳаллийчилик, коррупция, уруғ-аймоқчилик тўсқинлик қилиши мумкинлигини айрим раҳбарлар ёш авлод тарбиясига беписандлик, масъулиятсизлик билан муносабатда бўлаётганини кўп бор таъкидлаб ўтади.

Шунинг учун ҳам халқимизнинг миллий менталитетини белгиловчи Ватанига муҳаббат, инсонпарварлик, меҳроқибат, яратувчанлик, поклик, гўзалликка ташналик сингари “инсоният тарихидаги ноёб ҳодиса бўлган мусулмон Ренессанси ана шу буюк аждодларимизнинг диний бағрикенглик ва инсонпарварлик борасидаги эзгу ғоялари билан йўғрилган эди. Бу ғоялар бизнинг давримизда, Ўзбекистон мустақиллиги йилларида алоҳида, янада теран маъно-мазмун касб этиб бормоқда. Мамлакатимизда бағрикенглик маданиятини юксалтириш, миллатлар ва конфессиялараро ўзаро бир-бирини тушуниш ва ҳамжиҳатликни мустаҳкамлаш, ёш авлодни шу асосда тарбиялаш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланди ва бундай ёндашув ижобий натижа бермоқда”¹.

Маънавий-ахлоқий тарбия ижтимоий-сиёсий ислоҳотлар марказида турди. Чунки ахлоқ инсонни жамият ҳаётидаги ўрнини, миллат маънавий кўзгусидаги ҳуснини, ижодий муносабатлар мезонини белгилайди. Ахлоқнинг ижтимоий ва шахсий аҳамияти барча замонларда кўплаб мутафаккирлар диққат марказида бўлиб келган. Масалан, Абу Али ибн Сино

¹Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 455-бет.

ёзадики, ахлоқ ҳар бир шахс учун ўзини-ўзи идора қилиш илмидир. Бу илми эгалаш ўз-ўзидан бўлмайди, кўникма натижасида, эътиқодий куч-қувват оқибатида бўлади. У ёки бу ахлоқ қоидаларининг мақсадга мувофиқ бўлиши учун уларнинг зарурийлигини англаб етмоқ лозим. Бу фикрни жадидчилардан Абдулла Авлоний давом эттириб ёзади: “Ахлоқ, – дейди Абдулла Авлоний, – инсонларни яхшиликка чақирувчи, ёмонликдан қайтарувчи бир илмдир. Яхши хулқларнинг яхшилигини, ёмон хулқларнинг ёмонлигини далил ва мисоллар ила баён қиладурган китобни ахлоқ дейилур”¹. Ахлоқ ҳақидаги фикрлар давр ва замон билан ҳамнафас тарзда доимо янгиланиб ва бойиб боради.

Ана шу маънода чинакам ахлоқ шахсни Ватан, халқ ва инсониятни беминнат севишга чорлар экан, одамни тор ва шахсий манфаатпарастлик ҳиссиётларидан фориғ этар экан, бу деган сўз ахлоқий камолот эстетик маданият билан, эстетик маданият ахлоқий комиллик билан бевосита боғлиқдир. Ғараз, нопоклик, адолатсизлик қанчалик ахлоқий тубанлик белгиси бўлса, эстетик маданият жиҳатидан ҳам шунчалик хунуқлик ва тубанлик аломатидир.

Бинобарин соғлом авлод тарбияси фақат жисмоний жиҳатдан чиникқан, камол топган ёшларнигина эмас, шунингдек, шарқона ахлоқ-одоб ва умумбашарий маънавий кадриятлар асосида тарбия топган шахсни ҳам кўзда тутати.

Мустақиллик туфайли халқнинг ахлоқий-эстетик ва маънавий-руҳий тикланиши барча ислоҳотларимизнинг кадриятли томонларини ташкил этишда қуйидагича белгиланади:

- халқнинг маънавияти ва маданияти, унинг ҳақиқий тарихи ва ўзига хослиги қайта тикланганлиги жамиятимизни янгилаш ва таракқий эттириш йўлидан муваффақиятли олға боришида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди;

- жаҳон маданияти, қолаверса, эстетик маданият таракқиётига улкан ҳисса қўшган ажодларимиз меросининг

¹Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. –Т.: Ўқитувчи. 2018. 11-бет.

теранлиги ва чуқурлигини англаш, ҳар бир шахснинг ўз миллий ва диний анъаналарига ҳурмат билан қараш, уларни асраб-авайлаш руҳида тарбияланиши жаҳон цивилизацияси кадриятларини ўзгартириш заруриятини англаб етиш халқимизнинг миллий ўзлигини англаш ва ижтимоий фаоллигини оширишда ҳаётбахш бир заминга айланди;

- чинакам цивилизациялашган бозор муносабатлари фақат юксак маънавият, эстетик маданият негизида, юксак ахлоқлилик ва ватанпарварлик негизларида барпо этилиши мумкин;

- мустақиллик ислоҳотлари натижасида ҳар бир шахснинг эстетик дунёқарашида сифат ўзгаришлари рўй бермоқда;

- янги иқтисодий ва турмуш шароитида маънавий мустақиллик ва ўзига беклик, эзгулик, қалб сахийлиги ва бағрикенглик сингари халқимизнинг ноёб ахлоқий-эстетик фазилатлари синовдан ўтди;

- халқнинг, айниқса, ҳар бир шахснинг маънавий-руҳий жиҳатдан қайта қад ростлашининг жўшқин ўчоғи бўлган энг олижаноб маънодаги маҳалла, кўни-қўшничилик, ўзаро ҳамдардликнинг аҳамияти кўпроқ қадрлана бошланди;

- “Наврўз” - эркинлик, озодлик ва гўзаллик байрамига айланди;

- ҳар бир шахсни, айниқса, ёш авлодни жисмоний ва маънавий-руҳий, эстетик жиҳатдан тарбиялаш давлат ва жамиятнинг асосий вазифаларидан бирига айланди;

- фуқаролик жамиятида шахснинг маънавий тарбияси учун жуда катта аҳамият касб этувчи тадбиркорлик, ташаббус, ҳалол мусобақа ва беғараз рақобат сингари эстетик фазилатлар таркиб топмоқда;

- халқимизнинг бутун дунёга маълум бўлган Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Бобур, Имом ал-Бухорий, ат-Термизий, Баҳоуддин Нақшбанд, Аҳмад Яссавий, Мотирудий, Ғиждувоний, Нажмиддин Кубро каби буюк аждодлари мероси ва ҳаёти фаолиятини ифтихор билан эсга олиш миллий шон-шараф манбаига айланди;

- “Маънавият ва маърифат” жамоатчилиқ Маркази жамиятимизда ахлоқий-эстетик тарбия ва камолотнинг интеллектуал тизимига айланди;

- умумбашарий қадриятларга интилиш билан бирга ҳаётимизда Шарқ фалсафасининг инсонпарварлик тамойили ва ислом динига бўлган муносабат тикланди ва мамлакатимиздаги барча ислоҳотларнинг маънавий мерос илдизларидан бирига айланди;

- мустақиллик мафқураси, миллий ғоя тамойиллари халқимиз дунёқарашини белгиловчи асосий маънавий куч-қудратга айланиб бормоқда.

Демак, Ўзбекистонда олиб борилаётган барча ислоҳотлар шахс манфаатлари сари йўналтирилган бозор иқтисодиётини маънавият, ахлоқийлик ва эстетик маданиятнинг мустаҳкам пойдеворини яратишга қаратилмоқда.

Ўзбекистонда барпо этилаётган эркин демократик давлат қоида ва талабларини халқимизнинг маънавий-ахлоқий қадриятлари билан уйғун бирлаштириш маънавий ислоҳотларнинг белгиловчи тамойилига айланди. Шундай қилиб, ислоҳотларнинг тақдири қандай интеллектуал кучларга эга эканлигимизга, ҳар бир шахснинг қандай маданий ва касбий савияга эришганлигига боғлиқ экан, миллий тикланиш ва маънавий юксалиш ғояси ёш авлод тарбиясидаги муҳим вазифа сифатида идрок этилди. Ана шу мақсадда амалга оширилган таълим тизимидаги ислоҳотлар ёшларнинг шахс сифатида маънавий-эстетик ва ахлоқий камол топишини, уларнинг ақлий ва жисмоний ривожланишини кўзда тутди.

Мустақиллик йилларида ижтимоий-маънавий соҳаларда олиб борилган ислоҳотларни умумлаштирадиган бўлсак, қуйидаги муҳим натижалар кўзга ташланади: миллий маънавият, шарқона ахлоқ, эстетик маданият тикланиши ва мустаҳкамланишига барча шарт-шароитлар яратилди.

Халқимиз томонидан узоқ тарихий тараққиёт давомида тўпланган маънавий, ахлоқий ва эстетик маданиятнинг нодир

тамойиллари идрок этилди, ажойиб миллий анъаналар тикланди, жаҳон цивилизациясига ўзининг безавол хиссаларини қўшган аждодларимиз меросини асраш-авайлаш эҳтиёжи кучайди. Бу нарса халқнинг тарихий хотирасини уйғотди ва ёшларимизда ўз халқи, тарихи ва маданиятидан фахрланиш туйғусини камол топтирди. Инкор этилган ёхуд катағон қилинган алломаларимизнинг диний ва дунёвий илми, санъати, маънавияти халққа қайтарилди, шарафли номлари тикланди.

“Кейинги бир йил давомида юртимизнинг турли худудларида Ибрат домла, Ибройим Юсупов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Мухаммад Юсуф, Ҳалима Худойбердиева сингари улуғ адибларимиз хотирасига бағишлаб ёдгорлик мажмуалари, уларнинг номидаги ижод мактаблари барпо этилди. Ана шундай эзгу ишларимизнинг давоми сифатида кунги кеча Жиззах шаҳрида миллий адабиётимизнинг улкан намояндалари - Ҳамид Олимжон ва Зулфия хотирасига қўйилган муаззам ҳайкал очилди. Уларнинг номи билан аталган хиёбон, ижод мактаби ва музей уз ишини бошлади”¹.

Ижтимоий-маънавий ислохотлар халқ, ва айниқса, шахснинг ахлоқий тасаввур ва тушунчаларига таъсир этиш билан баробар уларнинг янгича эстетик маданияти шаклланиши ва ривожланишига олиб келади. Чунки шахс тафаккури маънавий қадриятлар аккумулятори сифатида инсон Рухиятининг яхлит, бир бутун тарзда тараққий этишига асос бўлади. Шу тариқа маънавийлик ва маърифийликни бирлаштирувчи ахлоқий-эстетик маданият шаклланади ва ривож топади. Демак, ахлоқий тарбиянинг ҳам, эстетик маданиятнинг ҳам негизида шахснинг маънавият ва маърифат билан нечоғлик яқинлиги ва уларни ўз онги ва шуурининг мулкига айлантирганлиги ётади.

Агар эстетик маданият негизида шахснинг табиатга, жамиятга ва инсон ҳамда инсониятга бўлган завқ-шавқли,

¹Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 261-бет.

улуғвор маънавий туйғулар билан бурканган муносабати ётар экан, ана шундай кечинмаларни вужудга келтирадиган ривожлантирадиган ижтимоий муҳит ва тадбирлар жуда катта аҳамият касб этади.

Эркин ва озод Ватан, фаровон ҳаёт қуришга асосланган жамиятимизда олиб борилаётган ҳар бир ислохот, ҳар бир ижтимоий фаолият шахсни маънавияти, ахлоқий-эстетик маданияти, руҳияти ва ифтихор туйғуларини кўтаришга қаратилган.

Ўзбекистон Республикасининг давлат байроғи (1992 йил 18 ноябрь), Ўзбекистон Республикасининг давлат герби (1992 йил 2 июль) Ўзбекистон Республикасининг давлат мадҳияси (1992 йил 10 декабрь)ни қабул қилиниши сиёсий маънода – давлат суверенитетини, давлат мустақиллигининг рамзи бўлиб қолмай, халқимиз маънавияти юксалишида ҳам жуда катта ижтимоий-тарихий аҳамият касб этди.

Агар биз бу рамзларга эстетик маданият нуқтаи назаридан эътибор берадиган бўлсак, бу рамзлар давримиз, жамиятимиз эстетик маданиятининг юксак намунаси сифатида кўзга ташланади. Бу рамзларни ҳам сиёсий, ҳам маънавий, ҳам воқеликка эстетик муносабатнинг юксак намунаси бўлган санъат нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак, унда санъатга хос бўлган барча маънавий-руҳий ва маърифий-тарбиявий жиҳатлар мужассамдир.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғини бадиий-эстетик жиҳатдан идрок этадиган бўлсак, туғ мовий, оқ ва туғ яшил ранглардан ташкил топган тўртбурчак шаклидаги мато-байроқ энларининг кенглиги бир хил бичим уйғунлигида олинганини кўрамиз. Бу уйғунлик эстетик қадриятларнинг дастлабки завқий хусусиятининг белгиси. Байроқдаги ҳар бир эн 40 сантиметрга эга. Байроқнинг ўртасидаги оқ рангли эн четларидан кенглиги 2,5 сантиметрли қизил хошиялар ўтказилган.

Байроқнинг юқори қисмидаги мовий ранг эннинг юза томонида ва орқа томонида, дастага яқин жойида, оқ рангли

янги ой ва унинг ёнида ўн иккита оқ рангдаги саккиз қиррали юлдуз тасвирланган.

Ўзбекистон Республикаси Давлат байроғи тасдиқланиши муносабати билан эълон қилинган плакат шарҳида байроқнинг ижтимоий-сиёсий ва маънавий-эстетик моҳияти ҳақида бундай ёзилган: 1). Байроқдаги мовий ранг тириклик мазмуни акс этган мангу осмон ва обихаёт рамзидир. Тимсоллар тилида бу – яхшиликни, донишмандликни, ҳалолликни, шон-шухрат ва садоқатни билдиради. Бинобарин, Амир Темур давлати байроғининг ранги ҳам мовий рангда эди. 2). Байроқдаги оқ ранг – муқаддас тинчлик рамзи бўлиб, у кун чароғонлиги ва коинот ёриткичлари билан уйғунлашиб кетади. Оқ ранг поклик, беғуборлик, софликни, орзу ва хаёллар тозаллиги, ички гўзалликка интилишнинг рамзидир. 3). Яшил ранг – табиатнинг янгиланиш рамзи. У кўпгина халқларда навқиронлик умид ва шодумонлик тимсоли ҳисобланади. 4). Қизил чизиклар вужудимизда жўшиб оқаётган ҳаётнинг қудрат ирмоқларидир. 5). Навқирон яримой тасвири бизнинг тарихий анъаналаримиз билан боғлиқ, айти пайтда, мустақиллик рамзи. 6). Юдузлар барча халқлар учун руҳоний, илоҳий тимсол саналган. Шунинг учун Давлат байроғимиздаги 12 та юлдуз тасвири тарихий анъаналаримиз, қадимги куёш йилномамизга бевосита алоқадордир.

Байроқнинг юқори қисми Ўзбекистоннинг доим мовий осмонини, байроқ ўртаси халқимизнинг оқ кўнглини ва унинг оқ пахтасини, келажак ҳақидаги оқ ниятини, байроқнинг туб қисми эса бизнинг чексиз далаларимиз ва табиатимизни ифода қилади.

Ўн икки юлдуз – кенг ва беҳад Ўзбекистон таркибидаги Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларни, яримой эса юртимиз ислом Шарқи мамлақати эканлигидан дарак беради, байроқдаги икки қизил йўл – мавжуд бирлик ва бузилмас

дўстликка эришиш учун юртимиз фарзандлари қон тўққанларига ҳам ишора қилади¹.

Ўзбекистон Республикаси Давлат гербининг ижтимоий-сиёсий ва бадиий-эстетик моҳияти кўйидаги тасвир ва тимсолларда ўз ифодасини топган.

Давлатимиз герби думалоқ кўринишга эга бўлиб, бу шаклнинг сўл томони бугдой бошоқларидан, ўнг томони эса чаноқлари очилган ғўза шохларидан иборат чамбарча билан ўралган, узоқдаги тоғлар ва дарёлар манзарасида гуллаган водий узра қуёш заррин нурларини сочиб туради.

Гербнинг юқори қисмида Ўзбекистон озодлигининг рамзи сифатида саккизбурчак юлдуз, унинг ички қисмида яримой ва юлдуз, марказида бахт ва эркесварлик рамзи - қанотларини ёзган хумо қуши тасвирланган.

Давлат гербимизнинг ранг орқали ифодаланишида хумо қуши ва дарёлар – кумуш рангда; Қуёш, бошоқлар, пахта чаноқлари ва “Ўзбекистон” ёзуви олтин рангда; ғўза шохлари ва барглари, тоғлар ва водийлар – яшил рангда; чаноқлардаги пахта – оқ рангда; тасма – Ўзбекистон Республикаси Давлат байроғининг рамзларини акс эттирувчи уч хил рангда; саккиз бурчак – олтин зарҳал билан ҳошияланган ҳолда ҳаво рангида; яримой ва юлдузлар – олтин рангида тасвирланган².

Демак, давлатимиз гербида миллатимиз, мамлакатимиз ва давлатимизнинг миллий, сиёсий, иқтисодий, географик ва маънавий хусусиятлари ўзининг бадиий-эстетик рамзи сифатида ифодасини топган.

Агар давлат байроғимиз, гербимизда миллатимиз тарихи, тақдири, бугуни ва келажаги билан боғлиқ тасаввур, тушунча ва идеаллар тасвирий рамзлар орқали ифодаланган бўлса, Ўзбекистон Республикасининг давлат мадҳиясида миллат тили ва дилининг бирлиги ифода этилган. Давлат мадҳиямизда бадиий-эстетик маданиятнинг икки улкан

¹ Қаранг: Мустақиллик. Изоҳли илмий-оммабоп . –Т.: Шарқ, 2006. 446-448-бетлар.

² Ўша асар. 448-449-бетлар.

қирраси – поэзия ва мусиқа бирлашиб, халқ, Ватан, давлат ва мамлакат қиёфасини яққол намоён этади.

Абдулла Ориповнинг халқимизнинг ўзига хос бағрикенглигини, тарихий хотирамизни тикловчи, келажакка, порлоқ истиқболга ишонч уйғотувчи сатрлари Мутаваккил Бурхонов мусиқасида юқори пардаларда, кўтаринки рух, миллат ва мамлакатни истиқболга чорловчи оҳангларда тараннум этади.

Ўзбекистон Республикасининг давлат байроғи, герби, мадҳиясида ифода этилган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маънавий маънолар кўлами шундан далолат берадики, жамият ҳаёти ва тақдири билан боғлиқ бўлган барча фаолият ва амалларнинг негизида сиёсий, ахлоқий ва эстетик маданиятлар муштараклиги ётади. Эстетик маданият ахлоқий маданият билан, ахлоқий маданият сиёсий ва маънавий кадриятлар билан чамбарчас боғлиқ ҳолда шахс ва жамиятнинг муайян даврдаги интеллектуал ва ижодий қиёфасини белгилайди.

Демак, инсон ва инсоният ҳаёти билан боғлиқ бирор соҳа, фаолият ва муносабат-эҳтиёж йўқки, у ахлоқий ва эстетик мезонлардан ташқарида бўлса! Шунинг учун шахс ва жамият маънавияти, маданияти тараққиёти ҳақида гап кетганда барча мафкуравий ва тарбиявий омилларни қамраб олган ҳолда фикр юритиш жоиз. Чунки маънавият ва маърифат ўртасида ниҳоятда чуқур ва мураккаб муносабатлар мавжуд.

Маънавият ва маърифат пировард натижада шахснинг саводхонлиги ва билими доираси билан ўлчанса ҳам унинг ижтимоий моҳияти кўлга киритган дипломлар ёки ўқиган китоблари сони билан ўлчанмайди. Дипломли мунофиқ, саводли виждонсиз шахс шаклланиши ҳам мумкин.

Эстетик маданиятнинг ахлоқий тарбия билан узвий бирлиги шунда кўринадики, бу иккала омил бирлиги шахсни юксак маънавият ва чинакам маърифат сари, маданий савия ва инсоний комилликка олиб боради. Шунинг учун ахлоқий тарбия бўлмаган жойда эстетик маданият юксалмагандай,

аксинча, хунуклик аломатлари куртак отганидай, эстетик маданиятсиз ахлоқий тарбия ҳам кемтик ва жозибасиз, нурсиз бўлиб қолиши мумкин.

Биринчи Президентимиз Ислом Каримов ЮНЕСКО ижроия Кенгаши 155-сессиясининг якунловчи мажлисида сўзлаган нутқида эстетик маданиятга эришмоқ учун уни ахлоқий, маданий ва маънавий омиллар билан бирга олиб бориш зарурлигини таъкидлаган эди. Машҳур рус ёзувчиси Достоевскийнинг “Дунёни гўзаллик қутқаради” деган иборасини бироз ўзгартириб – дейди, И.А.Каримов, - “Кириб келаётган XXI асрда дунёни маданият ва маънавият қутқаради” деб айтган бўлардим¹.

И.А.Каримов бу ерда “маданият ва маънавият” тушунчасини кенг ижтимоий-фалсафий маънода талқин этмоқдаки, унда ахлоқий тарбия билан завқий (эстетик) маданият бир-биридан ажралмас диалектик жараён эканлигини кўрсатади. Барча ижтимоий-сиёсий ва маънавий-ахлоқий ислохотларимизнинг пировард натижаси бугунги авлодни эртанги кун учун, мамлакатимиз истиқболига жавобгар ва масъул қилиб тарбиялашдир.

Ахлоқий ва эстетик тарбия натижаси бўлмиш маънавий камолот шундан иборат бўлиши керакки, ёшларимизда Ватан менга нима берди, деб эмас, мен ўзим халқимга, Ватанимга, эл-юрт тараққиёти ва истиқболи учун нима қилмоқчиман? деган олижаноб туйғу ва тушунчаларни сингдиришимиз ва тарбиялашимиз зарур. Бу нарса инсон эстетик маданияти, маънавий камолоти юксак ахлоқий омиллар асосида шаклланганидан дарак беради. Биз жамиятда соғлом авлодни тарбиялашимиз, уларнинг онгида юксак инсоний туйғуларни камол топтиришимиз лозим.

Соғлом авлод оила, жамият ва тарбия тизимининг изчиллиги асосида таркиб топади. Бундай умумхалқ ва

¹ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. 7-жилд, –Т.: Ўзбекистон, 1999. 194-бет.

умумдавлат аҳамиятига молик вазифанинг асосий жиҳатлари куйидагилардан иборат:

- соғлом авлодни вояга етказиш ва тарбиялаш масаласи давлат сиёсатининг устувор вазифаларидан бири ҳисобланади;

- соғлом наслни, нафақат жисмонан бақувват, шу билан бирга, руҳи, фикри гўзал, иймон-эътиқоди бутун, билимли, маънавияти юксак, мард ва жасур, ватанпарвар ҳамда инсонпарвар авлодни камолга етказиш ва тарбиялаш давлат сиёсатининг маънавият соҳасидаги энг муҳим вазифаларидан бирига айланди.

Ана шунинг учун Ўзбекистон демографик жиҳатдан ҳам, соғлом ва баркамол авлоднинг ижтимоий ҳаётдаги фаоллиги жиҳатдан ҳам, миллий ва жаҳон маданияти дурдоналаридан баҳраманд бўлиш даражаси жиҳатидан ҳам кўзга кўринарли даражага чиқиб олди. Натижада ахлоқий ва эстетик маданият муштараклиги баркамол авлод тарбиясининг асосий мезонига айланди.

Ўзбекистонда олиб борилаётган баркамол авлод тарбиясидаги ақлий, эстетик ва меҳнат тарбияси бирлигидан кўзланган асосий мақсад ўз даври ва замони, ижтимоий эҳтиёжидан келиб чиқадиган ва шунга жавоб берадиган, янгича фикрловчи шахсни тарбиялаб, вояга етказишдир.

Янгича тафаккур тарзи, биринчидан, ижтимоий турмушнинг шиддат билан ўзгаришлари, иккинчидан, таълим-тарбия соҳасидаги ислохотлар, учинчидан, миллий ғоя ва мустақиллик мафкурасининг шахс дунёқарашига айланиши натижасида шаклланиб ва ривожланиб бормоқда. Бундай шахс маънавиятида содир бўлаётган ўзгаришлардан мақсад унинг сиёсий ҳаётни, мамлакатимиз келажагини янгича тушуниб, амалга оширилаётган демократик ислохотлар механизмининг бошқарувчиси бўлмоқлари назарда тутилади.

Шахсда миллат тақдирини, Ватан истикболини белгиловчи вазифаларга ишонч бўлса, бу вазифаларни амалга ошириш учун астойдил меҳнат қилса ва бу меҳнат натижаси

янгица тафаккур ва шарқона ахлоқ-одоб ва эстетик маданият билан йўғрилган бўлса баркамол авлод тарбияси тўғри амалга оширилаётганидан дарак беради.

Ана шу маънода шахсни ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш эстетик маданиятга эришиш омили экан, эстетик маданият ҳам, ўз навбатида ахлоқий фазилатлар камолотини тақозо этади. Бинобарин, баркамол авлод тарбиясида шахс фазилатларининг гармоник тараққиёти, унда биринчи ўринда маънавий-ахлоқий, маърифий ва эстетик жиҳатлар муҳит, фаолият ва муносабатларнинг инсонийлашувида катта аҳамият касб этади.

Маънавий-ахлоқий жиҳатдан камол топган шахс демократик неъматларни истеъмолчисигина бўлиб қолмай, уларнинг фаол яратувчиси ва ҳимоячисига айланади. Ахлоқий тарбия ва эстетик маданият муштараклигининг ижтимоий моҳияти ана шунда. Чунки ҳуқуқий, демократик, фуқаролик жамияти барпо этиш вазифаси кўп миллионли Ўзбекистон фуқароларининг жамиятимиз туб моҳияти ва барча тараққиёт тамойилларини чуқур идрок этишни ҳамда бу ҳақда тўла тасаввурга эга бўлишини тақозо этади. Шунингдек, янги жамият қуриш ҳар бир шахсдан юксак онглилик, маънавий баркамоллик, юксак ахлоқийлик ва ўтқир дидлиликни ҳам талаб қилади. Шахсни ахлоқий тарбиялаш ва эстетик маданиятини олижаноб ҳис-туйғулар билан камол топтириб бориш маънавий баркамолликка етишишдаги биринчи қадамдир. Ҳар бир шахсдаги юксак маънавий фазилатлар қандайдир ғайритабiiй кучлар ёки тақдирнинг инъоми эмас, у ижтимоий ҳаётнинг турли жабҳалари, маънавий ворислик ва муайян давр, жамият таълим-тарбия тизимининг, оила ва муҳитнинг маҳсулидир. Шунинг учун ҳам “маънавий бойликлар олимлар, мусаввирлар, бастакорлар, шоир ва ёзувчилар, назарийётчилар, сиёсатчилар, илғор фикрдаги инсонлар томонидан яратилади. Маънавий маданиятни яратиш, ўзлаштириш ва ривожлантириш жараёнида жамият тараққий этади, меҳнат унумдорлиги ортади, ишлаб чиқариш кучлари ривожланади, кишиларнинг маънавий қиёфаси

шаклланади, ахлоқ-одоби, дид ва фаросати, эстетик завқи, ижодий кучи ва қадриятлари тараққий этади, давлатни адолат тамойилларига таяниб бошқариш амал қилади”¹. Буларнинг барчаси шахснинг ахлоқий ва эстетик маданиятининг камол топишига, жамиятимиз эҳтиёжига жавоб берадиган кадрлар бўлиб етишишига хизмат қилади.

Шахснинг маънавий юксалиш жараёнида унинг барча ахлоқий, эстетик, сиёсий ва мафкуравий тасаввурлари ижтимоий тузум ва тизимларнинг таъсири туфайли шаклланиб ва ривожланиб боради. Натижада шахсдаги соғлом, нафис ва бежирим жисмоний қиёфа, юксак маънавий хис-туйғулар, эстетик дид ва тушунчалар бирлиги асосида эстетик маданият таркиб топади. Ва, ниҳоят, шахснинг эстетик ва ахлоқий маданияти уйғунлашиб маънавий баркамолликни вужудга келтиради.

Шахснинг ахлоқий ва эстетик маданияти шаклланишида куйидаги омиллар катта роль ўйнайди: биринчидан, шахс туғилиб ўсган ижтимоий муҳит; иккинчидан, шахсга узок вақт давомида маълум бир тизим асосида бериладиган таълим-тарбия жараёнининг ахлоқий-эстетик йўналиши; учинчидан, шахснинг интеллектуал ва эстетик тараққиётига таъсир этувчи туғма, яъни наслий хусусиятлар. Аммо, шу нарсага эътибор бериш керакки, шахснинг ақлий, ахлоқий, эстетик ва маънавий дунёси ҳеч вақт туғма равишда берилмайди. Ижтимоий муҳит уларга ё тараққиёт, ё таназзул шароитини бериши мумкин. Масалан, ўзбек халқининг асрлар давомида чегаралаб келинган интеллектуал-маънавий салоҳияти мустақиллик туфайли эркин ва ҳар томонлама ривожланиш имкониятига эга бўлди. Инсон маънавиятнинг барча соҳаларида ўз иқтидори ва имкониятларини замонавий дунёқариш ҳамда янгича эстетик тафаккурнинг рўёбга чиқариш, эркин ижод қилиш бахтига муяссар бўлди. Айниқса, эстетик маданиятнинг юксак намунаси бўлган адабиёт ва

¹ Отамуродов С. Ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш омилари. –Т.: O‘zbekiston, 2015. 22-бет.

санъат оламида шундай кўтарилиш, шундай маънавий юксалиш содир бўлдики, бу ўзгаришларда эстетик маданият бизда оммавий маданият юксалишининг рамзига айланди. Бу жараёндаги ўзгариш наинки эстетик-бадий маданиятимизнинг бой меросини тиклаш, балки, шунингдек, янги замон руҳи, муҳити ва одамларининг эстетик эҳтиёжига мос келадиган бадий асарлар яратилишига олиб келди. Бунга Ўзбекистон бўйлаб болалар спортини, жисмоний тарбияни ривожлантиришга қаратилган давлат дастури яққол мисол бўлади. Соғлом авлодга эътибор – Ватан келажаги бўйича қайғуришдир. Чунки инсондаги асосий ахлоқий, эстетик ва ақлий маданиятнинг мустаҳкам пойдевори дастлаб болалик даврларида ривожланади. Эстетик ва ахлоқий тарбиянинг нозик ва мураккаблиги сабабли, уларни ёшлиқдан бошлаб оилада ва турли таълим-тарбия муассасаларида мунтазам равишда олиб борилиши шахс маънавий камолотининг асосий шартларидан биридир.

Шунингдек, шахс ахлоқий тарбиясини юксак эстетик маданият даражасига, эстетик тарбияни юксак ахлоқийлик даражасига кўтаришда йўл қўйиладиган айрим камчиликларнинг олдини олиш лозим. Оилавий шароитлар, болалар табиати ва таълим-тарбия муассасалари ҳар хил бўлгани сабабли ёшларнинг ахлоқий тарбияси, эстетик тафаккури ва эстетик маданиятга эҳтиёжлари ҳам бир хил эмас. Шунинг учун айрим болаларнинг диди ёшлиқдан тараққий этиб, бошқаларники ўсмай қолади. Болалар ёшлигида қандай эстетик тарбияланган бўлса, келажакда шу асосда фаолият олиб борадилар. Халқимиз орасида “Қуш уясида кўрганини қилади” деган нақл бор. Шунинг учун халқимиз ахлоқ-одобни ҳам, эстетик тарбияни ҳам доимо қўшиб олиб борганлар ва шахснинг маънавий дунёси унинг амалий фаолиятида асосий кўрсаткич мезони бўлишини таъкидлаб келганлар. Бу ғоя қадимги маданий-маънавий ёдгорлигимиз “Авесто”нинг ижтимоий-фалсафий моҳиятини белгиловчи “эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амал” бирлигида ўз ифодасини топган эди.

Шахсининг эстетик маданиятини ахлоқий кадриятлар қонун-қоидаларига риоя қилган ҳолда тарбиялаш биринчи навбатда ёшларда меҳнатсеварлик, инсонпарварлик, ватанпарварлик, меҳр-оқибат сингари фазилатларни шакллантириш демакдир. Эстетик маданият эса, ўз навбатида, жамият таракқиётининг инсонийлашуви, халқнинг гўзаллик ҳақидаги тасаввурларининг рўёбга чиқиши ва оммавийлашувида жуда катта ижтимоий аҳамият касб этади.

Масалан, мустақилликдан кейин бутун мамлакат бўйлаб янги-янги иншоотлар, темир йўл ва транспорт йўллари, замонавий мактабгача таълим муассасалари, мактаблар, олий таълим муассасалари музей ва маданият саройлари ҳамда хотира, байрам истироҳат боғлари барпо этилди ва этилмоқдаки, бундай гўзаллик намуналари ҳар бир шахс диди ва эстетик маданиятига таъсир этиб қолмай, уларнинг ахлоқий қиёфалари, дунёқарашига ҳам таъсир этмоқда. Ижтимоий муҳит гўзаллиги, мақсадимиз улуғворлигига, ахлоқий-эстетик тасаввурлар нафислигига олиб келиши табиий эди. Демак, шахсининг маънавий-ахлоқий баркамол бўлиши унинг соғлом, ақл-заковатли, маърифатли, инсонпарвар, меҳнатсевар ҳамда масъулиятлилиқ сингари фазилатларга эга бўлишини тақозо этади.

Эстетик маданият воқелиқдан эстетик завқ-шавқ олиш билан чегараланмайди. У инсондан юксак ахлоқийлик қатори маълум тафаккур ривожини, маърифий билим ва жамиятни, табиатни, миллат ва маданиятни севишни, гўзалликни ардоқлашни ҳам талаб этади. Юртимизда “амалга оширилаётган кенг кўламли маънавий-ғоявий янгиланишлар ўз навбатида бадиий-эстетик маданиятнинг барча соҳаларига самарали таъсир этиб, ижодий изланишлар доирасини кенгайтирди, маънавий кадриятларни қайта идрок этиш ғоялари, янгиланиш тамойиллари меъморчилик, тасвирий санъат ва амалий безак соҳаларида, мусиқа ва тамоша

санъатларида, бадиий ва ҳужжатли кино ҳамда телевидение тизимида ўз ифодасини топмоқда”¹.

Ўзбекистонда ижтимоий-маънавий ва ахлоқий ҳаётни демократлаштириш жараёни бораётган бир пайтда ёшлар умуминсоний кадриятларни ҳурмат қилса, маънавий мерос ва тарихимизни чуқур билса озод ва обод Ватан равнақи учун шунчалик кўпроқ хизмат қилган бўлади. Ана шундай камолот барча даврлар ва халқларда ҳам кадрланган. Бизда эса, айниқса, мустақилликдан кейин шарқона ҳаё, ибод ва меҳроқибат умумбашарий ахлоқий кадриятлар билан ҳамоҳанг тарзда тарбия тизимининг асосий йўналишига айлантирилди.

Мустақиллик шахс камолотига янгича талаблар ҳам қўйди. Ҳар қачонгидан кўра кўпроқ ички ва ташқи гўзалликнинг ахлоқ билан бирлашувига аҳамият кучайди. Шахсдаги фақат ташқи кўриниш эстетик маданиятнинг яхши бўлишига олиб келмаслиги, балки улардан ахлоқан покиза, маънавий дунёси бой, саховатли, иймонли, муомала маданияти юксак бўлиш каби умуминсоний ахлоқий кадриятлар ҳам талаб этила бошланди.

Бу жиҳатдан ота-боболаримизнинг “Ҳусн тўйда, ақл кунда керак”, деган сўзлари ибратлидир. Дарҳақиқат, ақл-фаросатдан, инсоний ахлоқ ва фазилатлардан маҳрум бўлган шахс ҳеч қачон гўзаллик тимсоли бўла олмайди. Бундай гўзаллик худди ҳидсиз қоғозгулга ўхшайди.

Шахс эстетик маданиятига тамомила салбий таъсир этаётган ёмон одат, ёмон қилиқ ва тарбиясиз хулқ-атворлар ҳам мавжуд. Уни ёшлиқдан бошлаб оила, боғча, мактаб ва олий ўқув даргоҳларида ана шундай қусурлардан сақлайдиган соғлом ижтимоий-маънавий муҳит яратиш лозим.

Айрим ахлоқ-одоб мезонларига тўғри келмайдиган беҳаёлик, ёлғончилик, тилёғламачилик, ичиқоралик, фирибгарлик, дангасалик, калондимоғлик, мақтанчоқлик сингари қусурлар вақти келиб аста-секин йўқолиши,

¹ Абдуллаев М. Эстетик маданият: назарий-методологик жиҳатлар. –Т.: Фан, 2007. 84-85-бетлар.

кишининг ўзи бу жиҳатлардан фориғ бўлиши мумкин. Аммо XXI аср бўсағасида айрим шахслар орасида шундай ахлоқий касаллик аломатлари пайдо бўлдики, булар энди ўз моҳияти жиҳатидан ижтимоий зарарли иллатларга айланиб қолди. Ана шундай ахлоқсизлик намуналари гиёҳвандлик, коррупция, диний экстремизм ва ақидапарастлик кўринишларида намоён бўлиб, бундай хусусиятлар инсонни соғлом ижтимоий мавжудотликдан инсоният душмани – экстремизм, кўпоровчилик ҳаракатларига олиб келди.

Бу йўлга шахс бирдан ва тасодифан кириб қолмайди. Унинг орқасида ўз бузғунчи ғоялари ва шахсий ниятларини амалга оширишни истаган рағбатловчилар тургани аниқ. Бу бузғунчи кучлар шахс онгини захарлаш, уларни ўз томониغا оғдириб олиш учун ўз маблағларини аямаётгани ҳам маълум бўлди.

Гиёҳвандлик аввало инсонни инсонийлик фазилатидан жудо этади. Ундаги барча ахлоқ-одоб тушунчаларини вайрон қилади. Гиёҳвандлик касалига йўлиққан одамнинг кўзига дунёда ҳеч қанақа гўзаллик ва олижаноблик қолмайди. Тубанлашган сари балчиққа ботади, уни бу балчиқдан кутқарадиган бирдан бир нарса ижтимоий жазо бўлиб қолади. Бундай шахснинг эстетик маданияти йўқолади, ахлоқий кадриятлари сўнади, пировардида, жиноят йўлига кириб кетади.

Агар экстремизм, кўпоровчилик негизида шахс маънавиятида бузғунчи ғоялар уя қурганидан, мудҳиш ходисаларда иштирок этиш гўё бундай шахсларнинг ҳаётдаги ўз ўрнини зўравонлик билан қўлга киритишидан дарак берса, уларнинг ахлоқий ва эстетик идеаллари инсонийлик, ахлоқ-одоб ва гўзалликдан йироқ бўлса, гиёҳвандлар аввалига ҳаёт мазмунини енгил ҳаёт ва ўткинчи кайф-сафоларда кўрса, бора-бора жиноят ва қотиллик ботқоғига ботиб қоладилар. Ҳар иккала ҳолатда ҳам инсон маънавиятида ахлоқий ва эстетик маданият ютуқлари ниш урмаган бўлади.

Инсон ва унинг жамиятдаги ўрни ҳамда аҳамияти ҳозирги замон цивилизациясининг марказида турибди.

Глобаллашув замонида инсоннинг ҳаётга ва жамиятнинг инсонга бўлган муносабатларида турли-туман диалектик жараёнлар кўзга ташланмоқда. Бу жараён қанчалик ахлоқ-одоб ва эстетик маданият билан боғлиқ бўлса инсоният ва жамият учун фойдали фаолият содир этилаётган бўлса инсоният ва жамият учун фожеали воқелик вужудга келмоқда. Масалан, XXI аср вабоси бўлган спид касаллиги ва одам савдоси билан боғлиқ жиноятлар бунга яққол мисол бўла олади.

Спид билан чалинган беморларнинг аксарияти ахлоқсизлик оқибатида келиб чиқмоқда; одам савдоси эса ўз умрини айш-ишрат, пул тўплаш, бойликка ҳирс кўйиш ва бу йўлда барча гўзал инсоний фазилатларни унутган шахслар томонидан амалга оширилмоқда.

Одам савдосига қарши республикамызда Қонун қабул қилинди, одам савдосига қарши курашиш бўйича Республика идоралараро комиссия ташкил этилди. Ўзбек миллий академик драма театрида Тилаб Маҳмудов ва Дилбар Маҳмудоваларни бу мавзуга бағишланган "...Тортадурман жабрини..." асари 2008 йилда саҳналаштирилган бўлиб, бугунги кунда ҳам томошабинларнинг сеvimли спектакли бўлиб келмоқда.

Бу спектаклнинг бутун республикамыз бўйича тезда тарқалиб ва кенг жамоатчилик диққатини ўзига қаратганининг боиси шундаки, унда миллатнинг ор-номус, поклик, виждон тўғрисидаги тушунчалар нақадар буюк ахлоқий мезон эканлиги кўрсатилган. Асардаги қаҳрамонлардан бири Шотурсун ота хотини Бибисора аяга қараб "Қизингни чет элга бориб тезда бойиб кетасан, деган кўчадаги гапдан қайтармадинг. Қуёш Шарқдан чиқиб Ғарбда ботишини унутдинг! Мен ҳовлимдаги бир сиқим тупрокни чет элнинг бир қоп тиллосига алмашмайман! Мени не аҳволга солиб кўйдинг. Имонимдан айрилдим, ор-номусимдан жудо бўлдим! Мени тириклайин кўмиб кўйдинг" дейишида маънавияти бутун инсоннинг пок ахлоқий қиёфаси мужассам.

Демак, инсон тарбиясида ўткинчи кайфият, энгил-елпи ҳаётга интилиш хоҳишларининг олдини олиш келажакдаги маънавий бутун инсонни вояга етказишда жуда катта ижтимоий аҳамият касб этади.

Ахлоқсизлик ҳолатларининг олдини олиш учун, ҳар бир шахсни мамлакатимизда содир бўлаётган ижтимоий-тарихий воқеаларга лоқайд ва бепарво бўлмасликлари учун тарбия тизимимизни аجدодларимиз ўгити, мустақиллигимиз натижалари, умумбашарий инсонпарварлик ғоялари асосида тарбиялаб бориш маънавий-ахлоқий тарбиямизнинг марказида турмоғи лозим.

Бинобарин, ҳар бир шахс имонини бақувват, фикрини, орзусини тиниқ этиб тарбиялаш унинг ахлоқий фазилатларини баркамол айласа, қалбига, онгу шуурига ота-она, аجدодлар руҳи ва мамлакатимиз равнақи ҳақидаги эзгу ниятларни сингдириш эстетик маданиятларини юксалтиришга олиб келади.

Демак, шахснинг она-Ватан ва унинг бугунги ва истикболдаги ҳаётдан завқланиши мамлакат қувончу ташвишларини ўзининг шахсий маънавий ҳаёти тарзида идрок этиши уларнинг эстетик маданияти даражасини белгиловчи мезон бўлиб қолади.

Бунинг учун барча ижтимоий муаммолар, таълим-тарбия тизими, оила ва жамоатчилик, давлат ва нодавлат ташкилотлари жавобгар ва масъулдир. Масалан, шахснинг ахлоқий ва эстетик тарбиясида маҳалла жуда катта имконият ва аҳамиятга эга. Маҳалла ёшлар учун гўзал тўй-ғомшалар ўтказиш, “Наврўз” байрамларини нишонлашдан тортиб, маҳалладошни сўнгги манзилга кузатиб боришгача бўлган маросимларда ёш авлодга ибрат ва тарбия мактаби бўлиб хизмат қилади. Маҳалла тадбирлари ахлоқий ва эстетик тарбия натижаларининг ажойиб намунасидир. Масалан, Тошкент шаҳар Юнусобод тумани маҳаллаларида, Самарқанд шаҳар Навбоғчиён, Дукчиён, Бекхо, Ватанпарвар, Дўстлик, Хазора, Ҳунармандлар, Сўзангарон маҳаллаларида оқсоқоллар тинимсиз иш олиб боришлари натижасида мазкур

жойларда ўтказилаётган турли-туман маракаларда ёшлар фаол иштирок этмоқдалар, катталарга, меҳмонларга нисбатан ажойиб ҳурмат-эҳтиром, ахлоқий ва эстетик маданият намуналарини кўрсатмоқдалар.

Бундай ахлоқий ва эстетик тарбия натижаларига эришишда янги ташкил этилган. Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлигининг ҳиссаси катта бўлади. Улар қанчалик тез-тез маҳаллаларда бўлиб, маҳалла оқсоқоллари билан баҳамжиҳат иш олиб борсалар шахснинг ахлоқий-маънавий қиёфаси ва эстетик маданиятида шунчалик ўзгаришлар, юксалишлар кўзга ташланади. Жумладан, никоҳ тўй маросимларини ўтказиш миллий эстетик маданиятимиз равнақининг ёрқин намунасидир.

Бугунги кунда шахсни юксак ақл-идрокли, дид-фаросатли, ахлоқ-одобли қилиб тарбиялаш, уларни хушомадгўйликка, порахўрликка, лаганбардорликка йўл қўймайдиган, ватанпарвар, инсонпарвар, одобли, хушмуомала, маънавий етук, эстетик маданиятли этиб тарбиялаш жамиятимизнинг ижтимоий-тарихий эҳтиёжи ҳисобланади.

Шахсни жамиятимизга мос келадиган миллий менталитетимиз асосида ахлоқий-эстетик жиҳатдан тарбиялаб, камол топтириш маънавий фаолиятимизда энг долзарб масалалардан биридир.

Испаниялик файласуф олим дунёдаги кўплаб халқларнинг миллий анъаналарини, ахлоқий-эстетик тарбиясини ўрганиб, Тошкент, Самарқанд, Бухоро шаҳарларида бўлиб, ўз ватанига қайтгач, “Ҳозиргача ўрганган, тадқиқ қилган барча ишларимни ўн беш ёшли ўзбек қизалоғининг ўрнидан туриб, қўлини кўксига қўйганча чой узатишдаги одобига, назокатига алмаштиришга рози эдим”,¹ дейди. Бу файласуфнинг фикрларидан кўриниб турибдики, ўзбек оиласидаги эстетик тарбиянинг ёшлар онгига

¹ Мавлонова Р, Тураев О. Ҳоликбердиев К. Педагогика. –Т.: Ўқитувчи, 2001. 328-бет.

сингдирилиши меҳр-мурувватга, латофатга, назокатга ва ҳоказо маънавий фазилатларга эга бўлишга олиб келади.

Бинобарин, ростгўй, ҳалол яшашни одат қилиб, юксак эстетик маданиятга, яхши ахлоқий тарбияга эга бўлган шахс нафақат тенгдошлар ўртасида, балки ишлаётган меҳнат жамоа аъзолари, қариндош-уруғлари ўртасида ҳам катта образ-иззатга, эҳтиромга сазовор бўлади.

Шахснинг қайси соҳада фаолият кўрсатишидан қатъий назар ахлоқий ва эстетик жиҳатдан гўзал бўлиб вояга етиши – бу демократик ва фуқаролик жамияти маънавий ҳаёти эҳтиёжи ва талабларидан келиб чиқадиган объектив ҳақиқатдир. Шунинг учун жамиятимизда шахсни одобийлик, ахлоқийлик, гўзаллик, маънавий баркамоллик руҳида тарбиялаш ишларига жиддий эътибор берилаётганлиги бежиз эмас, албатта.

Барпо этилаётган демократик ва фуқаролик жамиятида яшаб фаолият кўрсатаётган шахснинг турмуш тарзи, ҳаёт кечириши, хушмуомала бўлиши, меҳнатга, касб-хунарга нисбатан фидойилик кўрсатиши замона талаб этадиган эстетик маданиятнинг ахлоқий тарбия меъёрларига мос келишидан далолатдир. Ахлоқий ва эстетик тарбия натижаси бўлган янгича эстетик маданиятни шакллантириш ва ривожлантиришда жамият ва жамоатчилик, таълим-тарбия тизими, адабиёт ва санъат аҳли олдида улкан вазифалар мавжуд.

Хулоса қилиб айтганда, биринчидан, Ўзбекистонда олиб борилаётган барча ислохотлар шахс манфаатига, баркамол, соғлом авлодни тарбиялаш ва уни маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук ва руҳан тетик қилиб вояга етказишга қаратилди: бунинг учун миллий кадриятларимиз, шарқона ахлоқ-одоб ва миллий менталитетимизни инобатга олган ҳолда жаҳон цивилизацияси даражасида билимдон, маълум касб-хунарга эга бўлган шахсни шакллантириш учун демократик тамойилларга асосланган тарбия ва таълим ислоҳ қилинди ва бу жараён босқичма-босқич амалга оширилмоқда; иккинчидан, маънавий-ахлоқий ислохотлар ҳар бир шахснинг

ҳаётга бўлган қараши ва салоҳият хусусиятларини кўзда тутган ҳолда, шахс эркинлигига шарт-шароит яратилган ҳолда табиат, жамият ва инсон орасидаги эстетик (завқий) муносабатларни вужудга келтириш асосида олиб борилмоқда. Бу жараёнда шахс онгини мустақиллик мафқураси ва миллий ғурур, ифтихор туйғулари билан бойитиш уларнинг маънавий-ахлоқий қиёфаси ва эстетик маданиятини шакллантиришда ижтимоий аҳамиятга эга бўлди; учинчидан, шахсни маънавий жиҳатдан ўнглаш, тиклаш, поклаш ва юксалтириш учун уни мустақиллик ғоялари, миллий ва умумбашарий эстетик қадриятлар асосида тарбиялаш зарурияти туғилди ва Ўзбекистонда бунга оғишмай амал қилинмоқда; тўртинчидан, мустақилликни мустаҳкамлаш ва баркамол авлодни вояга етказиш учун уларнинг ақлий-интеллектуал, маънавий-ахлоқий ва эстетик маданиятли этиб тарбиялаш масаласи давлат миқёсидаги умуммиллат вазифасига айлантирилди. Ўзбекистонда комил инсонни тарбиялаш дастури ақлий, жисмоний ва маънавий-эстетик жараёнларнинг муштараклиги асосида олиб борилмоқда; бешинчидан, халқимизга, хусусан, шахсга нисбатан ижтимоий қайғуриш ва уларнинг эркин истиқболини таъминлаш мақсадида тадбиркорлик ва ишбилармонликка кенг йўл очилиши улардаги ташаббус, мусобақа ва ҳалол рақобат сингари эстетик туйғуларнинг шаклланиши ва ривожланишига олиб келмоқда. Бундай туйғулар беғараз ташаббускорликнинг тараққий этиши, ўз навбатида, ҳаётга ахлоқий-эстетик муносабатда бўлишни, ижодкорлик иштиёқини кучайтиради; олтинчидан, соғлом авлод тарбияси, Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида ёшларнинг маънавий жиҳатдан баркамол этиш ахлоқий ва эстетик тарбиянинг узлуксиз дастури ишлаб чиқилди. Унда мустақилликни мустаҳкамлаш ва унинг истиқболи ахлоқан соф, ватанпарвар, инсонпарвар, эстетик жиҳатдан етук ёшлар маънавиятига боғлиқ эканлиги ижтимоий вазифа сифатида кун тартибига қўйилди; еттинчидан, 1999 йил 16 февраль, 2004 йил 28-30 март, 2005 йил 13 майдаги воқеаларидан чиқарилган

хулосалар шундан иборат бўлдики, шахсни бузғунчи ғоялар, диний экстремизм ва ақидапарастлик, қўпоровчилик ҳаракатларидан асраб қолишнинг бирдан бир тўғри йўли уларни мустақиллик ғоялари асосида тарбиялаш ва ғаразли ниятлар таъсирига тушиб қолишдан асрашдир. Шахснинг хошиш-иродаси, касб-кори ва салоҳиятларини тўғри йўналтириш, унинг онгига миллий ғоя тамойилларини сингдириш таълим-тарбия тизимининг асосини ташкил этади; саккизинчидан, шахсда шарқона ахлоқ-одоб – Ватанга муҳаббат, ота-онага ҳурмат, инсонпарварлик, шарм-ҳаё, меҳр-муҳаббат, гўзалликни севиш ва яратишга бўлган интилиш сингари ахлоқий фазилатларни шакллантириш ва ривожлантириш уларнинг эстетик маданиятининг юксалишига олиб келади. Халқимиз тасавури ва тушунчасида ахлоқ-одоб доимо инсон гўзаллигининг меъёри, ахлоқсизлик – хунуклик тимсоли бўлиб келган.

Мамлакатимизда кенг авж олган комил инсон тарбияси жисмонан бақувват, ахлоқан пок, маънавий баркамол, ватанпарвар ҳамда инсонпарвар фуқароларни озод ва обод Ватан равнақи йўлида фаол шахс этиб вояга етказишга қаратилган.

УЧИНЧИ БОБ. ШАХС ЭСТЕТИК МАДАНИЯТИНИНГ ҒОЯВИЙ, МАЪНАВИЙ-МАФКУРАВИЙ ВА ПРАКСИОЛОГИК МОҲИЯТИ

3.1§. Шахс эстетик маданиятининг миллий ғоя ва мафкура билан ўзаро таъсирланиши

Ижтимоий тараққиёт жараёни ҳар бир давр учун ўзига хос ва ўзига мос замонавий тафаккурга эга бўлган инсонларни тарбиялаб, янгича дунёқараш асосида жамият ривожига туртки берувчи шахсларни вояга етказиб боради. Бу жараёнда халқнинг истиқболлини юқори чўққига олиб чиқувчи фалсафий дунёқараш тизимида эстетик маданиятнинг роли кучли бўлиб, миллат тақдири, Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги йўлида ўзгача қиёфа касб этувчи миллий мафкура шаклланиб боради. Унинг ҳаракатлантирувчи кучи сифатида шахс ва давлат ўртасидаги ижтимоий муносабатлар, воқеликка нисбатан эстетик нуқтаи назардан ёндашиш, инсонларни эстетик маданият сари чорлаш асосий рол ўйнайди.

Ўзбекистонда барпо этилаётган фуқаролик жамиятининг дастлабки кунларидан бошлабоқ миллийликни шакллантириш, миллий мафқурани яратиш масаласи ижтимоий муносабатлар тизимида ўзининг ёрқин ифодасини топа бошлади. “Мафкура соҳасида бўшлиқ деган нарсанинг ўзи ҳеч қачон бўлмади, – деб таъкидлайди Ш.М.Мирзиёев, – чунки инсоннинг қалби, мияси, онгу тафаккури ҳеч қачон ахборот олишдан, фикрлашдан, таъсирланишдан тўхтамайди. Демак, унга доимо маънавий озиқ керак. Агар шу озиқни ўзи яшаётган муҳитдан олмаса ёки бу муҳит уни қониқтирмаса, нима бўлади, айтинлар? Бундай озиқни у аста-секин бошқа ёқдан излайди. Шунга йўл бермаслигимиз керак. Мана, гап нима ҳақида кетяпти! Бунинг учун ўзини жамиятимиз, ёшларимиз маънавияти, ғоявий-мафкуравий тарбияси учун масъул деб билган инсонлар – бу маҳалла ёки диний

ташкilotлар бўладими, ҳуқуқ-тартибот идоралари ходимлари ёки катта таъсир кучига эга ижодкор зиёлилар бўладими – уларнинг барчаси айниқса фаол бўлишлари лозим”¹. Шундай бир шароитда ҳар биримиз жамиятда шахснинг миллий туйғуларини шакллантиришга қаратилган, шахс ва жамият учун хизмат қиладиган, халқимизнинг тақдирини юксак эстетик маданият даражасига кўтарадиган улуғ бир ғояга эҳтиёж сездик.

Натижада жамият равнақи ва халқимизнинг азалий орзумидларини ўзида ифодалаган, шахс эстетик маданиятини юксалтиришга интилиш маҳсули миллий мафкурага эҳтиёжнинг вужудга келиши ва унинг давлат сиёсати даражасида муҳим аҳамиятга эга бўлишига олиб келди. Бу масаланинг ниҳоятда долзарб эканлигини юртбошимиз таъкидлар экан, “лоқайдлик, табиийки, шиддат билан ривожланиб бораётган бугунги замондан орқада қолишга олиб келади ва бунга мутлақо йўл қўйиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам сиёсий партиялар ўз дастурий мақсад ва вазифаларини, мафкуравий соҳадаги ишларини қайта кўриб чиқиб, уларга зарур ўзгартиш ва қўшимчалар киритиши, бунда жаҳон тажрибасини ўрганиш, халқаро ҳамкорликни кучайтириш фойдадан холи бўлмайди”², дейди.

Бу мафкура негизида Ўзбекистонда барпо этилаётган фуқаролик жамиятида шахс манфаатларини устун қўйиш, давлатнинг ислохотлар жараёнидаги фаолиятини инсон манфаатлари йўлида тобора мустаҳкамлаб бориш долзарб ҳисобланади. Ижтимоий тараққиёт конунларига, кўра шахснинг ғоя ва мафкура ҳамда маданияти жамиятда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Мана шу фаолиятда жамиятнинг юксак дидли фуқароларга эҳтиёжи кучайиб боради. Бу эса, ўз навбатида, жамиятнинг ҳаракатлантирувчи кучига айланаётган инсонларни эзгу мақсадлар сари йўналтириб,

¹ Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 1-жилд, 2018. 484-бет.

² Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 1-жилд, 2018. 555-бет.

ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларда муайян ғоя ёки мафқуранинг кучли шаклланишини талаб этади. Натижада халқнинг турмуш тарзини акс эттирувчи, соғлом фикрли шахс ёхуд ёш авлодни тарбияловчи муайян қарашлар ва фикрлар йиғиндисидан иборат мафқура вужудга келади. Бу мафқура инсонларни эстетик идеаллар негизда юксак марралар сари чорлаб, доимо маънавий-руҳий жараёнларга куч-қувват бўлувчи вазифани бажаради. Шу боис, “ҳар қандай инсон, табиийки, мурод-мақсадсиз яшай олмайди. Бинобарин, токи ҳаёт мавжуд экан, мамлакатлар, давлатлар ва уларнинг манфаатлари бор экан, улар ўз тараққиёт йўлини, эртанги кун уфқларини ўзининг миллий ғояси, миллий мафқураси орқали белгилаб олишга интилади”¹.

Бизнинг жамиятимизда мафқура ҳамиша ўзининг долзарблиги билан халқ эътиқоди, шахснинг юксак эстетик маданиятини шакллантиришга хизмат қилади. Чунки бу мафқура Ўзбекистонда яшаётган 130 дан ортиқ миллат ва элатларнинг эзуликка йўналтирилган эстетик дунёқарашини, янги асрдаги маънавий юксалишини ўзида ифодалашга хизмат қилади. Бу мақсадни амалга ошириш учун “пировард мақсадимиз бўлган озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуриш борасидаги интилишларимизда биз учун руҳий-маънавий куч-қувват манбаи, илмий асос – бу миллий ғоя, миллий мафқурадир”².

Бугунги кунда миллий мафқура тушунчасининг мазмун-моҳияти ҳақида хилма-хил фикрлар мавжуд.

Миллий мафқуранинг асосий фалсафий илдизларини жаҳон фалсафасидаги умуминсоний кадриятлар, Шарқ фалсафаси ва юртимиздан етишиб чиққан алломаларимизнинг фалсафий қарашлари ташкил қилади.

Миллий мафқура деганда, муайян ҳудудда яшовчи ҳар бир миллатнинг моддий ва маънавий эҳтиёжлари, маслак-

¹Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. –Т.: 8-жилд, Ўзбекистон, 2000. 490-бет.

²Ўша асар. 463-бет.

муддаолари, мақсадилари, манфаатлари ва орзу-умидларини ёрқин акс эттириб келувчини ғоялар мажмуасини тушуниш керак. Бу кўринишдаги миллий мафқураинг мазмун-моҳиятини Биринчи Президентимиз Ислоом Каримов ўзининг дунёвий ғоялари асосида талқин этар экан, миллий мафқура “... халқнинг, миллатнинг ўтда ёнмайдиган, сувда чўкмайдиган ўлмас эътиқодидир”¹, деб таъкидлайди.

Халқнинг мақсадларини мустаҳкам эътиқод негизида камол топтириб борадиган, жамият раванқи учун эзгулик нури билан суғорилган миллий мафқура ҳамиша янги-янги марралар ва эстетик маданиятлар сари талпинадиган шахсни тарбиялаб боради. Мана шу аснода “халқ, миллат ўз миллий мафқурасини бутун умри давомида такомиллаштириб, бойитиб боради”².

Ҳар бир шахс ва миллатнинг миллий мафқураси бир давр ғояларини ўзида ифода этиб қолмасдан, балки минг-минг йиллар давомида инсонлар дунёқарашида шаклланиб, аждодлардан авлодларга ўтиб борган моддий ва маънавий меросида ўзини намоён этиб келган. Хусусан, ўзбек халқнинг миллий мафқураси ҳам “Авесто” яратилмасдан анча олдин ижтимоий ҳаётда шахслар дунёқарашини ривожлантириб келган. Мана шундай ўзининг миллий мафқурасини асоси Ватанининг озодлиги учун курашган шахс Широқ эди. У халқининг озодлиги, юрт тинчлиги ва юксак эстетик маданиятини сақлаб қолиш учун ўзини ўлимга маҳкум этганда, у албатта, ўзининг миллий мафқурасига таянган эди. Чунки унинг бу мафқураси халқ аъзоларини энг олий эзгу ва бунёдкорликка йўналтирилган ишларга даъват этган ҳамда уларни юксак эстетик маданиятли жамиятнинг, қолаверса, халқнинг фаровон яшаши, бахтли соғлом турмуш кечириши учун ҳар қандай қаҳрамонликлар қилишга чорлаган етук шахс эди.

¹ Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман. “Фидокор”, 2000 йил 8 июнь.

² Ўша жойда.

Спитамен, Темур Малик, Жалолиддин Мангуберди каби Ватанимизнинг буюк қаҳрамонлари, Амир Темур ва Мирзо Бобурдек энг йирик давлат арбоблари ва шоирларнинг султони деб ном олган, миллатимизнинг куёши – Алишер Навоий ҳам ўзларининг кўп қиррали фаолиятида, турли миллат ва элатларга нисбатан олиб борган давлат сиёсати ҳамда асарларида миллий мафқурани юксак даражада қадрлаган, уни амалга оширганлар.

Шўролар даврида бу улуғ зотларимизга тухмат тошлари отилгани, миллатимизнинг кўзгуси бўлган, буюк кашфиётлар ва илмий изланишларимизни ягона совет мафқурасига бўйсундиришга ҳаракат қилинганини кўришимиз мумкин. “Бизларнинг эндиги вазифамиз маънавий ҳаётимизни, илм-фанимиз фаолиятини, изланишларимизни мана шу эски мафқура қолипларидан халос этиш, керак бўлса, тафаккуримизни мутелик исканжасидан фориғ қилишимиз зарур. Олимларимиз ҳам ҳар қандай тазйиқдан озод бўлиши керак”¹.

Тарихдан маълумки, юнон босқинчилари Спитаменни қандай қилиб бўлсада ўзига бўйсундиришга ҳаракат қилмасин, бунга эриша ололмайдилар ва ниҳоят энг жирканч йўл билан номардларча уни ўлдиришга эришадилар. Спитамен оддий бир косиб бўлишига қарамасдан, бутун Марказий Осиё халқларининг озодлигини ҳар қандай шахсий бойлигу – лавозимлардан афзал деб билди ва миллий ғурур учун курашди.

Темур Малик билан Воруҳлик тожик қизи Нигинабека ўртасидаги чин муҳаббат, улар никоҳдан ўтганлиги, бу гўзал раққоса бир умр тўплаган жавохирларини муғул босқинчиларига қарши ишлатилишига қарор қилганлигининг ўзиёқ, ўтмишда ҳам ўз ғояси ва мафқурасига нисбатан халқимизнинг қалбида нақадар мустаҳкам томирлари мавжуд бўлганлигига ёрқин бир мисол бўла олади. Жалолиддин

¹ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 1996. 79-80-бет.

Мангуберди ўз фарзандларини ҳам қурбон қилиб, бир умр муғул боқинчиларига қарши кураш олиб боргани инсоният тарихида учрамаган бир далилдир.

Соҳибқирон бобомиз ўзининг “Куч – адолатдадир” деб номланган шиорини ҳақиқатан ҳам амалга оширгани туфайли, Марказий Осиё ҳудудидаги барча миллат ва элатларни бирлаштиришга, уларнинг муносабатларини миллий мафкура мазмунига биноан ўрнатилишига, Ватанимиз тарихида биринчи бор шундай буюк салтанат барпо этилишига ва улкан бунёдкорлик ишлар олиб борилишига эришди.

Маълумки, Амир Темур ўзининг “Темур тузуклари”да таъкидлаганидек, давлатларни забт этиш этиш, давлатни бошқариш ва унга зебу-зийнат беришда 12 та қоидага амал қилган. Шу 12 та қоиданинг ўнинчиси бўйича Амир Темур ўз паноҳидаги барча қабила ва элатларга ҳурмат кўрсатган. Уларни миллатидан қатъий назар миллий мафкурага амал қилишга чорлаган. Бу борада улуғ бобокалонимизнинг олиб борган сиёсати амалга ошганлиги туфайли Моварауннаҳр аҳолисининг ҳар хил қабилалари, турли миллат ва элат вакиллари: турклар, араблар, марвлар, арман христианлари, юнон католиклари, яқобийлар, ўтга қараб чўқинувчи христианлари ва бошқаларнинг иноқ ҳамда аҳил бўлиб ҳаёт кечиришлари бунинг яққол мисолидир. Буюк аждодимиз ўзининг бу машҳур асарида барча миллат ва элатларнинг жамиятдаги мавқеи ва ўрнининг тенглиги ва уларга бўлган эзгу муносабатини куйидаги фикрлари билан ифодалаган, яъни: “Ҳар бир ўлка ва шаҳар аҳолисининг дини, урфидан қатъий назар атроф улуғлари ва бузруклари билан ошна тутиндим”, “Мен ўз салтанатимни дини ислом, тўра ва тузук асосида мустаҳкамладим”, дейди. “Сизларга яхши маълум, бизнинг давлатимиз – кўп миллатли ва кўп конфессияли давлат. Бугунги кунда мамлакатимизда 130 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари бир оила фарзандларидек аҳил ва иноқ яшамокда. Бу борада, ҳеч шубҳасиз, халқимизга азалдан хос бўлган бағрикенглик муҳим роль ўйнамокда. Ана шу ҳақиқатнинг тасдиғи сифатида бир мисол келтирмоқчиман.

Самарқанд шахрида Соҳибқирон Амир Темур даврида бунёд этилган, Дониёр пайғамбар номи билан аталадиган макбара ислом, христиан ва яҳудийлик дини вакиллари томонидан бирдек эъзозланади”¹.

Амир Темур барпо этган буюк салтанатнинг барбод бўлганининг асосий сабабларининг бир ҳам, миллий мафқуранинг, умуман олганда, миллий ғоянинг жамиятда тутган ўрни ва мавқеининг паст даражага тушиб кетганлиги эди. Айтиш мумкинки, бир ҳисобда, шунинг учун ҳам халқимизнинг беназир фаҳри ва шаъни бўлган буюк бобокалонимиз Амир Темур бунёд эттирган кўпгина буюк иншоотлар Абдуллахон томонидан буздириб ташланган, Улуғбек қурдирган юзга яқин бинолардан фақат битта мадраса омон қолган, Бобур асос солган биноларнинг аксарияти вайрон қилинган.

Алишер Навоий ҳам миллий мафқурани жуда ҳам кенг маънода тушунган ва унинг ўта муҳим жиҳатларини кашф этган. Бу улуғ мутафаккир шоиримизнинг фикрича, худонинг инсонларга бўлган меҳри чексиздир. Инсон, худонинг унга бўлган чексиз марҳаматига жавобан, унинг барча бандаларини севиши зарур. Шундагина барча худога бўлган меҳру садоқатини билдирган ва амалга оширган бўлади. Бошқача айтганда, худони севиш, оддий инсонларни севишдан бошланади.

Алишер Навоий ўзининг “Садди Искандарий” достонида минг-минг йиллар давомида халқимизнинг онги ва қалбида, шахсан ўзининг ҳам уйларида етишган, энг олий подшо даражасидаги халқпарвар подшо тўғрисидаги тасаввурнинг бадиий образини яратишга ҳаракат қилди. Айни ўзининг шу асарида улуғ бобокалонимиз, бу хаёлий подшо жамиятда миллий мафқурани амалга оширишини, у бутун умри давомида бу мақсадга содиқ бўлиб қолганлигини баён этган. Масалан, Искандар нафақат отасининг ҳукмронлиги

¹Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 1-жилд, 2018. 464-бет.

давомида рўй берган барча ҳақсизликларга чек қўяди, иллатларни бартараф этади, шу билан бирга бошқа ўлкаларнинг халқларига ҳам инсоф ва адолат билан, шафқат ва марҳамат билан муносабатда бўлади, уларни золимларнинг зулми ва турли даҳшатлардан қутқаради, ободончилик ва фаровонлик учун курашади. Хусусан, Искандар Қоф тоғи этагида яшовчи халқларнинг ашаддий душмани тимсоли бўлган яъжуж ва маъжужларнинг йўлини тўсиб баланд девор қурдиради. Бу девор адолат ва осойишталик девори эди. Уни барпо қилишда турли мамлакатларнинг халқлари, жумладан римликлар, маворауннахрликлар, форслар, хитойлар, хиндулар, руслар, французлар ва бошқа халқлар қатнашади.

Алишер Навоийнинг қайси бир асарини олмайлик, унда одамнинг маънавий-ахлоқий иллатлари қораланади ва шу билан бирга, унинг олий хислатлари қўллаб-қувватланади.

Советлар давлати даврида миллий мафкура интернационализм тушунчаси билан алмаштирилиб, миллатлараро муносабатлар “совет халқи” ва “коммунистик мафкура” нуқтаи назаридан, ҳукмрон миллат манфаатларидан келиб чиққан ҳолда тушунтирилар эди. Бу давлатдаги барча миллат ва элатларнинг бирлиги ва тотувлиги “совет халқи” деган ном билан номланиб, унинг мазмунида ҳеч қандай миллий маъноси (унсури) мавжуд бўлмаган. Шунинг учун ҳам Ватанимизда истиқомат қилиб келаётган юздан ортик миллат ва элат вакиллари 70 йилдан ҳам кўпроқ вақт давомида ҳақиқий миллий мафкура руҳида тарбия олмади. Бунинг салбий оқибатлари ҳозиргача жамиятимизнинг маданий ва маънавий ҳаётида намоён бўлмоқда.

Маълумки, собиқ советлар давлати фашистик Германия устидан, ниҳоятда кўп фуқароларнинг нобуд бўлиши, совет раҳбариятининг “қаттиқ” қўллиги, одамларнинг фашистларга бўлган нафрати ва бошқа омиллар ҳисобига ғалаба қозонган эди. Немис фашистларининг энг катта хатолардан бири шундан иборат эдики, улар дунёдаги барча миллат ва элатларни иккинчи даражали (тубан) халқлар ва уларнинг кўпчилиги йўқ қилиниши ва қолганлари эса немисларнинг

қулига айланиши зарур, деб очикдан-очик эълон қилганидир. Марказий Осиё, жумладан, Ўзбекистоннинг маҳаллий халқини қириб ташлаш ва Фарғона водийсини кўчириш режалаштирилган. Шуниси диққатга сазоворки, шунча ўхшаш режаларни ўз вақтида Александр Македонский ҳам ўзининг “Васиятнома”сида баён этган эди.

Фахр билан таъкидлашимиз керакки, ҳозир диёримизда миллий мафкура давлатимиз томонидан қўллаб-қувватланмоқда, ижтимоий ҳаётимизнинг барча жабҳаларида тўлоқонли амал қилиши учун керакли бўлган қонун-қоидалар қабул қилинмоқда ва ҳоказо.

Жамиятимизда миллий мафқуранинг бош мақсади фуқароларни юксак маънавиятли етук шахс, ўз олдига қўйган мақсад ва вазифаларини ҳар томонлама уйғунликда амалга оширишга, интеллектуал етук ҳамда миллий менталитети тараккий этган қилиб тарбиялашга қаратилган. Шундай экан, доимо миллий мафкура, аввалом бор, ўзлигимизни, муқаддас анъаналаримизни англаш туйғуларини, халқимизни кўп асрлар давомида шаклланган эзгу-орзуларини, жамият олдига қўйилган олий мақсад ва вазифаларни қамраб олади. Чунки бу мафкура шахсни табиат гўзаллиги, жамият эҳтиёжи ва миллат орзу умидларини эстетик идрок этишга даъват этади.

Миллий мафкура ҳар бир шахсга миллий қадрият ва турмуш тарзидаги гўзалликни фарқлай олиш, қадрига етиш ва чуқур англаб етишга, жаҳон халқлари эстетик маданиятидан ўз миллийлигини ажрата олишга бўлган қобилиятини шакллантиришга, маънавий-ижтимоий ҳаётни нафосат қонун-қоидалари билан бойитишига даъват этади.

Бундай маънавий-ижтимоий жараён бевосита шахс эстетик маданияти ва тафакқурининг юксалишига хизмат қилиб, уларнинг ахлоқ, одоб, тарих, санъат, адабиёт, техника, маданий мерос, урф-одатлар, диний ақидалар тўғрисидаги билим ва кўникмаларининг ошишига олиб келади. Шахснинг бундай эстетик тафакқури, инсонпарварлик, демократик тамойиллар, миллий мафкура билан уйғунлашса, ҳатто фожиалар рўй берган вақтда ҳам, моддий қийинчилик

кунларни ўз бошидан кечираётган пайтда ҳам унинг иродасини буколмайди, балки адолатли ҳаётни барпо этиш учун порлоқ истиқбол сари шахдам қадам ташлашга хизмат қилади.

Шахснинг эстетик маданиятини шакллантириш ва ривожлантириш бевосита адолатли, фуқаролик жамиятини барпо этиш билан боғлиқ экан, бундан Ўзбекистонда яшаётган бошқа миллат ва халқларнинг миллий менталитетини инкор этиш, деган маъно келиб чиқмайди. Чунки умуминсоний қадриятли томонларини эъзозловчи адолатли фуқаролик жамиятини барпо этиш учун фаолият олиб бораётган ёшларда ўз миллий менталитетининг шаклланиши табиий.

Мустақиллик ана шундай миллий менталитетларнинг ўзаро таъсир ва муштарак жиҳатларининг шаклланиш ва ривожланишини ҳам объектив заруриятга айлантиради. Ўзбекистонда яшаётган шахснинг қайси миллат, қайси дин ва ирққа мансублигидан қатъий назар уларни умумбашарий эстетик қадриятлар, миллий мафкура ва адолатли жамият куриш идеаллари бирлаштиради.

Президент Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, “давлатнинг инновацион янгиланиш дастурини шакллантириш, инновация ва инвестициялардан самарали фойдаланадиган янги авлод кадрларини, янги сармоядорлар синфини тайёрлаш ўта муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун Ўзбекистонни технологик ривожлантириш ва ички бозорни модернизация қилиш бўйича кучли миллий ғоя, миллий дастур керак. Ушбу дастур Ўзбекистонни жаҳондаги тараққий топган мамлакатлар қаторига тезроқ олиб чиқишга имкон яратиши лозим”¹.

Миллий мафкуранинг умумий объекти шахс бўлиб, унинг онгли, ақлли, идрокли хатти-ҳаракатлари, эстетик идеаллари, юриш-туришлари, турмуш тарзи, муомаласи,

¹Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 116-бет.

ахлоқи, одоби, урф-одатларида миллий менталитет ўз ифодасини топади. Бундай ижтимоий-маънавий жараён, ўз навбатида, ҳар бир ёш авлодни миллатига, ирқиға, наслу насабига, динига, эътиқодига қарамасдан шахс сифатида эъзозлаш лозимлиги адолатли тузумнинг бош мезони ҳисобланади. Чунки адолатли ижтимоий ҳаёт фақатгина бир миллат ёки мамлакат учун мансуб бўлмасдан, балки башарият орзу қилган маънавий эҳтиёждир.

Ана шундай ўз шахсини миллат тақдири билан, миллат тақдирини умумбашарият тақдири билан боғлашга даъват этиш ва шундай ёшларни тарбиялаб, вояға етказиш миллий мафкураинг асосий вазифасидир. “халқимизнинг мозий синовларидан ўтиб келаётган бой маданий ва маънавий мероси, миллий қадриятлари, урф-одат ва анъаналари, байрам ва маросимларидаги озодлик, эркинлик учун кураш руҳи, ота-боболаримизнинг мустақиллик йўлида кўрсатган жасорати, бунёдкорлик ишлари ҳамда уларни амалға оширишда маънавий руҳ берган тафаккур тарзида намоён бўлади. У асрлар мобайнида йиллар синовига дош бериб, сайқалланиб, такомиллашиб келган”¹. Шу боис, янги миллий мафкура шаклланган ва барқарор бўлган мамлакатда шахснинг янгича эстетик маданияти, умуминсоний интеллектуал қадриятларға муносабати шаклланади ва ривожланади. Бу жараён, инсонпарвар, адолатли жамият куришнинг мазмун ва моҳиятидан келиб чиқадиган объектив заруриятдир.

Қайси бир миллат ва давлат ўз ҳудудларида таркиб топган муайян бир миллий эстетик маданиятни ривожлантириш билан чегараланиб, бошқа халқларнинг, миллатларнинг умуминсоний цивилизациясида тутган ўрни ва ролини эътибордан четдан қолдирса, унда фуқаролик жамиятининг асосий негизини ташкил этувчи инсонпарварлик, байналминаллик, инсониятнинг келажаги,

¹Хўжанова Т.Ж. Мафкуравий профилактика – ёш авлодни ғоявий ҳимоялаш омили (ижтимоий-фалсафий таҳлил). –Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2019. 47-бет.

истиклоли, ўзаро ҳамкорлик, дўстлик, биродарлик каби белгилари оёқ ости қилиниб, натижада, ижтимоий тизим инқироз томон юз тутиши мумкин.

Шуни ҳам эсдан чиқармаслигимиз лозимки, жаҳон миқёсида мафкуравий зиддиятлар кескинлашиб, таҳдидлар кучайиб бораётган бир вақтда, Ватанимизда бу ғоянинг узил-кесил амал қилиб бориши барчага ҳам маъқул бўлмоқда, деб бўлмайди. Баъзи бир ғанимларимиз миллий мафкурани Ватанимиз равнақ топишининг энг муҳим омилларидан бир эканлигини жуда ҳам яхши билади ва шунинг учун улар қандай бўлмасин, жамиятимиздаги миллатлараро муносабатларни бузишга ва уларнинг ўртасига раҳна солишга уринмоқдалар. “Бугунги глобаллашув даврида инсон онги ва тафаккурини эгаллаш йўлидаги кураш кескинлашаётган, ёшларни ёт ғоя ва мафкура, салбий иллатлар таъсирига тортишга уринишлар тобора кучаяётган бир шароитда аждодларимизнинг орзу-умидлари, интилишлари ва бой тафаккурини ўзида мужассам этган маънавий меросимиз ва миллий кадриятларимизни кўз қорачиғидек асраш ва уни ёш авлод онгу-шуурига сингдириш долзарб аҳамият касб этмоқда”¹.

Миллий мафкуранинг мустаҳкам томирлари ҳақида Муҳаммад Қуроноф фикр билдирар экан, “Бизнинг бирлашиб кучаяётганимиз уларга ёқмайди. Чунки бир тану бир жон бўлсак, ҳақимизни бермаймиз-да. Бўш келмасак, биздан ҳеч нарсани, ҳатто бепаён даштларимизда ўсаётган янтоғимизнинг катта тиканини ҳам ололмайдилар”², деб таъкидлайди. Барчамиз жамиятимизда ҳар бир шахсни ҳамфикр ва тотув бўлиб яшашида юксак эстетик маданият намуналаридан оқилона фойдалансак, бизнинг миллий мафкурамиз ўзининг мустаҳкам базасини бойитиб бораверади.

¹ G'aybullayev O. Milliy g'oya tarixi va nazariyasi. –Т.: “Fan va texnologiya”, 2019. 163-bet.

² Қуроноф М. Нияти улуғнинг - қадами қутлуғ. “Халқ сўзи”, 2007 йил 24 октябрь.

Шахсда ана шундай бунёдкорлик туйғуларини, миллий менталитетимизга хос бўлган энг олижаноб фазилатларни янада кучайтириш учун яқин ўтмишдан “қора мерос” бўлиб қолган ва бизнинг келажак сари интилишимизга халақит берадиган одат, кўникма ва нуқсонлардан холи бўлишимиз зарур.

Шахс олдида турган энг асосий вазифа Ватан, эл-юрт қувончи, унинг ғам-ташвиши билан яшаш, эл бошига иш тушганда мард бўлиб майдонга чиқиш, юртимиз келажagini, халқимиз эрку озодлигини кўз қорачиғидай асраш, унинг хавфсизлигини ҳимоя қилиш экан, шунингдек, “мафқуранинг асосий мақсади ушбу йўлда халқимизни жипслаштириш, кишилар онгида мустақил дунёқараш ва огоҳлик ҳиссини тарбиялаш, комил инсонни вояга етказиш, фуқароларимизда бегона ва бузғунчи ғояларга қарши мустаҳкам мафқуравий иммунитетни тарбиялаш билан узвий равишда боғлиқдир”¹.

Бу иллатлардан халос бўлиш – эстетик онг ва миллий менталитетни шакллантириш ва юксалтириш демакдир. Бу иллатларга қарши турувчи миллий ғурур, ифтихор туйғуси, ижодкорлик, шижоат, Ватанга муҳаббат ва истиқболга ишонч каби тасаввурларни ривожлантириш даркор.

Жамиятимизда “миллий ғоя эзгу орзулар, мақсад-муддаоларига эришишда маънавий-руҳий куч-қувват берадиган омил вазифасини бажариб келган. Миллий ғоя ва мафқура барча инсонлар, халқлар, жамият ва давлат олдида турган муҳим вазифаларни амалга оширишга ёрдам беради ҳамда турли соҳада фаолият юритадиган жамият аҳлини бирлаштириб, уларни умумий мақсад сари сафарбар этади”².

Жамиятимизнинг миллий ғояси ва мафқурасида унинг энг нодир ҳамда ноёб эзгу хислатлари, яъни меҳр-мурувват, сабр-тоқатлилик, андишалик, ор-номуслик, шарму-ҳаёлик, нафосатлилик, ўткир дидлилик, ибо-иффатлилик,

¹ Ғайбуллаев О. *Milliy g'oya tarixi va nazariyasi*. –Т.: “Fan va texnologiya”, 2019. 297-bet.

² Ўша асар. 299-bet.

бағрикенглик, меҳнатсеварлик, инсонпарварлик ва бошқа маънавий қадриятлар билан узвийлашган ғоялар мужассам бўлган.

Ҳар бир жамиятда муайян миллий ғояларнинг бир-бири билан тизим сифатида ўзаро алоқадорликлари асосида қандайдир бир миллий мафқуранинг вужудга келиши мумкин бўлади. Бунинг сабаби – миллий ғоя миллий мафқуранинг асосини ташкил қилсада, лекин у ўзига хос тизим сифатида ғоялардан иборат бўлади. Бу фикрдан келиб чиқиб айтиш мумкинки, миллий мафқуранинг вужудга келиши учун у албатта муайян миллий ғоялардан ташкил топиши ва ўзига шахс дунёқарашига таъсир этувчи тизим сифатида шаклланиши зарур.

Биринчидан, битта миллий ғоя ҳам жамиятда миллий мафқура сифатида амал қилиши ҳеч ҳам ҳайратомуз воқеа эмас. Одамзод тарихида бундай ҳоллар кўп учрайди. Масалан, тасаввуфда ҳар бир шахс ўз ҳиссиётида Оллоҳ билан бирлашиши мумкинлиги ғояси бир неча юз йиллар халқимизнинг деярли миллий мафқурасининг бир кўриниши сифатида унинг амалий ва маънавий ҳаётида муҳим аҳамият касб этиб келган. Бу мафқуравий ақида асосида халқимизнинг Оллоҳга бўлган ишончи ва табиатни гўзал манзараларини эъзозлаш ҳиссиёти ошди. У одамларни шариат, маърифат ва тариқат орқали ҳақиқатга эришишига, покланишига давъат этди ҳамда уларни маълум даражада Оллоҳ гўзаллигига бирлаштиришга интилди. Ижтимоий ҳаётда шахснинг руҳиятига кучли таъсир ўтказиб, одамларнинг ҳар бирини кўнглига етиб бориш, уларни буюк ва ягона мақсадлар сари ҳаракатга келтириш вазифасини фақат муайян улкан ғоялар тизими бажариши мумкин. Бу ҳолни бамисоли табиат одамларга ўзининг гўзаллигини ҳам намойиш этиши ва одамлар ундан лаззатланиши учун, уларга битта ранг билан эмас, балки муайян тартибда жойлашган ранглар билан таъсир қилишига ўхшатиш мумкин.

Иккинчидан, ислом дини дунё миқёсида энг мукаммал дин сифатида бугунги кунда эътироф этилади. Мана шу

диннинг вужудга келиши ва шаклланиб бориши бевосита араб халқининг миллий мафқураси сифатида жамиятда амал қилган эди. Бу мафкура биргина араб халқининг мақсад ва манфаатлари, эҳтиёж ва орзу-ниятларидан келиб чиқиб, уни эзгулик ва бунёдкорлик ишларига, буюк мақсадларни бирлаштириш ва сафарбар этиш учун, нафақат Куръони Карим ва Ҳадису шарифда баён этилган минг-минг ғоялар тизими, шу билан бирга рамазон ойида рўза тутиш, ҳар куни беш маҳал намоз ўқиш, закот бериш, иложи бўлса ҳаж қилиш, диний байрамларда фаол иштирок этиш каби бир қатор амалларга асосланган эди. Ҳозирги кунда бу мафкура бутун мусулмон дунёси устидан ҳукмронлик қилмоқда. Шу боис миллий мафкура, авваламбор, мафкуравий тизим сифатида келиб чиқиб, ўз таркибига нафақат кўплаб миллий ва миллий бўлмаган ғоялардан ташкил топган тизимни, балки муайян амаллар тизимини ҳам ўз таркибига киритиши лозим.

Учинчидан, миллий мафкура яхлит бир тизим сифатида шаклланиши учун у нафақат маълум миқдордаги ғоялардан ташкил топиши, балки улар муайян тартибда кетма-кет мантиқан бир-бирига мос ҳолда жойлашиши ва шу билан бир-бирини ўз мазмунлари асосида тўлдириб бориши талаб қилинади. Бунда миллий мафкура шундай янги салоҳиятга эга бўладики, энди унинг одамларга бўлган таъсирланиши бир неча марта ошади. Чунки унинг таркибидаги ҳар бир миллий ғоя теранроқ ва яққолроқ англанишига имкон туғилади. Бунга далил сифатида халқимизнинг миллий истиқлол ғоясининг бош ва асосий ғояларини олиб кўрамиз. Бу ғоялар тизимида бош ғоя “Озод Ватан” ғояси билан бошланган бўлса, асосий ғоя эса “Юрт тинчлиги” ғояси билан бошланади. Ушбу ғоялар тизими айни бундай мазмунга эга бўлган ғоялар билан бошланиши муайян тарзда кетма-кет жойлашганлиги ва ниҳоят уларнинг тизим сифатидаги бирлигидан янги маъно-мазмунга ҳамда мафкуравий аҳамиятга эга бўлган улкан ғоя, яъни миллий мафкура вужудга келади.

Бундан ташқари жаҳон миқёсида эришилган дунёвий билимлар, диний-илоҳий кадриятлар, маърифатпарварлик,

комил инсон ҳақидаги фалсафий мушоҳадалар, ҳикматлар, озодлик, адолат, поклик, ҳалоллик, мардлик, ватанпарварлик, инсонийлик, нафосат, инсоннинг моҳияти, инсон ҳаётининг маъно-мазмун ва ҳоказолар ҳақидаги доно фикрлар, миллий ва умуминсоний ахлоқий-эстетик қарашлар, халқимизнинг ўзига хос бўлган соғлом турмуш тарзи, тафаккури ва дунёқарашда акс этган эртак ва афсоналари, миллий қаҳрамонларимизнинг ҳаёти, қаҳрамонона ишлари ва бошқалар ҳам миллий мафқуранинг муҳим омиллари, таянч негизлари ва манбалари сифатида ўрин тутади. Дарҳақиқат, бу мафқура халқимизнинг азалий эзгу интилишлари, бунёдкорлик фаолиятининг маъно-мазмунини белгилайди. Ҳар бир инсон учун муқаддас бўлган юксак инсонпарвар кадриятли томонларни ўзида мужассам этади.

Жамиятимизда шахс эстетик маданиятини ривожлантиришда миллий мафқуранинг устувор ва етакчи ўринда туриши, Ватан мустақиллиги барча орзу-интилишларимиз ва ёруғ келажагимизнинг асоси эканлигидан далолат беради.

Халқимизнинг миллий мафқураси бир қатор ғоялардан ташкил топиши кераклиги ва шундай кетма-кетликда кўйилиши кўйидаги асослардан келиб чиқади:

а) халқимиз кейинги уч минг йил давомида камида 2500 йиллар мобайнида турли-туман босқинчи-истилочилар истибдоди ва зулми остида яшаб келган. Шунинг учун ҳам “Озод Ватан” ғояси халқимизнинг энг юксак маънога эга бўлган муқаддас ғоясига айланиб борган эди. Қолган учта ғоя ҳам халқимизнинг онги ва қалбида минг-минг йиллар давомида ўзининг энг олий кадриятлари сифатида шаклланиб борган эди десак, ҳеч ҳам хато қилмаймиз. А.Очилдиев фикрича, ҳам миллий мафқура ўзининг узоқ тарихга эгаллиги билан нозик масаладир. Унингча, жамиятда “Миллий мафқуранинг шаклланиш жараёнини узоқ муддатли жараён сифатида баҳолаш, унинг тарихини эса бир неча минг йилликлар балан боғлаш ҳам баҳслидир. Бу ўринда миллий мафқурада баён этилган қоидалар, тамойиллар, дастурий

кўрсатмаларнинг конкрет тарихий шароит ва вазият билан боғлиқ ҳолда такомиллашиб бориши билан миллий мафқуранинг ғоявий-назарий қарашлар тизими сифатида шаклланишидек икки бир-биридан фарқланувчи жараён айнанлаштирилаётганини кўришимиз мумкин”¹;

б) халқимиз буюк ва ўта мураккаб тарихни ўз бошидан кечириб, шунинг эвазига ўзининг миллий мафқурасини яратди. Натижада биз донишманд ва юксак маънавият соҳибига эга бўлган халқ сифатида шаклландик. Бундай донишманд ва юксак маънавиятли халқгина, ўзининг олдига энг олий эзгу мақсади сифатида, эркин ва фаровон ҳаёт қуришдек вазифа қўйиши мумкин;

в) халқимиз ўзининг миллий мафқураси негизида жамоатчиликка бирлашиб яшашга мойил бўлган халқ сифатида шакланган. Ҳар бир ҳудудда фуқароларнинг бир-бири билан ҳамнафас яшаш, маслаҳатлашиб иш юритиши маҳаллада бўладиган ҳар қандай тўй-маракаларда бир-бирига елкадош бўлиши, миллий қадриятларига содиқлик, меҳр-муруватлилик, ислом динига эътиқод, ғамхўрлик каби фазилатлар устун туради. Халқимизнинг яна бир нодир хислати борки, у ҳам бўлса унинг инсонпарварлигидир.

“Миллий мафқурани фақат битта миллат ёки халқнинг мафқураси, деб тушуниш тўғри эмас. У муайян давлат ёки жамиятнинг умумий мафқураси маъносини англатади. Шу нуқтаи назардан қараганда, миллий мафқура тушунчаси Ўзбекистонда яшаб унда фаолият кўрсатаётган барча миллат вакилларига тегишлидир”².

Бу фикрдан маълумки, ҳар қандай шароитда мафқура ўзининг хоҳ эстетик, хоҳ ахлоқий, хоҳ сиёсий, хоҳ диний моҳияти билан ғояга асос бўлиб хизмат қилади. Мафқура негизида ғоя ўзини бойитиб, янгича қараш ва таълимотларни шахс эстетик маданиятига боғлайди.

¹ Очилдиев А. Миллий ғоя ва миллатлараро муносабатлар. –Т.: Ўзбекистон, 2004. 12-бет.

² Яхшиликков Ж.Я., Мухаммадиев Н.Э. Миллий ғоя: Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси. –Т.: Чўлпон, 2018. 97-бет.

Миллий мафкура жамиятимизда шахс эстетик маданиятини ривожлантиришга хизмат қилар экан, у ҳеч вақт давлат мафкураси сифатида фаолият олиб бориши мумкин эмас. У фақатгина халқнинг дунёқарашига асосланиши лозим. Чунки бу борада бош Қомусимизда “Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади.

Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас”¹, деб ёзиб қўйилган. Бу жумлалар биз яратаётган миллий мафкуранинг давлат мафкураси сифатида эмас, балки жамиятимиздаги ҳар бир шахснинг эстетик маданиятининг шакллантиришга қаратилган халқимизни мафкураси эканлигини барчамиз англашимиз лозим. Миллий мафкура негизида халқимизнинг ўтмиши ва ҳозирги куни бирлашиши, уларнинг келажакка ишонч ва ҳистуйғулари ҳар бир бир шахсга эстетик завқ берувчи куч сифатида ривожланиши керак.

Ўзбекистонда амал қиладиган мафкуралар ҳеч вақт давлат мафкураси даражасига кўтарилиши мумкин эмас. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 12-моддасида, Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас², дейилган.

Шахс эстетик маданиятини миллий руҳда шаклланишига биз яратаётган миллий мафкура ҳар томонлама жавоб бера олиши билан бошқа мафкуралардан тубдан фарқ қилади. Чунки бу мафкуранинг мазмун-моҳияти, ундаги шахснинг эстетик маданияти ва дунёқараши ҳеч қандай давлат аралашувига асосланмайдиган, бевосита халқнинг куч-қудрати, маънавий камолоти, инсонпарварлик тамойилларига амал қиладиган тарзда шаклланиб боради.

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2018. 11-бет.

² Ўша асар. 6-бет.

Бугунги кунда “жамиятдаги эзгу ғоялар барча даврларда инсонни юксак орзулар билан яшашга, олижаноб мақсадлар йўлида эътиқод билан курашишга ўргатади. Инсониятнинг адолат, тенглик, тинчлик, қардошлик, фаровонлик каби ғоялари турли диний ва дунёвий таълимотлар асосида одамларни юксак мақсадлар сари йўналтирган. Ислом дини, Куръон ва ҳадисларда табиатни асраш, илм олиш, одамийлик, ватанпарварлик, ҳалоллик, руҳий поклик, раҳм-шафқатли, меҳр-оқибатли ва адолатли бўлиш, ота-онани ва аёлни улуғлаш тўғрисидаги эзгулик ғоялари тарғиб қилинган”¹. Бундан келиб чиқадики, миллий мафкурада тарихан таркиб топган халқ тақдири, юрт истиқболи, бир-бири билан уйғунлашиб кетган миллатларнинг эртанги фаровон келажаги, озод ва обод Ватан равнақи намоён бўлади.

Миллий мафкура атамасига бир қатор олимлар ўз фикрларини баён этаркан, улардан А.Эркаев шундай дейди: “миллий мафқурани яхлит тизим сифатида икки хил – тор ва кенг тушуниш мумкин... Жамият миқёсида ранг-баранг мафқураларнинг ҳар бирини хусусийлик деб, миллий мафқурани эса улардаги умумийлик муштараклик деб баҳолаш мумкин. Бу миллий мафқурани тор мазмунда тушунишдир. Кенг мазмунда эса миллий мафкура ғояни турли партиялар, гуруҳлар, ижтимоий қатламлар, синфлар томонидан ўзига хос талқин қилинишининг, жамиятдаги плюралистик (ранг-баранг) қарашларнинг, назарияларнинг йиғиндисидир”².

Бу таърифда миллий мафқуранинг инсонлар томонидан хилма-хил тушунилишини ўзида кўрсатмоқда. Лекин миллий мафкурада шахснинг ижтимоий муҳити, яъни борлигини ўзида акс эттирадиган миллий ва умуминсоний, ўтмиши ва бугуни, диний ва дунёвий интилишлари мужассам бўлиши керак. Миллий мафқуранинг мана шундай жиҳатлари

¹ Ғ’aybullayev O. Milliy g’oya tarixi va nazariyasi. –Т.: Fan va texnologiya, 2019. 178-бет.

² Эркаев А. Миллий ғоя моҳияти. –Т.: Маънавият, 2001. 15-бет.

жамиятда муҳим аҳамият касб этади. “Миллий ғоя ва миллий мафқуранинг муҳим вазифаларидан бири – келажакка комил ишонч, эркин ва фаровон ҳаётга умид ҳиссини тарбиялашдан иборатдир. Миллий ғоя миллий ва умуминсоний тамойилларга асосланади. Миллатнинг туб манфаатлари, унинг ўз ўтмишига берган баҳоси ва келажакка ишончи миллий ғояда ўз аксини топади”¹. Бу фикрларда миллий мафқуранинг ахлоқий ва эстетик жиҳатлари жамиятдаги ижтимоий муҳит билан уйғунлашган ҳолда таърифлаб берилган. Бу борадаги бир қатор фикрларни ҳам билишимиз мумкин.

Шахс эстетик маданиятини шакллантиришда миллий мафқуранинг мазмун-моҳияти ҳақида сўз бораркан, таниқли профессор С.Мамашокиров, – “жамиятда мафқура халқчиллашса, ғоялар реаллашиб, ўзини ўзи тартибга солиб, потенциал ривожланувчи ижтимоий муҳит ва уни ҳаракатлаштирувчи шарт-шароитдан иборат динамик тизим – жонли система пайдо бўлади”², дейди. Ушбу кўриниш негизида шахс эстетик маданияти миллийлик ва умуминсонийликнинг диалектикаси асосида ривожланиб бориб, жамиятни ҳаракатлантирувчи кучларнинг динамикасини маданий ва маънавий маданият воситасида майдонга келтиради. Унда халқнинг эҳтиёжлари, мақсад ва муддаолари, моддий ва маънавий мероси, назарий ва амалий фаолияти гўзаллик руҳига сингдирилган эстетик дунёқараш билан узвий тарзда ривожланади.

Файласуф ўзининг миллий мафқурага нисбатан таърифини таъкидлар экан, “миллий мафқура ҳар бир шахс, ижтимоий гуруҳ ва тоифаларнинг хатти-ҳаракатларини, барча соҳа ва йўналишларнинг фаолиятини тартибга солиб, улардаги ўзгариш жараёнларини: ривожланиш босқичлари ва даражаларини баҳоловчи мезон; ташкиллаштирувчи ҳамда

¹ G'aybullayev O. Milliy g'oya tarixi va nazariyasi. –Т.: Fan va texnologiya, 2019. 291-бет.

² Мамашокиров С., Тоғаев Ш. Эркин ва фаровон ҳаёт қурилишининг ғоявий-мафқуравий масалалари. –Т.: Маънавият, 2007. 20-бет.

мувофиқлаштирувчи механизм; ҳаракатга келтириб, аниқ мақсадга йўналтирувчи куч – усул-восита бўлади”¹, деб айтади. Бу фикрлар замирида мафкуранинг жамият ижтимоий муҳити учун зарур ва универсал жараён бўлиши фалсафий тадқиқ этилади.

Миллий мафкуранинг жамият тараққиёти учун муҳим аҳамият касб этиши, унинг шахс эстетик маданияти ривожда янгилашиб давр руҳи билан уйғунлашиб боришини Ф.Мусаев қуйидагича эътироф қилади: “Миллий мафкура давлатга демократик ўзгаришлар жараёнининг бош субъекти сифатида қараб, айнан унинг фаол ташаббуси фуқаролик жамияти қурилишини таъминлайди деган назариядан, концепциядан келиб чиқади”².

Бу фикрларда миллий мафкуранинг ижтимоий тизим билан бирлиги, хилма-хил дунёқараш ва ғояларни замонавийлиги билан боғлиқ равишда таҳлил этилади.

Миллий мафкурага берилган ушбу таъриф ва фикрлардан келиб чиққан ҳолда, унинг бутун тарих билан боғлиқлиги, халқнинг хохиш-истакларини акс этиши, доимий равишда ривожланиб бориши, бири-бирини тақозо этувчи ғояларни бирлаштирувчи куч сифатида таҳлил этиб, қуйидагича таърифлаш мумкин:

Миллий мафкура – бу жамиятда ҳар бир шахснинг мукамалликка эришувини таъминлайдиган, ўтмиш ва бугунги кунни бир-бирига боғлаб келажак сари интиладиган, инсонпарварлик тамойилига асосланган ижтимоий онг шакллари (ахлоқий сиёсий, диний, эстетик маънавий, ҳуқуқий ва ҳ.к.)нинг йиғиндисидир, дейиш мумкин.

Миллий мафкуранинг шахс эстетик маданияти билан алоқодорлиги Ўзбекистонда барпо этилаётган фуқаролик жамиятининг фалсафий-эстетик жиҳатларидан келиб чиққан

¹ Ўша асар. 21-бет.

² Мусаев Ф. Демократик давлат қуришнинг фалсафий-ҳуқуқий асослари. –Т.: Ўзбекистон, 2007. 222-бет.

ҳолатда ўзини бир қатор омиллар асосида ривожлантиради. Булар:

- шахснинг мафкуравий жараёнларни ҳаракатлантирувчи кучи сифатида ўзининг эстетик маданиятини объект ва субъект бирлигини намоён этиш;

- жамият ривожда шахснинг эстетик маданиятини миллий мафкура негизида умуминсоний қадриятлар билан узвийлигини таъминлаш, ижтимоий муҳитда маънавий меросларнинг ролини ошиб боришига кўмаклашиш;

- мустақиллик ғояларини шахс эстетик онгига сингдиришда замонавийликнинг мазмун-моҳиятидан келиб чиққан ҳолда фаолият олиб бориш;

- мафкура асосида шахс эстетик маданиятида соғлом турмуш тарзининг жамиятдаги ролини оширишга қаратилган чора-тадбирлар тизимини ишлаб чиқиш;

Ушбу омилларнинг жамиятда шахс эстетик маданияти билан уйғунлашуви асосида мафкуравий жараёнларга алоҳида нисбат берилади. Давр руҳиятига мос келиш асосида шахснинг миллий мафкурага эстетик муносабати ранг-барангликни шакллантиради.

Ушбу омилларнинг шахс руҳиятига таъсири, жамиятдаги эстетик маданиятни ривожлантиришдаги роли жамиятдаги вазифаларни бажариш, уларни барча даражадаги таълим ва тарбия жараёнида, бутун жамият миқёсида ҳисобга олиш, миллий ва умуминсоний қадриятларнинг, маънавият ва миллий мафкуранинг ўзаро алоқадорлиги билан боғлиқдир.

Жамиятимизда янгича дунёқараш ва замон руҳини ўзида акс эттирган миллий мафкурамиз ўтмишда, аниқроғи собиқ тоталитар тузумдаги мавжуд бўлган шахс эстетик маданиятига дахлдор бўлмаган қарашлардан ўзини халос қилди. Чунки бу даврнинг маънавий қиёфаси якка мафкурага асосланиш ва жамиятни бюрократик тарзда бошқариш ғояларини ўз олдига мақсад қилиб олган эди. Бундай қарашларни таҳлил қиладиган бўлсак “мустабид тоталитар тузум даврида жамиятнинг ғоявий асоси бўлган ягона коммунистик мафкура мамлакатимиз халқлари, хусусан,

Ўзбек халқи турмуш тарзи, дунёқараши, тарихи, урф-одатлари, анъаналари ва миллий хусусиятларини ҳисобга олмаганлиги ҳамда бизга бегона ва ёт бўлган кадриятларни, мақсадларни сингдиришга уриниб келганлиги туфайли унинг асоратларидан холос бўлишга бўлган маънавий эҳтиёжнинг мавжудлиги билан боғлиқ эди”¹.

Халқимиз учун миллий мафкуранинг нақадар долзарб ва ўта муҳимлиги, унда эстетик маданият дурдоналари маънавиятимиз асосини ташкил этиши, ҳар бир шахс фуқаролик жамиятида эскича дунёқарашдан озод бўлиши кераклигини ўртага ташлади. Хулоса қилиб айтганда, миллий мафкура жамиятимизда шахс эстетик маданиятини ривожлантириш ва шакллантиришнинг муҳим негизи ҳисобланади. Ундан оқилона ва мақсадга мувофиқ фойдаланишда воқеликка эстетик муносабатларни тўғри йўналтирилган тизимига асосланиш, ҳар бир фуқарони аниқ дастурлар асосида фаолият олиб боришини таъминлаш муҳим саналади.

3.2§. Шахс эстетик маданиятининг этномаданий ва маънавий-мафкуравий ҳолатини миллий турмуш шароитларида ривожланиши

Ижтимоий тараққиёт жараёнида ҳар қайси халқ ёхуд инсон учун аждоқларидан мерос бўлиб келадиган, келажак авлодини камол топтириб вояга етказиш учун хизмат қиладиган муқаддас замин, яъни она Ватан ва унинг бағрида ниш отиб, фаровон ҳаётга хизмат қиладиган миллий-маънавий кадриятлар шаклланиб боради. Бу ўз навбатида, жамиятда шахс этномаданиятининг даврлар оралиғидаги хилма-хил анъаналар, удум ва маросимлар тарзида ижтимоий ҳаётда намоён бўлишига олиб келади.

Инсоният тарихидан маълумки, турли даврларда турли минтақа ва ҳудудларда яшаган инсонлар ўзларининг

¹ Миллий истиқлол ғояси ва раҳбар фаолияти. –Т.: Akademiya, 2007. 6-бет.

аждодлари меросини улуғлаб, уларни юксак маънавий-мафкуравий қадриятлар сифатида ривожлантиришга интиланган. Ҳар бир шахс учун ўзи туғилиб ўсган жой муқаддас саналиб, унинг урф-одатлари, маҳаллий эътиқодлари доимо эъзозланиб келинган. Хусусан, “жазирама саҳрода яшовчи – кўчманчи бадавий, абадий музликлар билан қопланган юртлардаги – эвенклар, инсон ўтиб бўлмайдиган тўқайларда яшаётган – аборигенлар ва бошқа халқлар учун аждодлари ўтган ҳамда ўзлари яшаётган табиий муҳит, ижтимоий макон Ватан ҳисобланади. Унинг равақини ўз ўтови, чайласи, ертўласида яшаётган оиласи, қондош уруғлари, халқи ҳаёт тарзи, эътиқоди, орзу-умидлари тимсолида тасаввур қилади. Бу тасаввурлардаги умумийлик маънавиятдаги умуминсонийликнинг намоён бўлишидир”¹.

Шахс учун бу табиий муҳитда эртанги кунга бўлган ишонч, маънавият ва этномаданиятни шакллантириш ётади. Юртимизда бу муҳит оила деб аталиб, унда инсон боласининг шахс бўлиб вояга етишига хизмат қиладиган маънавий-мафкуравий ҳолатлар биринчи ўринда туради. Ўзбек оиласида бошқа халқлардан фарқ қилувчи ўзига хос ва мос этномаданиятнинг намуналари бўлган анъаналар, қадриятлар, урф-одат ва маросимлар мавжудки, уларнинг ҳар бири бир дунё. Оддийгина оилада фарзанд туғилганда унга чиройли бир исм қўйишнинг ўзи халқимизга хос анъана бўлиб ҳисобланади. Бу борада ислом динида фарзандга чиройли исм қўйиш ота-онанинг олдидаги бурчи эканлиги, шунингдек, Кайковуснинг “Қобуснома”сида ҳам бу ҳақдаги фикрлар билдирилган.

Ўзбек халқида бошқа халқларга ҳам хос нафосат ҳақидаги умумбашарий тушунчалардан ташқари фақат шу халққагина хос бўлган, шахс ва жамият эстетик маданиятини шакллантирадиган маънавий-мафкуравий ҳолатлар мавжуд. Бу ўзига хослик борасида жаҳоннинг кўплаб мамлакатларида

¹ Мамашокиров С, Ўтамуродов А. Эзгу мақсад йўлида. –Т.: Мухаррир, 2008. 17-бет.

хилма-хил фикрлар мавжуд: Рус сиёсатшуносларининг таъкидлашича, “Оила ўзбекларнинг кўп асрлик анъаналарига ва менталитетига мос бўлган энг муҳим ҳаётий қадриятлардан бири бўлиб қолмоқда”¹. Дарҳақиқат, ўзбек оиласи ўзининг анъана ва тарихига биноан ўзининг ёшларни миллий нафосат ва фаросат сарчашмаларидан баҳраманд бўлиб вояга етишишлари руҳида тарбиялаб келмоқда. Айниқса, катта ёшдаги оила аъзоларининг ахлоқий-эстетик маданияти, яъни диди, рухий, назокатли муомала мактаби, адабиёт ва санъатга муҳаббати, озодалик ва самимиятга интилиш каби фазилатлари ёшлар тарбиясида муҳим аҳамият касб этади.

Масалан, Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романидаги асосий қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатлари, гап-сўзлари ва муомала маданиятидаги назокат, миллий жозиба халқимиз миллий менталитетига ёрқин мисол бўлишидан ташқари, ёшларнинг эстетик маданияти шаклланиши ва ривожланишида жуда катта ўрнак тимсоли бўлиб хизмат қилади. Унинг бу романидаги “Бу хонадондан ҳеч ким норизо бўлиб кетган эмас” деб айтилган сўзларда олам-олам маъно ва қадриятларимиз мужассам бўлган.

Яна бир ўзбек адиби Абдулла Авлоний инсон ҳақидаги фикрларида тарбиянинг роли долзарблигини айтиб ўтади. У ўзининг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида инсон боласининг юксак шахс бўлиб етишиши учун миллий-маънавий қадриятларни улар онгига сингдириладиган эстетик тарбия билан боғлайди. Бу ҳақда шундай дейди:

Агар бир қушнинг ёш болосин олиб,
Бўлур тарбият бирла йўлга солиб.
Аносин олиб асрағон бирла ром
Қилмас, киши саъй қилса мудом.
Керак тарбият ёшлиқдан демак,
Улуғ бўлса, лозим келур ғам емак.
Эгур бемашаққат киши навдани,

¹ Гафарли М.С, Касаев А.Ч. Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик – тараққиёт асоси. –Т.: Ўзбекистон, 2001. 41-бет.

Тўғунчи эгур куйдириб кавдани¹.

Бу мисралар орқали Авлоний шахснинг эстетик маданияти ёшлиқдан бошланишини, инсонни катта бўлгандан кейин тарбиялаш, унинг онгига миллий-маънавий кадриятларни сингдириш мушкул бўлишини айтади. Шунингдек, урф-одат ва маросимлар шахс маънавий камолотида муҳим саналиб, жамиятда миллий кадриятларни юксалтириш, халқ манфаати учун маърифатпарварликни ривожлантириш муҳим аҳамият касб этган.

Авлоний шахс эстетик маданияти тарбиясига эътибор қаратиб, унинг жамиятда анъаналар, маросим ва удумларга амал қилиш асосида камол топишига ҳаракат қилди. Буни Авлоний қуйидагича изоҳлайди:

Худонинг раҳмати, файзи ҳама инсонга яксардур,
Ва лекин тарбият бирла етушмак шарти акбардур.
Туғуб ташлов била бўлмас бола, бўлғай бало сизга,
Вужуди тарбият топса, бўлур ул раҳнамо сизга.
Темурчининг боласи тарбият топса, бўлур олим,
Бузулса хулқи, Лукмон ўғли бўлса, бўлғуси золим.
Ёмонларга кўшилди Нухнинг ўғли, бўлди беимон,
Юурди Каҳф ити хўблар ила, бўлди оти инсон².

Бу мисралар негизида Авлоний миллий кадриятларнинг юксалишида моддий ва маънавий асосларнинг борлигини кўрсатади. Шунингдек, жамиятда яшовчи фуқароларнинг мақсад-муддаолари, орзу-интилишларини ўзида ифодалашга, жамият эстетик маданиятини бойитиб боришга ҳаракат қилади. “Тарих шуни кўрсатадики, ҳар бир миллат, ҳар бир шахс, биринчи навбатда, ўз миллий ғурурига эга бўлиши, ўзлигини англаши лозим. Шахс, миллат, авваламбор, ўзини ҳурмат қилганидагина бошқа шахс, миллатларни ҳурмат қилади. Ўзлигини англамаган ғурурсиз миллат ҳар қанча моддий бойликларга эга бўлмасин қул бўлиб яшайверади. Аксинча, ўзлигини англаган, ўз аждодлари тарихини,

¹ Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. –Т.: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. 11-bet.

² Ўша асар. 8-bet.

қадрияти, урф-одатлари, анъаналарини эъозлаган миллатнинг келажаги буюк бўлади”¹. Шундай экан, биз халқимизнинг асрлар оша безавол яшаб келаётган маънавий-мафкуравий қадриятларининг юксалиши учун барча анъана, урф-одат ва маросимларимизни эъозлашимиз, ёшларимизни юксак инсоний қадриятлар билан вояга етказишимиз даркор.

Ўзбек халқининг бой ва бетакрор маънавий-мафкуравий қадриятлари кўп бўлиб, шахс эстетик маданиятининг шаклланишида улар доимо ҳаётининг маъносини ташкил этиб келади. Бу маънавий меросларимизнинг ўзига хос кўриниши шахснинг турмуш эстетикасига бўлган завқий муносабатида ўзини намоён этади.

Шахснинг турмуш эстетикаси оила муҳити негизида ривожланиб боради. Ҳар қайси оила муҳитида бола ёшлигиданоқ ўз ота-онасини турмушини кўриб, ўз ҳаётини худди шундай эстетик маданият тарзда бўлишини ҳаёлидан кўп маротаба ўтказди. Бу муҳитда бўладиган барча воқеаларни синчковлик билан кузатиб, ўзининг ҳаётга бўлган қизиқишини кучайтира боради. Чунки, инсон боласи шу муҳитда аста-секин воқеликка нисбатан эстетик муносабатларини камол топтиради. Ҳар бир кунини қизиқарли ғояларини ёдга олиб, кўплаб дўстлар даврасида бўлгиси, беғубор осмондан учиб ўтаётган самолётга мингиси, дарров катта инсон бўлиб қолгиси келади. Бундай ўй-хаёлларни боланинг ота-онасига ҳар бир берадиган саволида юзага келиши табиий. Ўз фарзандининг хилма-хил ғоялар оламига интилишини кўрган ота-она унга ҳаётдаги барча воқеа ва ҳодисалар бирин-кетин содир бўлишини, бир кун келиб болақай ҳам катта инсон бўлиб халқига хизмат қилишини келажакда юксак маданиятли шахс бўлиб етишишини тушунтиради. Ана ўшанда турмуш шароитлари елкасига тушиши ва гўзал оилани бошқаришини айтади. Ота-она фарзандига насиҳат қилар экан, турмуш, ҳаёт тез

¹ Азизхўжаев А.А. Мустақиллик: курашлар, изтироблар, қувончлар. –Т.: Академия. 2001. 8-бет.

ўзгарувчан ва мураккаблигини айтиб, уларда дид, онг, нафосат идеалларини бойитади.

Турмуш эстетикасидаги эстетик маданият оила муҳитида кўпроқ қизларда онага, ўғил болаларда эса отага тақлид қилиш асосида ривожланади. Оилада турмуш эстетикаси фарзандларга ўргатилар экан, “болалар меҳнат қилишга ўрганади, ўзи яратган нарсанниг қадрига етади, ... Қизлар учун кўғирчоқ яшаш, болалар учун варрак яшаш орқали ана шундай кўникмалар пайдо бўлади”¹, деб таъкидлайди.

Ваҳоланки, инсон ўз эстетик идеаллари, тасаввурлари, ақл-заковати билан турмушини гўзал қилишга ҳаракат қилади. Оддийгина ошхона анжомлари ҳам турмушга безак беришлигини таҳлил этиб, ҳар хил товоқ, лаган, кўза, коса, чойнак, пиёла, қошиқ ва ҳоказоларни хонадонларда авайлаб сақланади. Булар нафақат инсон эстетик эҳтиёжини қондиришга, балки турмушини чиройли, эстетик маданиятини кўркем кўринишига хизмат қилади.

Турмуш эстетикасини бойишида шахс эстетик маданиятига халқ амалий безак санъати катта таъсир кўрсатади. Зеро, ҳар бир шахс эстетик эҳтиёжини қондирувчи нарсалар гўзал ва эстетик дидли бўлишини истади. Масалан, бирон-бир мебел, стол-стул, дераза ва эшиклар танлаганда унинг қулайлиги ва чиройлилиги эътиборга олинади. Мобаддо хонани жиҳозламоқчи бўлганда деворларининг чиройли безатилиши, дераза пардаларининг гўзаллиги, хонага қўйиладиган буюмларнинг эстетик кўринишига аҳамият берилади.

Шахс турмушида халқ амалий безак санъатининг эстетик куч-қудрати шунчалик каттаки, бунда инсонларнинг олам ҳақидаги хилма-хил турфа оламлари, чиройли нақш ва безаклари, ранг-баранг кўринишдаги табиат манзаралари акс эттирилади. Мана шундай воқелик тўғрисидаги жозибатор манзара ва кўринишлар шахс маданиятини такомиллаштириб, олам ҳақидаги эстетик муносабатларини азалий ва абадий

¹Абдуллаева Н. Дизайн ва бадиий-эстетик маданият. –Т.: Turon-iqbol, 2016. 87-бет.

жабҳаларини вужудга келтиради. Шу боисдан, турмуш эстетикаси бугунги кунда фуқаролик жамияти қуриш жараёнида ўзбек хонадонларининг асосий эстетик маданияти ривожланиши учун хизмат қилиши лозим.

Турмуш эстетикасида шахснинг бутун ички ва ташқи фазилатлари намоён бўлади. Шахс муомала маданиятининг ривожланиши, шаклланиши, авваламбор, оилада, оила аъзолари муҳотида, кейинчалик боғча, маҳалла, мактаб, лицей, коллеж, олий ўқув юртлари ва жамоат муассасаларида мукамаллашиб боради. Муомала маданиятининг дастлабки ўчоғи оила экан, барчамиз фарзандларимизни доимо эстетик маданиятли бўлишга, яъни чиройли сўзлашга, ёмон ва хунук сўзлардан сақланишга ўргатиб боришимиз лозим. Чунки юксак эстетик маданият намунаси бўлган Ҳадиси шарифларда ҳам бу борада шундай дейилади: “Яхши сўз-жон озуғи, ёмон сўз-дил қозиғи”, “Кишининг гўзаллиги унинг тилидан билинур”, “Инсон хатони кўпроқ ўз тили билан содир қилади”, “Мулойимлик ҳикматнинг бошидур”, “Қулоққа ёмон эшитиладиган гапдан сақлан” ва ҳоказо.

Бинобарин, барчамиз муомала маданиятимизни завқий муносабатлар тизимида юқори кўтаришимиз, руҳиятимизга ижобий таъсир этадиган сўзларни ёшларимизга ўргатиб боришимиз, яшашдан мақсад, юксак эстетик маданиятли шахс бўлиб вояга етишиш эканлигини уқтиришимиз лозим. Инсон яшар экан, у хоҳлайдими йўқми, барибир муомалага эҳтиж сезади. Бу эса ундан эстетик маданиятли бўлишни, яъни ширин ва самимий муомалали бўлиш, қизларимиздан хаёли ва иболи, ифбатли ва мафтункор бўлиш, йигитларимиздан эса одобли, хушмуомала, мард, жасур, сергак ва одамохун бўлишни талаб этади.

Шахс эстетик маданиятининг шаклланишида оиладаги тозаликка риоя қилиш, саранжом-саришталик масалалари катта рол ўйнайди. Буни ҳамма амалга ошириши мумкин. Лекин инсондаги дид турли турмуш эстетикаси асосида, меҳнат эстетикасининг турли соҳаларида хилма-хил бўлади. Шунинг учун ҳеч қачон дидсиз одам бўлмайди, аммо

инсонлар тозаликни сақлашда, озодаликка риоя этишда, уй-рўзгорни саранжом-саришта қилиб қўйишда эстетик дид ва идеаллари ранг-барангдир. Чунки ҳар бир инсонда яхши ёки ёмон, гўзал ёки хунук дид мавжуд. Эстетик дид бу кишиларнинг фақатгина ўқиган китоблари, кўрган кинолари қанчалигида ёки кийган кийимларида эмас, балки онги ва тушунчаларининг софлиги ҳамда юксаклигидадир. Шу боис шахс эстетик маданияти эстетик дид орқали чинакам чиройини белгилаб, маънавий ҳаётни бой бўлишига, шахсни тоза, озода, пок, камтарин, ўзига доимо эътибор бериб юришга, саранжом-саришта бўлишга хизмат қилади.

Шунингдек, ҳар бир шахснинг оддий ва чиройли кийим-бош танлаб кийиниши, дидли, фаросатли бўлиши оилага файз киритади. Бу бир тарафдан, шахснинг эстетик маданиятини бежирим ва кўркам қилса, иккинчи тарафдан оила учун кам чиқимлик, сарф-харажатни кўпайтирмаслик, ортиқча пулни кўчага совурмасликка, оиланинг мустаҳкам бўлишига олиб келади.

Турмуш шароитларининг асосий қисми ёшларнинг турмуш қуриши, яъни тўйлари билан боғлиқ тарзда юзага келади. Тўй ўзбек халқининг жони-дилидан севувчи азалий маросимларидан биридир. Тўй бўладиган хоноданга барча маҳаллаларда тўйдан олдин қариндон-уруғ ва қўни-қўшнилар йиғилиб, “маслаҳат оши” ташкил қилинади. Унда тўй эгасига ёрдам тариқасида баҳоли-қудрат келганлар ўз марҳаматини дариғ тутиб, тўйнинг сарф-харажатларини бир қисмини зиммаларига олган ҳолда ҳамжихатлик билан тўйни бошлашади. Тўй бошлангач, маҳалла оқсоқоли томонидан белгиланган мезбонлар тўйга келадиган меҳмонларни завқ-шавқ билан илиқ кутиб олиш учун бел қамишдан бел боғлаб турадилар. Айниқса, тўй бўлаётган хонадонда қувонч устига қувонч, ёшларга бир умрлик бахт тилаш биринчи галдаги эзгу тилаклар бўлади.

Тўй бошланишидан олдин эндигина мустақил ҳаётнинг нималигини тушунаётган йигит ва қиз бутун умрида бир марта бўладиган никоҳ онларидан завқ-шавққа тўлиб,

ФХДЁ(фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш)дан ўтиш билан боғлиқ эр-хотин бўлиш учун керакли ҳуқуқий ҳужжатларни имзолашади. Булар барчаси ёш келин-куёвнинг энг ҳаяжонли, бир умр эсда сақланиб қоладиган бахтиёр дамлари, қолаверса, оила деб аталган ҳаётнинг гўзал ва сермазмун лаҳзалари ҳисобланади.

Булардан сўнг бахтли келин-куёвнинг ажойиб тўйлари бўлади. Тўйда барча кишилар ўйин-кулгу, хурсандчилик қилишади, ёш келин-куёвга бахт тилашади. Шу тарзда ўзбек тўйлари эстетикаси вужудга келган. Ўзбек хонадонларида тўйларнинг қанчалик кўп бўлиши турмушимизнинг яхшилиги белгиси, фарзандларимизнинг мустақил ҳаётга қадам қўйиш йўли экан, уларнинг бутун умри чиройли баҳор фаслидек гулларга тўлиб-тошиб, бахтли ҳаёт кечиришлари, ёшларимиз бир-бирларини доимо тушунган ҳолда яшашлари керак. Буларнинг ҳаммаси турмуш эстетикасига асосланган эстетик маданиятимизни вужудга келтиради.

Кейинги пайтларда тўй ҳашамалар ва маракаларни ўтказишда эстетик маданиятни суъисътемом қилиш ҳолатлари учраб турибди. Айниқса, келин-куёв тўйларида бу нарсани кўпроқ кўрмоқдамиз. Тошкент ва Самарқанд тўйларида ким ўзарга бўлаётган тўйлар туфайли кўпроқ қиз чиқарган хонадонлар эл-юрт, маҳалла-куй олдида ўлиб қолмай деб, қарз эвазига қиз чақирди (чарлар) тўйларини қилишмоқда. Натижада қарзга қилинган тўйни азобини бир неча йил тортишларига тўғри келмоқда. Бунинг оқибатида айрим урф-одатларни, маросимларни ўтказишда ахлоқий-эстетик мезон бузилиш ҳоллари ҳам учраб қолмоқда. Ахлоқий-эстетик мезоннинг бузилиши турли салбий оқибатларга олиб келиши ҳам мумкин.

Мана шундай ҳолатларни бартараф этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қонунчилик палатасисининг кенгаши ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2019 йил 14 сентябрда чиқарган № 2736-III/КҚ-592-III-сонли “Тўйлар, оилавий тантаналар, марака ва маросимлар ўтказилишини тартибга солиш

тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги қўшма қарорида бу ҳақда қуйидагилар қайд этилган: “Сўнгги йилларда халқимизнинг узоқ йиллик қадриятлари ва анъаналарини ўзида акс эттирган тўйлар, оилавий тантаналар, марака ва маросимлар ўтказишда шухртапарастлик, ўзини кўз-кўз қилиш, бошқаларнинг ижтимоий аҳволини инобатга олмаслик, исрофгарчилик, халқимизнинг урф-одатлари ва анъаналарини менсимаслик каби иллатлар кўзга ташланмоқда”¹.

Бундай дабдабали маросим ва маракалар шахс онгига салбий таъсир ўтказиши, унинг ахлоқий-эстетик маданияти ва дидининг соғлом ўсишига халал беради.

Охириги йилларда баъзи турмуш қурган янги оилаларда арзимас нарса устидан турли баҳоналар билан уруш-жанжалларнинг пайдо бўлаётганини ҳам тушуниш амри маҳол бўлмоқда.

Инсоннинг ёшлиги сувдек оқиб ўтиб кетади. Қизлар турмушга чиқади, йигитлар уйланади. Натижада, оила ташвиши, фарзанд тарбияси ва бошқа турмушга дахлдор масъулиятлар бошланади. Улар турмушнинг аччиқ-чучукларини, яхши-ёмон кунларини бошидан ўтказишади. Мана шундай пайтда эру-хотин бир бўлиб, топганини биргаликда баҳам кўриши, оила деган муқаддас даргоҳни эстетик маданият билан бойитиши керак. Бу вақтда эру-хотин бир-бирини синайди, ўзаро қийинчиликларни бартараф этишади. Агарда доимо кийим оладиган хотинга қарата эрининг билдирган фикрларига: “Пул топиб кийинтириб кўйдингизми?”, “Ота-онам олиб беряпти-ку”, “Сенинг пулингга кийим оляпманми, ўзим ишлаб, ўзим топяпман-ку”? деган гапларни айтиш оилада вужудга келган шароитдан ич-ичидан эзилиб юрган йигит дардини кўпайтиради. Ваҳоланки, айниқса, севиб турмуш қурганинг шу гапни айтса! Бундай ҳолларда оилада салбий оқибатлар келиб чиқиши мумкин.

¹ <http://xs.uz/uzkr/post/tojlar-oilavij-tantanalar-maraka-va-marosimlar-otkazilishini-tartibga-solish-tizimini-yanada-takomillashtirish-togrisida>

Шунинг учун ҳар бир йигит-қиз турмушнинг оғиру-енгилликлари, яхши-ёмон кунларини сабр билан енгиши, ҳаётларини инсонлар ҳавас қиладиган ажойиб мўъжизаларга бой қилишлари лозим.

Баъзи бир оилаларда эркатой бўлиб ўсган ёшлар бор. Буларга ота-оналар ўз панд-насихатларини билдириши, оиладек муқаддас даргоҳда барча бўладиган ширин ва хунук ҳолатларни эру-хотин бир бўлиб ҳал этишга ўргатиш лозим.

Шу асосда шахснинг олижаноб ҳис-туйғулари, инсоний фазилатларини куйлаган ўзбек халқининг эстетик идеаллари, тасаввурлари, тушунчалари бебаҳо ва ноёб ўтмиш меросга боғлиқлиги билан муштарак тарзда шаклланади. Шу асосда хур фикрли ва меҳрибон, софқўнгилли ва меҳнатсеварликка эга бўлган шахснинг эстетик идеаллари доим бойиб ва янада камол топа боради. Шу сабабли ўзбек халқи илиги тўқ ва бақувват, ҳар томонлама маънавий камолотга етган ёшларни тарбиялашда ҳеч иккиланмасдан ўзининг қадимий ва бой эстетик идеалларига таянади. Шахснинг эстетик идеаллари эстетик маданият тушунчаси билан муштаракликни вужудга келтириб, уларни бир-бири билан яқинлаштиради. Бундай эстетик идеалларнинг турли кишиларда турлича бўлиши эса табиий равишда инсон табиатининг мураккаб ва кўп қиррали эканлигининг ифодасидир.

Ҳар бир жамиятда яшаётган шахснинг эстетик маданияти ва эстетик идеаллари бир хил бўлиши мумкин эмас. Ана шу шахснинг ҳаётга муносабати, мақсад ва орзу-умидлари билвосита эстетик идеалга боғлиқлигини кўрсатади.

Бугунги кунда муқаддас туйғулардан кўнгли тўлиб, юксак ва соф эстетик идеаллар асосида турмуш қуриш ва фаровон оилани камол топтириш ҳар бир ёшнинг истагидир. Шундай экан, ёшлар ўз истаklarини амалга оширишдан аввал ўзларининг одоб-ахлоқи, юриш-туришлари, Ватанга, юртга, ота-она, ака-укага бўлган муносабатларини тўғри йўлга қўйишлари лозим.

Жамият равнақи йўлида ўзлигини англаган миллатгина доимо янгиликка, замонавий дунёқараш, ижтимоий ҳаёт ривожига эга бўла боради. Бу вазиятда ҳар бир шахс ўзининг қадриятлар, урф-одатлар, анъана ва маросимларга бўлган завқий муносабатини маънавий олам билан боғлаган ҳолда ривожлантиришга интилади.

Бу жараёнда халқимизнинг ислом динига бўлган эътиқоди ва юксак эстетик маданияти кучли эканлигини кўришимиз мумкин. Аммо кейинги пайтларда бу масалада диний қадриятларимизни юксалиши ўрнига уларни суъийсҳатомол қилишга уринишлар бўлаётганини ҳам кўришимиз мумкин. Айрим жойларда одамлар миллий урф-одатлар билан диний маросимлар ўртасидаги фарқни тўғри тушуниб етмасдан, уларни бир-бири билан боғлаб бормоқдалар. Жойларда шариатга зид бўлган маҳаллий урф-одатларни диний маросимлар сирасига киритишга интилмоқдалар. Инсон вафотидан кейин ўтказиладиган “дафн маросими 7, 20, 40, йил, ҳайит, қор ёғди каби марҳумларга атаб ўтказиладиган тадбирларда қуръон ўқиш, дуо қилиш орқали уларга диний тус берилга бошланган эди. Шундан кейин уларни диний маросим сифатида қабул қилиб, гўё фарз ёки суннат амаллари каби бажарадиган бўлиб кетишган. Кейинчалик бундай маросимларни тўйлардагидек катта зиёфатлар билан ўтказиш урфга айланиб қолди. Лекин “Тўйлар, оилавий тантаналар, марака ва маросимлар ўтказилишини тартибга солиш тўғрисидаги низом”да “Дафн этиш ва мотам маросимлари кўпи билан уч кун мобайнида чекланмаган миқдордаги фуқаролар иштирокида ўтказилиши мумкин, ош бериш маросими бундан мустасно”¹, деб кўрсатилган. Шундай экан, дафн маросимларида ортикча дабдабазлик ва шуҳратпарастликни олдини маҳалла оқсақоллари чуқур англашлари лозим.

¹ <http://xs.uz/uzkr/post/tojlar-oilavij-tantanalar-maraka-va-marosimlar-otkazilishini-tartibga-solish-tizimini-yanada-takomillashtirish-togrisida>

Кенг жамоатчиликка биз ортиқча дабдаба ва маракаларни ўзказмаслик, кераксиз сарф-харажатлар билан ўзларини қийнаб қўймасликларини тушунтириб боришимиз керак. Ислом динининг асосий байрамлари бўлган Рамазон Ҳайити ва Қурбон Ҳайитларини ўтказишда халқимизнинг ҳамжиҳатлигини таъминлаш, уларни ўтказишда барчамиз якдил бўлишимиз лозим. Бу диний байрамларимизда кексалар ҳолидан хабар олиш, касалларни бориб кўриш, бева-бечораларга, ёрдамга муҳтож оилаларга кўмаклашиш динимиздаги юксак инсонийлик ва эстетик маданиятнинг белгисидир.

Бу байрамларимиз олдидан ота-боболаримиз абадий ҳаётга йўл олган қабристонларни тозалаш муҳим ҳисобланади. Бу борада Пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ўз фикрларини билдириб, ўлим ва ҳаётнинг, қабристонларни тозалаш, ўтганларни зиёрат қилиш шахс эстетик маданиятига ижобий таъсир этувчи куч эканлиги ва ибрат намунаси бўлишини айтганлар. Бу ҳақда ўзларининг ҳадисларида: “Мен сизларни қабрларни зиёрат қилишдан ман қилувдим, энди зиёрат қилинглари, қабрларни зиёрат қилиш ўлимни эсингизга солади”, деб марҳамат қиладилар.

Халқимиз орасида мазорларни эъзозлаш, уларни доимо тоза ва пок тутишга интилиш азалий анъаналаримиздин бирига айланиб қолган. Ота-боболаримиз қадимдан қабристонларни марҳумлар ётган мангу маскан сифатида эъзозлаб, ғоят мўътабар жой, зиёратгоҳ, деб эҳтиром билан қараганлар. Мазорга чиқинди ташлашни, таҳорат ушатишни, гўр дўнги устида ўтиришни, ҳатто бу ерда намоз ўқишни гуноҳ ҳисоблашган. Қабристон ичида югуриш, уларни босиш, бола бақаралар ўйнаши ман этилган. От-улов минган кишилар мазорга яқин келганда, эгардан тушиб, марҳумлар руҳини безовта қилмаслик учун уловларини қабристон худудидан узоклашгунча етаклаб, оҳиста-оҳиста юриб ўтганлар. Қабристон олдида “марҳумларни Худо раҳмат қилган бўлсин” деб юзимизга фотиҳа тортишимиз ҳам эъзозимиз рамзи ҳисобланади. Халқимиз удуми бўйича, қабрларни санаш у

ёкда турсин, бармоқ билан бигиз қилиб кўрсатиш ҳам гуноҳ ҳисобланади.

Шундай экан, барчамиз доимо ота-боболаримизнинг биз авлодларга мерос қилиб қолдирган диний маросим ва анъаналарини эъозлашимиз, уларни кўз қорачиғидек авайлаб-асрашимиз керак.

Шахс эстетик маданиятини шакллантиришда диний қадриятлардан оқилона фойдаланиш лозим. Айниқса, оилада эр-хотиннинг бир-бирига муносабати, уларнинг муомаласида инсонийлик, меҳр-оқибат, фарзанд тарбиясига бирдек масъулият билан ёндашиш, уларнинг бир-бирларига нисбатан вафодорликлари муҳим ҳисобланади.

Жамиятда шахс эстетик маданиятини шаклланишида маънавий-мафкуравий қадриятларнинг роли муҳим аҳамият касб этади. Бу қадриятларнинг вужудга келиши узоқ тарихий тараққиёт жараёнида яратилган моддий, маънавий, маданият бойликлари, муайян ҳудудий яхлитлик, миллий тил, жамиятдаги ахлоқий муносабатлар, урф-одатлар анъана ва маросимларда шаклланиб боради. “Шу жиҳатдан ҳам урф-одат, маросим ва анъаналаримиз миллий-маънавий қиёфамизни белгилайдиган, миллий хусусият ва хислатларимизни жаҳонга тараннум этадиган миллийлигимизнинг ўзига хос компоненти сифатида ижобий аҳамият касб этади”¹.

Маънавий-мафкуравий қадриятларимизнинг ўзига хос миллий хусусият касб этиши бетакрор шахс эстетик маданиятининг намуналарини шаклланишига олиб келмоқда. Бу эса, ўз навбатида “мамлакатимизда аҳолининг миллий-анаънавий ижод турларига (халқ хунармандчилиги, бадий-этнографик уюшмалар, чойхоналар, маданий ҳордик чиқариш, жисмоний истироҳат, оммавий байрамлар) қизиқиши ошиб бормоқда. Айниқса, миллий маданий меросни тиклаш, сақлаш ва ривожлантириш ҳамда маданиятни бойитиш, бўш вақтини мароқли ўтказиш,

¹Миллий истиқлол ғояси ва раҳбар фаолияти. –Т.: Akademiya, 2007. 65-бет.

аждодларимизнинг анъаналарини сараб-авайлаш, ёш авлодда уларга меҳр-эҳтиром уйғотиш ихтиёрий уюшмаларни кенг тарқалган миллий демократик институтларга айлантормоқда. Кўплаб ташкил этилаётган гузарлар, маданий-маънавий марказлар, устоз-шогирд анъаналари асосида қурилган устахоналар, уюшмалар фуқаролик жамиятида миллий-этник хусусиятларни ўзида кенгроқ намоён этади”¹.

Фуқаролик жамиятини шакллантираётган бир даврда миллий қадриятларга бўлган завқий муносабатларда баъзида гоҳ ошқора, гоҳ пинҳона амалий фаолиятнинг ҳар хил турларининг салбий жиҳатлари ижтимоий ҳаётимизга кириб қолаётганлигини айтишимиз жоиздир. Бугунги кунда республикамизнинг барча ҳудудлари (кўпроқ қишлоқ ва маданий ҳордиқ чиқариш масканлари, чойхоналар)да ҳам мана шундай кишиларни учратиш қолишимиз мумкин. Улар ўзларининг бўш вақтларини оила ёки фарзанд тарбияси, турмуш тарзини яхшилаш учун эмас, балки оддийгина қиморбозлик, сафсатабозлик, ичкиликбозлик, ахлоқий бузук фильмлар кўриш билан ўтказишга интилиб келишмоқда. Шундай кишилар билан суҳбатлашиб қолганимизда бундай хусусиятларни ўзининг ҳатти-ҳаракатида очиқ кўрсатишга уялади, уни яширади, йўқотишга интилади. Бу хусусият умуминсоний бўлиб, ёмон хусусиятларга қарши курашда, ёш авлодни ҳақиқий инсоний фазилатлар эгаси қилиб тарбиялашда жамият қўлидаги буюк кучдир. Одамлардаги яхшилиққа, гўзалликка, ахлоқий камолотга табиий интилиш кишилар ахлоқидаги ёмон хусусиятларга қарши курашда, уларни йўқотишда, келажакда уларни баркамол қилиб тарбиялашда қўл келади, кишилик жамиятининг ғалабасига комил ишонч билан қарашга ундайди.

Шахс ва жамият эстетик маданиятини шакллантиришда “ўзаро меҳр-оқибат, аҳиллик ва тотувлик, эҳтиёжмандлик, ёрдамга муҳтож кимсалар ҳолидан хабар олиш, етим-

¹Мусаев Ф. Демократик давлат қуришнинг фалсафий-ҳуқуқий асослари. -Т.: Ўзбекистон, 2007. 69-70-бетлар.

есирларнинг бошини силаш, тўй-томоша, ҳашар ва маракаларни кўпчилик билан бамаслаҳат ўтказиш, яхши кунда ҳам, ёмон кунда ҳам бирга бўлиш каби халқимизга хос урф-одат ва анъаналар”¹ минг йиллар давомида ўзининг абадийлигини сақлаб келмоқда.

Маҳаллаларда жамоавийлик асосида биргалишиб халқимиз анъана ва удумларини ривожлантиришга кенг имкониятларнинг яратилиши билан оилавий маросимларнинг роли кучайиб бормоқда. Мустақилликнинг қўлга киритилиши туфайли шўролар даврида таъқиқланиб келинган кўплаб оилавий маросимларнинг асосий турлари, чунончи, “исм қўйиш”, “чарлар”, “соч тўйи”, “тиш тўйи”, “бешик тўйи”, “суннат тўйи”, “мучал тўйи” каби анъаналарини тиклаш учун йўл очилди. Бу ҳол ижобий албатта. Лекин кейинги йилларда оддийгина оилавий маросим ва анъаналарни тикланиши “ким ўзарга” эгаллик қилиш ҳисси билан шаклланмоқда. Бу маросимларни ўтказишда баъзи кишилар шуҳратпарастлик, дабдабазлик, ўзини кўз-кўз қилиш, манманликка берилиб кетиш каби салбий иллатлар кўзга ташланмоқда.

Халқимиз орасида юксак эстетик маданиятли шахсни яратиш учун барчамиз яқдиллик билан, ҳамжиҳат бўлиб, ёш авлодни маънавий камолотини оширишга интилишимиз, менталитетимиздан йироқ турли ғоялардан огоҳ бўлишимиз ва уларни маросимларимиздан олиб ташлашимиз керак. Айниқса, айрим оилалар дабдабали ва ҳаддан ташқари катта харажатлар билан исрофгарчиликка йўл қўйиб тўй ўтказса, кам харажатли оилалар эса болаларнинг ризқини қийиб, қарзга ботиб тўй қилишмоқда. Баъзи маросимлар, масалан, “бешик тўйи”, “суннат тўйи”, оила, қўни-қўшни ва қариндошлар ўртасида ўтказилиши ўрнига, катта тантаналарга айлантириб юборилмоқда.

Никоҳ тўйи маросимида оид “нон синдириш”, “маслаҳат оши”, “қуда чақириқ”, “қиз базми”, “юз очди”, “келин кўрди”, “келин чорлар”, “куёв чақириқ” каби одатлар алоҳида-

¹Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. 58-бет.

алоҳида тадбирга айланиб кетмоқда. Уларни ортиқча дабдаба ва катта харажатсиз, ихчам шаклда, оила аъзолари, яқин қариндошлар иштирокида ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Жойларда катта тўйга айланиб кетаётган “туғилган кун”лар, “бешик тўйи”, “суннат тўйи” каби маросимларни ҳам кичик, ихчам оилавий тадбир сифатида қариндошлар ва кўни-қўшнилар даврасида нишонлаш маъқул. “Кийим кўрди”, “Сарпо ёзди”, “Тутун қайтди”, “Эшик очди” каби ортиқча маросимлардан воз кечиш керак.

Бундай жамоатчиликка асосланган муҳитдаги анъана ва маросимлар ҳар бир шахс учун авлоддан-авлодга, ота-онадан фарзандга мерос бўлиб келаётган улуғ неъмат бўлиб, уларда миллий-маданий қадриятлар ўзининг бўй-бастини теранроқ ва тиниқроқ намоён этиб боради. Ана шу маҳалла муҳитида шахснинг онгу-тафаккури шаклланиб ва камол топиб боради. Шахснинг юксак эстетик маданият намунаси миллий урф-одат ва анъаналар, маросим ва удумларда замон руҳи билан бойитилиб бораётган миллий-маданий қадриятларни келажакка муҳрлашга интилади.

Бугунги кунда шахс эстетик тафаккури ва маданиятининг юксалишида муҳим омил бўлган миллий-маънавий қадриятлар, анъаналар, удум ва маросимлардан оқилона фойдаланиш учун замон билан ҳамнафас яшашимиз лозим. Бунга асосий сабаб “турли халқлар, миллатлар ҳаётига алоқадор бўлган воқеа ва ҳодисалар, урф-одат ва анъаналар, мусика, рақс ва кўшиқлар туфайли айрим ҳолларда урф-одат ва анъаналаримизга, миллий ғоявий негизларга зид бўлган ахборот майдони таъсири”¹да бузғунчи ғояларнинг инсон онгига кучли ва тез сингиб кетаётганлигидир.

Биз шундай шароитда ҳар бир йигит-қиз учун миллий ва умуминсоний қадриятларни танийдиган, шахс сифатида шаклланадиган ва ўзини кўрсатадиган чексиз турфа оламнинг бир бўлаги сифатида жамиятнинг миллий-маънавий юксалишига хизмат қилиши керак.

¹ Миллий истиқлол ғояси ва раҳбар фаолияти. –Т.: Akademiya, 2007. 79-бет.

Шахс эстетик маданиятининг юксалиши учун жамиятимизда кенг қамровли фаолиятнинг вужудга келганлиги натижасида миллий-маданий кадриятларимиз умуминсонийликни ўзида мужассам этишга интиломқда.

Жамият ва шахс эстетик маданиятининг юксалиши бевосита маънавий-мафкуравий кадриятлар негизида шаклланган ҳаётий тажрибаларга асосланиши, эзгу ният ва мақсадларни ўзида ифодалашга интилиши билан бойиб боради. Шахснинг эстетик эҳтиёжлари чексиз жараён сифатида ўзининг серқирра кўринишларини намоён этиб, анъана ва маросимларнинг янгиланган ҳолда жамиятда амал қилишига хизмат қилади. Биздан бу жараён давлат ва жамиятнинг манфаат ва талабларидан келиб чиқадиган, юксак маънавият ва маърифатга асосланадиган эстетик маданиятни шаклланишига олиб келадиган миллий меросимизни, маънавий-мафкуравий кадриятларимизни камол топтиришимизни талаб этди. Чунки халқимизнинг мустаҳкам эътиқоди ана шу кадриятлар негизида сайқалланиб, ўзининг сермаъно қиёфасини ривожлантириб боришга интилади. Бу миллий мерос қадимдан аجدодларимиз, ота-боболаримиз, тарихий манбалардан бизгача етиб келган сиёсий, фалсафий, ҳуқуқий, миллий ва диний кадриятлар, ахлоқ-одоб меъёрлари, илм-фан ютуқлари, тарихий, бадиий ва санъат асарлари каби маънавий бойликлар йиғиндиси бўлиб, уни халқимиз ҳамиша ўрганиб бойитганлар. Шу боисдан барча этномаданий анъаналар, удумлар ва маросимлар бизнинг заминимизда бирдамлик, ҳамжихатлик, ҳамфикрлилик, миллатлараро тотувлик, иноқлик, самимийликка асосланадиган муомала маданиятини ҳам талаб этиб келган.

Қадимдан муомала маданияти юртимизда эстетик маданият билан уйғунлашган тарзда ривожланиб, шахслараро ёхуд миллатлар ўртасида бир-бирларига кулоқ солиш, жамият ва давлат манфаатлари йўлидаги фаолиятда ҳар қандай эзгуликка қаратилган фикрларга ҳурмат билан қараш, юрт истиқболини инобатга олиш, ҳар бир вазиятда оғир ва

вазминлик билан ўртадаги муаммони ечишга ҳаракат қилишган.

Бир юртда яшаётган турли миллат вакилларининг эстетик дунёқараши, маънавий олами ва ижтимоий ҳаёт ҳақидаги тасаввурлари хилма-хил бўлиши мумкин, лекин уларнинг эстетик маданиятларида, яъни фан, таълим, маданият ва санъатда бир-бирига яқинликлар жуда кўпдир. Шахс ўзининг маънавий-мафкуравий қадриятларидан келиб чиққан ҳолда бир ҳудудда яшаётган миллатларнинг “баъзи урф-одат ва анъаналарини бажармаслиги мумкин, аммо уларга ҳурмат билан қараб, уларнинг устидан кулмаслиги, майна қилмаслиги керак”¹. Чунки, ҳар бир миллатнинг ўзлигини англатадиган, бошқа миллатлардан фарқини кўрсатиб турадиган миллий қадриятлари мавжуд бўлиб, жамиятнинг бошқа бир аъзоси унга ўзининг дунёқарашидан келиб чиққан ҳолда муносабат билдиради.

Ҳар бир миллат тараққиётида ота-боболарининг маънавий-мафкуравий қадриятлари бўлган этномаданий анъана ва маросимлар, урф-одатлар доимо қадрланиб келишини истайди. Ижтимоий тараққиётнинг қонуни шундайки, ҳар бир миллатнинг тили, урф-одатлари ўзлари учун жуда азиз! Одам ўз тилида эркин гапиради, ўз тилида эркин фикрлайди. Ота-бобосидан мерос урф-одатлар эса уларнинг муқаддас бойликлари, фахрлари, ор-номуси ёки таъбир жоиз бўлса, ўлмас хотираларидир. Шунинг учун ҳам, ўзга бир миллатнинг тили ёки урф-одатларини камситиш ўша миллатни таҳқирлаш билан баробардир. Мана шундай қиёфа собиқ шўролар даврида халқимизнинг ҳар бир фуқаросини ўзининг домига тортган эди. Бу кулфат нақат Ўзбекистонни, балки йирик империя бирлаштирган барча миллатларнинг тақдирига ўзликни унутиш тамғасини босишга интилганди. Уларнинг “турли бўҳтонлар билан Ўзбекистонга руси забон миллат вакилларини кўчириб келтириш, уларнинг сонини ва

¹ Зиёмухаммадов Б. Комилкака элтувчи китоб. –Т.: “Turon-iqbol” нашриёти, 2006. 250-бет.

салмоғини изчиллик билан ошириб бориш, кўчиб келганлар эса миллатимизга рус тили, урф-одатлари, анъаналари, кадриятлари ва турмуш тарзини сингдиришдек вазифани амалга ошириб бўлган эдилар. Бу салбий ўзгаришларнинг бутун миллатимизнинг турмуш тарзига айланишидан фақат қишлоқда яшаётган миллатдошларимиз умумий аҳолининг кўпчилигини ташкил қилганлиги омили қутқариб турган эди холос. Катта шаҳарларда эса рус турмуш тарзи, тили урф-одатлари ва анъаналари ўзининг устуворлигини таъминлаб бўлган эди”¹. Лекин шуни ҳам айтиш керакки, замона зайлига кўра, ўзлигини, ота-боболарининг миллий кадриятлари ва эстетик маданиятини яхши англаган халқимиз миллийлигидан воз кечмаган ҳолда яшашга мажбур бўлди.

Шарқона маънавий-мафкуравий кадриятларнинг бой ва сермазмун, фалсафий-эстетик манзарасини Фарб дунёси ҳам янги асрга келиб англаб етмоқда. Фарбликларнинг руҳиятида шаклланиб бораётган шарқона дунёқарашнинг ўзига хос хусусиятларининг ижобий жиҳатлари ҳақида кўплаб фикрлар билдирилмоқда.

Янги асрдаги шахс эстетик маданиятининг муҳим хусусиятлари натижасида бугунги кунда Фарб олами индивидуализм ғояларига эргашиш шахс ҳаёти учун муаммоларга бой бўлиб боришини англаб етмоқда. Бу борада Фарб тадқиқотчиси инглиз олими А.Этциони ўз фикрларини Шарқ билан солиштириб, одамлар “энди индивидуализм тамойилларга мувофиқ яшаш мумкин эмаслигини тушунмоқдалар”², деб ёзади. Бу, ўз навбатида, шарқоналикнинг доимо шахс эстетик маданияти учун ҳеч вақт қадрини йўқотмайдиган миллий ва замонавий анаъаналарни, маданий турмуш тарзини, ахлоқий идеалларини бойиб боришига хизмат қилади.

¹ Отамуротов Садулла, Отамуротов Сарвар. Ўзбекистонда маънавий-руҳий тикланиш. –Т.: Янги аср авлоди, 2003. 194-195-бетлар.

² Etsioni A. The Spirit of Community. Rights and Responsibilities and the Communitarian Agenda. –London: 1995. –P. 24.

Халқимизнинг қон-томирига сингиб кетган шундай эстетик маданиятнинг намуналари борки, улар ҳар бир шахснинг ижтимоий турмуш тарзига бевосита таъсир этмай қолмайди. Бундай кўринишдаги анъана ва маросимлар сирасига кун билан тунни тенглигини билдириб турадиган миллий байрам “Наврўз” орқали ҳам билишимиз мумкин. Бу байрам ҳам ўзига хос халқимизнинг ўтмиши ва эстетик маданиятини келажакка етказиб беришга хизмат қилувчи кўприк вазифасини бажармоқда.

Шахс онгида янгича эстетик маданиятни шакллантириш ва ривожлантириш йўллари ва воситалари кўп: “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” китобида қайд этилганидек, “Асрлар мобайнида шаклланган, авлоддан-авлодга бебаҳо мерос сифатида ўтиб келаётган урф-одат, маросим ва байрамлар ҳам миллий мафқуранинг асосий ғояларини сингдиришда муҳим омил бўлади. Хусусан, Мустақиллик, Наврўз, ўқитувчилар ва мураббийлар, Хотира ва кадрлаш куни каби байрам ва маросимларимизнинг жамият ҳаётига замонавий мазмун бахш этиш йўлида оқилона фойдаланиш зарур”¹.

Шулар асосида ҳар бир шахснинг эстетик маданияти “маънавий-маданий ҳаёт, таълим тарбия, маданий мерос, тарихий тажриба, диний, ахлоқий, маърифий қарашлар, турмуш тарзи, ранг-баранг муносабатлар, илм-фан, халқ байрамлари, сайллари, томошалари ва удумлари, санъат, адабиёт каби соҳаларни ўз ичига қамраб олади. Халқнинг, миллатнинг ўзига хос этник хусусиятлари, жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссаси ҳам аслида ана шу маънавий-маданий қадриятлар билан ўлчанади”². Бу эстетик маданиятнинг жозибador ва бетакрор маконлари ривож республикамизда амалга оширилаётган демократик ислоҳотларнинг маҳсули бўлиб, унда ҳар бир шахс учун

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: 2001. 177-бет.

² Мусаев Ф. Демократик давлат қуришнинг фалсафий-ҳуқуқий асослари. –Т.: Ўзбекистон, 2007. 119-бет.

нақадар азиз ҳисобланган миллий-маданий қадриятлар ўзининг умуминсоний ва инсонпарварлиги билан жаҳонда Ўзбекистоннинг маънавий оламини бойлигини намойиш этишга хизмат қилмоқда. Бунинг натижасида “Ўзбекистонда амалга оширилаётган миллий демократик ўзгаришлар эса халқнинг анъаналарини, ижтимоий-тарихий тараққиёт жараёнида шаклланган қадриятларини қўллаб-қувватлайди, уларни миллий-маданий бойлик сифатида асрашга, улардан янги авлодни шакллантиришда унумли фойдаланишга даъват этади. Қайси мамлакатда, қандай ижтимоий маконда рўёбга чиқмасин, том маънодаги демократия модернизация байроғи остида анъанавий қадриятларни рад этолмайди, тадрижийликка таянмаган ўзгаришлар халқ турмуш тарзи, қалбидан жой олмайди”¹.

Жамиятимизда шахснинг ҳар томонлама камол топиши учун авваламбор, тарихан шаклланиб келган диний ва дунёвий билимларнинг асосини ташкил этувчи анъаналар, миллий қадриятлар, удум ва маросимларга алоҳида эътиборни қаратишимиз керак. Бу эса, ҳар бир шахснинг жамиятдаги объектив ва субъектив омилларга таянишини тақозо этиб келади. Бу омиллар ҳамиша шуни талаб этадики, ўз халқи миллий қадриятини бошқа миллат қадриятларига тесқари қўймаган ҳолда ва, аксинча, бошқа миллат маънавиятини чуқур ҳис қилиш даражасига ўсиб чиқса ва ўз миллий қадриятини бемалол ва беминнат намойиш этиш имкониятига эга бўлса, миллий муносабатларда дўстона иқтисодий ва маънавий мулоқотдан ўзга ният бўлмаса, ана шунда турли миллатларнинг маънавиятини ифодаловчи умумбашарий қадриятлар ўсиб бораверади.

Жамиятда маънавий-мафқуравий қадриятларнинг ривожланиб бориши бевосита ўзига хос миллий дунёқараш ва шахс эстетик маданиятининг юксалишига хизмат қилувчи омилларни вужудга келтиради:

¹ Ўша асар. 235-бет.

- этномаданий анаъана ва қадриятлар жамиятда шахсининг эстетик онги ва тафаккурига миллий ҳамда умуминсоний руҳда таъсир этиб, ҳар бир соҳада бўладиган фаолиятга завқий муносабатни ривожлантиради;

- маънавий-мафкуравий қадриятлар негизида муайян ҳудудда яшаётган бир қатор миллат ва элатлар бирлашиб, жамиятнинг эстетик маданияти ва халқ фаровонлигини таъминлашга қаратилган маънавий-эстетик дунёқарашни шакллантиради;

- давлат томонидан қонун йўли билан кафолатланган ҳар қандай фаолиятни амалга оширишда этномаданий анъана ва удумлар ўз йўли билан, ҳеч қандай тазъийксиз ўз миллийлигидан келиб чиққан ҳолда таъминланишига хизмат қилади;

- шахс эстетик маданиятининг ривожланиш жараёни бевосита Ватан равнақи йўлида бирлашган миллатлараро муносабатларни ўз ичига қамраб олган ҳолда, ҳар бир фуқарони тинч-тотув, иноқ, ватанпарвар, юртпарвар, меҳнатсевар, меҳр-окибатли, олижаноб, меҳрибон, садоқатли, иймонли, ахлоқан пок вижонли, камтарин ва камсуқум бўлишга чорлайди;

- маънавий-мафкуравий қадриятларнинг негизи бўлиб жамиятда хизмат қилувчи анаъана, удум, ва маросимлар халқ маънавиятининг муҳим қисми сифатида барчани эзгулик сари етаклаб, комил инсонни шакллантиришга хизмат қилади;

- шахс эстетик маданиятининг юксалиб бориши натижасида тарихий мерос ва фалсафий тафаккурга нисбатан замон ҳамнафас демократик қадриятларнинг қарор топишини таъминловчи эстетик мерос вужудга келади.

Жамиятда шахс эстетик маданиятининг миллийлик билан боғланишини таҳлил қилганда, унинг тарихий тараққиёт жараёни билан алоқадорлик жиҳатларига эътиборни қаратишимиз, халқ тафаккурида давр мафкураси ва эстетик дунёси қандай бўлганлигини ўрганишимиз, тарихий шарт-шароитни ҳисобга олишимиз керак бўлади. Айни пайтда биз ўзлигимизни англаб етган, эстетик маданият

соҳасидаги ўзгаришларни юксак маънавият билан қуроллантиришга интилаётган даврни яратишга интиломқдамиз.

Бу давр Ўзбекистоннинг порлоқ истиқболи учун қаратилган узлуксиз дастур ва қонунларнинг яратилишини, ижтимоий ҳаётдаги ислоҳотларнинг “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш” деган тамойилга асосланишини талаб этмоқда. Бундай талаб айти пайтда жамиятида барча соҳаларда босқичма-босқич амалга ошириб борилмоқда.

Жамиятимизда содир бўлаётган шахс эстетик маданиятининг янги қиёфаси ислоҳотларнинг инсон манфаатларига хизмат қилишини, демократик тамойилларнинг бой ва теран бўлиб боришини, маънавий дунёимизнинг мақсади юксак маънавиятли инсон эканлиги кўрсатмоқда. Биз бу жараённинг ҳаракатлантирувчи кучи сифатида “шахс ва жамият”, “шахс ва давлат”, “шахс ва ғоя”, “шахс ва мафкура”, “шахс ва миллат” ўртасидаги муносабатларнинг пойдевори эстетик маданият бўлишини таъминлашга эришиш йўлларини излаб топишимиз, ҳар бир тадқиқотнинг негизида гўзал ҳаётни барпо этишдек орзулар ётганини чуқур ҳис қилишимиз зарур. Бу фаолиятнинг тағтомири эстетик маданият дурдоналари билан бойитилган ҳолда шахснинг маънавий оламига сингиб кетиши ва уни гўзаллик шайдосига айлантириши керак.

Бугунги кунда шахс эстетик маданиятини шаклланиши ва ривожланишида бой ва бетакрор ахлоқий-руҳий, маънавий-эстетик олтин мерос одатлар, расм-русумлар, анъаналардан ишончлироқ манба йўқ. Чунки, буларнинг барчаси асрлар давомида ўзининг ишончли ва эстетик жиҳатдан кўркемлиги, шахс эстетик қарашларига сержило фойда киритиб келиши билан ҳаммаша ўз қадр-қимматини ошириб келган.

Биз янги жамиятнинг ворислари сифатида доимо бундан юксак эстетик тафаккурнинг дурдоналарини асраб-авайлашимиз, уларнинг келажак авлодларга ўз ҳолича етказиб беришимиз, аждодларимиз томонидан яратиб қолдирилган эстетик маданиятнинг нодир қўлёмалари ва асарларини

бутун дунёга танитишимиз, ўтмишимизнинг нақадар бой ва жозибадор, илм ва маданият соҳасида доимо илгарилаб юрганликларини намоиш этиб боришимиз лозим.

3.3§. Шахс эстетик маданияти шаклланишида санъатнинг конструктив аҳамияти

Халқнинг руҳиятига поклик ва беғуборлик, эзгулик ва ёруғлик нурларини сочиб туришда ҳар бир шахснинг етук комил инсон бўлиб етишишида санъат ва спортнинг роли катта. Жамиятда шаклланадиган ҳар қандай эстетик маданиятнинг илдизлари бевосита санъатнинг конструктив жиҳатлари билан ҳамоҳанглигида бўлади.

Санъат муайян давр маънавий ҳаётининг кўзгуси бўлиб, унда миллат ҳаёти, миллий анъаналар, замонавий ижтимоий тараққиёт шахсларнинг индивидуал хусусиятлари, табиати ва дунёқарашларини бадиий образларда акс эттиради. Бу жараённинг натижаси халқ онги, ва айниқса, шахс тасаввури ва фаолиятига бадиий-эстетик манзара бағишлайди, улардаги бунёдкорлик ва ижодкорлик фазилатларининг рўёбга чиқишига хизмат қилади.

Санъатнинг бундай ижтимоий вазифаси тўлиқ амалга ошиши жамиятда эркин ижодиёт ва меҳнат қонуниятлари таркиб топган бўлиши керак. Ўтган асрдаги мафкуравий яккахокимлик даврида бундай эркинликка, санъатнинг ўзига хос ички тараққиёт тамойилларига йўл қўйилмади. Санъат коммунистик мафкура ва унинг дастур тарғиботчисига айлантирилди. Индивидуал салоҳиятлар ижодий услубнинг маълум меъёрлари билан чегараланди ва натижада социалистик реализм тамойиллари устунлик қилди.

Истиклолнинг дастлабки кунларидан бошлаб бадиий-эстетик фаолиятда аввалги ижодий изланишлар ва муваффақиятларни қайта идрок этиш, янги миллий давлатчилигимиз ва мамлакатимиз, халқимиз руҳига, онгига мос келадиган бадиий қадриятлар яратиш вазифаси кун тартибига қўйилди. Мустақиллик йилларида ижтимоий

ҳаётнинг барча соҳаларида ислоҳотлар ўтказиш, миллий кадриятларни тиклаш, инсон тафаккурини ўзгартириш ва янгилаш тамойилларига асосланиб, бадиий-эстетик онгда ҳам ўзгаришлар содир бўла бошлади. Тўғри, ижтимоий ҳаётдаги кескин ўзгаришлар тўғридан-тўғри бадиий ижодиёт оламига ўтиб қолмади. Узоқ вақт ҳибсда сақланган шахс эркинлиги янги ижтимоий тузум ва янги маънавий эҳтиёжларга мослашиши, унга монанд бадиий образлар яратиш лозим эди.

Ижтимоий ва ижодий эркинликни қўлга киритган санъаткорлар олдида асрлар мобайнида орзу қилиб келинган халқ ва Ватан озодлигининг туб моҳиятини ҳис қилган ҳолда халқ онгига ҳам ана шу эстетик туйғуларни сингдириш масъулияти пайдо бўлди. Аввалги мавҳум ва миллат ҳаёти, идеалидан узоқ бўлган маънавий кадриятлар ўрнига мустақил Ватан, мустақил халқнинг тарихи, тарихий хотираси, бой мероси ва анъаналарини, орзу-умидларини бадиий образларда тараннум этиш вазифаси кун тартибидан ўрин олди.

Бундай ижтимоий-сиёсий ва эркинлик шароитида ўз мафкуравий тамойилини тўғри англаб етмаслик ҳолатлари ҳам содир бўлди. Худди ана шу даврда мафкуравий бўшлиқнинг айрим томонлари оммавий ахборот воситаларида учраб қолди.

Биринчи Президентимиз Ислом Каримов ўн иккинчи қақриқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг биринчи сессиясида (1990 йил 24 март) сўзлаган нутқида “Санъатда ошкораликни пеш қилиб телевизор, кино экранларида, матбуот воситаларида бўлмағур лавҳаларни акс эттириш, бемаънилик ва ҳаёсизликни, баъзан эса, ҳатто ахлоқий бузуқликни тарғиб қилишлар кўпайиб қолди”¹ деб огоҳлантирган эди.

Санъатнинг бундай намуналари бизнинг миллий менталитетимиз, маънавий меросимиз ва ахлоқий кадриятларимизга тўғри келмаслиги табиий бир ҳол эди.

¹ Каримов И.А. Маънавий юксалиш йўлида. –Т.: Ўзбекистон, 1998. 28-бет.

Бинобарин, санъат аҳли олдида миллат ва мамлакат тақдири билан боғлиқ, янги замон тарихини яратувчи халқимизнинг бадиий-эстетик тафаккури ҳамда маданиятини шакллантирувчи ва ривожлантирувчи бадиий ижодиёт намуналарини яратиш вазифаси турарди.

Мустақиллик эълон қилинган кундан бошлаб Ўзбекистонда кенг кўламда сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳаларда ислоҳотлар авж олиб кетди. Биринчи навбатда мамлакат тинчлиги, барқарорлиги ва халқ фаровонлигини таъминлаш асосий мақсадга айланди. Чунки “оч одамнинг қулоғига мусиқа кирмайди, яъни унга минг марта ташвиқот қилсангиз ҳам, у қорнидан бошқа нарсани ўйламайди”¹.

Вақтинчалик иқтисодий қийинчиликлар, миллий тикланиш ва покланиш жараёнидаги турли қараш ва кайфиятларнинг мавжудлиги, маънавий ҳаёт йўналиши ва таълим тизимини ислоҳ қилиш тамойиллари ижтимоий заруриятга айланган бир даврда адабиёт ва санъат аҳли зиммасига жуда катта масъулият юкланди.

Халқ онги ва тасаввурига адабиёт ва санъатдан бўлак кучли таъсир қиладиган, уни юксак маънавият чўққисига олиб чиқадиган куч ва омил кам топилади. Чунки “ажойиб шеърларни ўқиганингда қандайдир ғурур, ифтихор туйғуси пайдо бўладики, одам ўзини ҳам руҳан, ҳам жисман ҳар нарсага қодир ҳис этади”². Бунинг натижасида шахснинг эстетик маданияти янгилаш илҳомбахш ғоялар билан бойиб боради.

Шундай экан, мустақилликни сақлаб қолиш, уни келажак авлодларга омон етказиш, унинг қадрини халқимизга тўғри тушунтирмақ учун, миллий бадиий аънава ва меросимизни тиклаб, уни бугунги кун вазифаларига чорлаган ҳолда миллий онгимизни юксалтириб, қаддимизни кўтаришимиз учун мустақиллик даврининг янги адабиёт ва

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. –Т.: 1-жилд, Ўзбекистон, 1996. 210-бет.

² Каримов И.А. Ўша асар. 210-бет.

санъатини яратишда халқнинг эстетик маданиятини кучайтириш муҳим ижтимоий масалага айланди.

Жамият миллий-маънавий инқирозга юз тутган, тилимиз, динимиз, маданий меросимиз ва урф-одатларимиз топталган бир даврда мустақиллик қўлга киритилган экан, уни мамлакатимиз ва халқимиз истикболи учун қанчалик зарур ижтимоий ҳодиса эканлигини бадиий образлар орқали халққа етказиш ва ёш авлодни истиклол ғоялари руҳида тарбиялаш жуда катта ижтимоий-фалсафий вазифа бўлди. Бизнинг халқимиз азалдан бадиий адабиётга, санъатга меҳр қўйган, у орқали умуминсоний кадриятлардан баҳра олган авлод ҳамиша энг илғор, энг мукамал авлод бўлиб келган.

Адабиёт – инсон маънавиятининг юксаклигини, мукамаллигини таъминловчи воситалардан бири. Унинг асосий ғояси ҳам инсонни улуғлаш, эзуликни, адолатни, эркин, чинакам инсоний дўстликни, меҳр-шафқатни тарғиб этишдир. Унинг негизида шахснинг ҳар томонлама етуклигини таъминлашга қаратилган бадиий-образлар ва эстетик маданиятнинг бетакрор намуналари акс этган бўлиб, улар ўз навбатида халқ оммаси бадиий-эстетик онги ва тафаккуридан ўрин олади.

Сиёсий жиҳатдан уйғонган, мустақиллик шабадасидан кўзи очилган халқни, айниқса, ҳар бир шахсни энди миллий ва умумбашарий маънавий жиҳатдан бойитиш, тарбиялаш энг муҳим вазифа сифатида кун тартибига қўйилди.

Шунинг учун мамлакатимизда олиб борилган ислохотлар аввал иқтисодиётни, кейин маънавиятни деган маънода эмас, балки уларни бир-биридан ажратмаган ҳолда, ўзаро уйғунликда ва алоқадорликда олиб борилди.

Маънавият ва эстетик маданият соҳасидаги ислохотлар, биринчи навбатда, ижодий меҳнат аҳли фаолиятининг ҳукуқий асосларини яратиш, уларга эркин ижод қилиш учун, ижодий тараққиёт учун янги-янги имкониятларни вужудга келтиришдан бошланди. Шунга биноан ижодкорлар олдига мустақиллик мафкураси талабларидан келиб чиқадиган вазифалар ҳам юкланди.

Шарқона ахлоқ, урф-одатларимиз, анъана ва тарбия тизимимиз, маънавий-эстетик қадриятларимиз тикланишига имконият яратилган экан, ижодий ният ва фаолиятда ҳам ўзгариш бўлиши шарт эди. Энди тарбиявий тизим миллий ўзликни англаш ва бадиий ижодиётнинг миллий илдизларини ривожлантириш томон ўзгарган эди. Кичкинтой болалар фақат Уолт Дисней қахрамонлари, Винни Пух ёки “Ну, погоди” қахрамонларини билиб-таниб қолмасдан, ўзбек халқ эртаклари, анъанавий қўғирчоқ театримиз образларини ҳам билиши ва улардан завқ-шавқ олиши зарур эди. Чунки дидсиз, бадиий саёз ва ғоявий жихатдан тутуруксиз асарларнинг пайдо бўлиши, намоёиш этилиши мустақиллик билан боғлиқ муқаддас ғоялар руҳида ёшларни тарбиялашга путур етказарди. Шунинг учун болаларимиз руҳиятига, маънавий оламига мос тушадиган “Болажон” телеканали ташкил этилди. Бу эса, ўз навбатида кичкинтойларимиз учун ажойиб эстетик маданият хазинаси, билим олишга қаратилган саводхонликни шакллантириш мактабига айланди.

Уларга параллел тарзда ёшларни ватанпарварлик, ростгўйлик, ҳақсеварлик, хушмуомалалик, қисқаси, шарқона ахлоқ ва умумбашарий қадриятлар билан суяги қотган авлодни тарбиялайдиган адабиёт ва санъатга эҳтиёж туғилди. Бу адабиёт эркин сўз, эркин фикр ва озод инсон дунёқарашини, унинг бадиий-эстетик маданиятини шакллантиришда жуда катта аҳамиятга эга бўлди.

Эркин жамиятнинг эркин ижодкорлари яратган асарлар халқнинг маънавий тикланишига, эстетик маданияти тарбиясига хизмат қила бошлади. Абдулла Орипов ва Мутал Бурхоновлар томонидан яратилган “Ўзбекистон мадҳияси” ана шундай маънавиятимиз юксалишида буюк ижтимоий-сиёсий ва бадиий-эстетик воқеа бўлди.

Ўзбекистон герби, байроғи ва мадҳиясининг сиёсий, спорт ва маданий тадбирларда ярқираши, хилпираши ва янграши халқимиз қалби ва шуурини порлоқ ҳис-ҳаяжон, завқий туйғуларга доимо тўлдириб келмоқда, ёшларимизни

эстетик жиҳатдан тарбиялашда жуда катта маънавий омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Агар ўтган давр мобайнида адабиёт ва санъатни ривожлантириш бўйича кўрилган чора-тадбирлар, яратилган шарт-шароитлар ва маданият дурдоналарини тасаввур этадиган бўлсак бу соҳада асрлар давомида амалга оширилмаган ишлар бажарилганлигига гувоҳ бўламиз. Мустақиллик шахс эстетик маданиятига янгича руҳ бағишлаб, “юрт раҳбарининг ғамхўрлиги билан маданият ва санъат иншоотларини янгидан куриш билан бир қаторда аждодларимиз қолдириб кетган улкан маданий ва тарихий ёдгорликлар ҳам қайтадан таъмирланмоқда. Шу мақсадда йигирмадан ортиқ фармон ва қарорлар қабул қилиниб, улар ўз ижросини топмоқда. Ушбу хужжатлар миллатимиз маданияти, санъати, қолаверса, миллий маънавиятимизнинг тараққиётида ҳукукий асос воситасини ўтайди”¹.

Сўнгги йилларида биргина Тошкент шаҳрида “Хумо арена” муз спорти саройи, Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси таркибида “Ўзбекистон тарихи” канали, Жанубий Корея, Буюк Британия, Россия, Ҳиндистон, Италия, Сингапур, Латвия каби давлатнинг 14 та университет ва институтлари филиаллари, буюк аллома Баҳовуддин Нақшбанд бобомизнинг 700 йиллик, маърифатпарвар ва жамоат арбоби Маҳмудхўжа Бехбудийнинг 145 йиллик таваллуд тантаналари халқимизни нафақат сиёсий онгини, шунингдек, унинг эстетик тафаккури ва маданиятининг юксалишига ҳам катта ҳисса қўшмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёвнинг адабиёт, санъат ва маданият бўйича Фармонлари маънавият ва маърифатнинг инсон камолоти, баркамол авлод тарбиясида қанчалик катта аҳамиятга эга эканлигидан далолатдир: “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантириш ва такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида” (2017 йил 31 май) “Ўзбекистон ёзучилар уюшмаси

¹ Миллий истиқлол ғояси ва раҳбар фаолияти. –Т.: Akademiya, 2007. 46-47-бетлар.

фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” “Ўзбек миллий мақом санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” (2017 йил 17 ноябрь); (2018 йил 5 апрель); “Ўзбекистон Республикасида маданият ва санъат соҳасини инновацион ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” (2018 йил 26 август); ““Шарк тароналари” халқаро мусиқа фестивалини ўтказишга тайёргарлик кўриш чора-тадбирлари тўғрисида” (2019 йил 26 февраль); “Маданият ва санъат соҳасида давлат-хусусий шерикликни амалга оширишга кўмаклашиш ва молиялаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” (2019 йил 9 июль); “Болалар мусиқа ва санъат мактаблари раҳбар, ўқитувчи ва концертмейстерлари меҳнатига ҳақ тўлаш ва уларни моддий рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш тўғрисида” (2019 йил 30 сентябрь); “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” (2020 йил 5 февраль); “Тасвирий ва амалий санъат соҳаси самарадорлигини янада оширишга доир чора-тадбирлар тўғрисида” (2020 йил 21 апрель) ва ҳоказолар.

Халқимиз маънавияти ва шахс эстетик маданиятини юксалтиришга қаратилган барча Фармонлар ҳамда меъёрий ҳужжатлардан кўзланган асосий мақсад фуқароларимиз дунёқарашини бадиий образлар ёрдамида мустақиллик ғояларига ҳамоҳанг тарзда шакллантиришдан иборат бўлди. Масалан, 2017 йил 2 августда қабул қилинган “Миллий кинематографияни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарор олдиға қўйилган асосий вазифалар ўзбек миллий кино санъатининг энг яхши ютуқларини сақлаб қолиш ва кўпайтириш, замонавий дунёқарашни шакллантиришда, айниқса, шахсда янгича дунёқарашни шакллантиришда кино санъатининг аҳамиятини ошириш, бадиий жиҳатдан юксак кино ва видеофильмлар ишлаб чиқариш, уларда миллий ва умумбашарий қадриятларни уйғунлаштириш кабилардан иборатдир. “Ижодкорларимиз тарихий мавзуга қўл урар эканлар, кўламни кенгроқ олишга, маррани баланд қўйишга алоҳида эътибор қаратишларини

истардик. Чет элларда Спартак, Ганнибал, Александр Македонский, Наполеон, Леонардо да Винчи, Бетховен, Лев Толстой каби буюк шахслар ҳақида тарихий ва бадиий жиҳатдан мукамал қандай етук асарлар яратилган! Холбуки, бизнинг улуғ боболаримиз ҳам улардан зиёд бўлса зиёдки, лекин асло кам эмас. Агар биз аجدодларимиз хотирасини улуғламоқчи, шу асосда ўзбек номини, Ўзбекистон номини бутун дунёга тараннум этмоқчи эканмиз, бу ишни биринчи навбатда кино санъати орқали амалга оширишимиз керак”¹.

Муסיқа соҳасида вазифалар ҳам ёш авлодни ватанпарварлик ҳамда истиқлол ғояларига садоқат руҳида тарбиялаш, бадиий-эстетик маданиятини шакллантириш, бой миллий-маънавий меросимиз, ҳозирги замон ижодий ютуқларимиз, шунингдек, умуминсоний қадриятларни ҳурмат қилиш, ўрганиш ва ўзлаштириш ишларини янада яхшилашга қаратилди.

Ўзбекистон ҳудудида қадимдан шаклланган анъаналарни авайлаб – асраш, ўрганиш, бойитиб бориш, миллий тасвирий, амалий, миниатюра санъатимизнинг нодир дурдоналарини дунёга олиб чиқиш ва тарғиб қилиш, улардан халқимиз онгида миллий ғурур ва ифтихор, истиқлол ва Ватанга садоқат туйғуларини кучайтириш йўлида кенг фойдаланиш, замон талабларига мос бадиий таълим тизимини барпо этиш, юқори малакали мутахассислар тайёрлаш, академик илмий – тадқиқот ишларини янада такомиллаштириш мақсадида “Ўзбекистон Бадиий академияси фаолиятини ривожлантириш бўйича ҳам Президент қарори тайёрланмоқда. Унга кўра, Бадиий академия аъзоларининг ижтимоий таъминот шароитлари Ўзбекистон Фанлар академияси аъзоларининг ижтимоий таъминот шароитларига тенглаштирилмоқда. Қарор лойиҳасида яна бир муҳим масала, яъни рассом ва ҳайкалтарошлар томонидан яратилган асарларни давлат

¹ Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 192-бет.

музейларига сотиб олиш учун Маданият вазирлигига ҳар йили 2 миллиард сўм миқдорда маблағ ажратиш белгиланган”¹. Сохта ғоявий зуғум ва ошқора тенденциозликдан холи бўлган санъат ана шундай ёшларда ёрқин ҳис-ҳаяжон уйғотиб, уларнинг бадиий диди ва эстетик маданияти шаклланиши ва ривожланишига хизмат қилмоқда. Эстетик маданиятни юксалтиришга қаратилган чоратadbирлар ва фаолиятларда санъатимизнинг барча тур ва жанрларида инсонпарварлик ва олижаноб туйғуларни тараннум этишга эришиш ва ахлоқ-одоб ҳамда юксак маънавиятга зид бўлган асарлар яратилишига йўл қўймаслик кўзда тутилди. Масалан, миллатимизнинг ўзига хос шарқона фазилатлари, бой маънавиятига монанд рақсларни тарғиб этиш учун кулай шарт-шароитлар яратиш, рақс санъатини халқимизнинг юксак маънавияти ва нозик дидига зид бўлган, юзаки, ноўрин тақлидга асосланган хатти-ҳаракат ва либослар хуружидан сақлаш мақсадида қуйидаги вазифалар белгиланди:

-ўзбек халқининг асрлар давомида шаклланган ва авлоддан-авлодга ноёб мерос сифатида ўтиб келаётган жозибали рақс намуналарини тўплаш, бойитиш, халқимиз, айниқса, ёш авлод онгига бу бебаҳо бойликларга чуқур ҳурмат ва ҳавас туйғуларини сингдириш, уларда миллий маънавиятимиз, қадриятларимизга нисбатан эҳтиром хисларини юксалтириш;

-мамлакатимизнинг барча худудларидаги рақс йўналишларини асраш, авайлаш, шу асосда янги бадиий жамоалар тузиш, мустақиллик маънавиятини ва истиқлол ғояларини тараннум этувчи, халқимизга эстетик завқ бағишловчи замонавий ўзбек миллий рақс мактабини яратиш.

Ана шу тариқа қадимдан халқимиз орасида кенг тарқалган, аммо замона зайли билан унутилиб келган ёки унутилиш арафасида бўлган лапар ва кўшиқлар, “Лола

¹ Ўша асар. 209-бет.

сайли”, “Қизил гул”, “Наврўз”, “Меҳржон” сингари мавсумий байрам тантаналари тикланди.

“Бойсун баҳори” халқ талантлари кўриги жаҳон миқёсига чиқиб, ҳар йили баҳорда анъанавий тарзда ўтказиладиган бўлди. Анъанавий мусиқа, ҳунармандчилик ва халқ амалий санъатининг мустақиллик йиллари кенг қулоқ ёйиб тараққий этиши қуйидаги натижалар билан изоҳланади:

- анъанавий ўзбек санъати асрлар оша авлоддан-авлодга ўтиб келар экан, бу жараёнда у бойиб, халқ орзу умидлари, идеали ва дарду хасратларини мужассамлаштиради. Бу санъат турлари ўзининг халқчиллиги, оддийлиги, оммабоплиги, таъсирчанлиги билан халқнинг сеvimли санъатига айланган. Халқ санъатининг бундай имкониятларидан фойдаланиш ёшларни маънавий-эстетик жиҳатдан тарбиялашда муҳим аҳамият касб этмоқда;

- бадий-эстетик ва завқий имкониятлари кенг бўлган халқ ижодиёти миллий онг, миллий тафаккур, миллий ғурур ва ифтихор туйғуларини шакллантиришнинг, маънавий баркамол авлодни тарбиялашнинг самарали воситаси бўлиб хизмат қилмоқда;

- халқ санъатининг тарихан таркиб топган рухий, бадий, эстетик, маърифий, фалсафий ва тарбиявий имкониятлари шарқона ахлоқ-одоб ва миллий ҳаёт тарзини шакллантиришда жуда катта аҳамият касб эта бошлади.

Халқ санъатининг бундай маънавий-эстетик имкониятлари илк бор 1997 йил Самарқандда ўтказилган “Шарқ тароналари” мусиқа фестивалида ўз ифодасини топди.

Жаҳоннинг 75 мамлакатидан келган санъаткорлар “Шарқ тароналари” 12-халқаро анжуманининг анъанага айланганини эътироф этиб, Президентимиз Шавкат Мирзиёев бу фестивалнинг очилиш маросимида шундай деган эди: “Ҳаммамизга яхши маълум, дунёнинг кўплаб қитъа ва минтақаларида турли санъат ва мусиқа анжуманлари ўтказиб келинади. “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестивали улар орасида ўзининг алоҳида ўрни, шуҳрати ва мақоми билан ажралиб туради. Ушбу фестиваль сабабли бугунги кунда

афсонавий Самарқанднинг узок ўтмишини акс эттирадиган мунаввар кошоналари, муаттар ҳавоси билан бирга, бу муқаддас заминдан таралаётган дилбар ва мафтункор тароналар ҳам дунё аҳлини ўзига чорламоқда”¹.

Бинобарин, бундай фестиваллар, халқнинг безавол санъат намуналаридан баҳраманд бўлиш, уларни асраш, авайлаш ва давом эттириш одамлар, халқлар ва мамлакатлар ўртасидаги меҳру шафқат, меҳру оқибат, ҳамжиҳатлик, дўстлик ва ижодий ҳамкорликларга маънавий омил бўлди. Юртбошимиз “Шарқ тароналари” ўн иккинчи жаҳон мусиқа фестивали қатнашчиларига йўллаган табригида яна бир бор бу фестивал жаҳон аҳлининг ўзаро маданий мулоқотга бўлган ҳаётий эҳтиёжини ҳар бир халқ, ҳар бир миллат руҳида азалдан яшаб келаётган яхшилик, гўзаллик ва нафосатга интилиш ҳиссини рўёбга чиқаришда бекиёс восита бўлиб хизмат қилишини таъкидлади.

“Ўтган салкам чорак аср давомида Самарқанднинг мовий гумбазлари, юлдузли осмони остида қанчадан-қанча сеҳрли наволар, ҳаётбахш оҳанглар янгради. Фестиваль ўнлаб машҳур хонанда ва созандалар, ноёб ёш истеъдодларни кашф қилди, уларнинг парвозига қанот, куч ва илҳом бағишлади”².

Мустақилликдан кейин республикамиз адабиёти ва санъати ана шундай олдиндан ўйланган, изчил, давлат дастури даражасига кўтарилган дастурлар, кўрсатмалар ва ғамхўрликлар асосида тараққий эта бошлади. Халқни, хусусан, ёшларнинг эстетик маданиятини юксалтиришда театрнинг алоҳида ўз ўрни бор. Театрнинг биноси, ички безаги, сахна кўриниши, актёрлар ижроси, ёритгич ускуналарининг сифатигача томошабин қалби ва онгига кучли таъсир этади. К.С. Станиславский театр кийим осадиган жойдан бошланади, деб бежиз айтмаган. Масалан, Ўзбек драма театри ишқ-муҳаббат, эзгулик ва адолат,

¹ <https://kun.uz/news/2019/08/26/prezident-samarqandda-sharq-taronalari-xalqaro-musiqqa-festivalini-ochib-berdi>

² Ўша жойда.

маърифат ва дўстлик, одамийлик ва меҳру шафқат сингари фазилатлар, муаммоларни ўз спектакллари орқали тараннум этиб келади. Ваҳонки, “аксарият театрларимизнинг репертуарлари ғоявий-бадиий жиҳатдан ночор, улардан ўрин олган спектаклларда бугунги кун нафаси, одамларни ўйлантираётган, ҳаяжонга солаётган жиддий ижтимоий муаммолар ўз аксини топмаяпти. Афсуски, театрларимиз кўпроқ маиший мавзулардаги енгил-елпи, бачкана асарлар, одамга на маънавий озиқ, на эстетик завқ берадиган томошаларни намоёйиш этишга ўрганиб қолган”¹. Шунинг учун миллий руҳ ва замонавий қиёфада қайта тикланган академик драма театрига Ўзбекистон миллий академик драма театри номи берилди. Миллий театримизда яратиладиган ранг-баранг спектаклларни минглаб санъат ихлосмандлари ҳайрат ва ҳаяжон, завқу шавқ билан томоша қилишларига, мустақиллик, ҳаёт гўзаллиги, ижод нашидаси, иймон-этиқод, ор-номус, миллий ғурур ҳақида чуқур ўйлашларига нафис шароит, маънавий-эстетик муҳит яратилди.

2017 йил 8 августда “Ўзбекистон давлат консерваторияси фаолиятини янада ривожлантириш ва такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” қарор қабул қилинди. Қарорга кўра, ўзбек халқининг миллий мусиқий мероси ва жаҳон мусиқа маданияти дурдоналари негизида мусиқа санъатини ривожлантириш, аҳолимиз, биринчи навбатда ёшларни миллий ва умумбашарий мусиқа санъатининг энг яхши намуналаридан баҳраманд этиш, шу асосда уларнинг маданий савиясини юксалтириш, мусиқа санъати, мусиқа таълими йўналиши учун кадрлар тайёрлаш, мусиқа санъати соҳасида жаҳоннинг етакчи олий таълим муассасалари, ижодий марказлар, таниқли композитор, мусиқачи ва ижрочилар билан ҳамкорликни йўлга қўйиш, жумладан, хорижий мутахассисларни мамлакатимизга таклиф этиш билан бир қаторда республикамизда юқори натижаларга

¹ Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 197-бет.

эришган мусиқачи ва педагогларнинг маҳорат дарсларини чет давлатларда тизимли ташкил этиш, Консерватория ва унинг таркибидаги Иқтидорли болалар академик лицейи профессор-ўқитувчилари ҳамда талабаларининг ижодий фаоллигини янада ошириш, ёзги таътил давомида ёшларнинг бўш вақти мазмунли ўтиши учун Тошкент вилояти Бўстонлиқ туманида жойлашган санаторийни “Мусиқа оромгоҳи” деган ном билан консерватория тасарруфига ўтказиш¹ белгилаб берилди. Бу ёшларнинг эстетик маънавиятини юксалтиришдаги аҳамиятини ҳар томонлама очиб берди:

- одамзод ёзиш-чизишни, ўқишни билмаслиги мумкин, аммо гўзал куй, оҳанг ва тароналарнинг ҳаётбахш таъсирини ҳар қандай вазиятда ҳам сезади, унинг юрагида, албатта, акс садо беради;

- мусиқа, санъат инсоннинг фақат хурсандчилик кунларида эмас, балки турли-туман ҳолатларида унга куч-қувват, рухий мадад беради, ҳаётга, яшашга, ижодга ва гўзалликдан баҳраманд бўлишга чорлайди;

- инсон ўз Ватанидан қанчалик узоқда бўлмасин, бегона ўлкаларда юрган чоғида ҳам дилига яқин ўз миллий санъат асарини учратиб қолганда эл-юртини эслайди, кўнглида соғинч туйғулари жўш уради;

- ҳақиқий санъат асарлари умумбашарий тилга эга бўлиб улар барча халқ, элат ва миллатларга таржимонсиз бадиий-эстетик завқ бағишлаш хусусиятига эга бўлади.

Санъат ана шундай маърифий, маънавий ва тарбиявий имконият ва аҳамиятга молик ижтимоий мўъжизадир. Адабиёт ва санъат миллат онги ва шуурида кечаётган жараёнларни ифода этиш билан баробар ўқувчи, томошабин ва тингловчини рағбатлантириш, илҳомлантириш, ижтимоий ҳаёт ва табиат гўзалликларидан завқланиш фазилатларини ҳам тарбиялаш қудратига эга. Айниқса, миллат ва мамлакат ҳаётида жиддий ўзгаришлар бўлаётган, ўзгараётган,

¹ Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 211–бет.

миллатнинг ўзлигини англаш, покланиш ва маънавий тикланиш жараёнлари содир бўлаётган бир даврда адабиёт ва санъат илғор ғоялар ва мақсадларнинг минбарига айланади.

Мисол тарзида талантли шоир Муҳаммад Юсуфнинг айрим шеърларига мурожаат этиш жоиз. Шоир шеъриятида халқ дарди, унинг ўтмиши ва келажаги тарозунинг икки палласидай поэтик мувозанатда туради. У ўтмишни эслаганда “Алпомишга алла айтган момолар руҳини шод этмоқ учун, юлдузларга нарвон қўйган фарзандларни эсламоқ учун, қаддин тўкмай, ўз қаддини билмоқ учун” “Халқ бўл, элим!” деб ҳайқиради. Шунинг учун элнинг бирлиги, тинчлиги ҳамма нарсдан афзал:

Бўлар элнинг болалари бир-бирин дер,
 Бўлмас элнинг болалари бир-бирини ер.
 Бир бўл энди, қадди баланд қаддингни кер,
 Халқ бўл, элим, халқ бўл элим, халқ бўл, элим!
 (“Халқ бўл, элим” шеъридан).

Муҳаммад Юсуф шеърияти ўзининг соддалиги, самимияти, ҳар бир ўқувчи юрагига йўл топиши, қисқаси, ўта нозик миллий оҳанги ва ранги билан ажралиб туради. У том маънодаги мустақиллик даври шоири. Унинг кўпгина шеърлари мустабид тузум даврида ёруғ дунё юзини кўрмаган бўларди. Ундаги миллий колорит, миллий менталитетни белгиловчи сезилар сезилмас, нозик кечинмалар ва эҳтиросли сатрлардан, албатта, коммунистик ғоявийлик топилмас эди. Шоир ўз шеъриятида чўлиғ кийган чўпоннинг Муқаннао Темур Маликнинг, Алпомишу Бобурнинг, Ясавию Машрабнинг авлоди эканлигидан завқланади, тарихимиз кўчаларида гоҳ шод, гоҳ ғамгин кезади, кўп нарсаларни сезади ва уларни ўз замондошлари руҳиятига сингдиришга ҳаракат қилади:

...Юртим, кўнглингдек кенг осмонларинг бор,
 Юлдузни йиғлатган дostonларинг бор.
 Осмонларингдан ҳам дийдорингга зор,
 Жайрондек термулган Чўлпонларинг бор.
 Қўлинг қадоғига босай юзимни,

Онамсан-ку, оғир олма сўзимни,
Қайинбарглар ёпиб қаро кўзини
Олисларда қолган Усмонларинг бор.
Алҳазар, алҳазар, минг бор алҳазар,
Ана, юришибди кийганлари зар,
Қодирийни сотиб шоир бўлганлар –
Меҳробингдан чиққан чаёнларинг бор...

Муҳаммад Юсуф шеърлари ватанпарварлик, инсонпарварлик, миллий ифтихор туйғулари, образларига тўла. У мозийнинг сирли, жумбоқли, даҳшатли ва дилни эзувчи лавҳаларини эслайдими, туғилиб ўсган қишлоғи, сингисими ва онаси ҳақида ўйлайдими, бугун ва келажак ўртасига маънавий кўприк бўлгучи поэтик сатрлар ижод этадими унинг кўз олдида ягона ва муқаддас Ватан – Ўзбекистон ва жондан азиз халқи туради. Унинг учун дунёда Ўзбекистондан бўлак Ватан ҳам йўқ, гўзал маскан ҳам йўқ. Шунинг учун у бошқа мамлакатлар ҳусну жамолини, қадду қоматини камситмаган ҳолда “Ўзбекистон” шеърида ўлкасининг бедапоясини Римга, тандирини Парижнинг энг гўзал ресторанларига алишмаслигини ифтихор билан куйлайди.

Мустақил Ўзбекистоннинг тарихи, бугунги янгиланиш ва тикланиш даври ҳақидаги Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Муҳаммад Юсуф, Ҳалима Худойбердиева, Ойдин Хожиева, Сирожиддин Сайид сингари ижодкорларнинг шеърлари, Усмон Азим, Ҳайитмат Расул, Тоҳир Малик, Эркин Хушвақтов, Дилбар ва Тилаб Махмудовларнинг драматик асарлари ёшларнинг маънавий-эстетик онги шаклланишида, уларда миллий ифтихор ва ватанпарварлик, инсонпарварлик, ор-номус, меҳру оқибат сингари ахлоқий-эстетик туйғуларини ривожлантиришда катта тарбиявий вазифаларни бажармоқда.

Демак, ёш авлод маънавий маданиятининг тарбияси ҳар бир жамиятда долзарб вазифа ҳисобланиб, бугунги кун ва тарих ўртасидаги боғланишнинг асосий буғинини ташкил этади. Биз яшаётган жамият ёшларининг эстетик маданиятини

юксалтириш мустақиллик маънавиятининг моҳият ва мазмунини бадий ифодалашга қаратилган адабиёт ва санъат олдига улкан вазифалар юклайди. Адабиёт ва санъат ёшларни маънавий-ахлоқий ва эстетик жиҳатдан тарбиялашнинг зарур омилларидан бири бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади.

Санъат ўз табиатига кўра миллий мафкура ва миллий ғоя билан уйғунлашган ҳолда ўтмишимизга, миллий ўзлигимизга бўлган ҳурмат, келажакка нисбатан юксак ишонч, инсонпарварлик туйғуларини камол топтиришда катта хизмат қилмоқда. Ёшларни санъатнинг образлар дунёси билан таништириб бориш уларни комилликка етаклайдиган эстетик маданият учун зарур ижтимоий-маънавий замин ҳозирлайди.

Яқин ўтмишда, советлар даврида, социалистик реализм асосида “миллийликдан йироқ, ҳаёт манзаралари ва кишиларнинг эътиқодини сохта ва ёлғон ифодаловчи асарлар ёмғирдан кейин чиққан қўзиқориндек кўпайиб кетган эди”¹, деб ёзади Жўракул Бахронов.

Натижада бу даврда санъатнинг инсонга таъсир этадиган асосий эстетик хусусиятлари атайлаб эсдан чиқарилган эди. Унинг вазифаси ҳам бош ғоя ифода этадиган кундалик талабларни ижро этиш нуқтаи назаридан баҳоланар, алҳол, яратилган асарлару ёзувчи шахсига-да ана шу нуқтаи назардан қаралар эди.

Мустақиллик даврида адабиётимизга муносабат янгича эстетик тамойиллар руҳида шаклланиб, ёш ижодкорларнинг эркин мавзуларда ижод қилиши, халқимизнинг асрлар мобайнидаги орзу-истаклари, бошдан кечирган аламларини акс эттирган асарлар тарихимизнинг миллий, диний, инсоний анъаналарининг нозик жиҳатларини кўрсатишга қаратилди.

Бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтиш жараёнида ёшларнинг эстетик маданияти масаласи катта муаммога айланди. Айрим ёшлар бўш вақтларини қандай ўтказишни билмай, ўз хоши ва истакларини чамалаб кўрмай, бадий

¹ Бахронов Ж. Шахс миллий ўзлигини англаши қонуниятлари. –Самарқанд: Зарафшон, 1995. 112-бет.

асар ўқиш, санъатнинг бирон тури билан шуғулланиш, тадбиркорлик билан ҳаёт кечириш йўлларини топа олмай эсанкираб қолдилар. Оқибатда уларнинг маънавий, бадиий-эстетик дунёсида бўшлиқ сезила бошлади. Бунинг ижтимоий сабаблари ўрганиб чиқилганда, биринчидан, театрларда эстетик жиҳатдан мукамал ва ёшлар ҳаёти билан боғлиқ спектаклларнинг камайиб кетганлиги, иккинчидан, театрлар асосан шаҳарларда жойлашганлиги ва қишлоқдаги кинотеатрларнинг мунтазам ишламаслиги, учинчидан, бозор иқтисодиёти шароитидан келиб чиққан ҳолда ёшларни ахлоқий-эстетик тарбиялаш масаласига жойларда эътибор сусайиб кетганлиги маълум бўлди. Бу ҳодисанинг ижтимоий ва маънавий сабабларини Шавкат Мирзиёев қуйидагича изоҳлаб берди: “Ҳозирги вақтда кўпгина қишлоқ жойларда турли маънавий-маърифий тадбирлар ўтказиш учун замонавий инфратузилма тармоқлари деярли йўқ. Масалан, Бахмал, Мирзаобод, Ховос, Ўрта Чирчик туманларида ёшлар учун истироҳат боғлари, кинотеатрлар умуман мавжуд эмас”¹лиги қилиниши керак бўлган ишлар ҳали ниҳоясига етмаганини кўрсатади.

Ҳозирги демократик жамиятни қуриш кенг қулоқ ёйган бир пайтда ҳар бир ишчи, хизматчи, деҳқон, тадбиркор, ишбилармон, фермер, зиёли мутахассислик билими, маҳоратини ҳаётга, ишлаб чиқаришга жорий этиш билан бир қаторда, санъат ва адабиётдан баҳраманд бўлишни ҳам унутмаслиги керак. Шундагина инсоннинг ижтимоий фаолияти фаоллашиб боради. Бу тамойилнинг амалга оширилиши туфайли жойларда бадиий хаваскорлар тўғарақларининг кўплаб пайдо бўлишига, тарихий меросимизнинг, анъаналаримизнинг тикланишига, ривожига олиб келмоқда. Ёшларнинг ишлаб чиқаришдан ташқари бўш вақтларида санъатнинг бирон тури билан шуғулланиши наинки уларнинг бадиий-эстетик маданиятини оширмоқда,

¹Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 513-бет.

шунингдек, уларнинг меҳнат самарадорлигига ҳам ижобий таъсир кўрсатмоқда. Бугун ҳар бир корхонада, фабрикада, ширкат хўжаликларида ва бошқа меҳнат жамоаларида бадиий ҳаваскорлик тўғараклари, фольклор халқ ансамбллари, халқ театрлари ташкил этилиб, улар ранг-баранг репертуар билан бойитилган ва бу ҳаваскорлар сахналарда, маданият уйларида, клубларда ўз санъатларини намойиш қилмоқдалар. Бунга Самарқанд вилояти Ургут тумани қошида ташкил этилган “Беш қарсақ” халқ ашула ва рақс бадиий ҳаваскорлар тўғарагини мисол қилиб кўрсатиш мумкин.

Ёшларимизнинг маънавий-эстетик маданиятида туб ўзгаришларнинг содир бўлишида республикаимиз вилоятларида фаолият кўрсатиб келаётган профессионал санъаткорларнинг бадиий ҳаваскорлар жамоаларига санъат сирларини ўргатишда кўрсатаётган ғамхўрликлари катта аҳамият касб этмоқда. Бундай бадиий ижодий ҳамкорликнинг яхши йўлга қўйилиши халқимиз эстетик маданияти юксалишининг омилларидан бирига айланди.

Профессионал сиёсат арбоблари маҳаллий ёшларнинг миллий кадриятлар билан, меросимиз билан йўғрилган завқий фаолиятларига умумбашарий маънавий маданиятни олиб киришлари миллий санъатимизнинг янада сержило кирраларини намойиш этишларида катта ёрдам бермоқда. Бундай ижодий ҳамкорлик ёшларнинг интеллектуал савиясини, дунёқарашини миллий ва умуминсоний кадриятлар асосида шакллантириб, ривожлантириб бормоқда. Бундай маънавий-эстетик маданият умумхалқ мулкига айланиб, олқиш ва ибрат тимсолига айланади. “Шарқ донишмандлари айтганидек, “Энг катта бойлик – бу ақл-заковат ва илм, энг катта мерос – бу яхши тарбия, энг катта кашшоқлик – бу билимсизликдир”!

Шу сабабли ҳаммамиз учун замонавий билимларни ўзлаштириш, чинакам маърифат ва юксак маданият эгаси бўлиш узлуксиз ҳаётий эҳтиёжга айланиши керак.

Тараққиётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур ва

шарт. Бу бизга юксалишнинг энг қисқа йўлидан бориш имкониятини беради. Зеро, бугун дунёда барча соҳаларга ахборот технологиялари чуқур кириб бормоқда”¹, - деб таъкидлайди Президент Ш.М.Мирзиёев.

XXI аср бошида фан-техниканинг ривожланиб бориши натижасида телевидение орқали намоиш этилаётган кўплаб кинолар бевосита компьютер технологиялари асосида яратилмоқда. Шу боисдан яратилаётган киноларда миллийлик, ватанпарварлик, инсонпарварлик, улуғворлик сингари маънавий қадриятлар ўрнига зўравонлик, тажовузкорлик, мунофиқлик, ахлоқсизлик сингари воқеалар билан боғлиқ кинотасма ва дисклар кўплаб намоиш этилмоқда. Бундай асарлар инсоннинг соф ва завқий эстетик маданияти шаклланишига халал беради. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек: “Тап санъаткор одоби, уларнинг юриш-туриши, кийиниш маданияти, муомаласи билан бошқаларга, энг аввало, ёшларимизга ўрнак бўлиши зарурлиги ҳақида бормоқда. Хушовоз хонанда Санобар Раҳмонованинг бир пайтлар куйлаган дилбар қўшиқларини томошабинлар ҳозир ҳам соғиниб эслайди. Бу санъаткор телеэкранда ҳам, сахнада ҳам иболи, хаёли, ҳақиқий ўзбек қизининг қиёфасини, чинакам образини яратиб, қанча-қанча қизларимизга ибрат бўлган эди. Афсуски, бугун телевидение орқали берилаётган баъзи клипларни оила, фарзандлар даврасида томоша қилиб бўлмай колди. Ҳар бир ҳаракатида ғарбга тақлид сезилиб турадиган, очик-сочиқ кийинган ёшларни кўриб, наҳотки шулар ҳам бизнинг фарзандларимиз, бизнинг миллатимиз вакиллари бўлса, деб ўйлаб қолсан киши. Албатта, бундай муаммолар санъатни муқаддас деб биладиган устоз ижодкорларимизни ҳам қийнаётгани табиий”².

¹Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон халқига мурожаатнома. “Халқ сўзи” газетаси, 2020 йил, 25 январь.

²Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 202-бет.

Шунинг учун Ўзбекистон Республикасида маънавий-ахлоқий покланиш, юксак эстетик маданият учун қизғин кураш бораётган бир даврда халқимиз урф-одатларига ёт ҳисобланган ҳаёсиз, тарбиясиз, инсон шаънига доғ тушурувчи, ёшлар тарбиясига зарар келтирувчи фильмларни кўрсатмаслик, аксинча, халқимизнинг асрлар мобайнида шаклланиб келган энг гўзал ва ибратли хусусиятлари, одатлари, тушунчалари ва турмуш тарзини тараннум этиш ҳақида Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 17 июлдаги 502-сонли “Рақамли телеэшиттиришларга ўтиш ва ер усти аналог телеэшиттиришларни тўхтатишга доир амалга ошириладиган чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори эълон қилинди.

Ёшларни ҳаётга ва санъатга бўлган муносабатларида гўзал ахлоқийликка, маънавий камолотга чорловчи барча манбалар, воситалар, шу жумладан, телевидение ва радио орқали миллий тарбия, миллий эстетик маданиятга оид кўрсатувлар ва эшиттиришларни кўпайтириш чора-тадбирлари кўрилди.

Эстетик маданият шаклланишида мафкура ва ижтимоий-фалсафий ғоялар билан боғлиқ бўлган адабиёт, театр, кино ва телевидениелардан ташқари шундай бадиий ижод намуналари ҳам борки, улар бевосита мафкуравий юкни кўтармаса ҳам ўзининг миллий-маънавий илдизлари, аҳамияти билан халқ бадиий-эстетик маданияти шаклланишида жуда катта роль ўйнайди. Масалан, миллатимиз ҳаёт тарзига чуқур сингиб кетган халқ амалий безак санъати мустақиллик туфайли маънавий фаолиятимизни демократлаштириш ва эркинлаштириш жараёнида янгича сайқал топди.

Бундай нозик ва ноёб санъатнинг тарихи халқ тарихи ва тақдири сингари жуда узоқ ва кўҳна. Бу санъат халқнинг бунёдкорлик, ижодкорлик салоҳиятининг намунасидир. Наинки “неча асрлардан буён дунёни ҳайратга солиб келаётган Миср эҳромлари, Шаҳрисабздаги Оксарой, Самарқанддаги Бибихоним, Регистон майдонидаги мадрасалар мажмуи, Тожмаҳал ёдгорлиги, Эйфель минораси,

қанчадан-қанча санъат ва маданият дурдоналари - барчаси ана шундай бунёдкорлик намунасидир. Бундай мўъжизалар бизнинг маданий меросимизда, Хива, Бухородаги бетакрор обидаларимизда, мумтоз санъат асарларимизда юксак ахлоқийликка асосланган урф-одат ва анъаналаримизда ўз аксини топган”¹.

Мустақиллик йилларида бу анъанавий санъат тури халқнинг турмуш тарзини безайдиган моддий-маънавий бойлик сифатида янгича сайқал топиб, жаҳон халқлари диққатини ўзига жалб қилмоқда. Ўймакорлик, ганчкорлик, ёғочга жило бериш авж олиб кетганлиги бунга мисол бўла олади. Халқ эстетик маданияти юксалиб бораётганига мисоллар кўп. Замон тақозоси билан санъат намуналарини оммавийлаштириш шакл ва имкониятлари кенгайди. Тасмаларга ёзилган мумтоз кўшиқлар, ашулалар, эстрада куйлари ҳамда видео ва телефильмларни ҳар ким истаган жой ва вақтда кўриш, хордиқ чиқариш, завқ олиш имкониятига эга бўлди. Компьютер эса бу имкониятни янада кенгайтди.

Бозор муносабатлари шароитида республикамиз шаҳар ва қишлоқларида очилган видеосалонлар, кассеталарга ёзилган бадий фильмлар, кўшиқлар билан савдо қилувчилар сони анча кўпайиб қолди. Лекин бу соҳада ҳам миллий маънавиятимиз доирасида фаолият кўрсатиш зарур. Чунки бу “оммавий маданият” намуналарида хаёсизлик, ахлоқсизлик каби шарқона ахлоққа зид бўлган лавҳалар, куйлар, кўшиқларни ҳам тарғиб этилмоқда. Бундай салбий ҳолатларга айрим маънавият ва маърифат марказларида ишлаётган ходимларнинг эътиборсизлиги ҳам сабаб бўлмоқда.

Демак, шахс эстетик маданияти тарбиясида адабиёт ва санъатнинг ролини кучайтирмай туриб, мустақиллик маънавий ҳаётини бир бутун тизим сифатида шакллантириб бўлмайди. Мустақиллик даври маънавий ҳаётини бозор муносабатлари талаби асосида ислоҳ қилиб бориш жараёнида катта ижтимоий куч ҳисобланган ёшларнинг миллий эстетик

¹ Миллий истиқлол ғояси. –Т.: Akadimiya, 2005. 52-бет.

тафаккурини гўзаллик қонунлари асосида шакллантирмай туриб, кўзланган мақсад – фуқаролик жамиятини барпо этиб бўлмайди.

Демак, янги жамият қуриш ва янгича яшаш тарзига асосланган мустақиллик даврида, одамларнинг янгича тафаккури ва дунёқараши шаклланаётган замонда миллий адабиёт ва санъатнинг ижтимоий мавқеи ҳамда вазифалари ўзгаради. Мамлакатимиздаги ислоҳот жараёнлари ва истиқбол муаммоларини ижод аҳли эркин ифодалашни орқали халқни, айниқса, ёшларни, шахсни бадиий-эстетик маданиятини юксалтириш имконияти ва масъулияти кучаяди.

Мамлакатимизда олиб борилаётган сиёсий, иқтисодий, ва маънавий ислоҳотларга монанд равишда тарихимиз, миллий ўзлгимиз, анъана ва меросимиз руҳини, замонавий ислоҳотларнинг маънавий-мафқуравий моҳиятини ёшлар онгига сингдирадиган ва ундаги ватанпарварлик, меҳнатсеварлик ва шарқона ахлоқ-одоб, эстетик маданият руҳида тарбиялай оладиган адабиёт ва санъат зарур эди, тез орада бундай бадиий ижодиёт намуналари пайдо бўлди.

Бунинг учун Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг қатор Фармон ва қарорлари эълон қилиндики, уларнинг барчасида ижодкорларга эркин фаолият учун барча шарт-шароитларни яратиш ва баркамол авлодни шакллантириш, унинг эстетик маданиятини юксалтиришда адабиёт ва санъатнинг ўрни ва аҳамиятини ошириш алоҳида қайд этилди.

Адабиёт ва санъатнинг ижтимоий ҳаётдаги ва шахс маънавиятидаги аҳамияти катта. Бадиий ижодиёт билан яқиндан таниш бўлган инсонда улғувор кечинмалар, порлоқ ниятлар, ташаббускорлик, ижодкорлик туйғулари камол топади. Бундай кўтаринки кайфият, инсон қайси соҳада меҳнат қилмасин, уни ижтимоий фаолликка ундайди. Эстетик маданият ёшларни маънавий жиҳатдан покланиш, мустақиллик ғоялари, натижа ва идеалларидан фахрланиш, ғурурланишга олиб келади.

ТЎРТИНЧИ БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИДА ШАХС ЭСТЕТИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

4.1§. Узлуксиз таълим тизимида глобаллашувнинг шахс эстетик маданиятини шакллантиришдаги ўзига хос хусусиятлари

Глобаллашув инсоният тарихий тараққиёти, маданий мероси, ижтимоий тузуми ва мафкуравий қарашларини доимо хилма-хиллигини таъминлаб келган. Бу жараён мустақиллик йилларида Ўзбекистонда шахс эстетик маданиятининг шаклланишида ҳам янгича кўринишини намоён эта бошлади. Айниқса, оилада вояга етадиган ёш авлодни юксак эстетик идеаллар асосида тарбиялаш, уларни узлуксиз таълим тизимида ҳар томонлама етук шахс бўлиб етишишини таъминлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратишни талаб этмоқда. Ёш оилаларга ғамхўрлик кўрсатиш, аёлларнинг турмуши ва меҳнат қилишларига шароитлар яратиш, оналик муҳофазаси уларнинг давлат ва жамоат ташкилотларидаги фаолиятларини фаоллаштириш бу жараённинг асосий йўналишларидир.

Ижтимоий тараққиёт жараёнининг жадал суръатлар билан ривожланиб боришида алоҳида аҳамият касб этаётган глобаллашув ҳар бир давлат, халқ, миллат, ёхуд шахс эстетик маданиятида янгича маъно-мазмун касб этмоқда. Жамият ривожидида “ҳар бир ижтимоий ҳодисанинг ижобий ва салбий томони бўлгани сингари, глобаллашув жараёни ҳам бундан мустасно эмас. Ҳозирги пайтда унинг ғоят ўтқир ва кенг қамровли таъсирини деярли барча соҳаларда кўриш, ҳис этиш мумкин. Айниқса, давлатлар ва халқлар ўртасидаги интеграция ва ҳамкорлик алоқаларининг кучайиши, хорижий инвестициялар, капитал ва товарлар, ишчи кучининг эркин ҳаракати учун қулайликлар вужудга келиши, кўплаб янги иш

Ўринларининг яратилиши, замонавий коммуникация ва ахборот технологияларининг, илм-фан ютуқларининг тезлик билан тарқалиши, турли кадриятларнинг умуминсоний негизда уйғунлашуви, цивилизациялараро мулоқотнинг янгича сифат касб этиши, экологик офатлар пайтида ўзаро ёрдам кўрсатиш имкониятларининг ортиши – табиийки, буларнинг барчасига глобаллашув туфайли эришилмоқда”¹. Ана шундай бир вазиятда ўзлигини, миллий ғояси ва мафкурасини мустаҳкам қилган шахсгина ўтмиш мерос ва кадриятлардан ажралмаган ҳолда глобаллашувга тайёр ҳолда замонавийликни эстетик маданият даражасига кундалик турмуш тарзига тадбиқ этади.

Ўзбекистоннинг Ҳаракатлар стратегияси ўзбек халқининг буюк давлат барпо этиш борасидаги мақсад-муддаоларини, миллий ғоянинг моҳиятини кенг жамоатчиликка ҳар томонлама тушунтириш, глобаллашув жараёнининг асл моҳият-мазмунини шахс эстетик маданиятидаги ролини аниқ ва равшан қилиб олиш жамиятимизнинг долзарб вазифалардан бирига айланди.

Глобаллашув шароитида миллий ғояни ҳар бир шахс, хусусан халқимиз қалбига сингдиришда жамият ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олиш, таълим-тарбия, тарғибот ва ташвиқотнинг самарали усул ва воситаларидан оқилона фойдаланиш тақозо этилмоқда. Бугунги кунда глобаллашувнинг ижтимоий ҳаётимиз билан боғлиқлиги, айниқса, моддий ва маънавий бойликларимизнинг жамият равнақида катта аҳамиятга эгаллиги хусусида Президент Ш.М.Мирзиёев ўз фикрларини билдирар экан, “Халқимизнинг муносиб ҳаёт кечириши, фуқароларимизнинг бунёдкорлик салоҳиятини руёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитлар яратди. Айни вақтда, бугунги глобаллашув даврида жаҳон миқёсида чуқур молиявий-иқтисодий инқироз давом этаётган, рақобат тобора кучайиб бораётган кескин бир

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. 111-112-бет.

шароитда биз мамлакатимиз босиб ўтган тараққиёт йўлини ҳар томонлама таҳлил қилиб, давлатимизни барқарор ва жадал суръатлар билан ривожлантириш, олиб борилаётган ислохотлар самарасини янада ошириш мақсадида, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини ишлаб чиқдик”¹, деб таъкидлайди.

Ижтимоий онгнинг бугунги кундаги роли шахснинг эстетик маданиятида ўзини жамиятга алоқадорлигини намоён этиб бориши табиий жараёндир. Бу, ўз навбатида, янгича тафаккур, янгича дунёқараш, янгича мафкуравий иммунитетни шаклланишига хизмат қилади. Глобаллашув шароитида бу жараённинг мустаҳкам бўлиши, яъни “шахснинг ўзини намоён этиши, ҳаётий мақсадларга етиши, давлат ва жамият ўртасидаги алоқалари унинг жамиятдаги ўрни билан”² узвий бўлиши лозим.

Бундай ўзаро алоқадорлик негизида халқимизнинг юксак маънавияти, асрлар оша бойиб ва тобора мустаҳкамланиб келаётган эстетик маданияти, ахлоқий ва диний қарашлари мужассам бўлган. Глобаллашув жараёни эса, мана шундай ўтмиш меросимиз ва қадриятларимизга таҳдид солувчи куч сифатида майдонга келмоқда. Чунки глобаллашув бир томондан шахс ва жамият ривожланишига ижобий таъсир этса, иккинчи томондан эса ўзининг салбий қиёфаси билан бутун инсониятга хавф туғдирмоқда. Кейинги йилларда “бу жараённинг миллий-маънавий ҳаётга, ахлоқий қадриятлар, урф-одат ва анъаналарнинг емирилишига ўтказаётган таъсири айниқса, шиддат билан ривожланмоқда”³. Бундай вазиятдан бугунги кунда ҳар биримиз огоҳ бўлишимиз, халқимизнинг асрлар давомида

¹Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 178-бет.

²Мусаев Ф. Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти куришнинг фалсафий-ҳуқуқий асослари. Докторлик диссертацияси автореферати. –Т.: 2008. 17-бет.

³Отамуратов С. Глобаллашув ва миллат. –Т.: Янги аср авлоди, 2008. 42-бет.

ривожланиб келаётган маънавият дурдоналарини огоҳлик билан ҳимоя қилишимиз лозим.

Ижтимоий онгнинг барча соҳаларидаги ўзгаришларга нисбатан глобаллашувнинг қандай таъсир кўрсатаётганлигини ҳар бир шахс чуқур ҳис-қилиши, унинг ҳар қандай зарарли жиҳатларига эстетик маданият нуқтаи назаридан жавоб топишга шай туриши керак.

Жаҳон сиёсий саҳналарида рўй бераётган ҳар қандай янгича маҳсулотнинг вужудга келаётганининг асл сабаб ва моҳиятларига, қолаверса, эртанги тараққиётга қай даражада таъсир кўрсатиш кучига эғалигини англаш, жамиятимиз хавфсизлигига таҳдид соладиган жиҳатларидан огоҳ бўлиш лозим.

XX асрдаги катта империянинг миллат ва элатлар тақдирига салбий таъсири мана шундай вазиятларнинг вужудга келишига сабаб бўлганлигини бугунги кунда мустақилликка эришган давлатлар яхши англаб етмоқда. Улар миллий қадриятлари ва тарихини тиклашга интилаётган бир даврда ўзида замон руҳиятини пеш қилиб, ёш авлоднинг онгини заҳарлашга интилаётган янгича эстетик қадриятларни тўғридан-тўғри қабул қилиш бизга ярашмайди. Шу боисдан барчамиз тараққий этган мамлакатларнинг глобаллашувга бўлган таъсир доирасидан ҳамиша огоҳ бўлиб, уларнинг шахс онги ва руҳиятига аста-секинлик билан салбий таъсир этувчи жиҳатларидан, “оммавий маданият” негизида кириб келаётган эстетик маданиятларидан бохабар бўлишимиз даркор. Мана шундай ҳолатларни акс эттирувчи ўз маҳсулотлари билан халқимиз турмуш тарзи, маънавияти, эстетик маданиятига кириб келишга интилаётган тараққиётдан эҳтиёткорлик билан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Чунки, бу руҳият ва маданият орқали шахс онгини эгаллашга интилиш негизида ҳар бир соҳадаги тараққиётни қўлга киритиш имконияти кенгая боради. Уларнинг “ташвиқотлардан кўзланган мақсади ҳам жуда катта, яъни катта фойдага эга бўлиш, у ёки бу мамлакатнинг иқтисодиёти ва моддий ресурсларини қўлга киритиш, уларнинг миллий маънавиятини эгаллаш, ўз урф-

одат, анъана, ахлоқий қадриятларини ўзгалар онги ва қалбига сингдириш, уларни амалга ошириш йўли билан ўзга миллатни маънавий қашшоқ, ўзлигидан маҳрум қилишдан иборат эканлиги инкор этиб бўлмайдиган ҳақиқатдир”¹.

Бугунги глобаллашув шароити шахс эстетик маданиятини ҳар томонлама мукамал ва серқирра бўлишини талаб этмоқда. Бунинг боиси жамиятда содир бўлаётган ўзгаришлар бевосита ҳеч кимни глобаллашувдан четга қолишига имконият бермаяпти, аксинча ундан қочаман деганлар кўпроқ унинг тўрига тушиб қолмоқда. Инсоннинг ахборот олишга бўлган иштиёқи, эстетик диди ва кечинмалари ўзи ҳохламаган ҳолда бу вазиятга олиб бормоқда. Ижтимоий тараққиёт жараёнида ҳозирги замон технотрон, информацион цивилизацияси шаклланишининг аҳамиятли таркибий жиҳати сифатида жаҳон глобаллашуви намоён бўлмоқда. Глобал информацион алмашинув ватанпарварликни шакллантиришда аввалги замон шароитидан бутунлай бошқа вазиятни яратади, чунки аввал ҳар бир мамлакатда инсон, асосан ўз давлати, миллати, Ватани томонидан шакллантирилган ахборотлар тизими таъсирида ривожланган бўлса, энди инсон жаҳон миқёсида бутун инсоният яратган ахборотлар оқимининг ҳал қилувчи таъсири остида шаклланади.

Ҳозирги кунда ахборот тизими асосида глобаллашув халқимизнинг эстетик маданиятини ўзгартиришга, айниқса, миллий ва умуминсоний қадриятлар, анъаналар, маросимлар ҳамда урф-одатларга турли кўринишда таҳдид солмоқда. Бунга сабаб глобаллашув жаҳоннинг мафкуравий манзарасини ўзгартириб, янги-янги ғоя ва қарашларни вужудга келтираётганлигидир. “Глобал ҳамжамият кўз олдимизда дунёни аввалги илмий кашфиётлар ва инқилоблардан тубдан фарқ қилувчи жиҳатлари билан ўзгартириб юбормоқда. Рўй бераётган ўзгаришларнинг тезлиги ва чуқурлиги инсон иқтидори ва инсониятга ён-

¹ Ўша асар. 46-бет.

атрофга мослашиш, содир бўлаётган ўзгаришларнинг йўналишини белгилаб олиш, ўзининг онгини заруриятга мувофиқлаштиришни талаб этмоқда”¹. Натижада инсоният ўзи учун қулай эстетик муҳитини ундан ахтаришга интилоқда. Ҳар бир шахс глобаллашувнинг ижтимоий гўзаллик ва соғлом руҳий муҳитини ўзлаштиришга ҳаракат қилиб, ўзи англамаган ҳолда миллий мерос ва эстетик маданиятига салбий таъсир этувчи маконга тушиб қолмоқда.

Бундай ҳолатлар янги асрда кўпроқ диний экстремизм ва терроризм масаласида ўзининг ранг-баранг қиёфасини намоён этмоқда. Глобаллашув асосида терроризм ўзининг хунуклик ва тубанликка ниқобланган манзарасини “рангли инқилоблар” шиори остида намоён этмоқда. Бунинг оқибатида баъзи бир кучлар халқларнинг тақдири ва келажагига таҳдид солиб, азалий миллий қадриятларини паймол қилмоқдалар. Кўпларини ўзларининг “қўғирчоқ”лари сифатида сиёсий ўйинларга жалб этмоқда. Натижада бўлиб ўтган “рангли инқилоб”лар Грузия, Украина, Қирғизистон халқининг маданиятини ва маънавиятини пасайтириб юборишга қаратилмоқда. Бегуноҳ инсонларнинг умрини қисқартирмоқдалар. Агар бу маданиятсиз ва ваҳшийларнинг манфаатларидан “оғзинг бир марта мойландими, экстремизм, терроризм тузоғига бир илиндингми, бас, бу қабоҳат тўридан тирик қутула олмайсан. Сен уларнинг қўлида бамисоли қўғирчоққа айланасан. Керак пайтда ўйнатишади, керак пайтда сайратишади, керак пайтда эса–бомба қилиб портлатишади”².

Бунинг учун жамиятимизда ҳар бир шахсни авваламбор, инсонпарварлик руҳи ва ҳис-туйғулари билан уйғунлашган соғлом турмуш тарзи ҳамда ҳаётини изчил йўлга қўйишимиз, маънавий-маърифий фаолиятимизни гўзаллик дунёси негизида камол топтиришимиз лозим. Ана шундагина

¹ Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысления. –М.: Логос, 2002. -с.6

² Энг катта бойлигимиз – тинчлик ва барқарорликни асрайлик. –Т.: Akadimiya, 2006. 119-бет.

жамиятимизда бундай асл қиёфаси билан тубанликни мақсад қилиб олган инсонларнинг нопок режаларининг илдизига болта урган бўламиз. Жаҳон миқёсида “ҳозирги пайтда халқаро терроризм, тажовуз, таҳдид ва хуружларга нисбатан пассив кузатувчи бўлиб туриш мумкин эмаслигини, балки унга қарши ҳам амалий-ташкилий, ҳам маънавий-маърифий, тарғибот ишларини фаол олиб бориш зарурлигини англаб етишгина эмас, балки бу курашда ҳар бир фуқаро, айниқса ёшлар ўзларининг фаол иштирок этишга интилишларини намоён этмоқдалар”¹. Мана шундай ижтимоий муҳитни шаклланиши бевосита жамиятда шахс завқий муносабатларини янгича бадий-эстетик ғоялар билан бойитиб, терроризм ва диний ақидапарастликка қарши курашишда асосий воситалардан бири бўлиб хизмат қилади.

Терроризмнинг мазмун-моҳиятини ўзида акс эттиувчи айрим ёвуз ғоялар бугунги кунда жаҳоннинг барча мамлакатларида ахборот тарқатувчи тизим сифатида ривожланиб бормоқда. Бу ахборотларнинг энг мудҳиш балога айланиши халқларнинг эстетик маданиятларини чалкаштириб ташлашга хизмат қилмоқда. Мана шундай мураккаб бир вазиятда “ўз меҳнати, қувонч-ташвишлари билан яшаётган миллионлаб одамлар ҳаётига, тинчлик ва хавфсизликка катта таҳдид солаётган бу ҳолатни маълум маънода “информацион террор” деб аташ мумкин. Даҳшатли моҳиятини ҳали кўпчилик билиб-билмай, англаб етмай турган бу ғаламисликнинг оқибати ер юзининг турли бурчакларида минглаб бегуноҳ кишиларнинг умрига зомин бўлаётган террорчи кимсаларнинг кирдикорларидан асло кам эмас”².

Азалдан ислом динига эътиқод қилиб келган халқимизнинг айрим шахслари баъзида диний ақидапарастлик ниқоби остида фаолият юргизаётган кучлар сиртмоғига тушиб қолмоқда. Бу ҳолатлар бевосита

¹ Ғайзиев С., Норматов К. Терроризм ва ёшлар: муаммо, ечимлар. –Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2007. 52-бет.

² Энг катта бойлигимиз – тинчлик ва барқарорликни асрайлик. –Т.: Akadimiya, 2006. 112-бет.

мамлакатимизнинг тараққиётига, эртанги кунга қаратилган маънавияти ва маданиятига таҳдид эканлигини унутмаслигимиз даркор. “Илк бор “Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги қонун қабул қилиниб, унга асосан давлат манфаатларини ички ва ташқи таҳдидлардан ишончли ҳимоя қилиш янги тузилган махсус идоранинг вазифаси этиб белгиланди.

Экстремизм ва терроризм хавфи, мамлакатимиз конституциявий тузуми ва иқтисодиётига тажовузлар сақланиб қолаётган бугунги таҳликали замонда Давлат хавфсизлик хизматининг мард ва жасур аскар ва офицерлари ҳар қандай бузғунчи кучларга қарши муросасиз курашиши ва Ватанимиз ҳимоясида мустаҳкам қалқон бўлиши зарур”¹.

Жаҳон миқёсида глоблалашувнинг маҳсули сифатида халқлар тақдири ва истиқболига солинаётган маънавий таҳдидлар асосан шахс эстетик маданиятини ўзгартириш билан боғлиқдир. Бундай таҳдидчилар ўзларининг сиртдан чиройли ва жозибадор қиёфадаги моддий ва маънавий маданиятларини бошқаларга ўрнак қилиб, аслида ички моҳияти билан тубанликни амалга оширишга қаратилган ислохотларни кўзламоқдалар. Бундай эстетик фаолият дунёнинг ривожланган давлатларида ҳам мавжудлигини, хусусан, АҚШ, Англия, Франция, Германия, Норвегия каби давлатларнинг азалий эстетик маданиятлари ачинарли вазиятга олиб бораётганини бугун оммавий ахборот воситалари ва интернет тармоғидан тез-тез учратиб турибмиз. Айни пайтда жаҳонда “шиддат билан ўзгараётган дунё инсоният олдида, ёшлар олдида янги-янги уфқ ва имкониятлар очиш билан бирга, уларни илгари кўрилмаган турли ёвуз хавф-хатарларга ҳам дучор этмоқда. Диний экстремизм, терроризм, гиёҳвандлик, одам савдоси, ноқонуний миграция, «оммавий маданият» каби таҳдидлар қанча-қанча оилалар, мамлакатлар бошига оғир кулфатлар

¹ Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. –Тошкент: Ўзбекистон, 2019. 63-бет.

олиб келмоқда, ғаразли кучлар ҳали онгу тафаккури тўла шаклланиб улгурмаган болаларни ўз ота-онаси, Ватанига қарши қўйиб, уларнинг ҳаётига зомин бўлмоқда. Шунинг учун биз – ота-оналар, устоз-мураббийлар, жамоатчилик, маҳалла-куй бу масалада ҳушёрлик ва огоҳликни янада ошириб, буюк маърифатпарвар бобомиз Абдурауф Фитрат айтганидек, бу дунё ҳақиқатан ҳам кураш майдонида, соғлом тан, ўткир ақл ва яхши ахлоқ эса бу курашнинг қуролига айланиб бораётганини чуқур англаб, шу борада жаҳолатга қарши маърифат асосида иш олиб боришимиз зарур”¹.

Жамиятимизда глобаллашувнинг шахс эстетик маданиятига катта таъсир этишини кўпроқ миллийлик ва азалий қадриятлар негизида камол топтиришни йўлга қўйиш долзарб масала ҳисобланади. Миллатимизни бундай бўронлардан сақлаб қолиш учун авваламбор дину диёнатимизни кўз қорачиғидек асрашимиз, иймон-этиқодимизни мустаҳкам қилишимиз, ахлоқ-одоб ва урф-одатларимизни ҳар бир фуқаронинг онги ва қалбига инсонийлик туйғулари ҳамда эстетик идеаллар асосида сингдиришимиз лозим.

Мамлакатимизда бу масалаларга жиддий эътибор берилиб, республикамизнинг барча вилоятларида узлуксиз таълим тизими учун хизмат қиладиган, юксак эстетик маданиятни шакллантиришга қаратилган “Ёшлар маркази” бинолари қад ростлаб, уларда минглаб ёшларимиз ўзларининг келажакка ишонч туйғуларини миллий меросларимиз ва маросимларимиз билан мустаҳкамлаб бормоқда. Хусусан, мамлакатимиз пойтахтида жойлашган “Ёшлик” талабалар шаҳарчасидаги “Маънавият ва маърифат” марказида “Нафосат” клуби ташкил этилган бўлиб, у ерда қизларни ҳаётга тайёрлаш, уларнинг эстетик дидини шакллантириш,

¹Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 496-бет

айниқса, кийиниш маданияти масалаларига алоҳида эътибор қаратилади”¹.

Инсон онгига тобора чуқурроқ таъсир этиб бораётган глобаллашув айни чоғда ҳар бир жамият аъзосини бефарқ қолдирмаслиги, дунё мамлакатлари ва халқларининг турмуш тарзига сингиб бораётган турли кўринишдаги эркинликлардан огоҳ бўлишлари, ўзларини ўзгаларга қарам қилиб қўймасликлари учун миллий қадриятларимиз ва маънавиятимизнинг теран томирларини мукамал ўзлаштириши керак. Шиддат билан кириб келаётган турли ахборот оқимидан “ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин инсон бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафкуравий, ғоявий ва информацион хуружлар”²дан сақлаб қолувчи эстетик иммунитет ривожланиши даркор. Эстетик иммунитет асосида шахснинг воқелик ҳақидаги тасаввурлари, тушунчалари, эстетик идеаллари ҳаётийлашиб ва гўзаллашиб боради.

Бугунги кунда энг нозик ва мураккаб бўлган дин соҳасида, аввало, дин маънавият ва маданиятнинг устунларидан бири эканлигини барча замонларда миллий ғоя ва мафкура диний қарашлар билан уйғун ривожланишини назарда тутиш лозим. Дин ўз моҳиятига кўра поклик, меҳроқибат каби эзгу туйғулар орқали миллий мафкуранинг ғояларини юртдошларимиз қалби ва онгига сингдиради. Муқаддас динимизга соғлом ва мўътадил муносабатни шакллантириш – бу борадаги энг муҳим мафкуравий вазифадир.

Шундай экан, юксак даражада шахс эстетик маданиятининг шаклланиши, яъни “ҳозирги замон кишиси ўзининг дунёвий дунёқараши ва амалий позициясида миллий, диний ва умуминсоний – дунёвий қадриятларни

¹ Эркин ва фаровон ўяётни юксак маънавиятсиз қуриб бўлмайди. –Т.: O'zbekiston, 2006. 16-бет.

²Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008. 13-14 -бетлар.

уйғунлаштиради. У диний кадриятларга юксак ҳурмат кўрсатиш билан бирга эътиқодий тутруксизликка йўл кўя олмайди. Яъни ҳозирги замон кишиси ўрта аср ҳаёт тарзининг маҳсули бўлган, фақат ўша давр кишиси учун тушунарли бўлган муқаддас кадриятларни эътироф этиб, ҳурмат қилган ҳолда, у ўрта аср ҳаёти, дунёқараши, кадриятларига қайтиш эмас, балки юксак технологиялар, умуминсоний ва демократик тараққиёт кадриятларига мослашиши объектив заруриятдир”¹.

Асрлар мобайнида шаклланиб ва ривожланиб келаётган, авлоддан-авлодга бебаҳо мерос сифатида ўтиб келаётган диний урф-одат, маросим ва байрамлар ҳам эстетик маданиятни шахс онгига сингдиришда муҳим ўрин тутади. Хусусан, ўзбек халқи “ҳаётидаги қоида ва арконлар, қадимий анъана ва кадриятлар, ушбу юртнинг асрлар давомида ислом цивилизацияси ва маданиятига қўшган ҳиссаси, бу ерда қандай юксак тафаккур соҳиблари, буюк уламолар яшаб ўтган ва улар қолдирган илмий-маънавий мерос”² бутун мусулмон оламининг эстетик маданияти равнақиға катта ҳисса қўшмоқда.

Бугун мамлакатимизда шахс эстетик маданиятини шакллантиришда дин маънавий-мафкуравий тамойил сифатида, жамиятимиз ривожланишининг муҳим бир омилига айланиб қолди. Бунинг асосий сабаблари – жамиятимиздаги турли динларнинг ўрни ва уларнинг бир-бирига бўлган бағрикенглиги ошмоқда ва мустаҳкамланмоқда.

Бу эстетик маданиятнинг мазмун-моҳияти қадимдан халқимизнинг онги ва қалбида шаклланиб, Ватанимизда амал қилиб келганлигидир. Бу дин инсоннинг фалсафий, табиий, ахлоқий, тарихий, санъат, руҳий ва эстетик қарашларини мураккаб гармоник ривожланишини намоён этади.

¹Файзиев С., Норматов К. Терроризм ва ёшлар: муаммо, ечимлар. –Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2007, 55-бет.

²Норматов К., Қирғизбоев А. Тошкент бағрикенг шаҳар. –Т.: 2007. 4-бет.

Шахс эстетик маданияти хилма-хил диний эътиқодга эга бўлган кишиларнинг бир замин, бир ватанда олижаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшашини англатади.

Шунингдек, эстетик маданият жамиятда турли динларнинг ва турли динларга мансуб бўлган кишиларнинг ўзаро ҳамдўстлик муносабатида бўлишини, шу билан бирга, одамларнинг эътиқодидан қатъи назар, улар умумий мақсад йўлида ҳамкорлик қилишини ифодалайди. Хусусан, бу масала ислом динига нисбатан олиб қаралса, унда бу ғоя ушбу диннинг моҳиятидан келиб чиққанлигига амин бўлишимиз мумкин. Бу ҳақда Куръони Каримнинг “Хужорот” сурасида шундай ёзилган: “Эй инсонлар, дарҳақиқат, биз сизларни бир эркак (Одам Ато) ва бир аёл (Момо Ҳаво)дан яратдик, ҳамда бир-бирингиз билан танишинглар, дўст-биродар бўлинглар, деб сизларни турли халқлар, қабила, элатлар қилиб қўйдик, кимки тақводор бўлиб бунга амал қилса, Аллоҳ ҳузурида энг ҳурматли киши ҳисобланади. Ёки Пайғамбаримиз шундай деган: “Кимки бошқа дин вакилларига озор берса, менга озор берибди”.

Тарихнинг ўзи халқимизни барча динларга нисбатан завқий муносабатда бўлиш кераклиги руҳида тарбиялаган ва шунинг учун ҳам эстетик маданият уларнинг қон-қонига, қалбига сингиб кетган.

Қадим ўтмишдан бери Ватанимиз ҳудудида турли динлар ёки уларнинг вакиллариининг ўртасида эстетик маданият қўллаб-қувватлаб келинган. Масалан, Кушон подшолиги даврида зарб қилинган тангаларнинг бир томонида будда дини-давлат расмий динининг рамзи бўлса, иккинчи томонида бошқа бир диннинг рамзи акс этган. Араб тарихчиларининг ёзишича, Бухорога ислом дини кириб келганида, унда бир вақтнинг ўзида буддавийлик, зардуштийлик, насронийлик, моний ва шаманизм каби дин турлари амал қилган ва уларнинг тарафдорлари бир-бири билан аҳил, тинч-тотув бўлиб яшаганлар. Айрим маълумотлар бўйича бир вақтлари Термизда буддавийлик, зардуштийлик,

монийлик, насронийлик ва яхудийлик динларига мансуб ибодатхона, черков, оташхона ва калисолар мавжуд бўлган. Буларнинг барчаси инсонларни Ватан равнақи йўлида бирлаштирганини, юксак эстетик маданият сари интилганини кўрсатади.

Тарихдан маълумки, Маъмун академиясида Абу Саҳл Масихий билан Абул Хайр Ҳаммор каби буюк христиан дини олимлари ишлаган. Шуниси диққатга сазоворки, христиан олими Абу Саҳл Масихий Берунийнинг Ибн Ироқдан кейинги иккинчи устози бўлган ва Амир Темур Оврупага ўзининг бош элчиси сифатида Султония черкови (Озарбайжон)нинг руҳонийсини жўнатган. Шунингдек, Заҳириддин Муҳаммад Бобир подшолик қилган даврда ҳам, Ҳиндистонда турли дин ва мазҳабдаги халқлар истиқомат қилган. Бобир Мирзонинг доно подшо эканлиги, айни унинг шу турли динларнинг ўзаро завқий муносабатини тўғри йўлга қўйилишида яққол ўзининг ифодасини топди. Хусусан, у ўзининг ўғли Камрон Мирзога ёзган мактубида давлатда эстетик маданиятни кучайтириш керак эканлигини ва турли динлар ҳамда диний оқимлар ўртасида вужудга келадиган ҳар қандай қарама-қаршиликларни коралайди ва буни бидъат деб ҳисоблайди. Улуғ аждодимиз бу ғояни нафақат давлат сиёсатининг устувор ғояси деб ҳисоблаган, шу билан бирга, уни ибратомуз амалий бунёдкорлик ишларида қўллаган. Масалан, ўша пайтда Ҳиндистонда шундай бир улуғвор ибодатхона қурдирганки, унинг бир эшигидан мусулмонлар, биридан-насронийлар, бошқаларидан-бошқа дин вакиллари бемалол кириб, ўз саждаю ибодатларини эркин адо этиш имкониятига эга бўлган. Акмал Саидовнинг фикрича, шавкатли аждодларимизнинг феъл атвори учун-хаё, қаноат, ризо, шукр, сабр, тавба, сидқ, тавозе каби яхши хулқлару одамохунлик, бағрикенглик, жумардлик, оқиллик, меҳр-мурувват, оқибат, инсоф, адолат сингари буюк фазилатлар одатий бўлган.

Ҳозирги кунда, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳа ва жиҳатлари глобаллашув жараёни билан тобора маҳкам боғланиб бориши, жаҳон миқёсида маънавий-мафкуравий

тахдид ва зиддиятлар ошиб ва кескинлашиб, ҳар бир инсоннинг онги ва қалбини эгаллаш учун кураш жадаллашиши, сиёсий ва диний экстремистлар ва террорчиларнинг қабих ишлари давом этаётган бир пайтда, ҳар бир давлатда эстетик маданиятнинг самарали амал қилиши ниҳоятда муҳим аҳамият касб этиб бормоқда.

Агар жамиятда шахс эстетик маданияти поймол этилиб, унинг ўрнини диний бағриторлик ғояси эгалласа, унда бир мамлакат миқёсида ҳам турли миллат ва элат вакиллари ва давлатлар ўртасида ҳам, ихтилоф ва уруш-адоватлар вужудга келиши кузатилади. Бунга мисол сифатида, маълум даражада, ҳозирги Ливан, Афғонистон ва Ироқ давлатлари миқёсида, Ҳиндистон ва Покистон, Арманистон ва Озарбайжон давлатлари ўртасидаги муносабатлардаги бўлиб ўтган аянчли ҳодиса ва воқеаларни олишимиз мумкин.

Бир мамлакатда динга қарши кураш давлат сиёсати даражасида олиб борилса, унда турли динларнинг жамиятдаги тутган ўрни ва роли қисқариб ва камайиб бориши натижасида одамларнинг маданиятга бўлган таъсири ҳам суестлашиб боради. Мамлакатда вужудга келадиган бундай маънавий-рухий ҳолат, жамият аъзоларининг, турли миллат ва элат, динлар вакиллари ўртасидаги дўстона ва хайрихоҳона завқий муносабатлари ўрнига, тубанлик билан йўғрилган ишончсизлик, бегоналашувлик, шафқатсизлик ва бошқа нохуш туйғу ва муносабатлар вужудга келади. Бундай муносабатлар жамиятдаги турли миллат ва элатлар, дин вакиллари ўртасида келишмовчилик ва жанжаллар, кераксиз қон тўкилишлар, бошқа-бошқа фожиалар келиб чиқишига асос бўлади. Собиқ Советлар давлати даврида шундай ҳолатлар кузатилгани барчага маълум.

Ўзбекистонда мустақилликдан кейин, айрим давлатларнинг сиёсий кучлари Марказий Осиё худудида, ислом динига асосланган, ягона халифалик давлати барпо этишга жон-жаҳд билан киришиб кетдилар. Бу кучларнинг асл мақсади, ислом динини ниқоб қилиб олиб, бу худуддаги суверен давлатларни йўқ қилиб, уларнинг ўрнига, ўзларининг

сиёсий ва мафкуравий мақсадларини амалга оширишга интилдилар. Лекин юртбошимизнинг оқилона сиёсатлари асосида республикамизда динга эстетик нуқтаи назардан завқий муносабатда бўлиш, азалий қадриятларимизнинг негизи бўлмиш ислом динини жаҳонга тараннум этиш учун кенг имкониятлар амалга оширилди. Бунинг самараси ўларок буюк аждодларимизнинг динга қўшган ҳиссалари улуғланиб, уларнинг таваллуд айёмлари ва муборак номлари абадийлаштирилди. Имом ал-Бухорийнинг номи улуғланиб, Самарқанд вилояти Пайариқ туманида Имом ал-Бухорий зиёратгоҳи ва Имом ал-Бухорий халқаро маркази бунёд этилди. Бундан ташқари, Баҳовуддин Нақшбанд, Имом ал-Мотурудий, Аз-Замахшарий, Ат-Термизий ва ўнлаб диний уламоларимизнинг номлари абадийдаштирилди.

Бундай кенг кўламда амалга оширилган ишлар дунё миқёсида барча мусулмон давлатларини ўзига жалб этди. Халқимизнинг ислом дини равнақиға кўшаётган улкан ютуқларини таълим, фан ва маданият масалалари бўйича халқаро Ислом ташкилоти – АЙСЕСКО ўрганиб чиқиб, 2007 йилда Тошкент шаҳрини, 2020 йилда Бухорони “Ислом маданияти пойтахти” деб эълон қилди. Бу эса, ўз навбатида, юртимизда шахс ва диннинг уйғунлиғига алоҳида эътибор берилаётганлиғи ва эстетик маданиятнинг азалий ҳамда миллий қадриятларга асосланаётганлиғидан далолат беради.

Айни чоғда эстетик маданият ижтимоий ҳаётнинг сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий, диний, ахлоқий, эстетик ва бошқа жиҳатларида чуқур илдизларга эға бўлиб, у жамиятда ўта муҳим аҳамият касб этади. Агар жамиятда эстетик маданият қанча мустаҳкамланса, шунча миллий қадриятлар, анъаналар, урф-одат ва маросимларни одамларнинг онғи ва қалбига теран синғиб бориши ҳам осонлашади.

Бизнинг мамлакатимизда дин ва эстетик маданиятнинг ўта муҳим аҳамият касб этишининг яна бир муҳим сабаби шундан иборатки, бизнинг Ватанимиз кўп миллат ва динли давлат бўлиб, унда ҳозир 2200дан ортиқ диний ташкилотлар

амал қилмоқда. Жумладан, 16 та диний конфессия фаолият кўрсатмоқда, 2070дан ортиқ масжид, 163 та христиан черкови, 7 та яхудийлар жамоаси, 7 та баҳоийлар жамоаси, 2 та Кришнани англаш жамияти ва 15 та диний ўқув юрти (Тошкент Ислом Академияси, Тошкент Ислом институти, Имом ал-Бухорий халқаро ўқув маркази, 10 та мадраса ва 1 та православ ва 1 та тўлиқ инжил христианлари семинарияси) давлат рўйхатидан ўтган. Буларнинг барчасида шахснинг жамиятда тутган ўрнига алоҳида эътибор берилади ва янгича замонавий эстетик дунёқараш илгари сурилади.

Бугунги кунда урф-одат ва анъаналаримизнинг жамиятни бирлаштирувчи хусусиятларидан тўлиқроқ фойдаланиш лозим.

Ўзбекистон мустақил тараққиёт жараёнида миллий уйғониш даврини бошдан кечириётганлигига, маданий меросимиз, миллий урф-одат, кадриятларимизни тиклаётган бир пайтда дунёда эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги зиддият кучайиб бораётганлигига гувоҳ бўлаёпмиз.

Шу боисдан ҳар қандай эстетик маданият халқнинг маънавий руҳий эҳтиёжларини миллий анъаналари ва турмуш тарзини ҳисобга олган тақдирдагина яшовчан, таъсирчан бўлади. Шу ўринда глобаллашув жараёнида шахснинг янгича эстетик маданиятни шакллантириш бўйича ислохотларни амалга ошириш вазифаси миллий ғоя асосида бизнинг диққат марказимизда турибди.

Аждодларимиз тарихини билишимиз ҳамда жаҳон халқларининг ғояларидан хабардор ва тарихини билишимиз ҳар бир фуқаро онгида миллий ғояга ҳурмат туйғусини шакллантиришнинг кучли воситасидир. Ватан ҳар биримиз учун буюк саждагоҳдир, шу асосда ахборотлашган жамият ва давлат қурилиши тизимидаги ғоявий курашлар, турли маданий-маърифий алоқалар шахс эстетик маданиятида гўзалликка интилиш, ҳаётдан завқланиш туйғуларининг ўрни ва аҳамияти ортишида катта рол ўйнайди.

Бу соҳада олиб борилаётган ишларнинг натижаси сифатида шахс онгига табиат, давлат, жамият инсонга турли

хавфлардан ҳоли бўлиб яшаш, насл қолдириш учунгина эмас, балки бошқалар билан бирлашиб, юксак дид ва фаросатга эга бўлиш, озод ва обод Ватан барпо этишга интилиш, ҳамкорлик қилиб, кўзланган мақсадларга эришиш учун кераклигини сингдиришимиз зарур.

Ўзбекистонда жаҳон ҳамжамияти билан ўзаро алоқаларнинг қўшилиб кучайиб бориши ижтимоий ҳаётда янгича тафаккур ва онг билан яшашни талаб этмоқда. Бу жараён ўз-ўзидан халқимиз турмуш тарзи ва дунёқарашини замонавий ғоялар билан уйғунлашувига кенг имкониятлар яратиб берди. Фуқаролар онгида миллий кадриятлар билан бир қаторда янги кўринишдаги турмуш тарзи шакллана бошлади. Ғарб маданияти билан шарқ маданияти ўртасида вужудга келган интеграциялашув жараёни турли минтақа ва регионларда хилма-хил кўринишлар (ижобий ва салбий жиҳатдан)да инсон онгини ўзлаштириш ва ўзгартиришга сабаб бўла бошлади.

Жамиятда кундан-кунга ўзгариб бораётган турмуш тарзда хилма-хил қиёфалар бевосита соғлом шаклланиб келаётган онгга таъсир этиб, фикрлар глобаллашувини вужудга келтирди.

Файласуф Қ.Хонназаров фикрича, “Глобаллашув туфайли бутун дунёнинг умум бир бозорга айланиш жараёни йил сайин тезлашиб, жадаллашиб бормоқда. Бу бозорда иш, савдо, иқтисодий, сиёсий ва бошқа турли муаммо ва масалаларни юқори суръатда замон руҳида ҳал этмоқ учун қарши томон вакиллари билан “тил топмоқ”, “умум қарор”га келмоқ талаб қилинади”¹ган синовларни вужудга келтиришини таъкидлайди. Бу фикр нуктаи назаридан олиб қаралганда, глобаллашув жараёни жамиятда шаклланаётган соғлом турмуш тарзга салбий таъсир этувчи омил сифатида ҳар бир халқнинг миллий кадриятлари, урф-одат ва анаъаналарига аста-секин кириб боради.

¹ Хонназаров Қ. Глобаллашув ва тил фалсафаси. –Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2009. 36-бет.

Жаҳон сиёсий майдонларида вужудга келаётган глобаллашув жараёни ўзбек халқи турмуш тарзига кириб келаётган бир даврда барча фуқароларимиз тарихан мустақкам эътиқодга эга бўлиб келган миллий тафаккурни йўқотмасдан, бугунги замонавий ғоялар билан биргаликда яшашга интилиш, турлича талқин этилаётган соғлом турмуш тарзимиздаги фикр ҳамда қарашларнинг беғаразлигига ишонч ва эътиқодни шакллантириш ижтимоий масала ҳисобланади.

Глобаллашув жараёни миллий қадриятларимизга салбий таъсир этмаслигига эришиш учун барчамиз огоҳ ва эҳтиёткорона меҳнат қилмоғимиз лозим. Чунки асрлар давомида завоқ топмасдан келажак авлодга мерос бўлиб бораётган миллийлигимизни бугун бутун дунё халқлари эътироф этишади.

Жамиятда ёшларини соғлом маданият ва турмуш тарзига ўргатиб боришда тарих ва бугунги кун ўртасидаги ворисийликни қарор топтириш мақсадга мувофиқдир. Ҳар бир фуқарони миллий ғоя руҳида камол топтириш, оилада шахсий тарбиячилик маҳоротини ошириш муҳим ижобий аҳамиятга эга.

Жамиятда фуқароларнинг соғлом турмуш тарзини шакллантириш турлича шароитлар асосида амалга оширилади. Шулардан бири миллийлик руҳиятида атроф-муҳитга муносабатни шакллантириш, аждодлар меросини асраб-авайлаш, ўзаро самимийлик, қадриятларга содиқликни тарбиялашда намоён бўлади.

Ўзбек халқи ўзининг бой фалсафий ва эстетик меросига эга. Турмуш тарзимиз шу меросга боғлиқ ҳолда, яъни шарқона миллий тарбия билан боғлиқ равишда ривожланмоқда. Шунингдек, ёш авлодга илму-зиё тарқатишда ўзида нафосат оламини жо этган Куръони Карим оятлари мазмуни, Ҳадиси Шарифлар, буюк аллома ва файласуфларимизнинг бебаҳо нодир китоблари хазинаси нафақат Ўзбекистондаги соғлом ижтимоий муҳитни, балки жаҳон халқлари орасидаги меҳр-оқибатни яхшилашга қаратилгандир. Бугунги кунда ўз нуфузи ва обрў-эътибори

билан кундан-кунга жаҳонга ном таратаётган Ўзбекистонда глобаллашув жараёни замонавий ва миллий мафқурани фақатгина ижобий манфаатлар, ҳамда келажак учун мукамал турмушни яратишни ўз олдига давр талаби қилиб қўйгандир. Дарҳақиқат, бу жуда нозик ва қалтис ишни амалга ошириш бутун ўзбек халқининг фарзандларидан сабр-тоқатли, матонатли, интилувчан бўлишни талаб этади. Фарзандларимиздаги иймон-эътиқод, миллий ғурур, ватанпарварлик ва инсонийлик каби хислатлар мустақил Ўзбекистон равнақиға ўз таъсирини бевосита кўрсатади.

Бугунги кунда шахс эстетик маданиятининг ўзига хос хусусиятлари “миллатнинг жаҳон глобаллашув жараёнларига ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий-руҳий кўникиш потенциалига ҳам боғлиқдир”¹. Бу боғлиқлик ўз навбатида, жамиятда глобаллашувнинг кенг қамровли эканлигини, ҳар бир шахс ундан оқилона фойдаланишини, турмуш тарзимизнинг ноёб жиҳатларига юксак ҳурмат ва инсонийлик туйғулари билан ёндашишни талаб этмоқда.

Ҳар бир шахс глобаллашув шароитида ўзининг маънавий камолоти ва эстетик маданияти орқали ижтимоий тараққиётнинг завқли муносабатларини вужудга келтиради. Бу завқли муносабатлар замирида халқимизнинг азалий қадриятларини чуқур ўзлаштириш ва ўзлигини англаб олиш, воқеликни ҳиссий ва завқий идрок этиш, тарихимизнинг миллий ҳамда умуминсоний хусусиятларини теран мушоҳада этиш қабилар долзарб муаммога айланади. Уларнинг ечими эса, шахснинг юксак маънавий-ахлоқий ва бадий-эстетик қарашларида ривожланиб бораверади.

Хулоса қилиб айтганда, глобаллашув жараёнида шахс эстетик маданиятини миллий ғоя билан узвийлигини таъминлаш, амалга оширилаётган ислохотларнинг ҳар бир жамият аъзоси учун унумли ва фойдали бўлишини таъминлаш, шунингдек, миллийлик билан умуминсонийликни

¹ С.Мамашокиров, Ш.Тоғаев. Эркин ва фаровон ҳаёт қурилишининг ғоявий-мафқуравий масалалари. –Т.: Маънавият, 2007. 32-бет.

уйғунлаштирган ҳолда замонавий ютуқлардан баҳраманд бўлиб боришни абадийлигини амалга ошириш вазифаси Ўзбекистон халқини ягона байроқ остидаги эзгу мақсадлари сари даъват этувчи куч эканлигидир.

4.2§. Шахс эстетик маданиятини валеоэстетик тарбия билан уйғунлаштириш масалалари

Жаҳоннинг глобаллашуви ҳар бир мамлакатнинг тарбия жараёнини тубдан ислоҳ қилиш ва шахс эстетик маданиятини замонавий валеоэстетик тарбия билан уйғунлаштиришни талаб этмоқда. Ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида шахс ва жамиятнинг эстетик маданиятини глобаллашувга мослаштириш, бу жараёнда кўпроқ валеоэстетик тарбия тизимини мукамал миллий кадриятлар билан барқарорлашишига имкониятлар яратишни бугунги кун долзарб муаммо сифатида майдонга ташлади. Натижада бугунги кунда давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев ўзининг нутқ ва маърузаларида бу ўта жиддий ва кечиктириб бўлмайдиган муаммони ечимини топишга киришди.

Янги жамиятда “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш” асосида ғоявий-маънавий тарбиянинг долзарблиги хусусида юртбошимиз фикр юритар экан, “таълим-тарбия жараёнларининг сифати ва даражасини замон талаблари асосида тубдан яхшилаш, заҳматкаш устозларимиз, мазкур соҳада фаолият кўрсатаётган барча фидойи инсонлар учун муносиб меҳнат шароитлари яратиш, уларнинг кадр-қимматини юксалтиришга қаратилгани билан айниқса аҳамиятлидир”¹, дейди. Ҳақиқатан ҳам, валеоэстетик тарбия инсонни ҳақиқий шахс қилиб вояга етказувчи улкан куч-қудрат манбаи, жамият тараққиётининг муҳим тизими ҳисобланади.

¹Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. –Тошкент: Ўзбекистон, 3-жилд 2019. 355-бет.

Жамиятда валеоэстетик тарбиянинг негизини бой ўтмиш меросимиз, аждодларимизнинг бебаҳо моддий ва маънавий бойликлари асосида ривожлантириш, жаҳон андозасига мос таълим тизимини яратиш долзарб масалага айланди. Чунки эртанги келажагимиз ривожланишида “фарзандларимизни янгича тафаккур, юксак инсоний туйғулар билан ошно этиш, уларда мустақил ва ижодий фикрлаш қобилиятини узлуксиз ривожлантириб боришни талаб этмоқда.

Ишончим комил, миллати, тили ва динидан қатъи назар, Ватанимизнинг ҳар бир фарзандини ўз боласидек севиб, ардоқлаб, уларни баркамол инсонлар қилиб тарбиялаш учун сидқидилдан меҳнат қилаётган сиз, ҳурматли Ўзбекистон ўқитувчи ва мураббийлари бу вазифаларни албатта шараф билан адо этасиз”¹. Бу инсонлар жамиятимизнинг фаровон ҳаёти ва гўзал маданиятини, миллий қадриятлари ва буюк тарихини глобаллашув шароитида бутун жаҳонга намойиш эта оладиган, керак бўлса ўз юртининг истикболини юксак марралар сари чорлайдиган бугунги ёшларимиздир. Ёшларимиз учун авваламбор валеоэстетик тарбиянинг негизларидан жамиятимизнинг ҳар бир оиласи, маҳалласи, ижтимоий ташкилотлари, турли жамғарма ва бирлашмалари огоҳ бўлиши, уларнинг эстетик маданиятли шахс бўлиб вояга етишишлари замин ҳозирлашлари ҳам масъулият, ҳам бош мақсад қилиб олиниши зарур. Бу масканларнинг барчасида “бугунги давр талаби, халқимизнинг хоҳиш ва истакларини инобатга олиб, илм-фан, таълим-тарбия тизимида ҳам жиддий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Мактаб таълим тизими тубдан ўзгартирилиб, 11 йиллик умумий ўрта таълим қайта тикланмоқда. Мамлакатимизнинг қатор ҳудудларида янги олий таълим муассасалари, илмий ва ижодий марказлар ташкил этилмоқда. Олий ўқув юртларига қабул квоталари сезиларли даражада оширилди. Сиртқи ва кечки олий таълим шакллари тикланмоқда. Шунингдек, бу борада бизни энг кўп ўйлантираётган масалалардан бири - мактабгача таълим

¹Ўша асар. 356-357-бетлар.

тизими тубдан ислоҳ қилинмоқда. Мақсадимиз келгуси 3-4 йилда мамлакатимиздаги боғча ёшидаги болаларни ана шундай таълим муассасаларига тўлиқ қамраб олишдан иборат ва биз бунга албатта эришамиз”¹.

Шахс эстетик маданияти ана шундай бакувват завқий муносабатлардан илҳомланиб, ҳар бир ёш авлодни жамият тақдири ва истиқболига хизмат қиладиган шахслар қилиб камол топтириши, янгича ҳаёт билан глобал муҳитга кириб бориши даркор. Жамиятда валеоэстетик тарбиянинг завқий муносабатлар замирида эстетик маданиятга уйғунлашиб кетиши ижтимоий гўзаллик муҳити ва юксак инсонийлик рухий дунёсини шакллантиради.

Янги Ўзбекистонни барпо этиш даврида шахс эстетик маданиятининг юксалиб бориши бевосита “бизнинг қабул қилаётган барча қонун ва қарорларимиз, режа ва дастурларимиз – бу мамлакатимизни янгилаш ва модернизация қилиш, иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш бўладими, давлат ҳокимияти ва бошқарув тизими, ҳуқуқ-тартибот, соғлиқни сақлаш, таълим-тарбия соҳалари фаолиятини такомиллаштириш бўладими, Қурулли Кучларимизнинг жанговар салоҳиятини ошириш бўладими – буларнинг барчаси ана шундай эзгу мақсадларга қаратилганини, ўйлайманки, сизлар яхши тушунасиз”².

Айни пайтда ҳар бир халқнинг ва ҳар бир даврнинг ўзига хос хусусият касб этувчи, давр валеоэстетик тарбиясини ўзида ифодалаб келувчи бадиий-эстетик қадриятлари ва турмуш тарзи бўлади. Бу хилма-хил маданиятларнинг турларга бўлиниб кетиши ўз навбатида ҳар бир миллат учун алоҳидалиқ аҳамият касб этади. Шахс эстетик маданияти ҳам бундан ҳолатда миллий маънавиятдан озукланишга ҳаракат қилади. Чунки жаҳон миллат ва халқлар кўп экан, уларнинг ҳар бирини бошқаларга ўхшамайдиган қадриятлари

¹Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018. 228-бет.

²Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 1-жилд, 2018. 401-402-бетлар.

глобаллашув жараёнида бойиб боради. “Агар ер юзидаги барча инсонлар бир тилда сўзлашадиган бўлса, бир хил урф-одатлар, анъаналарга, қадриятларга, динга эътиқод қиладиган ёхуд оила, фарзанд тарбияси, маиший ҳаёт ва бошқа бир қатор моддий ҳамда маънавий омилларни ўзларида бир хил кўринишда акс эттирадиган бўлса, уларнинг бир-бирларига талпиниб яшашга, бирининг иккинчисига қараганда юксак тараққиётга эришишга интилишларига, ўзиникини ўзганикидан бойроқ ва гўзалроқ қилишга, ўзида бўлмаган қирралари ва гўзалликларини ўзганикидан олишга интилиб яшаш каби гўзалликни ўзида мужассам эттиришга эҳтиёж ҳам қолмаган булур эди”¹.

Глобаллашув жараёнида эстетик маданиятнинг бу негизлари миллий ва умуминсоний қадриятлардан келиб чиққан ҳолда ижтимоий муҳитни гўзаллиги, маданий тараққиётини ўзгартириб юборади. Шахснинг воқелик тўғрисидаги тасаввурлари, идеаллари ҳам улардан завқланиб, ҳаёт ҳақиқатини ўзида ифодалайди. Шу боисдан ҳар қандай жамиятда эстетик маданият “реал шахслар орқали намоён бўлади. У тил, урф-одат, анъаналар, қадриятлар ўзликни англаш руҳияти умумий бўлган шахслар мажмуидан иборат”².

Глобаллашув жамият тараққиётида нозик ва мураккаб валеоэстетик тарбияни вужудга келтирдик, бунинг оқибатида иқтисодиёт, таълим, фан, маданият, санъат соҳаларидаги муштаракликни демократик тамойиллар асосида қарор топтириш зарурияти туғилди. Натижада шахснинг реал ҳаёт воқеаларига завқий муносабатлари серқирра маънавий-маданий мақсадларни кўзловчи умуминсонийликни кучайишига олиб келмоқда.

Жамиятда бу шахслар ўзларининг эстетик маданият билан узвийлашган валеоэстетик тарбияларини оила, қариндош-уруғ, маҳалла, мактаб ва бошқаларда шакллантириб, янгича тушунчаларни эстетик онгида

¹ Отамуратов С. Глобаллашув ва миллат. –Т.: Янги аср авлоди, 2008. 61-бет.

² Ўша асар. 62-бет.

ривожлантириб боради. Шулар негизида оилада ота ўғлига жасурлик, мардлик, ҳалоллик каби йигитлик ғурурини бойитиб борса, она ўз қизига оқила, доно, зукко, гўзал фазилатлар соҳибаси бўлишни ўргатади. Қариндош-уруғлар эса кўпроқ миллий кадриятларни, ота-боболарининг меросини давом эттиришни, маҳалла аъзолари катталарга хурмат-кичикларга иззат каби юксак эстетик туйғуларни, мактаб бўлса ҳаётга нисбатан илҳомланиб ва эстетик маданиятга интилиб яшашни кўпроқ боланинг эстетик тафақурига сингдириб боради. Бугунги глобалашув эса, ўз навбатида булардан ташқари ўзига хос ва мос янги кўринишдаги фан-техника ютуқларини ижтимоий гўзаллик муҳитига олиб келмоқда.

Глобал жараёнлар жамият равнақида халқ манфаатларига ижобий таъсир этувчи куч сифатида кенг имкониятларни яратиб бераётган бўлса иккинчи томондан шахс эстетик маданиятининг турфа хил қиёфаларини, яъни кўпроқ ахлоқсизликка қаратилган ниқобларини ҳаётимизга олиб кирмоқда. Бу нарса асосан “глобаллашувнинг Ғарб маданияти, маънавий ахлоқий анъаналари тарзида “ноғарбий маконлар”да яққол кўзга ташланади”¹. Бу масаланинг нозик томони шундаки, жаҳондаги валеоэстетик тарбия муҳитида Ғарб андозаларига зўр бериб уринишларга қарши норозилик кайфиятининг кучайишидир. Бу ҳолатда Ўзбекистонда ҳам ўзимизнинг миллий манфаатларимизга мос келадиган эстетик маданиятни қарор топтиришни талаб этмоқда ва ҳукуратимиз томонидан демократик тамойилларга асосланувчи миллий кадриятларнинг ривожланишига кенг имкониятлар яратиб берилмоқда.

Глобаллашув ахборотлашган жамиятда валеоэстетик тарбияни шахс хусусан, ёшлар онгига сингдиришда таълим-тарбиянинг турли шакллари орқали амалга оширишни олдимизга мақсад қилиб қўйди.

¹ Жўраев Т., Ақобиров С. Миллий манфаатлар ва миллий хавфсизлик. –Т.: Akademiya, 2007. 25-бет.

Бунда қуйидаги вазифалар негизида шахснинг эстетик маданиятини валеоэстетик тарбия асосида шакллантириш мақсадга мувофиқдир:

- Барча таълим муассасаларида ўқувчилар ва талабаларнинг ёшига мос равишда валеоэстетик тарбияни онгига сингдиришнинг дифференциал педагогик-психологик ва илмий дастурини яратиш;

- кадрлар тайёрлаш миллий дастуридан келиб чиққан ҳолда ўқувчи-талабалар онгида валеоэстетик тарбияни сингдиришда эстетик маданиятнинг шаклланиб боришини узлуксиз тарзда назорат қилиб бориш;

- глобаллашув билан узвий равишда ўқув дастурлари, дарслик ва қўлланмаларда миллий мафқураси ғояларини эстетик маданият асосида теран акс эттириш;

- ахборотлашган жамиятга монанд тарзда мактаб, лицей, коллеж, институт ва университетларда мафқуравий ва валеоэстетик тарбияни бугунги кун талабалари даражасига кўтариш;

- ҳар бир таълим муассасасида педагог кадрларнинг мафқура борасидаги билимларини чуқурлаштириш ва ахборот асри ғояларини аввало улар онги ва қалбига чуқур сингдириш.

Шахс эстетик маданиятини оммавий ахборот воситалари ва жамоатчилик фикрини шакллантириш марказлари билан боғлиқ равишда миллий ғоя билан боғлаш ҳамда ёш авлод онгига сингдириш алоҳида аҳамиятга эга. Улар маънавий-маърифий ислоҳотлар жараёни, бу борадаги муаммоларни жамият ҳаётининг турли қирраларини тезкорлик билан акс эттирадиган энг самарали воситадир. “Тўртинчи ҳокимият” ҳисобланган оммавий ахборот воситалари турли хил фикрлар ранг-баранг қараш ва ёндашувларга кенг йўл очиб бериши, ҳаётимизда юз бераётган янгиланиш ва ўзгаришларга одамларнинг онгли муносабатини уйғотиши, холислик ва ҳаққоният тамойилларига таяниб иш юритиши лозим.

Ахборотлашган жамиятнинг шиддат билан ўзгариб бориши натижасида XX асрда глобаллашув жараёнининг

тезлашиши ва умумсайёравий цивилизациянинг шакллана бошлаши жаҳон мафкураларининг характерини ўзгартириб юборди. Уларнинг ўрнини босадиган қудратли мафкуранинг йўқлиги, геосиёсий мақсадларнинг ўзгаргани эса бу ғояларнинг салбий таъсирини янада кучайтирди. Бундай шароитда ўз мақсадини аниқ белгилаб олган, эҳтиёж ва манфаатларини яхши англаб етган, ўз эътиқодига эга бўлган, бир сўз билан айтганда ўз миллий ғоясини шакллантирган миллатгина келажакни сақлаб қолади ва истиқболни белгилайди. Шундай миллат сифатида шаклланган ўзбек халқи ўзининг асрлар оша яшаб келадиган миллий ғояси асосида шахс дунёқарашини илғор технологиялар билан бойитиш, турли таъсирлар негизида ўзликни англаш, миллий қадриятларни эъзозлаш ва эстетик маданиятни келажакка ўз ҳолича етказишга доимо тайёрдир.

Глобаллашув натижасида халқимиз миллий менталитетидан келиб чиқадиган азалий қадриятлари, анаъана ва урф-одатларидаги эстетик маданиятнинг сақланишини ҳар қандай шароитда ўзларининг асосий мақсадига айлантира олишди.

Бинобирин, “ҳар қандай халқ ёки миллат ўз миллий, маънавий, табиий, маданий хусусиятларига эга. Ўзбек миллати ҳам ўзига хос бўлган бой маънавият, таълим-тарбиявий қадриятларга эга. Халқимиз ҳар қандай шароитда, жабр-зулм кучайган, мустамлака асорати, шунингдек, юксалиш даврларида ҳам ўзининг чин инсоний қиёфасини сақлаб келган. Баркамол авлодни тарбиялашга асос бўладиган, ажойиб ахлоқ-одоб қоидалари, маънавий-эстетик сифат ва фазилатлар асрлар оша авлоддан-авлодга сингдириб келинди”¹. Бу юксак инсоний фазилатлар ва туйғулар билан уйғунлашган эстетик маданиятнинг олий кўриниши эди.

Халқимизнинг валеоэстетик тарбиясини ташкил этадиган ушбу сифатларни ижтимоий ҳаётнинг бош мақсади

¹ Демократик давлат ва фуқаролик жамияти куриш масалалари. –Қувасой: 1998. 29-бет.

деб билиш, ундан бугунги жаҳоннинг гомогенлашуви ва глобаллашувида самарали фойдаланиш долзарб муаммонинг ечимини топишга хизмат қилади. Биз жамиятда мавжуд турли таъйиқлар ва мафкуравий курашлардан ҳамиша хушёрлик билан завқий муносабатларни яратишга интилишимиз, таълим-тарбиямизга ўз ниқобини тиқиштираётган кучлардан огоҳ бўлиб яшашга зарур шарт-шароитлар, айниқса порлок келажакка етаклайдиган юксак эстетик маданият ва маънавиятни вужудга келтиришимиз даркор. Айни пайтда мамлакатимизда глобаллашув жараёни, унинг миллий ғояга таъсир этиши ҳам умумий қонуниятдир. Бу жараён турли мамлакатлар, халқлар ҳаётида уларнинг бир-бирига боғлиқлигини, ўзаро таъсирини оширади, маънавий, ғоявий ҳаётида акс этмасдан қолмайди. Лекин ундан қай тарзда ва қай даражада фойдаланиш ҳар бир давлатнинг ички муаммоси ва ижтимоий тараққиётининг белгисидир. Турли ахборот оқимларида сузиб юрган хилма-хил маданиятлар ва қадриятларнинг шахс учун кучли таъсир кўрсатувчи жиҳатларини барчамиз ижтимоий муҳитдаги жараёнларда, хусусан инсон онги ва қалбига нисбатан ниқобланган эстетик маданиятлар билан фаолият олиб боришларда кўрмоқдамиз.

Кўпроқ бундай ҳолатлар “ахборот макони глобаллашувининг ҳозирги босқичида интернетнинг миллий ва халқаро кампаниялар, даврий матбуот, ТВ ва радио билан муносабатлари янада кенгайиб боришида намоён бўлмоқда. Демак, оммавий ахборот воситалари фаолиятини янада либераллаштириш – давр талаби. Ўзбекистон матбуотининг жаҳон ОАВ тизимига уйғунлашуви, Интернетнинг глобал ахборот майдонига интеграциялашуви яққол кўзга ташланмоқда”¹. Биз буларнинг шахс учун хизмат қиладиган, унинг истиқболи ва келажакига кенг имкониятлар яратиб берадиган, жамият эстетик маданиятини юқори пағонага

¹Миллий истиқлол ғояси ва раҳбар фаолияти. –Т.: Akademiya, 2007. 118-119-бетлар.

чиқаришга ундайдиган самарали таркибий қисмларидан фойдаланишимиз даркор.

Бугунги кунда оммавий ахборот воситалари жамиятда шахс эстетик маданиятининг ривожланиши учун бир томондан ижобий характер касб этиб, инсонлар онги ва тафаккури, маданиятида шаклланиб, ижтимоий муҳитга гўзаллик бахш этаётган, уларнинг бир-бирига яқинлашувини таъминлаётган бўлса, иккинчи томондан ахборотларнинг кўплиги натижасида инсон қайси бир мамлакат ёхуд миллатнинг маданияти эртанги келажак учун хизмат қилишини солиштириб кўришга кенг имкониятлар яратиб бермоқда, учинчидан бу ахборотларнинг завқий муносабатларни шакллантиришга қаратилган эстетик ғояларида баъзида миллат ва инсон тақдири учун аянчли бўлаётган ниқобланган маданиятлар кўпроқ ёш авлод онгини заҳарлашга хизмат қилмоқда.

Шахс эстетик маданиятининг бойиб бориши бевосита улкан ахборотлар уммонига кўмилганки, инсоннинг у ёки бу фаолиятининг муваффақиятли бўлишини таъминлаш учун бу билимлар билан иш кўраётган кишиларга улар тушунарли бўлиши керак. Акс ҳолда ундан фойдаланаётган инсонлар ўзлари билиб-билмай жамият тараққиётига, валеоэстетик тарбияга таҳдид солиб қўйишлари ҳам мумкин.

Ахборот соҳасидаги глобаллашув шахс учун, унинг манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилишини таъминлаш жамиятмизнинг долзарб муаммосидир. Лекин шахс дунёқараши ва маънавий тарбиясига таъсир этувчи жараёнларни ҳар томонлама зукколик билан ўзлаштириш, эстетик маданият ривожига омилларнинг самарали ишлаш механизмларини излаб топиш, турли ғоя ва мафқураларнинг бузғунчи қарашларига қарши кураша оладиган азалий қадриятлар ва менталитетни жамиятга тадбиқ этиш ҳар бир фаолиятимизда мужассам бўлиши лозим. Бизнинг жамиятимизда шахс эстетик маданиятини ривожлантирувчи “муайян умумий ғоялар, қадриятларнинг мавжудлиги одамларнинг ўзаро муносабатларини ҳамиша тартибга солиб

келган. Умуминсоний қадриятларга асосланган миллий ғоя ҳам кўп миллатли мамлакат учун бирлаштирувчилик ролини ўтайди”¹.

Глобаллашувнинг оммавий ахборот воситалари фаолияти учун кенг имкониятлар очиб бериши Ўзбекистонда шахс эстетик маданиятининг ривожланишига муҳим омил бўлиб хизмат қилувчи валеоэстетик тарбияга катта таъсир этмоқда. Бу тарбия халқимизнинг миллий қадриятлари, урф-одат ва анъаналари, диний маросимлар ва удумларнинг ривожланишига ҳам ўз навбатида хизмат қилмоқда.

Бугунги глобаллашув шароитида ахборотнинг ҳозирги замондаги имкониятлари кучайиб кетди. Бунинг учун миллатни-миллат, халқни-халқ сифатида махв этиш учун бошига бомба ёғдириб, йўқотиш шарт эмас. Фақат шу халқни ўз қадриятларидан йироқ қилишнинг ўзи кифоядир. Дарҳақиқат, дунёдаги барча мавжуд бўлган восита ва қуроллар ичида ҳозирги кунда ахборот воситаси ҳар қандай муҳим ҳарбий қуролдан ҳам даҳшатли бўлиб бормоқда. Ҳар қандай бомба чекланган миқдордаги одамларни бирданига ўлдиради ёки жисмонан заифлаштиради. Ахборот бомбаси эса ҳар куни миллион-миллион одамларни, айниқса, ёшларни маънавий-руҳий мажруҳ ва майиб қилиб боради. Уларни ўз ота-онаси, Ватани ва миллий қадриятларидан воз кечган, ҳар қандай ғайриинсоний ишларга қодир, худони ҳам танимайдиган ёки диний мутассибликка берилган, фахш, зўравонлик ва тубанлик уларнинг одатий хислатига айланиб қолган тирик ҳолдаги майит қилиб қўяди.

Ҳозирги кунда ахборот турлари ва кўринишларининг ичида – “оммавий маданият” деб номланган кўриниши энг ярамасидир. “Оммавий маданият”нинг энг хавфли томони шундан иборатки, унда гўзалликнинг қонуниятлари, ёлғонни чин қилиб кўрсатадиган тажриба ва кўникмалар деярли барча одамларга хос бўлган мойилликлар, турли афсонавий тарихий

¹ Очилдиев А. Миллий ғоя ва миллатаро муносабатлар. –Т.: Ўзбекистон, 2004. 118-бет.

воқеалар, руҳиятнинг имкониятлари, санъат, фалсафа, дин, сиёсат ва бошқалардан уддабуронлик билан фойдаланган ҳолда, ёшлар кўнглининг энг нозик жиҳатларига таъсир ўтказилади, уларнинг жинсий, миллий ва бошқа ҳиссиётлари ўйғотилади, улар руҳий жунбушга келтирилади ва шу билан бирга уларнинг қалбига истаганча ёвуз ғоялари сингдирилади.

“Бироқ бугунги кунда Шарқ оиласининг анъанавий қоидаларга путур етказишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган кучлар топилади. Улар аввалги золимлар сингари шафқатсизлик ва жоҳиллик билан ҳаракат қилмасалар-да, бундан улар хатти-ҳаракатининг моҳияти ўзгармайди. Ҳатто, аксинча ҳам бўлиб чиқади. Бундай хайрихоҳлар синовдан ўтган “юмшоқ куч ишлатиш” усулидан фойдаланиб, Марказий Осиёнинг ҳозирги ёшларига “янгича тўғри оила” тўғрисидаги уйдирмани сингдирмоқчи бўлишмоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимиз ёшлари онгига оммавий маданиятнинг қудратли таъсир кўрсатиш механизми воситасида Ғарб жамияти технологиялари ва принципларининг Европа мамлакатларида салбий оқибатларни келтириб чиқарган тизими тиқиштирилмоқда”¹.

Биз ахборот майдонига шиддатли тарзда кириб келаётган бу ҳолатлардан доимо сақланишимиз, жамиятда валеоэстетик тарбияни юксалтиришга хизмат қиладиган эстетик маданиятларнинг ривожланишига шароит яратишимиз лозим.

Тарихдан ҳам маълумки, жамиятда амал қиладиган маънавий қадриятлар топталса, оёқ ости қилинса, унинг келажagini йўқотишга асос солинган бўлади. Бу ҳолат кўпроқ жамиятдаги муҳим ижтимоий онгнинг шакли бўлган ахлоқнинг мезонларини салбий томонга йўналиши билан вужудга келган. Мана шундай вазият “ўрта асрларда қатор Европа мамлакатларида христиан дини томонидан илоҳийлаштирилган зино қилмаслик тўғрисидаги маънавий қадриятни оёқ ости қилиш жамиятда фаҳш, бузуклик ва

¹Ғойибназаров Ш. Оммавий маданият. –Т.: О‘zbekiston, 2012. 166-бет.

ахлоқсизликнинг урчиб кетишига сабаб бўлди. Хусусан, француз қироллари ёки Екатерина II саройида авж олган ахлоқсизлик илллати тарихдан маълум. Шуниси ҳайратланарлики, бу даврда ёзилган айрим асарларда бировнинг хотинини йўлдан уриш, зинокорлик гуноҳ эмас, балки қахрамонлик сифатида мақтаб тасвирланган”¹.

Ўрта асрларда ривожланган ахлоқсизлик ва фоҳишабозликни ўзларининг бош ғоясига айлантираётган бугунги ғарб олами шахснинг ғоявий-маънавий тарбиясини ўзларига бўйсундиришга интиломда. Улар жаҳонни эгаллашнинг маънавий қуроли сифатида ана шундай йўлни танлаб олганлар.

Инсоният маданияти ва ахлоқига таҳдид солувчи бу иллатлар айна пайтда эзгулик ва гўзалликни мадҳ этувчи эстетик маданиятларни рад этишга ҳаракат қилмоқдалар. Ғарб оламидаги бундай чуқур илдиз отиб бораётган ғоявий-маънавий тарбия на динни, на дунёвийликни тўғри талқин қилмоқда. Улар миллат ва дин танламасдан ер юзининг барча минтақаларига даҳшатли равишда ёпирилиб бориб, маънавий разолат уруғини сочишга интиломда. Бу сохта тушунчалар негизида халқ манфаатлари, инсоният келажаги учун хизмат қиладиган бирон-бир ижобий хусусият ва характерни биз топа олмаймиз. Айна чоғда, “инсонни илоҳий мавжудот сифатида кемирадиган, ўз илдизларидан жудо қиладиган, ахлоқий тубанликлар кино ва эстрада санъатида, бадий адабиётда, оммавий ахборот воситаларида, замонавий ахборот воситаси – интернет тармоқларини мустаҳкам эгаллаб олиб, кимларнингдир қўлида кучли ва шафқатсиз тарғибот қуролига айланиб бораётгани айниқса ташвишлидир”².

Глобаллашувнинг ахборот оламига кенг кириб бориши шахс эстетик маданияти ва ғоявий-маънавий тарбиясига

¹Эргашев И., Шарипов Б., Жакбаров М. Жамиятни эркинлаштириш ва маънавият. –Т.: Академия, 2002. 26-бет.

²Эркин ва фаровон ҳаётни юксак маънавиятсиз қуриб бўлмайди. –Т.: O'zbekiston, 2006. 54-бет.

кўплаб кераксиз маълумотларни сингдиришга ҳаракат қилмоқда. Ҳар куни оммавий ахборот воситалари орқали дунёга тарқалаётган миллиардлаб ахборотлар ўзининг янги-янги қиёфаси ва маъно-мазмунини намоён этмоқда. Натижада ёшлар ўртасида кўпроқ замонавий ахборотларни эгаллашга интилиш кучаймоқда ва бунинг оқибатида миллат келажагига таҳдид солувчи хавф-хатар ҳаётимизга кенгроқ кириб келмоқда.

Жамиятимизда ғоявий-маънавий тарбияни бундай ёт ғоялар ва дунёқарашдан асраб-авайлаш учун эстетик иммунитетимизни бақувват, иймонимизни мустаҳкам қилишимиз лозим. Чунки халқимизнинг ўзига хос юксак эстетик маданият соҳиби эканлиги бой маданий бойликларимиз ва тарихий меросимизни кўз қорачиғидек асрашга далолатдир. Асрлар давомида эъзозланиб келинаётган улуғвор кадриятларимизни эъзозлаш, шаънимиз ва ғуруримизни юқори кўтаришга интилиш ҳаётда долзарб бўлмоқда.

Халқимиз дунёқарашини асл ҳолича ривожлантираётган анъаналар халқ маънавиятининг таркибий қисми, муҳим ахлоқий кадрият, тарбия воситаси сифатида хизмат қилмоқда. Халқ анъаналари, маросимлар жараёнида намоён бўлаётган одоб-ахлоқ, меҳр-оқибат, иззат-икром каби хислатлар ёшлар маънавиятининг шаклланишида муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу эса, ўз навбатида, Юртбошимизнинг мустақилликни дастлабки кунларидан бошлаб маънавият ва маънавий тарбияни долзарб муаммо сифатида кун тартибига қўйганлигини, ёшларга алоҳида эътибор ва ғамхўрлик кўрсатишга кенг имкониятлар яратиб бераётганлигининг исботидир.

Узоқни кўра олган давлатимиз раҳбари янги асрдаги ҳаётини шахс эстетик маданиятини юксалтиришга қаратилган сиёсат негизида бошлади. Жамиятда ғоявий-маънавий тарбияга эътибор қаратиб, XX асрда жаҳоннинг ривожланган давлатларида содир бўла бошлаган ахлоқсизликлар ва маданиятсизликлардан огоҳ бўлишга, уларни ҳаётимизга

кириб келишига йўл қўймасликка доир барча чоратадбирларни амалга оширишга киришди. Бу эса бизнинг аждодларимиздан мерос бўлиб келаётган буюк тарихимиз ва эстетик маданиятимиз эди. Ваҳоланки, Мухаммад Қуроновиқнинг ёзишича, “ўтган асрнинг 80-йилларидаёқ АҚШда эр-хотинларнинг ғалати клублари пайдо бўла бошлаган. Бу клубларда турли хил базми жамшидлар, шоу-томошалар, кўнгилочар кечалар ўтказилган. Одатда уларга эр-хотин ясаниб, бирга келган. Ишратбозлик авжига чиққач, эр-хотинини бошқа эркакка, хотин эса эрини ўзга аёлга “фойдаланиш”га берган. Эҳтирослар босилиб, нафслар қонгач, эр-хотин яна, ҳеч нарса кўрмагандек, мамнун ҳолда уйга қайтган”¹.

Ғарб маданиятининг жамият тараққиётига таҳдид солаётгани бевосита ғоявий-маънавий тарбиянинг бузилишига ҳам олиб келмоқда. Бу ҳақда Кембриж университетининг профессори Тимоти Ж.Унирнинг “XXI асрда ислом” китобида шундай ёзади: “Лондондаги оила қадриятлари хусусида ваъз айтувчи 900 нафар руҳонийларнинг 200 таси гомосексуализм, хомофилия (эркак билан эркакнинг жинсий алоқаси)га мойилдирлар. Британияда болаларнинг 34 фоизи никоҳсиз туғилмоқда, шунча миқдордаги катта ёшлилар ажралиш азобидан азият чекмоқда”².

Бундай разолат ботқоғига ботган кимсаларнинг тубан ва жирканч ишлари ҳеч бир шахс учун эстетик маданиятнинг намунаси бўла олмайди. Биз улардан огоҳ бўлиб, қайта-қайта ўтмишимизга, миллий қадриятларимизга мурожаат қилган ҳолда валеоэстетик тарбиямизни ривожлантиришимиз даркор. Миллий қадрият халқ ўтмишига, бугуни ва келажагига, фан ва маданият тараққиётига, миллий ахлоқ-одобга юксак ҳурмат белгисидир. Шу боис ҳозирги даврда таълим соҳасидаги

¹ Эркин ва фаровон ҳаётни юксак маънавиятсиз қуриб бўлмайди. –Т.: “O’zbekiston, 2006. 67-бет.

² Тимоти Ж.Унир. XXI асрда ислом. Постмодерн дунёда киблани топиш. –Т.: Шарқ, 2005. 93-бет.

долзарб вазифаларни бажаришда миллий қадриятларга алоҳида эътибор қаратиш муҳим аҳамият касб этади.

Глобаллашувнинг таълим билан уйғунлашуви бевосита шахс руҳияти ва маънавий олами билан боғлиқ бўлади. Ёшларда эстетик маданият ва тарбияни шакллантириш ўзи туғилиб ўсган Ватан ғоялари билан бирлашиши лозим. Болага аниқ фанларни, замонавий компьютерларда ишлашни, хорижий давлатларда ёки бу давлатларнинг вакиллари ёрдамида ўргатиш мумкиндир, аммо она юртга муҳаббат, она заминни таниш ва эъзозлаш, унинг ҳимояси учун ҳамиша ҳозирлик ҳиссини фақат ва фақат шу юртдагина, шу юрт фидойилари кучи билангина шакллантириш лозимлигини исботлашнинг кераги йўқ. Чунки инсон учун авваламбор маънавий тарбия киндик қони тукилган заминдан бошланади. Ундан завқ-шавқ олиб, ўзининг маънавияти, эстетик маданиятини шакллантириб боради. Шундай экан, биз валеоэстетик тарбиямизни она заминимизнинг ҳар бир қарич ери орқали фарзандларимиз ва ёшларимиз онгига сингдириб боришимиз лозим. Акс ҳолда келажак учун таҳдид солувчи юқоридаги сингари салбий эстетик маданиятлар халқимизнинг онги ва тафаккурига сингиб, ҳар хил кўринишдаги бетартибликлар илм-фанга нисбатан шафқатсизликларни келтириб чиқаради.

Дунёнинг мафкуравий манзараси хилма-хил бўлиб бораётган бир даврда глобаллашувнинг муҳим хусусияти шундаки, бунда шахс учун ғоявий-маънавий таъсир доирасининг имкониятларини кенгайтириши ва унинг натижасида ер юзининг барча ҳудудларида эстетик маданиятнинг умумбашарий муаммога айланаётганлигидир. Бундай вазиятда ҳар бир мамлакат ўзлигини сақлаб қолишга, зарарли ғоя ва маданиятлар таъсиридан ҳимоя қила оладиган мафкуравий-эстетик иммунитетга эга бўлиши керак бўлади. Юртимизда халқ фаровонлиги ва юрт истиқболи мана шундай ғоявий-маънавий тарбияни шахс иймон-этиқодига айланттиришга, жамиятда комил инсонларни вояга етказишга қаратилмоқда.

Ҳар бир давлат ёхуд жамиятнинг гуллаб-яшнаши, инсонларнинг роҳат-фароғати шу юрт фарзандларининг хулқ-одоби, ахлоқий идеаллари, эстетик маданияти ва маънавий етуқлигига боғлиқ бўлади. Бу нарса маърифатпарвар жадидчи Абдулла Авлонийнинг “тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир” деган фикрида акс этган.

Инсонлар ғоявий-маънавий тарбиясини бу сўзлар асосида ташкил этиш ҳаётга нисбатан юксак ҳис-туйғуларни, воқеликка нисбатан завқий муносабатни мукамал бўлишини таъминлайди. Кишилардаги гўзалликка ва санъатга бўлган интилиш, малака ва кўникмалар бадий-эстетик ҳамда ғоявий-маънавий тарбиянинг жамиятдаги мавқеини кўтаради.

Валеоэстетик тарбия асосида ҳаётдаги ва санъатдаги гўзалликни тўғри идрок этиш, шахсдаги эстетик эҳтиёжларни тарбиялаб вояга етказиш, глобаллашувнинг нозик эстетик маданиятларни келтириб чиқарувчи омил эканлигини ҳар бир ота-она, ўқитувчи, устоз ёш авлодга ўргатиши долзарбдир.

Фарзандларимизга валеоэстетик тарбия беришда ёшлигидан бошлаб мусиқа оҳанги, нафис гуллар таровати ва чиройи, санъат асарлари билан тарбиялаш, объектив олам гўзаллигини хилма-хил кўринишларини ажрата билишни онгига сингдириб, дунёқарашини нафосат дунёси билан бойитиб бориш керак. Айниқса, мактабда ўқувчиларни ғоявий-маънавий тарбиясида адабиёт, мусиқа, расм дарсларининг имкониятлари каттадир. Бундай тарбияда жамият маънавий ва моддий ҳаётидаги эстетик маданиятга интилиш кучая боради.

Валеоэстетик тарбия жараёнида глобаллашувнинг муҳим хусусияти шундаки, шахсларни бир-бирига ўзаро завқий муносабатини ақлий, ахлоқий, жисмоний жиҳатдан тарбиялашда катта аҳамиятга эга. Воқеликни мушоҳада этиш, жамиятдаги хилма-хил эҳтиёжларни қондиришда ғоявий-маънавий тарбия кишига руҳий қувват бағишлайди.

Шахс доимо ўз турмуши ширин, ҳаёти эзгулик ва гўзалликка бой манзаралар билан ўтишини орзу қилади. Шу

асосда кишилик жамияти вужудга келгандан бошлаб шахс валеоэстетик тарбиясини бойитишга, нафосат олами моҳияти маъно ва мазмунини эстетик маданият билан уйғунлаштиришга интилиб келди. Натижада, шахс ўз амалий-эстетик фаолияти билан воқеликни ўзлаштириб, уни ўзгартиришга, кишига завқ-шавқ этадиган “иккинчи табиат”ни яратишга ҳаракат қилди. Воқеликдаги гўзаллик ва хунуклик, кулгулилик ва фожиавийликни бир-биридан фарқлаб, дунёни асл моҳиятини қандайлигини англайди. Булар барчаси шахсинг яшаши учун зарур бўлган талаб ва эҳтиёжлари асосида амалга ошади. Мана шундай ҳис-туйғулар, кечинмалар валеоэстетик тарбия жараёнида эстетик маданиятни ривожлантиради. Ваҳоланки, инсон боласи ҳайвонлар орасида ҳаёт кечирса унда ҳеч қандай тарбия қарор топмайди. Балки ҳайвонлар турмуш тарзига мос ҳолда ҳаёт кечиради. Бундай ҳолатларни биз кўплаб бадиий асарлар орқали ўқиб ва кинофильмларда томоша қилганмиз. Жамият шундай мураккаб ва қизиқки, инсон ҳайвонни ҳам тарбиялаб бориши мумкин. Лекин ҳайвонни ғоявий-маънавий тарбиялаш эстетик маданият ривожини учун хизмат қилмайди.

Глобаллашув масаласида гапирганда, эстетик омилларни ҳам ҳисобга олиш лозим. Шу асосда валеоэстетик тарбияни шахс онгига сингдиришда муайян эстетик фазилатларни англаб етиш ва шу асосда тарбия жараёнини олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Шу боис валеоэстетик тарбия ҳеч қачон кишидан муайян вақтни талаб қилмайди. Балки, ҳар бир босган қадамимизда хилма-хил хусусиятлар билан ҳаётимизда ҳамроҳимиз бўлиб бораверади ва бизни юксак эстетик маданиятли, масъулиятли, чидамли, бардошли бўлишга чорлайди.

Эстетик маданият валеоэстетик тарбия жараёнида ўтмишга асосланиб, ҳозирги кунни бебаҳо ноёб гўзалликга бойитади. Шахс эстетик маданиятини ворисийлик асосида келажакка етказиб бериб, улардаги валеоэстетик тарбияни ўтмиш гўзаллигига боғлаган ҳолда маданий ва эстетик тарбияни ривожлантиради. Инсондаги нафосат оламига

бўлган қизиқишни кучайтириш, кадриятларда ўз жилвасини акс этирган маданият ва маънавиятни шакллантириш глобаллашув шароитида валеоэстетик тарбиянинг негизи сифатида янги жамиятни ривожда катта аҳамиятга эга. Ҳар бир инсонда эстетик маданият ва маънавият, аввало унинг оиладаги валеоэстетик тарбиясида, сўнгра ижтимоий уюшмалар таъсирида бутун оламнинг гўзаллигини эстетик жиҳатдан идрок этишда намоён бўлади. Дунёдаги барча миллатлар ва элатларнинг эстетик маданияти ва миллий маънавияти мавжуд бўлиб, улар келгусидаги авлодлар томонидан чуқур ўрганиб ёш авлодни валеоэстетик тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

Шахснинг валеоэстетик тарбияси эстетик маданияти ва миллий маънавиятида намоён бўлар экан, у доимо шулар асосида гўзалликни ҳис қилиш, нафосат олами чиройидан баҳраманд бўлиш, яхши фазилат ва хислатларга эга бўлиши каби туйғуларни ўзида мужассам этмоғи лозим. Шу боисдан, шахснинг эстетик тарбияси мукамал ва сержило кўринишга эга бўлиши маънавий-маданий жиҳатларга бевосита боғлиқ. Булар орқали шахс фақатгина гўзаалликни ҳис этиб қолмасдан, балки ўзида юксак ҳиссиёт, одат, кўникма ва малакалари асосида эстетик маданиятини ҳам ривожлантиради. Айниқса, эстетик маданият ва миллий маънавият ўз даврининг ёрқин юлдузлари, мафқураси ҳамда давр талаб-эҳтиёжларига мос келиши учун валеоэстетик тарбия мустаҳкам бўлиши керак. Чунки, ҳар қандай валеоэстетик тарбияда эстетик маданият ва миллий маънавият ҳамоҳанглиги, бирлиги, мутаносиблиги бўлиши лозим. Мабодо бундай хислатлар мавжуд бўлмаса унда маънавий баркамоллик ва эстетик эҳтиёжлар замон талабига жавоб бера олмайди.

Бугунги глобаллашув шароитида мана шундай жиҳатларни эстетик тарбия жараёнидаги ролини англаб этишда миллийлик руҳи сингдирилган эстетик маданиятимиз ва маънавиятимиз биздан ҳаётдаги гўзалликни тез ва хушёр ҳис этиш, бутун маънавий оламимизни, ижтимоий

муносабатларимизни нафосат оламига буркашга қаратилган. Хусусан, шаҳар ва қишлоқларимизнинг кундан-кунга чирой очиб бораётганлиги қувонарли ҳамда завқ-шавққа бой хушманзара она табиатимизнинг чирой очиб гўзаллашиб бораётганлиги киши қалбига оромбахш кайфиятни бахшида этади. Бундай туйғулардан тўйиб-тўйиб нафас олиш шахс эстетик маданияти ва маънавий оламига латофат ва назокат эҳтиросларини олиб киради.

Жамиятда глобалашув жараёни миллийликка асосланган эстетик ғояларга қанчалик улуғвор ва киши қалбидан бирданига жой топа оладиган ўткир ҳамда нозик туйғуларга бой бўлса, эстетик маданият ва маънавийтимизнинг чуқур ўтмиш, қувонч ва севинчга тўлиб тошган узоқ тарихий борлигини англатади. Шахс валеоэстетик тарбияси орқали эстетик эҳтиёжларини кўпайтириб бораверади ва эстетик маданиятини бойитадиган кадриятларни купайтиради. Валеоэстетик тарбия ва эстетик маданиятни уйғунлигини ташкил этиш, шахсда юксак нафосат туйғуларини мужассамлаштиради. Инсоний ҳаётнинг эстетик идеалларига мунособатини, эстетик тафақурини қизиқарли ва мураккаб эстетик даргоҳга айлантиради. Айни пайтда ҳаётнинг ҳаққоний гўзаллигига таъсир этаётган эстетик маданият ва маънавият соҳалари адабиёт ва санъатда чиройли ҳамда нафис бадиий образлар билан ифодалаб берилмоқда. Бу эса, эстетик кечинма ва эҳтиёжларнинг бадиий қудратини ошириб, шахсни эстетик маданияти ва маънавий камолотини юксак ҳис-туйғулар билан гўзаллик сари етаклайди. Ўзбекистонда мустақиллик йилларда олиб борилаётган валеоэстетик тарбия миллий кадриятлар асосида амалга оширилмоқда. Негаки, миллий кадриятлар негизида эстетик маданият ва миллий маънавият ўзининг бебаҳо дурдонасини яширган. Ана шу дурдонани асраб-аввайлаб ёш авлод онгига сингдириш, асрлардан-асрларга мерос бўлиб келаётган ноёб ғоявий-маънавий тарбияни нозик қирраларини глобалашув даврида ижтимоий ҳаётга тадбиқ этиш, мукамал ва жозибador ҳиссиётни жилвасини кўз қорачигидек эстетик

маданиятимиз учун кадрлидир. Халқимизнинг ғоявий-маънавий тарбияси уч минг йилдан ортиқроқ даврни ўзида мужассамлаштирган Марказий Осиё цивилизациясини яратган. Бизнинг валеоэстетик тарбиямиз ана шу цивилизацияга хос эстетик жиҳатлар: туғилган макон ва Она юртни гўзаллигини англаш, авлодлар нафосат оламини янги эстетик тасаввурлар билан бой этиш, ҳамиша катталарга ҳурмат, муомалада мулозамат, эстетик маданият ва миллий маънавиятнинг сержило сарчашмаларидан баҳраманд бўлиш кабилар билан характерланади. Буларнинг барчаси авлод-аждодларимиз валеоэстетик тарбиясининг кўркам бежирим гўзаллиги, маънавий меросининг бутун жаҳон цивилизациясига қўшган хиссаси, кадр-қиммати, обрў-эътибори юксаклигини намоён этувчи фахрланиш хиссиётидир.

Халқимиз ўзининг эстетик тарбияси билан нафақат миллий ғурур, эстетик маданият ва миллий маънавиятни, балки табиат гўзаллигини жамият жамолини, инсонлар бадиий тафаккурини кўз илғамас жабҳаларини англаб олади. Ўз миллатини севадиган ҳар бир шахс руҳий туйғулари, ички кечинмалари билан халқнинг ютуқлари, обрў-эътибори, гўзаллик оламидан фахрланади, завқланади, унинг чиройига-чирой қўшишга интилади. Миллий ғурури, ғоявий-маънавий тарбияси юксак шахс ўз элининг эстетик маданиятини эъозлайди, миллий маънавиятини нодир асарлари ва ранг-баранг нур таратувчи меросини кадрлайди, уларнинг буюк ўтмишига эғалигидан хурсанд бўлади. Шахс ўзини валеоэстетик тарбиясини бойитиши моддий, маънавий меросларини ўзлаштириш, урф-одатлар, анъаналар, кадриятларни мукамал билиши юксак ҳис-туйғуларни шакллантиради.

Глобаллашув барча соҳаларда валеоэстетик тарбия билан эстетик маданиятни узвий равишда ижтимоий ҳаётимизни ҳаяжонли, эҳтиросли кўринишларини акс эттирмоқда. Айниқса, миллий маънавиятни ривожлантириш, миллий тил ва эстетик маданиятни тараққий эттириш, миллий

Ўз-ўзини англаш, миллий ҳис-туйғулар, миллий ғурур ва эстетик тарбияни ажойиб кўринишларини бир-бири билан уйғун ҳолда ўрганиб бориш мақсадга мувофиқдир. Мустақил Ўзбекистоннинг тараққиёти жамият аъзоларини нафосат қонунлари асосида янгича тафаккурлаш, меҳнат қилиш маданияти, турмуш тарзини ўзгартирди. Айни чоғда ёшлар валеоэстетик тарбиясида худди шундай дунёқараш шаклланаётганлиги қувонарли ҳолдир. Маънавиятимиз тарбиявий асосларининг бор кучи, мазмунининг чуқурлиги ва ранг-баранглигини, унинг кўҳна тарих қаърига сингиб кетганлигини, ҳозирги салоҳияти чексиз эканлигини тўла равишда кўрсатмоқ учун нафосат тарбиясининг негизларидан бошлаб, то ҳозирги кунгача унинг бутун бир занжирини ташкил этган эстетик маданиятнинг моҳиятини инсонлар қалбига олиб кириш лозим. Аммо, айни пайтда қилинаётган ишларни самараси, ғоявий-маънавий тарбиянинг жамиятда тутган ўрнини тўлиқ ва мукамал деб бўлмайди. Инсонлар ҳаёти, турмуш тарзи, маънавий оламида эстетик маданият ва миллий маънавият баъзи камчиликлардан холи эмас. Бунинг учун бутун халқ ўзининг ёш авлодини камол топтиришда бераётган билимларини дастлаб эстетик маданият билан боғлиқ равишда ташкил этса шундагина ўз олдимизга қўйган мақсадларимиз ўз мевасини беради.

Валеоэстетик тарбия глобаллашув шароитида ҳар доим ўзининг ранг-баранг ва хилма-хиллиги билан ижтимоий муносабатларга таъсирини ўтказиб туради. Шахснинг воқеликдаги гўзалликни ҳис этиши, эстетик фаолияти натижасида ўз меҳнати билан ўзига завқ-шавқ бағишлайди. Бу эса, ўз навбатида, эстетик маданиятни жамиятимиздаги ролини ҳар томонлама етукликка эришиш даражасига кўтаради.

Глобаллашув оқибатида ижтимоий ҳаётдаги турли хил қарама-қаршиликлар, жамиятда фаровон турмушни қарор топиши шахсда эстетик маданият учун муҳим бўлган ижтимоий, сиёсий, маънавий, ахлоқий, эстетик, маданий рухий муҳитни вужудга келишига сабаб бўлади. Мана шулар

асосида эстетик маданият валеоэстетик тарбия билан боғланиб кетади ва ҳар томонламалик хусусияти келиб чиқади. Бу эса, ҳар бир жамиятнинг ижтимоий келиб чиқиши, иктисодий, ҳуқуқий, илмий, мафкуравий қарашларини ривожланишида муҳим омил бўлиб ҳисобланади.

Жаҳонда кундан-кунга ўзини намоён этиб бораётган Ўзбекистонда бугунги кунда валеоэстетик тарбиянинг ўзига хос хусусияти нафосат олами билан бойимокда.

Биринчидан, мустақиллик шарофати ила шахсни эркин фаолият олиб бориши учун барча шарт-шароитлар яратилиб, инсонлар ўзларини эстетик диди, мустақил фикрлаши, интилувчанлиги, ижодий қобилияти асосида воқеликка холисона ёндашмоқда. Уларда глобаллашув жамият учун, халқ учун хизмат қиладиган эстетик маданиятни шаклланишига олиб борувчи ижобий ҳис-туйғулар ташувчиси деган тушунча ва тасаввурларни шакллантирмоқда.

Иккинчидан, глобаллашув халқни турмуш тарзи, эстетик идеаллари ўтмиш ва ҳозирги кун орасидаги ворисийлиги билан боғланиб, фуқароларни валеоэстетик тарбияси ва маданияти ривожига илм-фан ютуқлари таъсир этиб эстетик онгимизни кўп қирралигини намоён этмоқда.

Учинчидан, ҳуқуқий демократик фуқаролик жамияти қуришда ишлаб чиқариш ва бозор муносабатларини такомиллашиб бориши, ҳаётни мураккаблашиб, фуқароларни маънавияти, маданияти ва валеоэстетик тарбияси миллий ҳамда замонавий анъаналар боғланиб кетаётгани намоён бўлмоқда.

Тўртинчидан, техника асри бўлган XXI аср барча фанларни глобаллашувсиз ривожлана олмаслигини кўрсатиб турибди. Натижада, сўнгги илм-фан ютуқлари асосида ишлаб чиқаришни ташкил этиш одамларни келажакка ишончини мустаҳкамлаш билан ҳаётдаги эстетик фаолиятини ривожлантириш лозим. Инсонларда ўз касб-корига, маънавий қадриятларига содиқ бўлишни таъминлаш, эстетик маданиятни ривожлантириш кучаймоқда.

Бешинчидан, кундалик ҳаётимизни безаб турадиган ва бизга олам ҳақидаги янги билимларни берадиган “Тўртинчи ҳокимият” тизимини валеоэстетик тарбияга таъсирини қандайлигини одамларга етказиш лозим. Шу асосда эстетик идеалларни, ҳис-туйғуларни, юксак маънавиятни шакллантириш керак.

Олтинчидан, давр талабидан келиб чиқиб “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни жамиятга кенг тадбиқ этиш даркор. Ёшларни валеоэстетик тарбиялаш жараёнида хорижий давлатлар билан мустаҳкам алоқада бўлиш ҳамда жаҳонда таълим соҳасида рўй бераётган янгиликлардан доимо хабардор бўлиб туриш долзарб вазифалардан биридир.

4.3§. Эстетик маданиятни юксалтириш омиллари ва истиқболлари

XXI аср инсоният учун янги тарихий даврни бошлаб бериш билан биргаликда кенг қамровли глобаллашув ва интеграциялашув жараёнини ҳам вужудга келтирди. Жамиятнинг ҳар бир жабҳасида ўзининг серқирра кўринишини шакллантирган бу ҳолатлар замонавий кадриятларнинг сайқаллашуви ва синергитик ёндашувларни ривожланишига олиб келди. Бу оқибатида эстетик маданият соҳасида ҳам инсон онги ва қалбини эгаллашга бўлган интилишлар, тасаввурлар, эстетик идеаллар, ахлоқий нормалар ижтимоий ҳаётга ўз таъсирини ўтказа бошлади. Ҳар бир шахсда замонавийликни ўзида акс эттириши, унда миллий-бадий кадриятларни ўзлаштиришга бўлган завқий муносабатлар янгича дунёқараш ва маънавий олам бахш этади. Замонавий эстетик маданият “дунё бўйича глобаллашув жараёни кетаётган, айтиб чоғда инсонлар онги ва қалби учун ғоявий кураш энг юқори чўққиларга кўтарилиб бораётган ҳозирги халқаро шароитда миллий кадриятларни англаган, уни ҳимоя қила оладиган шахсларга ижтимоий эҳтиёж тобора ортиб борапти. Бунга тамомила табиий ва конуниятли ҳолат сифатида қаралиб, ушбу янги тарихий

вазият талабларига жавоб бера оладиган баркамол инсонларни вояга етказиш зарурат бўлиб турибди”¹. Чунки эстетик нуқтаи назардан шахс ҳаётига чуқур кириб борадиган ҳар бир фаолиятда юксак инсонийлик ҳис-туйғулари, ўткир дидлилик каби омиллар бугуннинг талаб ва эҳтиёжларига айланиб бормоқда.

Мутақиллик шароити ва глобаллашув натижасида ҳар бир шахснинг эркин камол топиши, барчанинг жамиятда завқий муносабатлар билан яшашига керакли имкониятларни яратиб бериш муҳим аҳамиятга эга бўлган эстетик маданиятни қарор топтирмоқда.

Глобаллашув жараёни халқимизнинг маънавий қиёфасини ўзгартириш билан биргаликда шахс эстетик маданиятининг замонавийлашувига, яъни аста-секинлик билан руҳий-ҳиссий туйғуларининг янгиланиб боришига олиб келмоқда. Натижада жамиятни эстетик тарбия ва маданиятидан фойдаланишда зийраклик кундан-кунга долзарб бўлмоқда. Чунки эстетик маданият негизида шаклланиб келаётган маънавиятимиз, миллий қадриятларимиз, ахлоқий мезонларимиз, урф-одат, анъана ва маросимларимизни ахборот майдонида кечаётган турли курашлардан омон-эсон олиб чиққан ҳолда фаолият юргизишимиз керак. Шунингдек, бутун дунёда, жумладан, информация оламида глобаллашув жараёни кечаётган ҳозирги пайтда, яъни лўнда қилиб айтганда, жаҳоннинг бир чеккасида содир бўлаётган воқеалар ва ҳаракатларнинг тез тарқалиб кетаётганини ҳисобга олганда, бу масаланинг аҳамияти ва долзарблиги янада ортиб бормоқда. Биз кутилаётган натижаларни тўғри йўлга қўйиш учун авваламбор миллий тарбиямиз ва эстетик маданиятимизни замон билан ҳамнафас бўлишини таъминлашга қаратилган эстетик фаолиятни ривожлантиришимиз лозим.

Жамиятда эстетик маданиятимизни кўзланган мақсадларга қаратилган пухта режа ва дастурлар асосида олиб

¹ Каримов Иброҳим. Миллат шаъни. –Т.: Янги аср авлоди, 2005. 16-бет.

боришимиз маънавиятимизнинг кўлами жиҳатидан кенгрок, амалий жиҳатдан муҳимроқ эканлигини кўрсатиб турибди. Шу боис ҳар биримиз эстетик дидли ва юксак маънавиятли келажак авлодни ўтмиш меросимиз асосида тарбиялашимизни замонамиз талаб этмоқда.

Глобаллашув жараёнида “дунё бугун Ўзбекистонни миллий-маданий мероси, бой тарихи, тили, маданияти, урф-одат ва анъаналарининг умуминсоний ғоялар билан мужассамлиги, санъат ва архитектура, фан ва маданият соҳасида эришаётган ютуқлари орқали кашф этмоқда. Демак, биз глобаллашув жараёнида пассив қабул қилувчи томонгина бўлмай, фаол тарғиб қилувчиларга ҳам айланишимиз мумкин”¹. Шундагина замонавий эстетик маданият ва кадриятларнинг асл ворислари ва ривожлантирувчи субъектлари сифатида ўзимизни намоён эта оламиз.

Ўзбек халқи асрлар давомида шакллантириб ва ривожлантириб келган миллий-бадий кадриятлари бугунги кунга келиб ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларини кенг камраб олди. Ўзбек оиласидаги миллий-бадий кадриятларнинг ривожланиши бевосита дунёдаги бошқа халқ оилаларига ўхшамас томонлари билан ажралиб туради. Чунки, ўзбек фарзандларга эстетик тарбия бериш ва эстетик дидни шакллантиришда оиланинг ўрни бекиёсдир. Бугунги куннинг фарзандига эстетик маданиятни ўргатишда биринчи галда ота-онанинг хушфеъл, хушмуомила сўзлари, чиройли, кўркам воқеликни тўғри тушунишлари, ёш авлодга берадиган ҳар томонлама билимлари равшан ва ёрқин бўлиши, замонамиздан орқада қолиб кетган эскича қараш ва нарсаларга асосланмаслиги лозим.

Ҳар бир ўзбек хонадонидида эстетик маданиятни миллий руҳда тарбиялаш, уларда эстетик ҳис-туйғуларни шакллантириш ва нафис туйғуларни камол топтириш истиқболдаги асосий вазифадир. Оилада эстетик маданиятни шакллантиришда теварак-атроф (кўни-қўшни, маҳалла, боғча,

¹ Миллий истиқлол ғояси. –Т.: Akademiya, 2005. 86-бет.

мақтаб ва ҳоказолар)га бўлган завқий муносабат, воқеликни гўзаллигини кузатиш, идрок этиш ва эстетик ҳис, дид, идеални тарбиялаш катта аҳамиятга эга. Шунингдек, уларни табиат гўзаллигига ва санъатига ҳавас уйғотиш орқали тарбиялаш, аммо глобал жараёнлар асосида ниқобланган санъатни эмас, балки замонавий миллий-бадий кадриятларга асосланган эстетик маданиятни ривожлантириш керак.

Глобаллашув жараёнида ҳам ўзбек халқида бошқа халқларга ҳам хос гўзаллик ҳақидаги умумбашарий тушунчадан ташқари, фақат шу халқгагина хос бўлган эстетик маданият мавжуд. Бу ўзига хослик борасида жаҳоннинг кўплаб мамлакатларида хилма-хил фикрлар мавжуд. Бундан кўриниб турибдики, ўзбек оиласи ўзининг ўтмишига асосланиб, ўзининг келажagini яратишга интилмоқда. Айниқса, катта ёшдаги оила аъзоларини эстетик маданияти юксаклиги, бадий адабиёт ва санъатга қизиқишлари кучлилиги, уларга эстетик завқ олишлари бевосита глобал жараёнларда ёш болаларга кучли таъсир этиб, ижтимоий ҳаёт билан таққослаш кучайиб бормоқда. Боланинг ёшлигиданок эстетик маданияти мукамал бўлса яхши ва ёмон, гўзал ва хунук тушунчалар фарқини чуқурроқ англаб етади. Мана шундай тушунчаларни ёш боланинг онгига сингдиришда, аввало, уларнинг қизиқишларини ҳисобга олиш лозим. Агар болада бирор нарсага, спортга ёки санъатнинг маълум бир соҳасига қизиқиш борлигини ота-она сезсалар, уларни шу қизиқишларига жалб этиши фойдалидир.

Айрим ҳолларда ота-оналар болаларининг қизиқишларини ҳисобга олмасдан, ўзларини кўнгилларига ёққан уйинларга жалб этишади. Шунингдек, баъзи ота-оналар ўз ишлари билан банд бўлиб бола тарбиясига, унинг хулқ-атвори ва эстетик маданиятига яхши эътибор беришмайди.

Бундай ҳолатда тарбияланган бола жамиятда ўзининг ўрнини топиши қийин кечади. Шу сабабдан ҳар бир ота-она ўз боласининг тарбияси ва эстетик дунёси учун жамият олдида жавоб бериши керак. Ижтимоий ҳаётимизга “оммавий тарзда хориж фильмлари ва нашрларининг кўчиб келиши,

аудио ва видео кассеталарнинг кенг тарқалиши, ҳали иймон-эътиқоди, миллий ўзлиги тўла шаклланиб улгурмаган ёхуд савияси ёўр, менталитети суст одамларга ўз таъсирини ўтказмоқда. Кийиниш ва муомала одоби, миллий ахлоқий мезонлар, мусиқа маданиятида миллийликни хира тортиши, мумтоз мусиқа ва адабиётдан, боболар ўгити ва ибратларидан, китоб мутолаа қилишдан чекланиш, албатта миллий қадриятлар қимматига салбий таъсир кўрсатмаслиги мумкин эмас”.¹ Шундай экан, ҳар биримиз эстетик маданиятни фақат хурсандчилик ва айш-ишрат, маишатбозлик билан ўлчанадиган Оврупо ҳаёти билан боғламасдан, оиладаги миллий-бадий қадриятларимиз асосида камол топтириб боришимиз мақсадга мувофиқдир.

Бундай ҳолатлар оддийгина ўзбек оиласида ота-онанинг муомала маданияти билан боғлиқ меҳр-муҳаббати, ширин сўзлари, ёқтирган нарсасини эъзозлашга, бажараётган ишига иштиёқманд бўлишига чорлаш билан характерланади. Бундай эстетик маданият асосида суҳбатлашиш, эркин мулоқотда бўлиши эстетик ҳис-туйғулар ва ўткир дидлиликни шакллантиради. Замонавий миллий-бадий қадриятларимизни шакллантиришда эстетик маданият ҳар бир шахсда ҳаётга нисбатан завқ-шавқ билан муносабат билдиришдан бошланиб, эстетик руҳда воқеликни гўзаллигини мушоҳода этишга, теварак-атроф чиройини ҳис этишга, табиатга нисбатан юксак ҳиссиётни ўстиришга қаратилади.

Замонавий миллийликни ёш авлодга сингдиришда шароит муҳим омил сифатида катта аҳамият касб этади. Агар фарзанд яшаётган уй сарамжом-сариншта ва озода бўлса, бу уйда тартиб бўлади. Бола яшаётган уйда доимо тартиб, сарамжомлик, озадалиқ мавжуд бўлса, бола ёшлигидан бошлабоқ ўзида яхши одатлар, кўникмаларни шакллантиради. Ўзини озода тутишга, дид билан кийинишга, ётоқ жойи ва

¹Гулметов Э. Глобаллашув жараёни ва маънавий қадриятлар // Миллий ғоя ва маънавий қадриятлар: назария, методология, амалиёт. –Т.: 2004. 143-144-бетлар.

ўқув қуролларини озода, саранжом-сарихтали қилишга одатланади. Демак, миллий-бадий кадриятларимиз оила бағридан бошлаб ўзини эстетик маданият билан боғлаб боради.

Ҳар қандай глобалашувда ҳам халқимиз ўзининг миллий кадриятларини унутмаган ҳолда ўз эстетик маданиятини ривожлантирмоқда. Бугунги кунда юртимизнинг қайси бир бурчагига борманг, чиннидек тоза ҳовлилар, дид билан саранжом қилинган уйлар, чиройли кўчалар жуда-жуда кўп. Халқимиз ҳовли-жойини топ-тоза қилиб, ёз кунлари ҳамма ёққа сув сепиб, салқин ва шинам қилиб кўйишни яхши кўради. Бундай ажойиб одатлар ва фазилатлар ўзбек оиласида кўпроқ ёш қизлар ва келинларга ўргатилади. Улар ҳар куни барвақт уйғонишади ва болалар ўрнидан тургунга қадар анча ишларни саранжомлаб олишади. Булар барчаси халқимизнинг азалий эстетик маданиятининг сақланиб қолиб, замонамизга мос тарзда ўзлигини намоён этиши ҳисобланади.

Ўзбек оиласида ҳар бир бола нозик дидли бўлиш, воқелик гўзаллигини кадрлай олиш, бадий маданиятни тушуниш тарзида тарбияланади. Бола тарбиясида унинг ақл-заковати, эстетик ҳиссиёти, бадий адабиёт ва санъатга муносабати, хоҳиш-истаклари муҳим аҳамиятга эга. Шу боисдан, ота-оналар ўз фарзандларини турмушдаги гўзаллик ва хунукликни тушуниш, ҳис этиш, кишилар маънавий фазилатларини ўзлаштиришга интилишган. Ўз болалари қалбида меҳнатсеварлик, ширин сўзлик, қувонч, илиқлик, табассум каби кайфиятларни ривожлантиришган ва ҳар қандай замонавийликда аждоқларимизнинг миллий-бадий кадриятларига содиқ қолишни ўргатишган.

Бундай маданият орқали ота-оналар фарзандларига қалб гўзаллиги, шахс маънавий камолотини тушунтиришган. Ҳаттоки, ўтмиш маънавийтимизни улар онгида намоён этган. Шу боисдан, ҳар қандай глобалашув ва замонавийликда ҳам донишманд халқимиз “Чирой ҳусну жамолда эмас, фазлу камолда” деб бекорга айтмаган!

Ўзбек оиласидаги юксак эстетик қадрият сифатида миллий тарбиянинг муҳим омилларида бири отанинг каттиққўллиги ва она меҳрибонлигидир. Чунки, ота ўз фарзандини ёшлиқданоқ меҳнатга меҳр қўйиш, воқелик гўзаллигидан баҳрамад бўлиш, юриш-туришда, санъатга юксак эстетик қобилятли бўлишга ҳамда жирканч ва хунук, дид-фаросатсиз воқеалардан йироқ юришга чорлайди. Боласи қалбида юксак инсоний туйғулар, ички ва ташқи гўзаллик зеҳни ўткирликни камол топтиришга интилади. Она эса кўпроқ буларга қўшимча ҳолда боласини ёқимли куй, мусиқа тенглашга, гўзал табиат бағрида сайр қилишга, чиройли манзаралар томоша қилиб қалби қувончга тўлишга ва ҳоказоларга ҳаракат қилади.

Ўзбек оиласида миллий-бадий қадриятларни ривожлантиришда ва ёш авлодни эстетик руҳда тарбиялашда ёши улуғ бобо ва бувиларимизнинг роли ҳам бекиёс каттадир. Улар набираларини севиб эркалашади, уларга қалбларидаги тўлиб тошган меҳр-муҳаббатларини бахш этади. Набираларига ҳаёт қувончлари ва ташвишлари ҳақида сўзлашади. Кўпинча эртақ, ривоят ва ҳикоялар сўзлаб, уларни ботир, мард, қўркмас камтарин, софдил, чиройли, гўзал бўлишига чорлайди. Айниқса, табиат гўзаллиги, унинг ҳар бир жониворини ғаройиб фазилятларини бирма-бир айтиб, болалар дунёқарашида нозик ҳис-туйғулар, эстетик идеаллар ва эстетик маданиятни қарор топтиради.

Ўзбек халқининг асрлардан асрларга мерос қилиб келаётган эстетик маданияти глобаллашув жараёнида ёшларни тарбиялашда, улар онгида латофатли, назокатли, лобар аъло кайфиятни вужудга келтиришда халқимизнинг маданияти, ноёб дурдоналари ва илму ҳикмат ҳазинасидан ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Шундай экан, бугунги кун ўзбек оиласида тарбияланаётган ҳар бир бола, аввало ўтмиш меросимиз ва қадриятларимиздан завқ-шавққа тўлиб камол топиши, қолаверса жаҳон халқларининг эстетик маданиятидан тўла баҳрамад бўлган ҳолда улғайиши,

келажаги порлоқ Ўзбекистонни юксак ҳис-туйғулар маскани гўзал диёрга айлантириши керак.

Ҳар қандай шароитда ҳам инсон эстетик маданиятини намоён этиб турадиган ажойиб хислат хулқ-атвор ҳисобланади. Ҳар бир инсон юриш-туриши, гўзалликка ошно қалби, олижаноб ва илхомбахш туйғулари, самимий дил изҳорлари, ҳақиқий гўзаллиги хулқ-атворидаги тарбия билан боғлиқ. Халқимиз орасида ишлатиладиган ҳар хил мақоллар, аввало, оилада ота-онанинг баҳамжиҳат, бир-бирига соф муҳаббати, нафосати, садоқатида намоён бўлади. Ўтмишдан мерос бўлиб қолган юксак эстетик маданият замонамизда ҳам миллий қадрият сифатида эъзозланади. Шу боисдан, тарбияли, оғир-босиқ, оқила она турмушга чиққан қизига ҳар гал кўрганида “куёвимни ҳурмат қил” деб тайинлаб туради. Бу сўзлар замирида қанчалик одоб-ахлоққа оид гўзал туйғулар жилваси ва азалий эстетик маданият намуналари акс этганлигини англамоқ зарур. Оилада эр-хотин бир-бирини қанчалик ҳурмат қилиши, хулқ-атвори бевосита болалари кўз ўнгида намоён бўлади. Оилада ота-онанинг ўзини тута билиши, хулқ-атвори, одати эстетик ва ахлоқий тарбиясида яққол акс этади.

Халқимиз орасида замонавий миллий-бадий қадриятлар оддийгина оилавий муносабатларда чуқур акс этганлигини кўриш мумкин. Ҳар қандай замонавийликда ҳам эр ва хотин, яъни ота-она оиланинг қувончида ҳам, ташвишида ҳам, рўзгор тутишида ҳам, фарзандларининг таълим-тарбия жараёнида ҳам бир хил завқий муносабатда бўлиши лозим. Миллий-бадий қадриятларга асосланган ҳолда эр-хотиннинг аҳлиги оила тебратиш, фарзандлар тарбияси ва уйга файз киритишда катта аҳамиятга эга. Айниқса, уй бекасининг чакқон бўлиши, уйни чиройли, озода ва тартибли тутиши, фарзандларини доимо дид билан кийинтириши, пазанда бўлиши ҳар қандай маънавий ва жисмоний камчиликни бартараф этади.

Халқимиз орасида замонавий миллий-бадий қадриятлар кўпроқ аёллар билан боғлиқ. Аёлларнинг лаззатли

таом тайёрлаши, кийим-кечак тикишда чеварлиги, оқила ва ширинсўз бўлиши уларнинг ҳуснига хусн қўшади ва оилага қувонч, гўзаллик, файз олиб киради. Халқимиз меҳмондўст, ҳар қандай шароитда ҳам уйига эшик қоқиб келган меҳмонни очилиб-сочилиб хурсандчилик билан кутиб олишга интилади. Ҳаттоки, баъзида оилада бўлиб турадиган арзимас гиналар меҳмон келиши билан дарров йўқолади. Мана шундай ҳолларда эстетик маданият биринчи ўринда туради. Бу нарсани биз ёшлар ҳам яхши билиб олишимиз зарур. Чунки, ҳаёт деган оқим ҳар бир инсонни вақт ўтиши билан мана шундай хушманзара оила сари етаклайди. Шундай экан, ҳар бир ёш йигит-қиз ўз ҳаёти давомида ота-онаси турмушининг гўзал фазилатларини ўзида мужассамлаштириш, оиланинг сир-синоатга бой эстетик маданиятини ёшлигиданок ўрганиб бориши келажакда ажойиб оила соҳиби ва соҳибалари бўлиб етишиши учун асқотади.

Глобаллашувнинг шахс маънавияти ва эстетик маданиятини баъзида салбий таъсир этаётган омилларини ҳам кўришимиз мумкин. Бу нарса кўпинча кўча-куйда, байрамларда, тўйларда, учрашувларда намоён бўлади. Зеро, ҳамма жойда инсон озода кийиниши, қалбини пок қилиши, юриш-туришида гўзалликка эътибор бериши зарур. Чунки дидсиз, замонамиздан орқада қолган қолаверса, ўзида ибтидоийликни акс эттирувчи айрим уст-боши ғижимланган, соқоли олинмаган, сочлари хурпайган киши кўзга совуқ кўринади. Ўзининг ташқи қиёфасига эътибор бериб юришида ихчам ва кўркамлик кишини янада гўзаллаштиради. Лекин баъзи қизлар ва аёлларда замонавийлик деб тирноқларини ҳаддан ортиқ ўстириш, сочини калта қилиб кестириш, ошириб пардоз қилиш, ғалати кийиниб олиш, айниқса, ёз ойлари киндиги ва елкасини очиб олиб, киндигига ва бурунига зираклар тақиш, бўйнига қатор маржонлар осиб олиш, қулоқларига икки-учталаб катта-катта зирак тақиш кўзга хунук кўринади. Аммо ҳақиқий эстетик маданиятга эга киши чиройли юриш, қадди-қоматини чиройли тутиш, чиройли гапириш билан ўзини хулқ-атворини намоён этади.

Халқимизнинг ташқаридан сезилмайдиган ўзига миллий-бадий қадриятлари ҳам бор бўлиб улар муайян қонун-қоидалар, ахлоқий мезонлар шаклидаги омиллар ҳам мавжуд. Биринчидан, эрта тонгда ўриндан турилади ва уйнинг дарвозаси ёки эшиги очиб қўйилади. Чунки, одамлар орасида “ризқ-рўз тонгда улашилади” деган гап бор. Шунингдек, эрталабки ҳаво мусаффо бўлади, кушларнинг сайроқи овози киши қалбига ҳузур бағишлайди. Иккинчидан, юз-қўлни ювмасдан ҳол-аҳвол сўралмайди, юз-қўлни ювгандан кейин кичиклар катталарга салом беришади. Аёллар нонушта тайёрлашади, қизлар, келинлар ҳовли, кўча эшигини супуриб, сув сепиб қўйишади. Бу юксак миллий қадриятларимиз бугун шаҳар ва қишлоқларимизга файз ва барака олиб келадиган эстетик маданиятни ривожланишига хизмат қилмоқда.

Глобллашув жараёни шахсни воқеликка завқий муносабат билан ёндашиб боришни, кишининг хулқ-атвориға табиий латофат ва нафосат берадиган эстетик маданиятни шакллантиришни талаб этмоқда. Бундай маданиятни амалга оширишда катталар ўзларининг қимматли вақтларини аямасдан, ёш ниҳолни кўркам ва чиройли бўлиб вояга етишига эътибор беришлари келажак учун фойдалидир. Чунки, бола ўз табиати жиҳатидан тақлидчан бўлиб, кўрган нарсасини, эшитган сўзини дарров илғаб олади. Боладаги бундай тақлидчанлик унинг эстетик маданиятига катта таъсир этиб, хулқ-атворини гўзаллик туйғуси ва ҳаётий эстетик идеалларга бойишига сабаб бўлади. Чунки катта ёшдаги одамларнинг хулқ-атвори, муомаласи, диди, ақл-заковати, юриш-туришлари, кийинишлари, зеҳн ва идроклари, уй тутишлари боланинг назаридан четда қолмайди. Катта одамлар бунга аҳамият бермасликлари мумкин, лекин бола ҳар доим зимдан назар солиб юради. Ваҳоланки, тақлидчанлик боланинг инсоний фазилатлар, эстетик кечинмаларни ўрганиш воситаси ҳисобланади. Шундай экан, болалик уйда катта одамлар ноҳуя хулқ-атвор ва қўпол хатти-ҳаракатларга йўл қўймаслиги, ҳар жиҳатдан, яъни ахлоқ, одоб

ва эстетик жиҳатдан болаларга ўрناк бўлишлари керак. Шунинг учун ҳам бола олдида беҳаё сўзларни айтиш, бачкана қилиқ, ҳатти-ҳаракатлар қилиш бола тарбиясига ёмон таъсир этади. Нафосат тарбияси орқали овқат пишириш, дастурхон атрофида ўтириб овқатланиш жараёнидаги азалий шарқона одат, ахлоқ-одоб қоидаларига амал қилиш ўргатилади. Мана шундай эстетик маданият асосида оилада болалар оилавий муносабатлар гўзаллигига кўпроқ эътибор беради. Шунингдек, халқ мақолида “Қуш уясида кўрганини қилади”, деб бежиз айтилмаган. Бу мақол негизида чуқур ҳаётий ҳақиқат, маънавият ва маданият томир отганини кўриш мумкин. Шу нуқтаи назардан қараганда, боланинг юксак эстетик маданияти, шахсий ҳис-туйғулари ва ахлоқий фазилатлари юзага келишида оиладаги катта одамларнинг ҳар томонлама ибратли бўлишлари эстетик маданият билан боғланган.

Оилада болаларни тарбиясига оила аъзоларининг бир-бирларига муносабати, ота-она, кўни-қўшни ва бошқа қариндошларнинг хулқ-атвори, муомала маданияти, эстетик идеаллари ўз таъсирини ўтказди. Агар оила аъзолари қанчалик озода, саранжом-сарипта, яхши хулқ-атворли бўлса, бола тарбияси шунчалик гўзал туйғуларга бой бўлади.

Оила эстетик маданият шаклланишининг дастлабки маскани экан, болани ҳар томонлама мукамал ва етук эстетик ҳиссиётга эга бўлишида радио ва телевидениенинг роли беқиёс каттадир. Айниқса, телевидение орқали намойиш этилаётган кўплаб сериаллар ва оддийгина мультфильмлар ҳам болаларимизнинг онгида салбий таъсир воситасини ўтамоқда.

Ёшлик чоғида болалар радио орқали эртак, ҳикоя тинглашни, телевизор орқали эса қизиқарли мултфильмлар кўришни ёқтиради. Буларнинг барчаси болалар онгини ўсишида, дунёқарашини ранг-баранг бўлишида эстетик маданиятининг шаклланишида асосий омилдир. Айниқса, ҳозирги кунда телевидениенинг болалар тарбиясига таъсири кучли. Истикболда болаларга фақат ўзларибоп кўрсатувларни

кўрсатиш билан чекланиш лозим. Болани соатлаб телевизор олдида ўтириши унинг соғлигига таъсир этибгина қолмай, бадий асарни оғзаки идрок қила бошлашига сабаб ҳам бўлиши мумкин. Бола тарбиясида бу жараён тафаккурни чархлайди, янги билим ва нафосат ғояларини камол топтиради. Шунинг учун ҳар бир оилада болаларнинг қизиқишларини эътиборга олган ҳолда радио тинглашга ёки телевизор кўришга жалб этишса мақсадга мувофиқ бўлади. Аммо кўпчилик хонадонларда асосан катталар боланинг қизиқишига эътиборсиз бўлиб, ўз кўнгиллари тусанган эшиттиришни ёки кўрсатувни кўришади. Бу эса ёш боланинг дунёқарашига мос келмаслиги мумкин. Бола ҳам ота-она қаторида ўтириб ҳар хил даҳшатли киноларни томоша қилади ва ўзи ҳам шу кинолардаги қахрамонларга ўхшагиси келади. Натижада, боланинг онгида турли хил ўзгаришлар юз беради ва маънавий жиҳатдан унинг онги заҳарланиб боради. Бу эса, ўз навбатида ҳар хил салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. Шу боисдан ҳамма оилада болаларга ёшлигидан ўз дунёқарашига мос равишда керакли бўлган эшиттиришлар тинглатилса ҳамда болалар ёшига мос кўрсатувлар томоша қилдирилса, оиланинг эртанги ҳаёти гўзал ва фаровон бўлади.

Ўтмишга айланиб кетаётган ҳар бир кун ўзининг анъаналари билан келажак авлод хотирасида муҳрланиб қолаверади. Анъаналар – жамият ҳаётини турли соҳаларида намоён бўладиган моддий ва маънавий фаолият шакллари, инсонлар ўртасидаги алоқа ва муносабатларнинг авлоддан-авлодга мерос қоладиган миллий-бадий кадриятларидир. Тарихдан маълумки, ҳеч бир ўзининг анъана ва урф-одатлари, миллий кадриятлари бўлмаган халқ йўқ. Барча халқлар ўзининг анъаналари асосида ўзлигини намоён этиб, ўз фарзандларини эстетик маданиятини шакллантиришга ҳаракат қилишган. Ҳар қандай миллат ёки халқ ўз анъаналарини доимо асраб-авайлаб, турмуш-тарзи, маънавий камолотини эстетик тарбияга боғлиқ тарзда амалга оширган. Ҳамиша бир давр анъаналари вақт ўтиши билан ўзгариб, иккинчи бир даврда эстетик аҳамияти ошиб бориши ёки

камайиши, бошқалари вужудга келиши билан характерланади. Шу сабабдан, бир давр анъаналари ва эстетик тафаккури иккинчи даврга мос тушмаслиги ёки нутилиб кетиши юз беради.

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши, глобаллашувнинг кучайиши туфайли миллий-бадий қадриятларимиз ва анъаналаримизга бўлган эътибор кучайди. Миллий қадриятларимизда жаҳоннинг бошқа халқларига ўхшамайдиган гўзал урф-одатлар, расм-русумлар, маросимлар ва анъаналардаги ўзига хослик мавжуд. Маълумки, қадриятлар муайян шароитларда шаклланади. Шу сабабли улар маҳаллий, минтақавий, миллий мазмунда ва умуминсоний кўринишда намоён бўлади. Маҳаллий қадриятларнинг эстетик ва ахлоқий жиҳатдан энг етуқлари ва умуммиллий манфаатларга мослари аста-секин сараланиб, умуммиллий даражага кўтарилади. Миллий муҳитда эса эстетик маданият анъаналар асосида қарор топади. Эстетик маданият орқали анъаналарни тушуниш ва уларга муносабат, ўз миллатига, элига, юртига ва бошқа халқларнинг эстетик маданиятига бўлган ҳурмат эътиборини кўчайтиради. Демак, халқнинг эстетик маданиятини ошириш, аввало, анъаналаримизга бўлган қизиқишни, шунингдек жамиятдаги эстетик тарбиянинг ролини оширишда катта хизмат қилади.

Бутун жаҳон илм-фанини юқори чўққиларидаги гулларини тера билган буюк алломалар Ал-Хоразмий, Форобий, Беруний, Ибн Сино кабилар бир қанча тилларда ижод этган бўлсаларда, ўзбек халқининг анъаналарини ўз асарларида дунёга кўз-кўз этганлигини бугунги глобаллашув жараёнида ҳам кўришимиз мумкин. Улар нафақат ўз халқи урф-одатлари, расм-русумларини, қолаверса бошқа халқлар анъаналарини ҳам мукамал билишган. Хусусан, Абу Райҳон Беруний “Ҳиндистон” номли асарини ёзиши учун Ҳиндистонга бориб яшади ва у ерда ҳинд тили, урф-одатлари, маросимлари, анъаналари, маданияти, гўзал табиати, хушманзара тоғларини мукамал ўрганди. Шу асосда “Ҳиндистон”ни яратди.

Глобаллашув шароитида миллий-бадий кадриятлар ва анъаналар шахснинг эстетик маданиятини ривожлантириш, унга кекса авлоднинг тажрибаларини ўргатиш усулларида биридир. Айти чоғда шўролар даврида йўқотишга қаратилган кўплаб анъаналаримиз қайтадан тикланмоқда ва бойимоқда (меҳмондорчилик, кишини кўнглида гўзал баҳорни қайта тиклайдиган Наврўз байрами, Рўза ҳайити, Қурбон ҳайити ва бошқа халқ байрамлари). Қолаверса, халқимиз тарихини, эстетик маданияти ва санъатини, урф-одатлари ва маросимларини ҳаққоний ўрганиш вақти келди. Бундай анъаналарда замонавийлик ўзбек халқининг нафосат олами, эл-юртига ишқи, аждодларнинг юксак туйғулари бадий ва эстетик тафаккури ўз ифодасини топган.

Халқимизнинг эстетик маданиятини чуқур илдизлари ўтмиш меросимиз ва маънавиятимизнинг теран томирлари ташкил этади. Замонавий миллий кадриятларимиз ҳам Марказий Осиё халқларининг қадимги урф-одатлари ва маросимларидан озуқланган ҳолда асосан халқ оғзаки ижодидан, шунингдек бадий адабиётдан бахраманд бўлиб ривожланмоқда. Улар авлоддан-авлодга мерос қилиб, ижтимоий ҳаётдаги хилма-хил усуллар хатти-ҳаракатлар, хулқ-атворлар асосида бойиб борган. Халқнинг бетакрор ва сержило аҳамият касб этадиган миллий анъаналари ижтимоий ҳаётдаги эстетик маданият ривожидида ўзининг антиқа кўринишлари билан маданий турмушга таъсир этиб бормоқда. Кишилар ўртасида бўлаётган завқий мунособатлар доимо халқ удумлари, маросимлари ва анъаналарини ранг-баранг бўлишига олиб келмоқда. Шунингдек, бир давр анъаналарини иккинчи давр жамиятда амал қилишида ижтимоий мунособатларнинг роли беқиёс каттадир. Асосан миллий-бадий кадриятлар ва анъаналарнинг тарбиявий аҳамияти ишлаб чиқариш мутаносиблигидан, диний маросимларда, халқ байрамларида кўпроқ намоён бўлмоқда.

Бугунги кунда анъаналар кишиларнинг турмуши, ахлоқ ва халқ маросимлари эстетик жиҳатдан ёш авлодни тарбиялашда, маънавий озуқа беришда катта аҳамиятга эга.

Халқимизнинг ўзига хос миллий анъаналари ва қадриятлари янги аср авлодининг эстетик маданиятини шакллантиришда ва тарбиялашда матонатли, бақувват, хушбичим, хушфёъл, чиройли, кўркем қилиб вояга етказишда асосий воситадир. Миллий анъаналар миллат, маданияти, турмуш тарзи, адабиёти ва санъатини ўрганиш жараёнида эришилаётган ютуқлар асосида мустақамлана боради. Айниқса, миллий урф-одатларимиз анъаналаримиз негизида бой эстетик маданият нафосат олами билан чамбарчас боғланиб, эстетик қадриятларнинг ноёб жиҳатларини ўзида акс эттириб келади. Анъаналаримизда миллий рух, қадр-қиммат, латофат, назокат, ибo, шарм, хаё каби тушунчалар биринчи ўринда туради. Шу маънода, халқимиз глобаллашув ва замонавийлашув шароитида ҳам ўзининг миллат тарихига эътибор қаратиб, юксак фаросат ва ақл, дид, ҳис-туйғу, идеаллар билан эстетик фаолият юритмоқда.

Халқимиз эстетик маданиятида инсоний ва эстетик ҳис-туйғуларини тарбиялаш, инсонларга меҳр-муҳаббатли бўлиш, дид билан кийиниш, доимо ширин сўзлаш, камтарин ва софдил бўлиш каби ҳислатларни камол топтира боради. Шунингдек, юртимизнинг латофат ва назокатга бой “туй маросимлари - бешик туйи, суннат туйи, никоҳ туйи, сайиллар-дала сайли, гул сайли, қовун сайли, йиғин-томоша, туғилган кунни нишонлаш, йигит базми, қиз мажлиси, истироҳат боғларида бўлиш, оммавий йиғин ҳамда томошаларга қатнашиш”¹ каби кўплаб эстетик маданиятга оид миллий анъаналари донишманд ота-боболаримизнинг бизга қолдирган меросидир. Улардан истиқболда оқилона фойдаланиш ҳамда турмушимизни кундан-кунга гўзал қилиб бориш ёш авлод олдидаги асосий вазифадир. Шундай экан, ҳар бир киши ўз халқи ва бутун жаҳон анъаналарига ҳурмат билан қараш фаровон ва гўзал ҳаёт кечириш, серқирра ва чиройли дунё қарашга эга бўлиш, доимо хушманзара табиат

¹ Мавлонова Р., Тўраева О., Ҳоликбердиев К. Педагогика. –Т.: Ўқитувчи, 2001. 354-бет.

қучоғида яйраб хушчақчақ кайфият ҳамроҳи бўлишга интилиш лозим.

Инсонларнинг оламини билиши ва уни эстетик идрок эта бошлаши миллий-бадий қадриятларнинг шаклланишига олиб келади. Бу қадриятлар инсон маънавий оламини бойиши, ташқи дунё гўзаллигини ҳис қилиши, кўз илғамас руҳий жараёнларни англаб етишда муҳим омилдир. Жамиятда миллий-бадий қадриятларнинг кўпайиб бориши билан инсонларнинг билимлари ва нафосат дунёсига бўлган завқий муносабатлари ўзгариб, замонавийлашув асосида хилма-хил тасаввурлар, тушунчалар, ғоялар мураккаблаша боради. Янги юзага келадиган миллий-бадий қадрият эски қадриятлар билан бевосита боғланиб, воқеликдаги маънавият оламини ижтимоий ва маданий идеаллар ривожига таъсирини намоён этади.

Глобал вазиятда ҳам эстетик қадриятлар кишиларнинг маънавий эҳтиёжларини, мафаатларини, моддий жиҳатдан турмушни бойитишга хизмат қилади. Қадриятлар ичида энг олий қадрият инсон ҳисобланади. Шу сабабдан, инсон табиатни, жамиятни ва ўзини гўзал, чиройли, кўркем қилишга, бутун мавжудотнинг ҳаётини яхши бўлишига интилади. Олий қадрият бўлган инсон глобаллашув жараёнида оламини фақат бир томонлама ўрганиб қолмасдан, балки истиқболда эстетик маданият нуқтаи назаридан, яъни яхши ёки ёмон, гўзал ёки хунук, адолатли ёки адалатсиз каби тушунчаларни ўз онги билан англаб етиши лозим. Шу асосда воқеликка бўладиган барча жараёнларни тартиблаштиришга ҳаракат қилади. Айниқса, инсон кадр-қимматни англаш ўзини-ўзи тушуниб етишдан бошланади. Бунинг учун, аввало эстетик маданият шахс ҳаётини, унинг тақдирини белгилашда катта аҳамиятга эга ҳисобланади. Эстетик маданият асосида инсон олий қадрият сифатида юксакликка кўтарилади. Унинг фаолияти, турмуш тарзи гўзалликка бой тасаввури ва фаровон ҳаётга эга бўлади.

Ўзбекистоннинг истиқболдаги ижтимоий-маданий ҳаётида рўй бераётган эстетик маданият соҳасидаги барча

ўзгаришлар бевосита замонавий миллий-бадий қадриятлар билан боғлиқ тарзда шакллантирилмоқда.

Бу қадриятлар ўзида инсоният тарихини акс эттириб, фан ва маданият, маданий-маиший турмуш, оилани мустаҳкамлаш, табиатга нисбатан нафосат туйғуларини шакллантириш, миллатлар ва миллий муносабатларни ижобий йўлга қўйишда бебаҳо хазинадир. Замонавий миллий-бадий қадриятларни кишилар онгига сингдириш учун муайян шарт-шароит ва вазиятлар бўлиши лозим. Мана шу ҳолатда қадриятлар кишиларда эстетик қарашларни, маданий идеалларни, ижтимоий ғояларни қарор топишига хизмат қилади. Қадриятлар қанчалик кўп бўлмасин, улар ҳар бир миллатни маънавий камолотига, эстетик маданиятига, миллий-маънавий эҳтиёжларига таъсир кўрсатади. Хусусан, бугунги глобаллашувда эстетик маданиятнинг юксак намунаси бўлган ўзбек рақслари, куйлари, ашулаларига бўлган завқий муносабат ижобий аҳамиятга эга бўлмоқда. Ҳозирги ўзбек рақслари, куйлари, кўшиқлари классик маданий меросининг айнан ўзи эмас. Бу рақслар замонавийлашиб, улар Овруро, Осиё рақс маданиятларининг кўп жиҳатлари сезилиб туради. Бу жиҳатдан ўзбек халқининг рақс маданияти борасидаги миллий-бадий қадриятлари анчагина бойиганини кўришимиз мумкин. Лекин моҳият жиҳатидан рақсларимиз асосан миллийлик руҳини сақлаб қолди. Бу қадриятлар барчаси кишиларнинг эстетик маданиятини тарих билан боғлиқлиги ва доимо мана шундай давом этишини англатиб туради.

Глобаллашувнинг жамиятга таъсири натижасида миллий-бадий қадриятларнинг шахс ва халқ ҳаётидаги эстетик аҳамияти ошиб бориб, уни авлодлар томонидан чуқур ўрганилиб, ўтмишнинг латофати ва назокатини бугунги кун ҳаётида ҳам намоён бўлаётганини кўриш мумкин. Чунки, бу қадриятлар эстетик маданиятнинг негизини ташкил этган ҳолда кишиларни бир-бирларига жипслаштиради, ўтмиш гўзаллиги ва келажак нафосатини ўзаро боғлаб туради. Баъзан кишилар ўзларини эстетик қадриятларга амал қилиб фаолият

юритаётганликларини ўзлари ҳам англай олишмайди. Ҳаттоки, реал ҳаётимиздаги воқеалар диний кадриятлар билан чамбарчас боғланиб кетган.

Замонавий миллий-бадий кадриятлар халқимиз эстетик маданиятини оширишда бебаҳо бойликдир. Уларни кўз қорачиғидек сақлаш, келгуси авлодга етказиб бериш учун барча имкониятларимизни, эстетик ҳис-туйғуларимизни тиник ва покиза қилиш лозим. Шунинг учун бугунги кунда эстетик маданиятни кадриятлар билан боғлаб олиб бориш, маърифат, маданият ва санъатни гўзал туйғуларга бойитиш, юксак ва олижаноб фазилатларни жамиятда янада юқорирок чўққиларга чиқариш керак.

Замонавий миллий-бадий кадриятларнинг моҳиятини билиш, уларга эътиқод қилиш, улар асосида эстетик кечинмаларни камол топтириш, миллий ғурур ва туйғуни ҳар хил тасаввур билан ёш авлодни онгига сингдириш катта аҳамиятга эгадир. Кадриятларнинг эстетик аҳамияти ўтмишдаги мардлик ва қаҳрамонлик каби туйғуларига ҳам бориб тақалади. Ёшларни ватанпарвар, бурчга содиқ, юксак маданият, адабиёт ва санъат асосида тарбиялаш келажаги буюк давлатнинг бош мақсадидир. Қолаверса, ёшларни эстетик тарбиясини оширишда миллий-бадий кадриятларни ўрни беқиёс каттадир. Бугунги куннинг ҳар бир кишиси ўз эстетик кадриятларини билиши “Инсониятни эъзозлаши, унинг кадр-қимматини жойига қўйиш - бу миллий кадриятларимизни тиклаш, халқимизни қадимий ва бой тарихига, унинг анъаналари ва урф-одатларига ҳурмат билан қараш демакдир. Ўз ўтмиш меросини чуқур билган шахсгина миллий-бадий кадриятларини ҳам яхши билиши мумкинлиги кўплаб алломалар томонидан таъкидлаб ўтилган.

Умуман олганда, глобаллашув жараёнида миллий-бадий кадриятлар киши ҳаётининг безаги, унинг нақши, маънавиятининг гултожи ҳисобланади. Истиқболда шу кадриятларни эъзозлаш, уларни ёш авлодга эстетик жиҳатдан мукамал ва жозибадор қилиб етказиб беришда биз катталар ҳамиша ўз хушёрлигимизни йўқотмаслигимиз даркор.

ХУЛОСА

Ўзбекистонда демократик ислохотларни амалга ошириш жараёнида ҳар томонлама соғлом, баркамол шахсни ижтимоий фаоллигини ошириш, эстетик маданият намуналарига асосланиб, ёш авлодни ахлоқ-одобли қилиб тарбиялаш, касб-хунарга бўлган салоҳиятларини рўёбга чиқариш, бадий-эстетик маданиятини юксалтириш, миллат, мамлакат сиёсий, иқтисодий ва маънавий ҳаёти билан боғлиқ дунёқарашини шакллантириш бугунги кунда долзарб илмий ва амалий масала бўлиб келмоқда.

Келажаги буюк давлатни, озод ва обод Ватанни бунёд этмоқ, мустаҳкамламоқ ана шундай баркамол авлод зиммасига тушар экан, уларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялашнинг восита ва омилларини ишлаб чиқиш, тадқиқ этиш ижтимоий фалсафа ва барча ижтимоий фанлар олдига улкан вазифалар юклайди.

Мустақилликни мустаҳкамлаш ғояси эстетик маданиятли шахсни вояга етказиш ва тарбиялашда муҳим аҳамиятга эга бўлди. Чунки бу икки вазифа бир-бирини тақозо қилар, экан бирининг тақдири иккинчиси билан боғлиқ эди. Бинобарин, юрт манфаати ва халқ фаровонлиги учун хизмат қилувчи эстетик маданиятли шахсни “миллий ва умумбашарий кадриятлар руҳида, замонавий билим ва касб-хунарлар, хорижий тилларни пухта эгаллаган, Ватанимиз ва халқимизга садоқатли инсонлар этиб вояга етказишда”¹ барчамиз масъулмиз.

Тадқиқот натижалари шундан далолат берадики, шахснинг эстетик маданиятини юксалтириш унинг ижтимоий фаоллигини оширувчи, ҳаётни завқий идрок этишга ундовчи, ахлоқий-эстетик кадриятларга нисбатан ижобий ва ижодий муносабатни шакллантирувчи кучли маънавий омил

¹ Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. –Тошкент: Ўзбекистон, 3-жилд 2019. 356-бет.

ҳисобланади. Бу омил ўз навбатида, халқимизнинг азалий миллий-маънавий қадриятларининг ривожланиб бориши учун янги-янги эстетик маданиятлар шаклланишига олиб келади.

Эстетик маданият инсон салоҳиятининг интеллектуал хусусиятларидан бири сифатида шахсни муҳит, табиат ва жамият билан боғловчи ижтимоий ҳодисадир. Ана шунинг учун мустақилликнинг биринчи кунидан бошлаб одамлар онгини, тафаккурини, янги жамиятнинг янги ижтимоий-фалсафий ғоялари асосида ўзгартириш ва ривожлантириш вазифаси қўйилди.

Миллий мафкурага асосланиб ривожлана бошлаган шахс эстетик тафаккурида миллий менталитетимиз, миллий қадриятларимиз негизлари билан боғлиқ ўзгаришларга катта аҳамият берилди. Янги ижтимоий ҳаёт, янги жамият қуриш палласида эски ва бир қолипдаги тушунчалар, идеаллардан мустақил шахс онгини холи этиш учун унинг дунёқарашида бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслик зарур эди. Бунинг учун ҳар бир шахс онгини янги фалсафий-методологик тушунчалар асосида шакллантириш кўзда тутилди. Умуминсоний қадриятларга содиқлик, халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён этиши, ватанпарварлик ва инсонпарварлик шахс эстетик маданиятини шакллантирувчи асосий маънавий омиллар бўлиб қолди. Инсон маънавиятини шакллантирувчи барча омиллар ўз навбатида эстетик маданият шаклланиши ва тараққиётининг ҳам асосини ташкил этади.

Эстетик маданият – маънавий-ахлоқий баркамолликнинг диалектик сабаб ҳамда оқибатидир. Эстетик онг, эстетик маданият тарихий ва миллий тараққиёт маҳсули. Мустақиллик эстетик маданиятни шакллантириш ва ривожлантиришнинг янги даврини бошлаб берди. Маънавият соҳасидаги ислохотлар натижаси ўлароқ миллий тилнинг тикланиши, миллий меросга, гўзаллик ҳақидаги тасаввур ҳамда тушунчаларга янгича муносабат, умумбашарий

қадриятлар аҳамиятининг ортиши эстетик маданият кўламини ҳам ўзгартириб юборди.

Шахснинг она-Ватан истикболи билан боғлиқ янгича тафаккур ва янгича яшаш тарзига эришиши, янгича эстетик онг ва гўзаллик ҳақидаги янгича тушунчаларни ҳам тақозо этарди. Бунинг учун биринчи навбатда таълим тизимини ислоҳ қилиш ва уни мустақиллик ғоялари билан қуроллантирган ҳолда замонавий технология ва тарбия йўналишига мослаштириш зарур эди.

Ёшларни юксак маънавиятли шахс қилиб тарбиялашда бирон касб-ҳунар эгаси бўлиб вояга етишиши, ўз иқтидори ва қобилиятини меҳнат, ижод соҳаларида синаб кўришга имконият яратилиши уларнинг ҳаётни гўзаллик қонунлари асосида ўзлаштиришлари ва эстетик маданиятни юксалтиришларига олиб келарди.

Касб-ҳунарга йўналтирилган таълим тизими ёшларда ўз билимини амалиёт билан боғлаш, ўз қобилият ва хоҳиш-иродасини англаб етиш, гўзаллик ҳақидаги тушунчаларини ижтимоий ҳаёт эҳтиёжларига мослаган ҳолда ривожлантириш каби фазилатларни қарор топтиради.

Шунингдек, мустақилликнинг ижтимоий-тарихий аҳамиятларидан бири халқимиз миллий ўзига хослиги, менталитетининг Ҳаракатлар стратегияси ва миллий ғоя асосида шаклланиши ва камол топишига шарт-шароитларнинг яратилиши бўлади.

Президент Ш.М.Мирзиёев томонидан ишлаб чиқилган Ҳаракатлар стратегиясининг асосий мақсади ҳар бир фуқаронинг муайян миллат вакили сифатида ўз ўрни ва мавқеига эга бўлиши, ўзини аждодларимиз бой меросига ворис эканлигини ҳис қилиши, миллий менталитетга эга бўлиш инсоннинг камситилиши ёки қолоқлиги эмас, балки умуминсоний қадриятлар сари йўл очувчи фазилат эканлигини тушуниб етишга қаратилди.

Ҳаракатлар стратегияси асосида онгни, тафаккурни ўзгартирмасдан туриб янги ижтимоий тузум ва маънавий-ахлоқий, эстетик-бадий маданиятга эришиб бўлмаслиги

назарий асосланди. Янги эстетик маданият миллий ўзликни англаш, тарихий хотирани тиклаш, азалий анъана ва миллий менталитетни давом эттириш билан боғлиқ эканлиги ижтимоий зарурият сифатида идрок этилди.

Ана шунга асосланган ҳолда тадқиқотимиз давомида “эстетик маданият” тушунчасини моҳиятини чуқур тадқиқ этишга интилдикки унда шахснинг дидини бузадиган, унинг онгида бузғунчилик, жаҳолат ва ахлоқсизлик тушунчаларини шакллантирадиган бадиият маҳсулотларига қарама-қарши турадиган соғлом ва гўзаллик қонуниятларига асосланадиган миллий-маънавий кадриятларни ривожлантириш ва шакллантириш кўзда тутилди.

Тадқиқот давомида яна шу нарса аён бўлдики, шахс ва жамият эстетик маданияти янгича эстетик тафаккурнинг таркибий қисми бўлган миллий ғурур ва ифтихор туйғулари миллий менталитетнинг азалдан адолатли жамият қуриш орзусининг эстетик ифодасидир. Маҳалла эса халқимизнинг азалий удумлари, урф-одатлари, эстетик анъаналари, айни чоғда, ёшларнинг миллий менталитети, эстетик иммунитетини шакллантиришда жуда катта маънавий-тарбиявий имкониятга эга.

Шахснинг миллий менталитетини шакллантириш ва ривожлантиришда тарихий хотира, халқнинг жамоавий фазилати, ҳамдардлик ва Ватан туйғуси, меҳнатсеварлик, инсонпарварлик ва ҳоказо фазилатларининг ўрни ва аҳамияти буюк тарбиявий ва ибрат омиллари бўлиб хизмат қилади.

Бугунги кун эстетик маданиятини шакллантиришда юксак маънавиятли шахс муаммоси жуда кўп ва мураккаб назарий, амалий ва ташкилий муаммоларни қамраб олувчи жараёнدير. Юксак маънавиятли шахс барча халқлар ва жамиятларнинг орзуси бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. Ўзбекистон мустақилликка эришгач, бизнинг энг асосий ижтимоий вазифаларимиздан бири жамиятда миллий-маънавий кадриятларни тиклаш, уларнинг ривожланиши учун барча шарт-шароитларни яратиш ва шунга амал қилиш бўлиб қолди. Шахснинг эстетик маданияти юксалишига хизмат

қилувчи миллий ва умуминсоний қадриятлар умумхалқ, умумдавлат аҳамиятига молик вазифага айланди. Юксак маънавиятли шахс масаласида ижтимоий хавфнинг олди олинди. Юксак маънавиятли шахс нафақат жисмоний бақувват, шунингдек, маънавий бой, ахлоқан пок, эстетик жиҳатдан баркамолликни ҳам талаб этади. Шунинг учун Ўзбекистонда миллий менталитетимиз ва мустақилликни мустаҳкамлашга хизмат қилувчи миллий ғояга асосланган юксак маънавиятли шахснинг ижтимоий-маънавий тизими, мезонлари Ҳаракатлар стратегиясига асосланади.

Бу жараёнда мустақил мамлакатнинг эркин, озод, баркамол авлодида тилимизни, динимизни ҳурмат қилиш, миллий урф-одатлар, анъаналарни асраб-авайлаш ва ривожлантириш, буюк тарих ва буюк маънавий меросимиз ва маданиятимизни, Шарқ фалсафасини билиш, жаҳон цивилизацияси эришган ютуқлардан баҳраманд бўлиш кўзда тутилди.

Шахснинг эстетик маданиятини камол топтиришда юқорида санаб ўтилган юксак маънавият сари етакловчи фазилатларнинг барчаси бирор кишида мужассам бўлиши қийин. Шунинг учун юксак маънавиятли шахс доимо ижтимоий муаммо ва ижтимоий-эстетик идеал бўлиб келган. Бу деган сўз унга интилиш ва унга эришиб бўлмайди деган гап эмас. Ана шундай инсоний комиллик, баркамолликка эришиш йўл-йўриқларини излаш ва топиш ижтимоий ҳаётдаги энг зарур муаммолардан биридир.

Миллий-маънавий қадриятлар асосида эркин, озод, демократик жамият қуриш талаблари анъаналар, удумлар, маросимлар ва уларга бўлган муносабатда янги бир давр ҳисобланиб, шахс эстетик маданиятига бўлган эҳтиёжни ўзгартирди. Шахсда мустақиллик шарофати билан инсонларни меҳнатга жалб этиш, уларни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялаш жараёнида миллий-маънавий қадриятлар ва миллий менталитетни ҳисобга олиш, аждодлар тажрибаси ва эстетик маданиятидан баҳраманд бўлиш сингари ижтимоий-фалсафий ва маънавий жиҳатларга эътибор қаратишга тўғри

келди. Айниқса, бозор муносабатларига ўтиш даврида, биринчи навбатда одамлар онгини удумлар ва анъаналарга бўлган эскича тасаввурлардан холи этиш, демократик тамойиллар асосида воқеликка бўлган эстетик муносабатни шакллантириш муҳим заруриятга айланди.

Ўзбекистонда олиб борилган барча ижтимоий-сиёсий ва маънавий ислохотлар инсон манфаатлари асосида қурилди. Миллий-маданий меросимиз, шарқона ахлоқ-одоб анъаналари, миллий менталитетимизга хос бўлган инсонпарварлик, ватанпарварлик, бағрикенглик сингари фазилатлар кўзда тутилган ҳолда жаҳон андозалари даражасида фикрлайдиган, ижод қиладиган баркамол авлодни вояга етказиш мақсадида таълим-тарбиянинг янгича тизими ишлаб чиқилди ва босқичма-босқич амалга оширилмоқда.

Анъанавий, маънавий, илмий, эстетик ва ахлоқий кадриятларимиз асосида шахснинг руҳини тиклаш, онгини шакллантириш асосий вазифага айланди.

Маънавий соҳадаги ислохотлар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ уч йўналишда олиб борилди: маънавий тикланиш, маънавий покланиш ва маънавий юксалиш.

Маънавий тарбия маънавият ва маърифат муаммоларидан холи равишда олиб борилмаслигига алоҳида эътибор берилди. Маърифатли инсонни маънавияти юксак бўлиши янги таълим тизимига асос қилиб олинди. Шу тариқа тарбия билан тарбиячи, муҳит билан шахс, шахс билан жамият ўртасидаги ижтимоий бирлик ва алоқадорликка катта аҳамият берилди.

Тарбия тизимида маънавий тарбияга алоҳида эътибор қаратилди. Ахлоқ шунчаки муомала маданияти ифодаси бўлмай, инсоннинг ижтимоий идеали ва жамиятга муносабатининг кўзгуси сифатида идрок этилди.

Демак, маънавий тикланиш юксак маданият билан боғлиқ бўлиб, эстетик маданият эса ахлоқий комилликка олиб келишда муҳим омил бўлиб ҳисобланади.

Маънавий тикланиш – бу аждодлар меросини англаш, ҳурмат қилиш, мустақиллик неъматларини эъзозлаш, шарқона

урф-одат ва анъаналарни давом эттириш, Ватан меҳри ва истиқболи ҳақида қайғуриш демакдир; Маънавий покланиш – бу янги жамият мафкураси асосида ҳаёт тарзини қуриш, ташаббускор ва тадбиркор, беғараз рақобат туйғусига эга бўлиш; Маънавий юксалиш – бу миллий ғояга асосланган дунёқарашга эга бўлиб миллий манфаатларни умумбашарий қадриятлар билан ҳамоҳанг тарзда қўшиб олиб боришдан иборатдир.

Шунинг учун маънавий соҳадаги ислохотлар вояга етиб келаётган авлоднинг қандай маданий ва интеллектуал салоҳиятларга боғлиқ эканлиги билан изоҳланади. Бундай маънавий қадриятларнинг тикланиши, покланиши ва тараққиёти, ўз навбатида, инсон руҳиятидаги завқий (эстетик) жиҳатларнинг ҳам шаклланишига ҳам олиб келади. Ахлоқий ва маърифий фазилатларнинг бирлашуви натижасида эстетик дид, завқий маданият шаклланади ва ривож топади.

Ёшлар тарбияси узлуксиз ва мунтазам ташкил этиладиган ижтимоий жараён бўлиб, уларни ёт дунёқараш ва бузғунчи ғоялар, диний экстремистик гуруҳлар таъсирига тушиб қолмасликлари учун оила, мактаб, маҳалла, олий ўқув юрти ва жамоатчиликнинг ягона тарбия тизими бўлиши лозим. Ана шундай бирлик ақидапарастлар ва экстремистларнинг бузғунчи ғояларининг ёшлар орасида тарқалишига йўл қўймайди.

Жисмонан соғлом, ахлоқан пок, маънавий бой авлодни вояга етказиш ва тарбиялаш ижтимоий вазифалар ичида энг долзарб масаладир. Ана шундай авлодни тарбиялашда таълим-тарбия воситалари орасида адабиёт ва санъат алоҳида ўрин эгаллайди.

Мустақиллик йиллари адабиёт ва санъатнинг бир томондан, дунёни образли ўзлаштириш қонуниятида ўзгариш юз берди. Адабиёт ва санъат миллий ҳаёт воқеаларини мафкуравий тазйиксиз ифодалай бошлади; иккинчи томондан, халқ онги ва шуурига таъсир этиш имкониятлари кенгайди.

Адабиёт ва санъатда ижодий эркинлик билан ижтимоий масъулият муштарақлиги тамойили қарор топди.

Ўзбек тилига давлат тили мақомининг берилиши ва бу куннинг байрам қилиниши, “Маънавият ва маърифат” жамоатчилиқ марказининг ташкил топиши, халқ амалий ва безак санъати, мусиқий таълим ва эстрада, Бадий Академияни ташкил этиш, миллий рақс ва хореографияни ривожлантириш, “Ўзбекнаво” гастрол-концерт бирлашмасининг ташкил этилиши, Консерватория биносининг очилиши ва ҳоказолар бўйича Президент Фармонлари ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг қарорларида миллий маданият равнақи ва беш ташаббуснинг истиқболи аниқ-равшан кўрсатиб берилди.

Миллий санъат нафақат миллат ёшларини эстетик жиҳатдан тарбиялаб, уларда ватанпарварлик, олижаноблик туйғуларини юксалтиради, шунингдек, жаҳон халқлари ўртасидаги дўстона ва маънавий муносабатларни ҳам мустаҳкамлайди.

Беш ташаббус ёшларнинг қалбини даволовчи, уларнинг ахлоқий киёфасини шакллантирувчи, маънавий жиҳатдан комил инсон бўлиб вояга етишувида асосий омиллардан бири бўлган ижтимоий ҳодисадир.

Демак, беш ташаббус инсонни инсонийлаштирувчи, ҳар бир одамнинг ўз истеъдод ва салоҳиятларини рўёбга чиқариш ва уларда ташаббускорлик, ғайрат, ижодкорлик туйғуларини завқий ҳақиқат билан боғлашда бемисл тарбиявий аҳамият касб этади. Шу асосда келажаги буюк бўлган Ўзбекистонни бунёд этувчи ёш авлод тарбияланиб, уларнинг эстетик тафаккури такомиллашиб борилади.

Бугунги глобаллашув шароити шахс эстетик маданиятини ҳар томонлама мукамал ва серқирра бўлишини талаб этмоқда. Бунинг боиси жамиятда содир бўлаётган ўзгаришлар бевосита ҳеч кимни глобаллашувдан четга қолишига имконият бермаяпти, аксинча ундан қочаман деганлар кўпроқ унинг тўрига тушиб қолмоқда. Инсоннинг ахборот олишга бўлган иштиёқи, эстетик диди ва кечинмалари ўзи ҳохламаган ҳолда бу вазиятга олиб бормоқда.

Ҳар бир шахс глобаллашув шароитида ўзининг маънавий камолоти ва эстетик маданияти орқали ижтимоий тараққиётнинг завқли муносабатларини вужудга келтиради. Бу завқли муносабатлар замирида халқимизнинг азалий қадриятларини чуқур ўзлаштириш ва ўзлигини англаб олиш, воқеликни ҳиссий ва завқий идрок этиш, тарихимизнинг миллий ҳамда умуминсоний хусусиятларини теран мушоҳада этиш кабилар долзарб муаммога айланади. Уларнинг ечими эса, шахснинг юксак маънавий-ахлоқий ва бадиий-эстетик қарашларида ривожланиб бораверади.

Ахборот соҳасидаги глобаллашув шахс учун, унинг манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилишини таъминлаш жамиятимизнинг долзарб муаммосидир. Лекин шахс дунёқараши ва маънавий тарбиясига таъсир этувчи жараёнларни ҳар томонлама зукколик билан ўзлаштириш, эстетик маданият ривожига омилларнинг самарали ишлаш механизмларини излаб топиш, турли ғоя ва мафкураларнинг бузғунчи қарашларига қарши кураша оладиган азалий қадриятлар ва менталитетни жамиятга тадбиқ этиш фаолиятимизда мужассам бўлиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2018.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаталарини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. –Т.: Ўзбекистон, 2017.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажегимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. –Т.: Ўзбекистон, 2017.
4. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 1-жилд, 2018.
5. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018.
6. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. – Т.: Ўзбекистон, 3-жилд 2019.
7. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд, –Т.: Ўзбекистон, 1993.
8. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. –Т.: Шарқ, 1998.
9. Каримов И.А. Биз келажегимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз. 7-жилд, –Т.: Ўзбекистон, 1999.
10. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз. 8-жилд, –Т.: Ўзбекистон, 2000.
11. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: “Маънавият”, 2008.
12. Абдуллаев М. Эстетик маданият: назарий-методологик жиҳатлар. –Т.: Фан, 2007.
13. Абдулла Шер. Ахлоқшунослик. –Т.: Янги аср авлоди, 2003.
14. Абу Наср Форобий. Бахт-саодат ва камолот ҳақида. –Т.: Ёзувчи, 2002.

15. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. –Т.: Yoshlar nashriyot uyi, 2018.
16. Азизхўжаев А. Мустақиллик: курашлар, изтироблар, қувончлар. –Т.: Шарқ, 2001.
17. Ахлоқ-одобга оид ҳадислар намуналари. –Т.: Фан, 1990.
18. Аҳмад Яссавий. Ҳикматлар Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. –Т.: 1990.
19. Бахронов Ж. Шахс миллий ўзлигини англаш қонуниятлари. “Зарафшон”, Самарқанд –1995.
20. Бобоев Ҳ., Дўстжонов Т., Ҳасанов С. “Авесто” - Шарқ халқларининг бебаҳо ёдгорлиги. –Т.: 2004.
21. Бунёдкор ғоялар. –Т.: Ижод дунёси, 2002.
22. G‘aybullayev O. Estetika.O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Samarqand: SamDCHTI, 2019.
23. G‘aybullayev O. Milliy g‘oya tarixi va nazariyasi. –Т.: Fan va texnologiya, 2019.
24. Гафарли М.Г., Касаев А.Ч. Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик-тараққиёт асоси. –Т.: Ўзбекистон, 2001.
25. Гулметов Э. Глобаллашув жараёни ва маънавий кадриятлар // Миллий ғоя ва маънавий кадриятлар: назария, методология, амалиёт. –Т.: 2004.
26. Гулметов Э., Қобилжоновна Т., Эрназаров Ш., Маврулов А. Маданиятшунослик. –Т.: 2000.
27. Etsioni A. The Spirit of Community. Rights and Responsibilities and the Communitarian Agenda. –L.: 1995.
28. Жабборов И. Юксак маданият ва ноёб маънавий маскани. –Т.: Ўзбекистон, 2012.
29. Жўраев Т., Ақобиров С. Миллий манфаатлар ва миллий хавфсизлик. –Т.: Akademiya, 2007.
30. Зиёмухаммадов Б. Комиликка элтувчи китоб. –Т.: Turon-iqbol, 2006.
31. Каримов Иброхим. Миллат шаъни. –Т.: Янги аср авлоди, 2005.

32. Комилов Н. Тасаввуф. Тавҳид асрори. 2-чи китоб. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1999.
33. Мавлонова Р, Тураева О, Ҳолиқбердиев К. Педагогика. –Т.: Ўқитувчи, 2001.
34. Маданиятшунослик асослари. –Т., 2006.
35. Мадаева Ш.О. Миллий менталитет ва демократик тафаккур. –Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2007.
36. Мамашокиров С, Тоғаев Ш. Эркин ва фаровон ҳаёт қурилишининг ғоявий-мафкуравий масалалари. –Т.: Маънавият, 2007.
37. Мамашокиров С, Ўтамуродов А. Эзгу мақсад йўлида. –Т.: Муҳаррир, 2008.
38. Маҳмудов Т. “Авесто” ҳақида. –Т.: Шарк, 2000.
39. Маҳмудова Г. Жадиализм ва Туркистонда ахлоқий-эстетик фикр тараққиёти. –Т.: DAVR PRESS, 2006.
40. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Янги аср авлоди, 2001.
41. Миллий истиқлол ғояси. –Т.: Akademiya, 2005.
42. Миллий истиқлол ғояси ва раҳбар фаолияти. –Т.: Akademiya, 2007.
43. Миллий ғоя ва маънавий тараққиёт тамойиллари. – Т.: Академия нашриёти, Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2005.
44. Мусаев Ф. Демократик давлат қуришнинг фалсафий-ҳуқуқий асослари. –Т.: Ўзбекистон, 2007.
45. Мустақиллик изоҳли илмий-оммабоп луғат. –Т.: Шарк, 1998.
46. Низомиддинов Н. Қадимги Хитой тарихи, диний эътиқоди ва маданияти. –Т.: Fan va texnologiya, 2014.
47. Низомиддинов Н. Қадимги Ҳиндистон тарихи, диний эътиқоди ва маданияти. –Т.: Fan va texnologiya, 2014.
48. Норматов К., Қирғизбоев А. Тошкент бағрикенг шаҳар. –Т.: 2007.
49. Отамуратов С. Глобаллашув ва миллат. –Т.: Янги аср авлоди, 2008.

50. Отамуротов С., Отамуротов С. Ўзбекистонда маънавий-руҳий тикланиш. –Т.: Янги аср авлоди, 2003.
51. Отамуродов С. Ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш омили. –Т.: O‘zbekiston, 2015.
52. Очилдиев А. Миллий ғоя ва миллатлараро муносабатлар. –Т.: Ўзбекистон, 2004.
53. Румий Ж. Ичингдаги ичингдадур. –Т.: Янги аср авлоди, 2013.
54. З.Собирова. Маънавият ва эстетик маданият. // Миллий истиқлол ғояси ва мафкураси: фалсафий ва ҳуқуқий жиҳатлар. –Т.: 2001.
55. Спиркин А.Г. Философия. –М.: 2000.
56. Тимоти Ж.Унигер. XXI асрда ислом. Постмодерн дунёда қиблани топиш. –Т.: Шарқ, 2005.
57. Туленов Ж. Диалектика назарияси. –Т.: Ўзбекистон, 2001.
58. Умаров Э. Эстетика. –Т.: Ўзбекистон, 1995.
59. Э.Умаров, М.Абдулаев. Маънавият асослари. –Т.: Шарқ, 2005.
60. Umarov E., Karimov R., Mirsaidova M., Ouxo‘jayeva G. Estetika asoslari. –Т.: Cho‘iron, 2006.
61. Умар Ҳайём. Рубоийлар. –Т.: 1991.
62. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысления. – М.: Логос, 2002.
63. Файзиев С., Норматов К. Терроризм ва ёшлар: муаммо, ечимлар. –Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2007
64. Фалсафа қисқача изоҳли луғат. –Т.: Шарқ, 2004.
65. Фалсафа асослари. –Т.: Ўзбекистон, 2005.
66. Фалсафа. Қомусий луғат. –Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2004.
67. Форобий. Бахт-саодатга эришув ҳақида. Рисолалар. –Т.: Ёзувчи, 2002.
68. Хасанбоева О., Хасанбоев Ж., Ҳамидов Ҳ. Педагогика тарихи. –Т.: F.Фулум номидаги нашриёт ижодий уйи, 2004.

69. Хоназаров Қ. Глобаллашув ва тил фалсафаси. –Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2009.
70. Хўжанова Т.Ж. Мафқуравий профилактика – ёш авлодни ғоявий ҳимоялаш омили (ижтимоий-фалсафий таҳлил). –Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2019.
71. Шер А., Хусанов Б., Умаров Э. Эстетика. –Т.: 2008.
72. Sher A. Estetika.–Т.: O‘zbekiston, 2014.
73. Энг катта бойлигимиз – тинчлик ва барқарорликни асрайлик. – Т.: “Akademiya”, 2006.
74. Эргашев И., Шарипов Б., Жакбаров М. Жамиятни эркинлаштириш ва маънавият. –Т.: Академия, 2002.
75. Эркин ва фаровон ҳаётни юксак маънавиятсиз қуриб бўлмади. –Т.: Ўзбекистон, 2006.
76. Юлдашев С. А. Антикфалсафа. –Т.: 1999.
77. Қашқадарё миллий кийимлари: анъанавийлик ва замонавийлик. –Т.: “Янги аср авлоди”, 2007.
78. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. –Т.: O‘zbekiston, 2005.
79. Қобуснома. –Т.: Ўқитувчи, 2006.
80. Куръони Карим. Маъноларнинг таржима ва тафсири. Таржима ва тафсир муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур. –Тошкент: “Тошкент ислом университети” нашриёт матбаа бирлашмаси, 2018.
81. Қўзиёв Т. Бехзод ва тамаддун. –Т.: Маданият, 2000.
82. Ғарб фалсафаси. –Т.: Шарқ, 2004.
83. Яхшиликлар Ж, Убайдуллаева Н. Жаҳидчилик ва Бехбудий. –Т.: Фан, 2004.
84. Яхшиликлар Ж.Я., Мухаммадиев Н.Э. Миллий ғоя: Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси. –Т.: Чўлпон, 2018.
85. Ҳожи Исматуллоҳ Абдулоҳ. Марказий Осиёда Ислам маданияти. Шарқ, -Т.: 2005.
86. Ўзбекистонда ижтимоий-ахлоқий ва гуманистик фикрлар тарихининг муҳим босқичлари. –Т.: 2007.

МУНДАРИЖА

КИРИШ..... 3

**БИРИНЧИ БОБ. ШАХС ВА ЖАМИЯТ ЭСТЕТИК
МАДАНИЯТИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ НАЗАРИЙ-
МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ**..... 7

1.1§. Эстетик маданият ривожланишининг фалсафий
асослари 7

1.2§. Фалсафа тарихида эстетик маданиятнинг ўрганилиши:
ретроспектив ёндашув 12

1.3§. Жамият эстетик маданияти ривожланишининг
конуниятлари ва тамойиллари 46

1.4§. Шахс ва жамият эстетик маданиятининг диалектикаси 63

**ИККИНЧИ БОБ. ЭСТЕТИК МАДАНИЯТДА МИЛЛИЙ
ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎЗАРО
АЛОҚАДОРЛИГИ**..... 80

2.1§. Ўзбекистонда эстетик маданиятнинг онтологик,
этномаданий негизлари 80

2.2§. Ўзбекистонда эстетик маданият юксалишининг миллий
ва умуминсоний хусусиятлари 121

2.3§. Эркин фуқаролик жамияти шароитида шахс ва жамият
эстетик маданиятининг қадриятли томонлари..... 142

**УЧИНЧИ БОБ. ШАХС ЭСТЕТИК МАДАНИЯТИНИНГ
ҒОЯВИЙ, МАЪНАВИЙ-МАФКУРАВИЙ ВА
ПРАКСИОЛОГИК МОҲИАТИ** 168

3.1§. Шахс эстетик маданиятининг миллий ғоя ва мафкура
билан ўзаро таъсирланиши 168

3.2§. Шахс эстетик маданиятининг этномаданий ва маънавий-
мафкуравий ҳолатини миллий турмуш шароитларида
ривожланиши..... 190

3.3§. Шахснинг эстетик маданиятини шаклланишида
санъатнинг конструктив аҳамияти 214

ТЎРТИНЧИ БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИДА ШАХС ЭСТЕТИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	236
4.1§. Узлуксиз таълим тизимида глобаллашувнинг шахс эстетик маданиятини шакллантиришдаги ўзига хос хусусиятлари	236
4.2§. Шахс ва жамият эстетик маданиятини валеоэстетик тарбия билан уйғунлаштириш масалалари	255
4.3§. Эстетик маданиятни юксалтириш омиллари ва истикболлари.....	277
ХУЛОСА	295
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	304

УЎК 118.232.822

КБК 87.817

F 75

Файбуллаев Отабек Мухаммадиевич

ЭСТЕТИК МАДАНИЯТ

Монография

ISBN 978-9943-6590-6-3

Муҳаррир: Нафиса Рустамова

Мусахҳих: Нигора Тожиқулова

Тех.муҳаррир: Шохжаҳон Абдурахимов

“Наврўз” нашриёти ДУК, Тошкент – 2020

Нашриёт гувоҳномаси АИ № 170.29.12.2009

11.08.2020 йилда босишга рухсат этилди:
Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60×84_{1/16}.
“Times” гарнитураси. Офсет босма усули.
Ҳисоб-нашриёт т. 19,5. Шартли б.т. 13,1.
Адади 500 нусха. Буюртма №293.

СамДЧТИ нашр-матбаа марказида чоп этилди.
Манзил: Самарқанд ш, Бўстонсарой кўчаси, 93.